

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 52

Частина 2

**Одеса
2020**

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор

Гавкалова Н.Л. – доктор економічних наук, професор

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Дзюканські Павел – доктор економічних наук, професор

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, професор

Піллелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу

Пономаренко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стеблянко І.О. – доктор економічних наук, професор

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;

242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій (від 27 квітня 2020 року № 4).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Кацемір Я.В. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	7
Кіпіоро І.М. КОНТРОЛЬ РИЗИКІВ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	12
Ковтун В.Ю. НАПРЯМИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ.....	17
Ляліна Н.С., Чавикіна О.В. АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ.....	23
Мельник О.Г., Залуцька Х.Я. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ХОЛДІНГ».....	29
Муkytiuk Oksana, Kravchenko Tetiana, Onysenko Tetiana CREATIVE MANAGEMENT OF ENTERPRISE CASH FLOWS.....	34
Рожко Н.Я. ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН НА РИНКУ ОВОЧІВ ТА ФРУКТІВ.....	39
Рябенська М.О. ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОСЛУГ У ГОТЕЛЯХ І РЕСТОРАНАХ.....	46
Яворська О.Г. ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ АКТИВ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ОДЕСЬКОЇ, МИКОЛАЇВСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ	52

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Дзюбинська О.В. СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В РЕГІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ.....	60
Кулик Т.П. ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	66
Парсяк В.Н., Жукова Е.Ю. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОБРИСИ КЛАСТЕРА СУДНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ МИКОЛАЇВЩИНИ.....	73
Сенкевич О.Ф., Войт Д.С. ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ СИСТЕМ: НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	81
Теліщук М.М. ПОДАТКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	86
Франів І.А. ЗАСАДИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ.....	93

РОЗДІЛ 6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Завистовська Г.І., Котіна Г.М., Степура М.М. РЕАЛІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ УРЯДОВОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....	98
Кміть В.М., Білаш А.В. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) СТРАХОВИКІВ В УКРАЇНІ.....	106

Петруха С.В., Стахов Б.В. ІМПЕРАТИВИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ.....	112
Стороженко О.О., Гірченко Т.Д., Шейко О.П. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЕКОНОМІКИ.....	128
РОЗДІЛ 7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Сороковий П.М. ФІНАНСУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ: ОБЛІКОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....	134
РОЗДІЛ 8. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Кочкодан В.Б., Микитюк Н.Є. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ НАФТОГАЗОВОГО СЕКТОРУ.....	141
Курков М.С. МОДЕЛЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВ ЗАСОБАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	147
Шапуров О.О. ФОРМУВАННЯ СУКУПНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СЛАБОСТРУКТУРОВАНОЇ СИСТЕМИ.....	154
Ружицький І.Ю. СВІТОВИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ.....	164

CONTENTS

SECTION 4. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Katsemir Yana SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF DOMESTIC TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	7
Kipioro Inna INNOVATION AND INVESTMENT RISK CONTROL ACTIVITIES OF ENTERPRISES.....	12
Kovtun Viktoriia AREAS OF INSTITUTIONALIZATION OF COMPETITIVE ENVIRONMENT IN UKRAINE.....	17
Lialina Nataliia, Chavykina Olena ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY OF UKRAINIAN AGRICULTURE AND DETERMINATION OF DIRECTIONS OF ITS ACTIVATION.....	23
Melnyk Olga, Zalutska Khrystyna THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «HOLDING».....	29
Mykytiuk Oksana, Kravchenko Tetiana, Onysenko Tetiana CREATIVE MANAGEMENT OF ENTERPRISE CASH FLOWS.....	34
Rozhko Nataliia FORMATION OF PARTNERSHIP RELATIONS ON THE VEGETABLE AND FRUIT MARKET.....	39
Riabenka Maryna QUALITY ASSESSMENT IN HOTELS AND RESTAURANTS.....	46
Yavorska Oksana HUMAN CAPITAL AS A STRATEGIC ASSET OF TOURISM ENTERPRISES OF THE ODESA, MYKOLAIV AND KHERSON REGIONS.....	52

SECTION 5. PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Dziubynska Oksana SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND ITS IMPLEMENTATION IN THE REGIONAL HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT SYSTEM.....	60
Kulyk Tetiana SUPPORT OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP AT A LOCAL LEVEL AS A TOOL FOR LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT.....	66
Parsyak Volodymyr, Zhukova Olena ECONOMIC AND LEGAL CONTOURS OF THE NIKOLAEV'S CLUSTER OF SHIPBUILDING ENTERPRISES.....	73
Senkevich Alexander, Voit Dmitriy DIGITAL TRANSFORMATION OF TERRITORIAL MANAGEMENT SYSTEMS: DIRECTIONS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....	81
Telishchuk Mykola STATE TAXATION AS A DETERMINANT OF REGIONAL ECONOMIC POLICY.....	86
Franiv Ihor FUNDAMENTALS OF RESTRUCTURING THE ECONOMY OF THE REGION.....	93

SECTION 6. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Zavystovska Hanna, Kotina Hanna, Stepura Maryna REALITIES OF GOVERNMENT FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE.....	98
Kmit Vira, Bilash Andrianna PECULIARITIES OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE.....	106

Petrukha Sergii, Stakhov Bohdan IMPERATIVES AND DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF THE PUBLIC FINANCE MANAGEMENT SYSTEM.....	112
Storozhenko Oksana, Girchenko Tetiana, Sheiko Olena CREDIT OPERATIONS OF BANKS AT THE MODERN STAGE OF ECONOMY.....	128
SECTION 7. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Sorokovyi Pavlo FINANCING OF HOUSING CONSTRUCTION IN UKRAINE: ACCOUNTING AND ECONOMIC ASPECTS.....	134
SECTION 8. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Kochkodan Volodymyr, Mykytiuk Natalia DIGITALIZATION AS A GUARANTEE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF OIL AND GAS SECTOR ENTERPRISES.....	141
Kurkov Maxim THE MODEL OF ENTERPRISE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM WITH APPLICATION ARTIFICIAL INTELLEAGENT.....	147
Shapurov Oleksander FORMATION OF THE TOTAL POTENTIAL OF ENSURING OF INNOVATIVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISE ON THE BASIS OF COGNITIVE MODELING OF POOR STRUCTURED SYSTEM.....	154
Ruzhitsky Ihor WORLD EXPERIENCE OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT.....	164

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF DOMESTIC TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Розвиток внутрішнього туризму в Україні має дотримуватися низки необхідних умов, проте саме ці умови є стримувальними факторами. Стаття присвячена дослідженню механізмів та чинників стабілізації туристичної індустрії України в період світової економічної кризи, спричиненої пандемією коронавірусу. Розглянуто інструменти державної підтримки просування туристичного національного продукту й антикризову стратегію і тактику самих суб'єктів туристичного ринку. У статті розглядається важливість внутрішнього туризму для соціально-економічної системи країни та її регіонів. Досліджено стан та перспективи розвитку внутрішнього туризму в Україні. Проаналізовано механізм управління і координації розвитку внутрішнього туризму на державному рівні, зарубіжні аналоги щодо подальшого посилення розвитку внутрішнього туризму як стратегічно важливого напрямку державної політики у сфері туристичної індустрії. Наведені дієві способи підтримки і стимулювання розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Ключові слова: туристична індустрія, світова економічна криза, пандемія коронавірусу, антикризова стратегія, державні механізми, чинники стабілізації, готельний сектор.

Развитие внутреннего туризма в Украине должно придерживаться ряда необходимых

условий, но именно эти условия являются сдерживающими факторами. Статья посвящена исследованию механизмов и факторов стабилизации туристической индустрии Украины в период мирового экономического кризиса, вызванного пандемией коронавируса. Рассмотрены инструменты государственной поддержки продвижения туристического национального продукта и антикризисная стратегия и тактика самих субъектов туристического рынка. В статье рассматривается важность туризма для социально-экономической системы страны и ее регионов. Исследовано состояние и перспективы развития туризма в Украине. Проанализирован механизм управления и координации развития туризма на государственном уровне, зарубежные аналоги по дальнейшему усилению развития внутреннего туризма как стратегически важного направления государственной политики в области туристической индустрии. Представлены действенные способы поддержки и стимулирования развития внутреннего туризма в Украине.

Ключевые слова: туристическая индустрия, мировой экономической кризис, пандемия коронавируса, антикризисная стратегия, государственные механизмы, факторы стабилизации, гостиничный сектор.

УДК 332.142.4

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-23>

Кацемір Я.В.

к.е.н., старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

Katsemir Yana

State Institution of Higher Education "Kherson State Agrarian University"

The development of domestic tourism in Ukraine must adhere to a number of necessary conditions, however, it is these very conditions that are constraining factors. The discussion of current problems and the development of conceptual proposals for the subsequent improvement of state policy in the tourism sector is especially relevant in the context of an aggravation of the economic crisis. Overcoming the crisis requires an in-depth structural adjustment of the foundations of the global economy and a change in the technological structure of a globalized society, since the development of the service sector, including tourism, is coming to the fore. In countries with a transformational economy, to which Ukraine belongs, the global economic crisis poses serious threats to the tourism industries, which is due to the lower competitiveness of national enterprises, lack of market mechanisms and imperfect state tourism policies. Counteraction to the global market element in Ukraine is possible through the realization of its tourism potential, maintaining the competitiveness of Ukrainian tourism and its tourism product both in foreign and domestic markets through the mechanism of long-term cooperation between business and the state. The article is devoted to the study of the mechanisms and factors of stabilization of the tourism industry of Ukraine during the global economic crisis caused by the coronavirus pandemic. The instruments of state support for the promotion of the tourism national product and the anti-crisis strategy and tactics of the tourism market entities themselves are considered. The article discusses the importance of tourism for the socio-economic system of the country and its regions. The state and prospects of tourism development in Ukraine are investigated. The mechanism of management and coordination of tourism development at the state level, foreign analogues to further strengthen the development of domestic tourism, as a strategically important area of state policy in the field of tourism industry, are analyzed. Presented are effective ways to support and stimulate the development of domestic tourism in Ukraine.

Key words: tourism industry, world economic crisis, coronavirus pandemic, anti-crisis strategy, state mechanisms, stabilization factors, hotel sector.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що Україна має величезний природно-культурний потенціал для розвитку туризму і гостинності. Північні регіони країни, зокрема південь України, розглядають туризм як перспективний напрям економічної діяльності, здатний стимулювати інші сфери і забезпечити сталий регіональний розвиток. Але, незважаючи на позитивну тенденцію розвитку туризму, розвиток внутрішнього туризму в пострадянський період не можна вважати успіш-

ним. Основними перепонами, що перешкоджають розвитку внутрішнього туризму в Україні, виступають переважно чинники управлінського, економічного, екологічного, соціального та культурного характеру. Запровадження змін у цих сферах та вдосконалення державної підтримки туризму є досить важливими для успішного розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку туристичної індустрії розгля-

далися в роботах таких українських учених, як Л.Г. Агафонова і Т.А. Городня, які сформулювали основні соціально-економічні проблеми розвитку туризму в Україні та стратегію розвитку туристичної індустрії України; Р. Балашова, І.М. Школа, Л.П. Дядечко, В.Ф. Кифяк, які розробили принципи розвитку туристичної індустрії в ринковій економіці. Водночас питання про особливості функціонування ринку туристичних послуг у період світової кризи вимагають більш детального розгляду.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз шляхів мінімізації наслідків світової економічної кризи й ефективних антикризових заходів у туристичній галузі України через механізм розвитку внутрішнього туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм є важливою частиною доходів державного бюджету в багатьох країнах. Деякі країни отримують менше, інші – більше. У деяких країнах туризм є основним джерелом доходу.

У зв'язку з карантинними обмеженнями, пов'язаними з коронавірусом, кордони більшості країн нині закриті. Сам туризм, по суті, перебуває у фазі очікування величезних втрат у цій сфері, а отже, проблем із поповненням державних бюджетів, що тільки створить проблеми для уряду під час кризи.

З огляду на все це, країни замислюються над тим, як рухатися далі у сфері туризму.

У зв'язку з пандемією коронавірусу, що охопила майже всі країни світу, Іспанія докорінно змінила плани у сфері туризму. Не планується приймати туристів до початку 2021 року. Це передбачає підготовлений урядом план поетапного відновлення призупиненої через пандемію економічної діяльності. За деякими джерелами, цього року іспанці та економіка країни можуть розраховувати тільки на внутрішній туризм.

В Італії також у 2020 році розраховують на внутрішній туризм. За інформацією ItalianTimes, є ймовірність часткової компенсації відпустки з метою стимулювання програми просування внутрішнього туризму. Поки йдеться про 350–500 євро. Для іноземних туристів ситуація схожа на ситуацію в Іспанії. Передбачається, що кордони відкриються для туристів лише восени.

У Німеччині було підготовлено план відновлення авіаперевезень. За даними DW, у плані є 20 пунктів, які, якщо вони будуть затверджені, означатимуть нову реальність для мандрівників. Однією з основних запропонованих змін є обов'язкове носіння захисних масок для обличчя, принаймні з моменту оголошення про посадку до вильоту. Також пропонується вимагати від пасажирів дотримуватися відстані у чергах перед реєстрацією, місцями реєстрації багажу та місцями очікування вильоту і багажу. Авіакомпаніям та аеропортам потрібно буде переобладнати наявні

простори або звільнити зайві місця, збільшити кількість лічильників реєстрації та відповідно розмітити. Також пропонується невеликим групам пасажирів заходити в різні зони аеропорту та збільшувати кількість автобусів, що доставляють пасажирів на один рейс. Потрібно буде переконатися, що вони не хворі, особливо на Covid-19, під час онлайн-реєстрації перед польотом.

Як відомо, бюджет Туреччини сильно залежить від туристичних доходів. Тому влада зараз намагається розробити механізм, який дасть змогу розмістити туристів. На початку квітня говорили, що туристичний сезон розпочнеться наприкінці травня. Зараз немає конкретики щодо термінів. Як повідомляє «Європейська правда», країна готується приймати туристів до перемоги над коронавірусом. Починати будуть із внутрішнього туризму, а далі – перейдуть до іноземців. Основна ідея – це закрити чиста зона, де ризик коронавірусної інфекції мінімальний. Влада вже починає сертифікацію таких зон. Анталія, як і раніше, вважається базовим регіоном.

За даними Всесвітньої організації туризму ООН (UNWTO), коронавірус коштуватиме туризму до семи років зростання. І цього року кількість міжнародних туристів зменшиться на 20–30%. Очікуване зниження може призвести до зниження доходів від міжнародного туризму на 300–450 мільярдів доларів [1].

Що стосується України, то уряд ще не підраховував втрати для галузі, але вже зрозуміло, що із закриттям кордонів вони будуть, і в основному впливатимуть на в'їзний і виїзний туризм. Нині обмеження щодо внутрішнього туризму не накладаються, але, звичайно, карантин та заборона масових заходів вплинуть на бізнес. Оскільки кордони нашої країни уряд планує тривалий час не відкривати, то одним зі шляхів розвитку туризму в Україні стане внутрішній туризм. Цей період є найбільш вигідним і придатним для кількісного та якісного покращення внутрішнього туризму.

Практика зарубіжних країн-лідерів індустрії гостинності та туризму свідчить про переваги та можливості розвитку сфери внутрішнього туризму не тільки як галузі, що забезпечує зайнятість населення і поповнення регіональних бюджетів, а й як сфери для підвищення ефективності виробництва, розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу; сфери, що сприяє розвитку інфраструктури регіонів, збільшенню вартості землі, підвищенню якості життя місцевих жителів, задоволенню потреб громадян у активному і повноцінному відпочинку, зміцненню здоров'я, залученню до культурних цінностей.

Японія є однією з найуспішніших країн світу в сфері внутрішнього туризму. За загальної чисельності населення близько 127 млн чоловік щорічний потік внутрішнього туризму становив понад

300 млн (на одного жителя в середньому припадало понад 2 поїздки на рік). Високі досягнення у внутрішньому туризмі пояснюються багатьма причинами. Велике значення мали особливості історичного розвитку країни, довгий період її закритості, коли, не маючи можливості повноцінно спілкуватися із зовнішнім світом, японці навчилися цінувати і насолоджуватися тим, що є у них. Цілорічному розвитку внутрішнього туризму сприяють сприятливі природно-кліматичні умови та наявність різноманітних природних та історико-культурних ресурсів для різних видів рекреаційної діяльності. Серед соціально-економічних чинників слід відзначити відносно високий рівень доходів населення, високий рівень розвитку інфраструктури туризму, особливо транспортної, високий ступінь організації туристських поїздок, різноманітність пропонованих туристських послуг. Створюючи той чи інший туристичний продукт, у Японії насамперед орієнтуються на потреби місцевого населення, а потім – на іноземних туристів.

Деякі аспекти розвитку внутрішнього туризму Японії може перейняти й Україна. Для більш успішного розвитку внутрішнього туризму території повинні рухатися в напрямі від одноманітності туристичного продукту до його сезонної і просторової диференціації і мозаїчності [2, с. 245]

В Україні майже відсутня інформація про природний і культурно-історичний рекреаційний потенціал регіонів і окремих населених пунктів. Місцеві органи влади, ЗМІ, підприємці та місцеве населення повинні разом працювати над створенням позитивного, відмінного від інших місць, іміджу своєї території. Це, безсумнівно, сприяє посиленню інтересу до території і стимулює туристичні поїздки. Можна рекомендувати туристичному бізнесу сфокусуватися на одноденних групових екскурсійних турах, вигідних як туристичному бізнесу, так і приймаючим регіонам або локальним територіям.

Незважаючи на наявний в Україні потенціал, розвиток альтернативних видів туризму поки що перебуває в зародковому стані. Такі види туризму вимагають підтримки регіональних і місцевих органів влади, а вони повинні усвідомлювати, що альтернативні види туризму поряд з економічними вигодами здатні вирішувати соціальні та екологічні проблеми.

Туристична сфера України має цілу низку проблем, що гальмують розвиток туризму, таких як:

- відсутність цілісної системи державного управління туризмом у регіонах;
- недостатність методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- невідповідність більшості туристичних закладів міжнародним стандартам;
- незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів;

- недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- невідповідність ціни і якості;
- недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери;
- корумпованість державної влади та місцевих органів влади.

Тому до найважливіших антикризових заходів із розвитку внутрішнього туризму можна віднести [3, с. 221]:

1. Створення ефективного законодавства і сильного органу влади. Ефективне державне управління можливе лише у разі ефективного законодавства, створення чіткої і зрозумілої кожному учаснику туристичного бізнесу нормативно-правової бази, яка сприяла би прибутковій діяльності вітчизняних туристичних фірм, а значить, приводила б до появи нових робочих місць, збільшення податкових надходжень та інших соціальних благ для держави. В Україні лобіюються законопроекти, здатні завдати шкоди галузі. Тоді як уряди інших країн усіма шляхами підтримують туристичний бізнес через його важливість у вирішенні загальнонаціональних завдань і в зв'язку з прибутковістю цієї статті бюджету, наша держава збільшує податковий тиск на суб'єктів туристичної підприємницької діяльності та не виділяє належного фінансування.

2. Розвиток готельного сектору.

Центральне місце у сфері внутрішнього туризму займають готельні підприємства. Саме вони, будучи однією з базових послуг у складі туристичного продукту, можуть вплинути на його конкурентоспроможність, якщо пропонують якісне обслуговування і мають низку відмінних рис.

Зарубіжний досвід показує, що головною метою управління відносинами з клієнтами в індустрії гостинності та туризму на сучасному етапі є налагодження взаємовигідних відносин між клієнтом і готельним підприємством. Важливість таких взаємин визначається тим, що завоювати нового споживача для готелю стає все важче. Процес вивчення потреб клієнтів та швидкого реагування на їх зміни став основою для досягнення високих цілей багатьох успішних готельних корпорацій. Продаж готельної послуги в цьому разі є не закінченням взаємин між продавцем і покупцем, а частіше навіть навпаки – їх початком.

Однією з найбільш сильних тенденцій розвитку управління відносинами з клієнтами є зміщення спрямованості від задоволення потреб усіх споживачів до створення повноцінних взаємин і споживчих мереж, націлених на задоволення кожного конкретного клієнта. Цей процес насамперед орієнтований на довгострокову та взаємовигідну як для готельної компанії, так і для клієнта співпрацю. Подібна взаємодія орієнтована на більш ретельне вивчення клієнтів готельних підприємств, на

надання їм довгострокових цінностей. Критерієм успіху в цьому разі є високий рівень задоволення клієнта протягом тривалого періоду часу.

3. Розвиток внутрішнього туризму, насамперед санаторно-курортного напрямку.

Йдеться про відновлення бренду України як «всесоюзної здравниці» і «всесоюзного піонертабору», а також про формування пакету пропозицій для ринку медичного й оздоровчого туризму, який набуває все більшого значення в кризових умовах як основний мотив подорожі [4, с. 10]. Головна проблема полягає в тому, що з розвалом Радянського Союзу Україні дісталася у спадок близько 3,5 тис. санаторно-курортних підприємств, частина яких виявилася незатребуваною з огляду на різке зменшення кількості споживачів цього виду послуг.

Доречні поради щодо розвитку та вдосконалення внутрішнього туризму надала експерт із розвитку туризму Анна Романова [5]:

1. Нарешті настав час на державному рівні подолати всі слабкі сторони: оновити стандарти обслуговування, скласти зручну та прозору систему категоризації готелів (особливо напередодні легалізації азартних ігор, коли зали та казино дозволять лише в готелях певної «зірки»), створити електронний реєстр усіх суб'єктів туристичної діяльності, організувати забезпечення прозорого фінансового покриття збитків туристів.

2. Податки. Держава обов'язково повинна їх зменшити. Потрібно ввести податкові пільги на житло, внутрішні перевезення та культурну галузь: під час карантину є ризик втратити житло, невеликі транспортні та туристичні компанії. Нагадаю, що Україна – чи не єдина країна в Європі, де не запроваджено зниженого ПДВ для індустрії гостинності, культури та спорту. Нині низка країн запровадили знижені податки та компенсацію втрат у туристичній галузі (Австралія, Великобританія, Італія, Китай). Україні також потрібні економічні зони з особливими умовами для інвесторів у туристичній галузі, як це було у Грузії.

3. Інфраструктура та комунікація. У багатьох туристичних місцях просто немає зв'язку, навіть у самому центрі столиці він переривається. Карантин повинен підштовхнути модернізацію комунікацій та Інтернету в країні.

4. Навчання. Громади потрібно навчати, як правильно створювати та просувати туристичний продукт. Окремим напрямом є університетська освіта. Навчальні програми потребують оновлення та вдосконалення практики у сфері гостинності в Україні: не лише направляти студентів на практику аніматорів у Туреччину, а заохочувати домашній бізнес залучати молодих людей, створювати для них практичні програми.

Висновки з проведеного дослідження. Наслідки світової економічної кризи можна подолати через комплекс ефективних антикризових

заходів у туристичній галузі державного і недержавного секторів економіки. До дієвих механізмів виходу туристичної галузі з кризи належить державна допомога і підтримка на законодавчому та виконавчому рівнях, а також створення вертикалі влади для стратегічного планування та оперативного вирішення питань про підтримку національного туристичного продукту. Фактором виходу туристичної галузі із кризи є реалізація антикризової стратегії і тактики самими суб'єктами туристичного ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коронавірусне літо 2020-го: Коли країни відкривають кордони для туристів і чи планують вони взагалі їх відкривати? URL: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/koronavirusne-lito-2020-ho-koly-krainy-vidkryiut-kordony-dlia-turystiv-i-chy-planuiut-vony-vzahali-ikh-vidkryvaty-534022.html> (дата звернення: 27.04.2020).
2. Попов Л.А. Використання закордонного досвіду для успішного розвитку індустрії туризму і гостинності в країні. *Економічна та соціальна географія*. 2014. № 2 (70). С. 242–255.
3. Кретинина Л.В. Механизмы и факторы стабилизации туристической индустрии Украины в период мирового экономического кризиса. *Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому*. 2009. № 13. С. 212–219.
4. Самаров Е. Туризм: антикризисные рецепты. *Гостиничный и ресторанный бизнес*. 2009. № 1. С. 8–13.
5. П'ять порад, як рятувати український туризм під час пандемії. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/koronavirus-i-turizm-yak-ukrajini-vryatuvati-industriyu-ostanni-novini-50075544.html> (дата звернення: 27.04.2020).

REFERENCES:

1. Coronavirusne lito 2020-go: Koli krayini vidkryiut` kordoni dlya turistiv i chi planuyut` voni vzagalі yikh vidkryvati? [Coronavirus Summer 2020: When will countries open borders for tourists and do they plan to open them at all?] Retrieved from <https://ua.112.ua/golovni-novyni/koronavirusne-lito-2020-ho-koly-krainy-vidkryiut-kordony-dlia-turystiv-i-chy-planuiut-vony-vzahali-ikh-vidkryvaty-534022.html> (accessed 27 April 2020).
2. Popov L.A.(2014) Viktoristannya zakordonnogo dosvidu dlya uspishnogo rozvitku industriyi turizmu i gostinnosti v krayini [Using foreign experience for the successful development of the tourism and hospitality industry in the country] *Ekonomichna ta soczialna geografiya – Economic and social geography*, 2 (70), 242–255.
3. Kretinina L.V.(2009) Mekhanizmy i faktory stabilizacii turisticheskoy industrii Ukrainy v period mirovogo ekonomicheskogo krizisa [Mechanisms and factors of stabilization of Ukraine's tourism industry during the global economic crisis] *Visnik DITB. Seriya: Ekonomika, organizacziya ta upravlinnya pidpriyemstvami turistichnoyi industriyi ta turistichnoyi galuzi v cizolomu – DITB*

Newsletter. Series: Economy, Organization and Management of Tourism Industry Enterprises and Tourism Industry as a whole.

4. Samarov E (2009) Turizm: antikrizisnye recepty [Tourism: anti-crisis recipes] Gostinichnyj i restorannyj biznes – Hotel and restaurant business. (in Russian)

5. P'yat` porad, yak ryatuvati ukrayins`kij turizm pid chas pandemiyi [Five tips on how to save Ukrainian tourism during a pandemic] Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/opinion/koronavirus-i-turizm-yak-ukrajini-vryatuvati-industriyu-ostanni-novini-50075544.html> (accessed 27 April 2020).

КОНТРОЛЬ РИЗИКІВ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

INNOVATION AND INVESTMENT RISK CONTROL ACTIVITIES OF ENTERPRISES

У статті наведено результати аналізу теорії і практики контролю ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств, обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо розвитку методології й методичного інструментарію контролю в інноваційно-інвестиційній сфері практичної діяльності. Обґрунтовано необхідність врахування специфіки функціонування вітчизняної економіки під час формування системи контролю ризиків. Визначено, що практична сторона контролю ризиків реалізується в процесі аргументації, ухвалення та виконання управлінських рішень у сфері фінансування інвестицій. Запропоновано методичний інструментарій для цілей контролю ризиків. Реалізація інноваційних програм та проектів пов'язана із залученням у інвестиційний процес значних обсягів фінансових ресурсів. З кожним його етапом пов'язана можливість виникнення ризиків, оскільки й інновації, і фінансові ресурси є їхнім джерелом.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційна діяльність, фінансування, ризики, дохідність, концепція компромісу, методи оцінки, норма прибутку, премія за ризик.

В статті представлені результати аналізу теорії і практики контролю ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств, обґрунтування пропозицій і рекомендацій по розвитку методології і методичного інструментарію контролю в інноваційно-інвестиційній сфері практичної діяльності. Обґрунтовано необхідність урахування специфіки функціонування вітчизняної економіки при формуванні системи контролю ризиків. Визначено, що практична сторона контролю ризиків реалізується в процесі аргументації, прийняття і виконання управлінських рішень в сфері фінансування інвестицій. Предложено методический инструментарий для целей контроля рисков. Реализация инновационных программ и проектов связана с привлечением в инвестиционный процесс значительных объемов финансовых ресурсов. С каждым его шагом связана возможность возникновения рисков, поскольку и инновации, и финансовые ресурсы являются их источником.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционная деятельность, финансирование, риски, доходность, концепция компромисса, методы оценки, норма прибыли, премия за риск.

УДК 330.338.43

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-24>

Kіniopo I.M.

к.е.н., доцент кафедри економіки та управління персоналом
Центральноукраїнський інститут
ПраТ «ВНЗ «МАУП»

Kіpioro Inna

Central Ukrainian Institute of
PJSC "Higher Education" Interregional
Academy of Personnel Management"

The article presents the results of analysis of the theory and practice of risk control of innovative and investment activities of domestic enterprises, substantiates proposals and recommendations for the development of methodology and methodological management tools in this area of practical activity. The need to take into account the specifics of the functioning of the domestic economy in the formation of a risk management system is argued. It is determined that the practical side of risk management is implemented in the process of justifying, adopting and implementing managerial decisions in the field of investment financing. A methodological toolkit is proposed for risk management purposes. Ensuring high dynamics of innovative activity is now a key, and quite often an alternative, element in achieving a high level of competitiveness of enterprises in the current economic conditions. The implementation of innovations brings significant and sometimes radical changes to the organization and technology of production. Such changes have not only positive effects, but also significantly increase the uncertainty of the performance and dynamics of economic development of enterprises, which can be associated with increased risks, which may lead to the failure of innovation. Risk is an objective condition for the existence of alternative solutions to various tasks in all spheres of human activity, and its subjectively acceptable measure is the criterion for choosing a specific alternative. Existence of risks in the economic activity of an enterprise is determined, on the one hand, by the presence of multiple variants of the development of economic phenomena and processes, and, on the other, by the lack of sufficient knowledge about the cause and effect relationships between these developments and the factors that cause it. The motivation for financing the innovation and investment activity of the enterprise, in the allocation of financial resources for their implementation, in most cases is the receipt of income. When making financial decisions, business owners or managers to whom financial management functions are delegated must continually and consciously take risks that are set individually by decision makers.

Key words: innovation and investment activity, financing, risks, profitability, concept of compromise, valuation methods, rate of return, risk premium.

Постановка проблеми. Одним з основних елементів забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємств в сучасних економічних умовах є ріст їхньої інноваційно-інвестиційної діяльності. Реалізація інноваційних програм та проектів пов'язана із залученням в інвестиційний процес значних обсягів фінансових ресурсів. З кожним його етапом пов'язана можливість виникнення певних видів ризиків, оскільки й інновації, і фінансові ресурси є їхнім джерелом. Негативний вплив ризиків фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності може проявитися в таких сферах економіки підприємства, як зниження рівня його фінансової безпеки, фінансової стійкості, фінансової адаптивності, ліквідності, платоспроможності,

кредитоспроможності та інвестиційної привабливості. Тому питання контролю ризиків в інноваційно-інвестиційному процесі підприємства має безперервний характер і потребує створення ефективної системи контролю ризиків, а також відповідного організаційно-економічного та методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні питання контролю ризиків активно досліджуються представниками різних шкіл і напрямів сучасної економічної теорії, загального та функціонального менеджменту. Нині ця проблема має потужну теоретико-методологічну базу та досконалий методичний інструментарій. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками фінансу-

вання інвестиційної діяльності підприємств різних галузей економіки є предметом професійної зацікавленості широкого кола дослідників. Зокрема, варто відмітити ґрунтовні наукові розвідки таких відомих учених, як І. Бланк, О. Гетьман, О. Гудзь, М. Дем'яненко, І. Зеліско, В. Кузнєцов, О. Непочащенко, П. Стецюк, А. Чупіс [1–8]. У них викладені результати наукових узагальнень, емпіричних та аналітичних досліджень питань економічної інтерпретації ризиків, їхньої ідентифікації та різних методів оцінки, розроблення заходів із попередження ризиків та локалізації можливих наслідків настання ризикових подій. Однак динамічний розвиток зовнішнього економічного оточення вітчизняних підприємств, посилення конкуренції на локальних та глобальних ринках, зміна умов нормативно-правового регулювання економіки потребують розширення та поглиблення дослідження питань проблеми управління ризиками фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств реального сектору вітчизняної економіки.

Постановка завдання. Мета статті полягає у проведенні критичного аналізу теорії і практики контролю ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств та обґрунтуванні пропозицій і рекомендацій щодо розвитку методології і методичного інструментарію контролю у цій сфері практичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення високої динаміки інноваційної діяльності нині є ключовим, а досить часто і безальтернативним елементом досягнення високого рівня конкурентоспроможності підприємств у сучасних економічних умовах. Реалізація інновацій вносить істотні, а іноді й радикальні зміни в організацію та технологію виробництва. Такі зміни не лише несуть у собі позитивні наслідки, але й суттєво збільшують невизначеність результатів діяльності та динаміки економічного розвитку підприємств, з чим пов'язане зростання ризиків, що може призвести до невдалого результату реалізації інновації. Ризик є об'єктивною умовою існування альтернативних варіантів вирішення тих чи інших завдань в усіх сферах людської діяльності, а його суб'єктивно прийнятна міра виступає критерієм вибору конкретної альтернативи.

Існування ризиків у господарській діяльності підприємства, з одного боку, визначається наявністю множинності варіантів розвитку економічних явищ та процесів, а з іншого – відсутністю достатніх знань про причинно-наслідкові зв'язки між цим розвитком та факторами, що його зумовлюють. Крім того, не всі результати схвалюваних управлінських рішень можуть бути кількісно проаналізовані. Тому в процесі контролю ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств важливе значення мають евристичні та інтуїтивні методи ухвалення рішень.

Мотивацією фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства, тобто виділення фінансових ресурсів на їх здійснення, здебільшого є отримання доходу. Приймаючи фінансові рішення, власники підприємства або менеджери, яким делеговано функції управління фінансами, повинні постійно й усвідомлено йти на ризик, допустимий рівень якого встановлюється індивідуально особами, що приймають такі рішення.

Досить часто ризик розглядають з позиції ймовірності фінансових втрат. Така позиція, на наш погляд, дещо спрощена й однобічна. Ризик не лише несе перспективу фінансових втрат, а й створює шанс для нових можливостей. Розуміння останнього і є основою отримання додаткових доходів, а також економічного розвитку та росту.

Таким чином, ризики є неодмінним та об'єктивним атрибутом економічної діяльності підприємства, а їх носієм є економічні ресурси та умови, в яких вона протікає. Формування та використання економічних ресурсів в інноваційно-інвестиційній діяльності пов'язані з усіма видами ризиків, що асоціюються з активами, які їх утворюють.

Вивчення літератури свідчить про те, що розвиток теоретичного базису управління ризиками має досить тривалу історію. Відомо, що в XV столітті Лука Пачолі досліджував питання теорії ймовірності та теорії ігор, постулати яких нині широко використовуються в управлінні ризиками. У подальшому цей аспект розвивався відомими французькими математиками Б. Паскалем та П. Фермою. Чільне місце проблема ризиків та її окремі аспекти знайшли у працях класиків політичної економії: Д. Рікардо, А. Сміта, Дж. Мілля, Дж. Гранта, Е. Галлея [7] та В. Петті [8; 9]. Однак найбільш активно ця проблема почала досліджуватися з середини минулого століття.

Теоретичний базис контролю ризиків фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємства становлять більшість фундаментальних гіпотез та концепцій сучасної неокласичної теорії фінансів. Наведемо короткі якісні характеристики окремих із них у контексті управління ризиками фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств.

Найбільший стосунок до питання цього дослідження має концепція взаємозв'язку (компромісу) між рівнем ризику та дохідністю, яку обґрунтував та оприлюднив у 1921 р. Френк Найт. У загальних рисах її сутнісний зміст зводиться до розуміння того, що отримання будь якого доходу на інвестування фінансових ресурсів завжди пов'язане з відповідним ризиком. Чим вищий рівень доходу очікує отримати власник фінансових ресурсів, тим більший рівень ризику його неотримання. Тобто між дохідністю та ризиком постійно існує пряма пропорційна залежність. Тому у практиці прийняття управлінських рішень щодо фінансування

інноваційних програм та проектів є перманентна необхідність знаходження компромісного співвідношення між дохідністю та ризиком в управлінні фінансовими ресурсами.

З цієї концепції можна сформулювати такі положення та підходи до формування системи управління ризиком: а) ризик – це не статичний та незмінний, а керований параметр, на рівень якого можна й необхідно активно впливати; б) можливість впливу доступна лише щодо ідентифікованого, проаналізованого та оціненого ризику; в) високий рівень початкового ризику не є достатньою підставою для відмови від здійснення діяльності, пов'язаної з цим ризиком; г) завжди можна знайти рішення, що забезпечує прийнятний компроміс між очікуваною вигодою та загрозою втрат [3].

У контексті управління ризиками теорія дисконтованих грошових потоків визначає, що норма прибутку на фінансовому ринку, крім усього іншого, має включати так звану «премію за ризик». У процесі обґрунтування доцільності та ефективності фінансування окремих інноваційних програм і проектів є необхідність врахування асоційованих із цією операцією ризиків шляхом коригування норми дисконту на рівень очікуваного (прогнозованого) ризику.

Кожне джерело фінансування окремих інноваційних програм і проектів має індивідуальну ціну (вартість). Відповідно до вимог теорія вартості та структури капіталу визначає, що ціна (вартість) кожного з використовуваних джерел фінансування в процесі обґрунтування управлінських інвестиційних рішень повинна враховувати і чинник ризику. Крім того, одним із критеріїв оптимізації структури джерел формування ресурсів є мінімальний ризик їхньої середньозваженої ціни. У практиці управління фінансами агроформувань ця теорія застосовується для вибору схеми фінансування виробничої та інвестиційної діяльності, конкретних джерел фінансових ресурсів, а також оптимізації структури останніх [4].

Теорії портфеля та оцінки дохідності фінансових активів пропонують моделі взаємозв'язку між дохідністю фінансових ресурсів та систематичним і несистематичним ризиками. Їх застосовують у процесі визначення норми дисконту (ціни джерел фінансування інвестиційної діяльності), оцінки ризиків окремих напрямів використання фінансових ресурсів.

Одним із компонентів теорії арбітражного ціноутворення є модель оцінки дохідності власних джерел фінансування (простих акцій), що визначається сумою очікуваної (нормальної) та ризикової (невизначеної) дохідності, яку можна використовувати для визначення ціни власних джерел фінансування.

Концепція альтернативних витрат пропонує інструменти порівняльної (альтернативної) оцінки

рівня дохідності та алгоритм знаходження середньої норми дисконтування. Фактор ризику враховується опосередковано як елемент ціни кожного джерела формування фінансових ресурсів. Ця концепція застосовується у процесі визначення норми дисконту (середньозваженої ціни джерел фінансування).

На практиці управління ризиками фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства реалізується на основі її планування. Останнє слід розглядати у широкому розумінні – не лише як стандартизовані процедури стратегічного, середньострокового (бізнес-план) та оперативного планування, а як і всі інші види прогнозно-аналітичних розрахунків та обґрунтувань, пов'язаних з ухваленням управлінських рішень про виділення та розподіл фінансових ресурсів за окремими напрямками їх використання.

Базою ідентифікації, діагностики та оцінки рівнів ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності у більшості сучасних дослідників є вартісна модель аналізу руху грошових потоків від експлуатації активів, створених у процесі реалізації інвестицій. Вона передбачає оцінку процесу відшкодування витрат як за їхніми елементами (на оплату праці, сировину, матеріали, послуги), так і витрат на залучення фінансових ресурсів для забезпечення інвестиційного процесу. При цьому використовувані моделі та алгоритми у формалізованому вигляді реалізують концепцію взаємозв'язку (компромісу) між рівнем ризику та дохідністю, на базі якого встановлюються прийнятні для інвестора обмеження.

Зупинимося на найбільш принципових моментах врахування рівня ризику у процесі визначення важливих елементів прогнозно-аналітичних розрахунків реалізації інноваційно-інвестиційних проектів. Стосовно ризиків таким елементом виступає ціна (вартість) джерел їх фінансування, яка включає в себе три основні компоненти: норму безризикового прибутку, премію за ризик та інфляційну премію. Для визначення перших двох компонентів фінансова теорія рекомендує використовувати відому модель оцінки капітальних (фінансових) активів (Capital Assets Price Model, CAPM). За методом CAPM ціна джерела фінансування дорівнює сумі безризикового доходу та премії за ризик, скоригованій на v – коефіцієнт використаного фінансового інструменту. Тобто:

$$C_{дф} = (D_{бр} + D_{ср} - D_{бр}) * P, \quad (1)$$

де $C_{дф}$ – ціна джерел фінансування;

$D_{бр}$ – безризикова дохідність;

$D_{ср}$ – середньоринковий рівень дохідності;

P – коефіцієнт ступеня ризику джерела залучення фінансових ресурсів, що підлягає оцінці.

Сама формула має відносно просту, а її логіка цілком зрозуміла. Однак її практичне застосування потребує відповідного інформаційного

забезпечення і пов'язане з вирішенням низки проблем, які у вітчизняній літературі ще мало досліджені або є предметом теоретичних дискусій.

Нині немає однозначної відповіді на питання, як у вітчизняній практиці, де фондовий ринок знаходиться лише на початковому етапі свого становлення, визначити рівень безризикового доходу. Безпосередній стосунок до безризикового доходу має поняття «безризиковий актив», введене у термінологічний апарат фінансової теорії Г. Марковіцем. Він розглядається як вкладення фінансових ресурсів на один прогнозний часовий період.

Виходячи з обмеженості терміну використання, дохідність таких вкладень є визначеною, а сам фінансовий актив вважається безризиковим [6].

У дослідженнях більшості західних аналітиків рівень безризикового доходу асоціюється з дохідністю державних зобов'язань, найчастіше казначейських векселів. Є й інші підходи. Так, Ф. Фабоцці вважає цілком прийнятним використовувати для цієї мети дохідність інструментів, які є об'єктом конкретної фінансової угоди, наприклад ставку LIBOR [8].

Ще одним компонентом ціни джерел фінансування є премія за ризик. У моделі CAMP вона представлена різницею між D_{CP} і D_{BP} , скоригованою на коефіцієнт. Стосовно визначення останнього вимірника теж є певні проблеми. На думку Г. Марковіца, для конкурентних і стабільних фінансових ринків варіація дохідності є адекватним відображенням міри ризику інструментів залучення фінансових ресурсів. При цьому ризик може бути розкладений на ринковий (систематичний) та власний (несистематичний).

У науковій літературі визначене за цією формулою значення дістало назву історичного, або фактичного. Воно відображає ступінь ризику оцінюваного інструменту фінансування у попередньому (минулому) часовому періоді, тоді як для визначення ціни його власних джерел першочергове значення має оцінка майбутнього ризику. Метод екстраполяції стосовно таких складних явищ, як коваріація та варіація дохідності, не забезпечує надійного результату, особливо в нестабільних економічних умовах. Тому використання статистичних даних про позитивну тенденцію дохідності підприємства у минулому не може бути гарантією збереження такої динаміки в майбутньому, оскільки ситуація цілком може змінитися на протилежну.

Незважаючи на існування певного взаємозв'язку між фінансовими подіями у минулому і в майбутньому, сценарій майбутнього розвитку не обов'язково зумовлюється минулими подіями. Враховуючи ці обставини, у фінансовій теорії були розроблені методики їх коректування. Це привело до появи двох різновидів в : 1) уточненої та 2) фундаментальної [9].

Тому для аналітично-планових розрахунків вітчизняних підприємств здебільшого цілком прийнятним є застосування експертного методу встановлення величини премії за ризик. По суті цей підхід принципово не відрізняється від описаних вище методів знаходження значення в. Крім того, експертний метод дає змогу враховувати ширше коло різних видів ризиків, які притаманні конкретному напрямку чи сфері фінансування. Завдяки цьому розширюється гнучкість і збільшується адаптивність інструментарію оцінки премії за ризик. Ще одним методичним підходом до визначення ціни джерел фінансування є встановлення необхідної інвестору доходності. Вона трактується як ціноутворення ризикованих фінансових активів. Для цього використовуються два принципово різних методичні підходи:

1) «абсолютний», який враховує інтереси та поведінку інвесторів, їхні споживчі переваги через включення в модель ціноутворення функції споживання;

2) «відносний», що встановлює ціну окремого ризикованого активу за аналогією, тобто через зіставлення з відомою ціною на інші активи (наприклад, модель визначення ціни опціону Блека-Шоулза) [10].

Видається, що ці моделі досить проблематично використовувати в практиці управління ризиками фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств. Суттєві обмеження в цій сфері вносять недостатній рівень розвитку фондового ринку, а також якість інформаційного забезпечення відповідних аналітичних та прогнозних розрахунків.

Виходячи із зазначеного, ми вважаємо доцільним кумулятивний метод визначення ціни джерел фінансування з використанням як аналітичних моделей, так і експертних оцінок.

Аналіз та оцінка ризиків у кінцевому підсумку має на меті виявлення чинників, що негативно впливатимуть на фінансові результати реалізації бізнес-ідеї, а також розроблення заходів зі зменшення та локалізації негативних наслідків у разі настання несприятливої події. Тому його логічним наслідком повинні бути:

- розроблення ефективних профілактичних дій щодо запобігання очікуваним ризикам;
- створення резервних (страхових) запасів;
- зовнішнє страхування окремих видів ризиків;
- отримання законодавчих гарантій захисту від окремих видів ризиків;
- інші форми страхування ризиків.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, узагальнення результатів аналізу теорії та практики інноваційно-інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств дало змогу встановити, що економічні ресурси та умови її здійснення є джерелом ризиків, контроль за якими виступає

перманентним завданням їхнього менеджменту. Аргументовано, що під час формування системи контролю ризиків фінансування інноваційно-інвестиційних проектів підприємств необхідно враховувати специфіку функціонування вітчизняної економіки. Визначено, що практичний бік управління ризиками реалізується у процесі обґрунтування, ухвалення та виконання управлінських рішень у сфері фінансування інвестицій. Запропоновано методичний інструментарій для цих цілей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бернстайн П. Против богов: Укрощение риска: учебное пособие/ Пер. с англ. Боброва А.В. Москва, 2000. 400 с.
2. Бланк І.А. Управління фінансовими ризиками: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2005. 600 с.
3. Гетьман О.О., Білодід А.О. Інноваційні методи розвитку персоналу. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 17. С. 556–561.
4. Гудзь О.Є., Стецюк П.А. Концептуальні засади управління ризикозахищеністю підприємства. Київ: *Економіка АПК*, 2017. № 11. С. 61–68.
5. Гудзь О.Є., Дем'яненко М.Я., Стецюк П.А. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика): монографія. Київ: ННЦІАЕ, 2018. 302 с.
6. Кузнєцов Є.А. Науково-методологічні проблеми розвитку процесу професіоналізації менеджменту в Україні. *Ринкова економіка*. 2017. Т. 16. Вип. 1. С. 9–21.
7. Нepochatenko O.O. Організаційно-економічні механізми кредитування аграрних підприємств: монографія. Умань, 2007. 456 с.
8. Чупіс А.В. Економічні ризики: поняття, сутність та класифікація. Суми. *Вісник СНАУ. Серія «Фінанси і кредит»*. 2018р. № 2. С. 423–428.
9. Шацька З.Я., Григоренко Я.О. Напрями підвищення ефективності праці управлінського персоналу підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 596–598.
10. Ягоднікова В.В. Кейс-метод (Case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців. *Педагогічні науки*. 2010. № 5. 10 с. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogical/25496.doc.htm (дата звернення: 20.02.2020).

REFERENCES:

1. Bernstein P. (2000) Protiv bogov: ukroshchenie riska [Against the gods: Taming the risk]: a textbook / Trans. with English. Bobrova AV Moscow, 400 p.
2. Blank I.A. (2015) Upravlinnya finansovimi rizikamy [Financial Risk Management]: A Monograph. Kyiv: Nika-Center, 600 p.
3. Getman, O.O. (2017). Innovacijni metody rozvytku personalu [Innovative methods of personnel development]. Global and national problems of economy, no. 17, pp. 556–561.
4. Gudz O., Stetsyuk P. (2017) Konceptual'ni zasady upravlinnya ryzykozahischnisty pidpryemstva [Conceptual principles of enterprise risk management]. Kyiv: AIC Economics, no. 11. P. 61–68.
5. Gudz O., Demyanenko M., Stetsyuk P. (2018) Ocinka kreditospromozhnosti agroformuvan'(teoriya i praktika) [Credit rating of agricultural companies (theory and practice)]: monograph. Kyiv: NSSIAE, 302 p.
6. Kuznetsov, E.A. (2017). Naukovo-metodologichni problemy rozvytku procesu profesionalizaciyi menedzhmentu v Ukraini [Scientific and methodological problems of the process of professionalization of management in Ukraine] Rynkova ekonomika, vol. 3. no. 16, pp. 9–21.
7. Nepochatenko O.O. (2017) organizacijno-ekonomichni mehanizmy kreditovannja agrarnih pidpryemstv [Organizational and economic mechanisms of crediting of agricultural enterprises]: monograph. Uman, 456 p.
8. Chupis A.V. (2018) Ekonomichni ryzyki: ponyattya, sutnist' ta klasifikacija [Economic risks: concept, nature and classification]. Sumy. SNAU Bulletin. Finance & Credit Series. No 2. Pp. 423–428.
9. Shatka, Z.Ya. (2016). Napryamy pidvyshhennya efektyvnosti praci upravlinskogo personalu pidpryemstva [Areas of increase of labor productivity of management of the enter-prise]. Global and national problems of economy, no. 14, pp. 596–598.
10. Yagodnikova, V.V. (2010). Kejs-metod (Case study) yak forma interaktyvnogo navchannya majbutnix faxivciv [Case study (Case Study) as a form of interactive training for future professionals]. Pedagogical Science, no. 5, 10 p. Available at: <http://www.rusnauka.com/Pedagogical/.doc.htm> (accessed 20 February 2020).

НАПРЯМИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

AREAS OF INSTITUTIONALIZATION OF COMPETITIVE ENVIRONMENT IN UKRAINE

У статті розглянуті основні напрями конкурентної політики України. Проаналізовано сутність поняття конкурентної політики та класифікацію її основних напрямів. Наголошено увагу на тому, що для країн, які знаходяться в процесі трансформації економічної системи, важливим є ефективне поєднання контролюючих та превентивних методів впливу для забезпечення балансу між діями, які спрямовані на захист конкуренції, та діями, які спрямовані на її розвиток. На основі проаналізованої під час написання статті інформації запропоновано власну класифікацію напрямів інституціалізації конкурентного середовища відповідно до рівня учасників ринкових відносин, на яких вона спрямована, на вертикальний, горизонтальний та регуляторний напрями. Проаналізовано загальну ситуацію та рівень впливу конкурентної політики в нашій країні на кожному запропонованому рівні. Виокремлено проблемні питання та запропоновані шляхи мінімізації їхнього впливу. **Ключові слова:** конкуренція, конкурентна політика, інформаційна асиметрія, адвокатування конкуренції, інституціалізація конкурентного середовища.

В статье рассмотрены основные направления конкурентной политики Украины.

Проанализирована сущность понятия конкурентной политики и классификация ее основных направлений. Акцентируется внимание на том, что для стран, находящихся в процессе трансформации экономической системы, важно эффективное сочетание контролирующих и превентивных методов воздействия для обеспечения баланса между действиями, которые направлены на защиту конкуренции, и действиями, направленными на ее развитие. На основе проанализированной во время написания статьи информации предложена собственная классификация направлений институционализации конкурентной среды в соответствии с уровнем участников рыночных отношений, на которых она направлена, на вертикальное, горизонтальное и регуляторное направление. Проанализирована общая ситуация и уровень влияния конкурентной политики в нашей стране на каждом предложенном уровне. Выделены проблемные вопросы и предложены пути минимизации их влияния. **Ключевые слова:** конкуренция, конкурентная политика, информационная асимметрия, адвокатирование конкуренции, институционализация конкурентной среды.

УДК 338.22.021.4

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-25>

Ковтун В.Ю.

аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київський національний
торговельно-економічний університет

Kovtun Viktoriia

Kiev National University
of Trade and Economics

The article investigated the main directions of Ukraine's competition policy. The essence of the concept of competition policy and the classification of its main directions are analyzed. It is emphasized that for countries that are in the process of transformation of the economic system into an information economy, it is important to combine effectively preventative methods of influence such as competition advocacy, etc. with controllers methods (making recommendations, imposing penalties, etc.). It is precisely this correlation that is necessary to ensure a balance between actions aimed at protecting competition and actions aimed at directly developing it. On the basis of the analyzed information during the writing of the article, the author suggested his own classification of the directions of institutionalization of the competitive environment according to the level of participants of market relations on which it is aimed at vertical, horizontal and regulatory. The vertical direction is intended to control the competitive relations between consumers and suppliers, the horizontal direction is to control the competitive relations between one-tier market participants and the regulatory one – to control the activity of public authorities in order to minimize their negative impact on competitive relations. The general situation and the level of influence of competition policy in our country on each level proposed by the author are analyzed. Issues such as lack of legislative interpretation of the concept of vertical competition, unfair competitive behavior of economic entities in the market, discriminatory and restrictive activities of public authorities are highlighted. On the basis of the information analyzed by the author, the ways of minimizing their further influence are suggested, in particular ensuring equal access of economic entities to information resources, writing fair and transparent rules of professional ethics, approving regulations of activity of public authorities and so on. Only their introduction, according to the author, will ensure consistent development of the competitive environment in Ukraine.

Key words: competition, competition policy, information asymmetry, competition advocacy, institutionalization of the competitive environment.

Постановка проблеми. Важливою складовою частиною загальної економічної політики держави є конкурентна політика. У країнах із розвинутою інформаційною економікою важливим методом впливу є адвокатування конкуренції. Адвокатування конкуренції – це один із основних превентивних заходів, що застосовується органами державної влади у взаємодії з іншими учасниками ринкових відносин в межах загальної конкурентної політики держави. Попри ефективність, актуальність та суттєві переваги її використання, адвокатування не буде мати необхідного результату без застосування всього комплексу заходів, включаючи досить жорсткі штрафні санкції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню напрямів інституціалізації конку-

рентного середовища присвячені численні праці вчених: С. Авдашевої, А. Шастіко [1], А. Герасименко [2], В. Лагутіна [3], Т. Щербакової [4] тощо.

Постановка завдання. Узагальнення основних напрямів інституціалізації конкурентного середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим аспектом у процесі формування ефективної конкурентної політики для економіки, що знаходиться в процесі трансформації, є забезпечення на державному рівні раціонального співвідношення між діями, які спрямовані на захист конкуренції (які обмежують монопольну діяльність), і діями, які спрямовані на розвиток конкуренції. Важливими у цьому зв'язку є дві сфери конкурентної політики – діяльність конкурентних органів

держави як сукупність приписів щодо заборонених дій та процесуальні заходи як механізм, який забезпечує дотримання встановлених правил [5].

Конкурентна політика держави – це одна з найскладніших систем заходів органів державної влади серед основних видів економічної політики держави. Причиною цього є її всеохоплюючий характер. Адже вона стосується різних сфер життя та господарювання громадян.

І саме через всеохоплюючий характер в економічній науці є декілька варіантів класифікації напрямів конкурентної політики держави.

Цікавим є підхід, запропонований С. Авдашевою та А. Шастітко, які виділяють два основні напрями конкурентної політики: активну конкурентну політику та захисну конкурентну політику.

Інструменти захисної конкурентної політики застосовуються в припущенні, що конкуренція на ринку існує, проте вона може страждати від односторонніх дій окремих економічних агентів (індивідуальних та колективних). Захисні засоби націлені на те, щоб запобігти подібним одностороннім діям. Активна конкурентна політика полягає у створенні конкуренції на ринках, де конкуренція до цих пір не існувала або стримувалася факторами регуляторного характеру, на відміну від дій окремих учасників ринкових відносин. Саме тому, на їхню думку, активна конкурентна політика являє собою створення нових ринків та розроблення правил функціонування тих ринків, які не будуть існувати поза подібними правилами. Саме такого роду конкурентної політики потребують ринки природних монополій [2].

В українському законодавстві класифікація напрямів конкурентної політики є більш широкою та включає такі сфери впливу: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції відповідно до принципів, визначених у Конституції України, удосконалення діяльності суб'єктів природних монополій, розвиток добросовісної конкуренції, забезпечення розвитку конкурентних відносин.

Проаналізувавши відомі в економічній літературі класифікації, пропонуємо розподілити напрями інституціоналізації конкурентного середовища більш широко відповідно до напрямів поширення інформаційної асиметрії на ринку:

- вертикальний;
- горизонтальний;
- регуляторний.

Вертикальна інституціоналізація конкурентного середовища пов'язана із визначенням та закріпленням на державному рівні норм, правил, статусів і ролей з метою підтримання ефективної вертикальної конкуренції на ринку.

Поняття вертикальної конкуренції досі не закріплене на державному рівні. Це пов'язано з тим, що до кінця ХХ століття економічна наука детер-

мінувала конкуренцію виключно як змагання за контроль над споживчим попитом між компаніями, що пропонують на ринку взаємозамінні товари.

Категорія «вертикальна конкуренція» ввійшла в економічну науку завдяки М. Портеру, який у своєму ромбі конкурентних сил чітко розділив горизонтальну конкуренцію, що існує всередині релевантного ринку з урахуванням ризиків входження на ринок нових компаній та нових товарів, і вертикальну конкуренцію, що уособлюється в торгах із постачальниками та покупцями [6].

На відміну від горизонтальної конкуренції, яка розгортається між виробниками товарів-замінників та може поширюватися на реалізацію комплементарних благ, вертикальна конкуренція відбувається між суб'єктами різних етапів технологічного ланцюга чи вертикалі товароруку й передбачає боротьбу вже не скільки за споживача, скільки за вигідніші умови реалізації/закріплення товарів, за контроль над більшою частиною галузевого прибутку.

В українському законодавстві відсутні ефективні регулятори вертикальної конкуренції. Аналіз текстів Закону України «Про захист економічної конкуренції», Господарського кодексу України, Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку та інших нормативних актів у сфері захисту та розвитку конкуренції свідчить про відсутність в них не тільки категорії «вертикальна конкуренція», але й потенціалу її існування. Конкурентами тут визнаються тільки ті компанії, які є учасниками релевантного ринку, реалізуючи однакову або схожу продукцію спільній групі споживачів. Саме це обмеження не дозволяє АМКУ ефективно протидіяти вертикальній конкуренції, що свідчить про необхідність законодавчих змін, які знищать наявні обмеження. І лише закріплення визначення «вертикальна конкуренція» на законодавчому рівні забезпечить детермінувати його як ринковий провал, а отже, нездатність ринку повноцінно функціонувати без контролю з боку органів державної влади.

Це допоможе також затвердити на законодавчому рівні можливість створення галузевих правил вертикальної конкуренції аналогічно тим, що вже існують на релевантно конкурентних ринках.

У процесі затвердження поняття вертикальної конкуренції не потрібно забувати, що не всі можливі прояви вертикальної конкуренції є забороненими. Зазвичай вертикальна конкуренція стосується відносин дистрибуції, що здебільшого не є шкідливими для конкуренції, а певні обмеження дистриб'ютора можуть навіть мати позитивний ефект для конкуренції.

Однак якщо такі обмеження приводять до суттєвого звуження конкуренції на усьому ринку чи в значній його частині (в тому числі до монополізації відповідних ринків), обмежують доступ на ринок інших суб'єктів господарювання або призво-

дять до економічно необґрунтованого підвищення цін або дефіциту товарів, то такі дії будуть оцінюватися як порушення.

Прикладом недобросовісної вертикальної конкуренції є дії з боку великих ритейлерів, які буквально примушують постачальників продовольчих та інших товарів приймати не вигідні для них умови реалізації товарів у вигляді надто тривалих відстрочок платежу, плати за вхід у мережу, за полицю, нав'язування додаткових інформаційних послуг тощо.

У 2015 р. 20 найбільших вітчизняних продовольчих ритейлерів були звинувачені Антимонопольним комітетом України у вчиненні антиконкурентних узгоджених дій, таким чином вперше створивши прецедент відкриття справи за порушення умов вертикальної конкуренції.

Таким чином, утворюється диспаритет сил між продавцями і ритейлерами, який в умовах відсутності ефективних державних регуляторів вертикальної конкуренції заповнився усталеними торговими практиками, які орієнтовані на захист інтересів ритейлерами і вважаються нелегітимними продавцями, які, будучи нездатними протидіяти відповідним діям ритейлерів (плата за вхід в мережу, висока націнка, що змушує продавця погоджуватися на нижчу ціну, коли завищення роздрібною ціною загрожує втратою покупця, тривалі терміни повернення коштів за товар, взятий на реалізацію тощо), вимушені їм коритися.

Можливим елементом ефективної конкурентної політики на шляху до боротьби із вертикальною конкуренцією є затвердження державою шаблонів типових договорів за групами товарів. Схожа практика вже напрацьована в Латвії. Так, відповідно до латвійського законодавства розрахунок за продовольчі товари строком придатності до 25 днів повинен бути здійснений не пізніше 30 днів з дня їх постачання, за овочі – не пізніше 20 днів. Це дозволить протистояти маніпулюванню умовами контракту та забезпечить більш прозору вертикальну конкуренцію.

Важливим напрямом боротьби з недобросовісною вертикальною конкуренцією на ринку є також забезпечення на державному рівні рівного доступу до інформаційних хабів, таких як Nielsen, Morion, GFK, або ж навіть формування таких об'єктів інфраструктури на державному рівні, доступ до інформації яких буде відкритий для широкого загалу. Основною метою діяльності таких підприємств буде гарантія рівного доступу усіх учасників ринку до відповідної інформації для її подальшого використання у конкурентній боротьбі.

Наступним важливим елементом конкурентної боротьби є також рекламна діяльність суб'єктів господарювання, і вертикальна конкуренція не є винятком. Реклама – це механізм, який може як спотворити конкуренцію через поширення

інформаційної асиметрії, так і бути стимулом для покращення конкурентних відносин. А 11 грудня 2019 року набув чинності Закон України № 286–IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гармонізації законодавства у сфері порівняльної реклами із правом Європейського Союзу». Відповідно до цього закону порівняльна реклама дозволена, що потребує подвійного контролю з боку органів державної влади, оскільки методичних рекомендацій, за яких обставин порівняльна реклама вважається законною, немає, що може спровокувати поширення негативних конкурентних практик [7].

Горизонтальний напрям інституціоналізації конкурентного середовища ми вже частково описували у попередньому параграфі через аналіз практики підписання правил професійної етики на прикладі ринку роздрібною реалізації пального.

Пропонуємо більш детально розглянути всі його переваги та недоліки.

Отже, правила професійної етики – це формальний, проте нестандартний інструмент державного впливу. Його суть полягає у тому, що зацікавлені суб'єкти господарювання за сприяння інших осіб можуть розробляти правила професійної етики у конкуренції для відповідних сфер господарської діяльності, а також для певних галузей економіки. Правила професійної етики у конкуренції погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

Нині з АМКУ погоджено Правила професійної етики у конкуренції щодо чесності та прозорості роздрібного ринку пального в Україні, у сфері господарської діяльності з виготовлення та реалізації кондитерських, харчоконцентратних виробів та кави в Україні та у сфері надання послуг з охорони власності та громадян.

Беззаперечним плюсом цього інструменту є те, що в правилах оголошено певні етичні мінімуми, яких повинні дотримуватись суб'єкти господарювання у цій сфері. Серед них виокремлюють дотримання екологічних норм, запровадження програм лояльності, покращення рівня сервісу та якості продукції тощо.

Проте можливий також і негативний ефект від запровадження такого роду правил на ринку адже саме завдяки їм через зниження інформаційної асиметрії підвищується координаційна здатність ринку. І, враховуючи досвід попереднього аналізу, який проводився в розділі II, саме на ринку роздрібною реалізації пального це призвело до антиконкурентних узгоджених дій. У цьому разі зазначений засіб реалізації конкурентної політики зменшив інформаційну асиметрію між учасниками ринкових відносин проте був одним із стимулів до організації антиконкурентних узгоджених дій.

Саме тому правила повинні бути прописані правильно, щоб не обмежувати конкуренцію.

Адже якщо проаналізувати Правила професійної етики у конкуренції щодо чесності та прозорості роздрібного ринку пального в Україні, то вони містять цілком прийнятні положення, добросовісне дотримання яких може мати позитивний ефект на конкуренцію через зниження дискреції окремих учасників ринку, а з нею – й інформаційну асиметрію щодо ймовірних добросовісних дій конкурентів, чітко детермінуючи недозволені практики, ознайомлюючи учасників з їхнім переліком. Проте існує також інший бік медалі. Все залежить від безпосередніх учасників конкурентних відносин та їхньої готовності діяти добросовісно. Крім того, зазвичай такі правила готуються та підписуються великими ринковими агентами, і середні та малі суб'єкти господарювання просто можуть навіть не здогадуватися про їх існування. Через що важливим аспектом має бути поширення інформації щодо підписання такого типу Правил в засобах масової інформації та інших джерелах поширення інформації [8].

Враховуючи результати дослідження ринку авіаційних пасажирських перевезень, впливовим методом інституціоналізації на горизонтальному рівні може також слугувати запровадження/стимулювання розвитку товарних/цінових агрегаторів на ринку типу booking.com, skyscanner тощо, які знижують до мінімуму витрати споживчого пошуку, що дозволяє інтенсифікувати конкуренцію між фірмами виробниками/надавачами послуг, але при цьому правила існування таких платформ мають бути чітко прописані, щоб усунути ризики зловживань з боку самої платформи, що володіє величезним масивом інформації, якою не володіють її користувачі.

Отже, незважаючи на те, що ефективна конкуренція можлива тільки за умови постійної співпраці всіх учасників ринкових відносин, найважливіша роль, особливо в країнах із трансформаційною економікою, належить регуляторному впливу органів державної влади.

Основною метою інституціоналізації конкурентного середовища на регуляторному рівні є зменшення дискреції (вирішенням органами влади або посадовими особами будь-яких питань на свій розсуд) органів державної влади. Саме тому на кожний напрям діяльності органів державної влади мають бути затверджені регламенти, які не дозволятимуть зловживань і ручного застосування різних підходів до різних учасників ринку.

Діяльність АМКУ регламентується за допомогою цілої низки методик. Їхнє коло, на нашу думку, необхідно розширити.

Нині АМКУ затверджено Методику визначення монопольного (домінуючого) становища. Нею ж керуються під час визначення меж ринку в інших справах, наприклад у справах про антиконкурентні узгодженні дії, що іноді призводить до невраху-

вання результатів такого аналізу судами у відповідних справах.

Немає методики, яка б регламентувала дослідження справ про антиконкурентні узгодженні дії та детермінувала способи встановлення факту паралельних дій, доведення факту чи потенціалу недопущення, усунення чи обмеження конкуренції внаслідок таких дій.

У грудні 2017 року АМКУ була спроба прийняти методику визначення ринку. Але вона і досі знаходиться на етапі обговорення.

Недостатньо прописаною також є процедура звільнення від відповідальності. Зокрема, не досить зрозумілими є гарантії безпеки для заявника, що призводить до її неефективності та відсутності очікуваного позитивного впливу на конкурентні відносини.

Адже важливим аспектом дієвої програми звільнення від відповідальності є прозорість та зрозумілість представлених в ній умов, які б надавали змогу суб'єктам господарювання ухвалювати обґрунтоване та виважене рішення з цього питання.

Саме тому в Україні вона досі не набула достатньої популярності, і суб'єкти господарювання ще вагаються, чи застосовувати її на практиці.

Крім того, слід також не забувати, що в руках недобросовісних суб'єктів господарювання програма звільнення від відповідальності може стати методом недобросовісної боротьби з конкурентами та стати джерелом поширення інформаційної асиметрії на ринку.

Запровадження такого роду регламентів дозволить зменшити дискрецію АМКУ і, вирівнявши інформаційний баланс між органами державної влади та учасниками ринків, протидіяти провалам державного регулювання.

Те саме стосується і діяльності Національних комісій, що здійснюють регулювання природних монополій.

Основним завданням Національних комісій з регулювання природних монополій є забезпечення нормального функціонування ринку за відсутності конкуренції на ньому через захист інтересів споживачів, недопущення зловживання монопольним становищем, створення сприятливих умов для повного покриття економічно виправданих витрат підприємств і відповідного інвестування в розвиток виробництва [9].

Саме тому чим більш регламентованою є діяльність комісій, тим більш детальною та зрозумілою буде інформація про її діяльність для широких верств населення, тим менш ймовірним буде зловживання з боку регулятора. Адже в такому разі потенційна постраждала сторона контролюватиме завдяки цій інформації дії регулятора й одразу сигналізуватиме суспільство про порушення.

На шляху до регламентації діяльності Національних Комісій органами державної влади вже

було проведено низку змін, серед яких центральне місце займає прийняття Верховною Радою України 05 грудня 2019 року Закону України № 2490-1 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конституційних принципів у сферах енергетики та комунальних послуг» [10].

Згідно з цим законом Національну комісію визначено як постійно діючий центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України.

Суперечливість цього закону полягає у тому, що, з одного боку Національна Комісія має статус незалежного органу, який діє самостійно, рішення якого не підлягають погодженню органами державної влади. Проте, з іншого боку, фактично регулятор є неконституційним. Адже зазначеним законом повноваження щодо призначення членів Комісії передаються Президенту України, хоча це і не передбачено Конституцією.

Відсутність чіткого і зрозумілого механізму функціонування регулятора зменшує рівень довіри до нього та збільшує можливість дискреції.

Особливого підходу потребує також регулювання діяльності інших органів влади в процесі надання/отримання державної допомоги.

Адже надання державної допомоги неналежним суб'єктам господарювання може призвести до спотворення балансу конкурентних сил в галузі.

Нині неможливо говорити про завершеність формування в Україні інституту державної допомоги як з погляду прийняття в повному обсязі національного законодавства, необхідного для забезпечення ефективної роботи системи моніторингу і контролю державної допомоги та відповідності положенням Угоди про асоціацію ЄС, так і щодо виконання цього законодавства всіма учасниками процесу, зокрема органами влади [11].

В українському законодавстві досі відсутні чіткі критерії надання державної допомоги. Крім того, можна зробити висновок, що урядом дещо знецінюється стратегічна важливість інституту державної допомоги в Україні. Доказом цього є відсутність інформації про нього у загальній Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки, схваленій розпорядженням КМУ від 08 лютого 2017 року. Метою цієї стратегії є побудова сучасної та ефективної системи управління державними фінансами, яка здатна надавати якісні державні послуги, ефективно акумулюючи ресурси та розподіляючи їх відповідно до пріоритетів розвитку держави у середньо та довгостроковій перспективі [11].

Висновки з проведеного дослідження. Саме тому органи державної влади відокремлено або ж консолідовано з іншими учасниками ринкових відносин мають регулярно приймати та реалізовувати програми розвитку конкуренції. І лише множина

всіх зазначених вище заходів дозволить знизити інформаційну асиметрію в економіці України та тим самим покращити конкурентне середовище.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Авдашева С., Шаститко А. Конкурентная политика: состав, структура, система. Вопросы теории конкуренции. № 1(19), 2010. С. 5–18.
2. Герасименко А. Конкурентна політика: економічний зміст та напрями вдосконалення. Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія і право. № 1, 2014. С. 27–33.
3. Лагутін В. Конкурентна політика держави: механізм реалізації. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. № 4, 2016. С. 22–37.
4. Щербаківа Т. Модифікація конкурентної політики при умови трансформації економічних відносин. Научный журнал «Экономика Украины». – 2016. – №4 (645). С. 45–56.
5. Куліш Л.П. Конкурентна політика у системі інструментів державного регулювання економіки. Економіка та держави № 1/2019. С. 126–131.
6. Герасименко А.Г. Вертикальна конкуренція у вітчизняній торгівлі. Вісник КНТЕУ. 2016 № 4. С. 80–96.
7. Закону України № 286-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гармонізації законодавства у сфері порівняльної реклами із правом Європейського Союзу» від 12.11.2019. Опубліковано – Голос України – № 236.
8. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=130996&schema=main> (дата звернення: 20.04.2020).
9. Федоренко В. Національні комісії з регулювання природних монополій у системі центральних органів виконавчої влади: проблеми нормопроектного та управлінського забезпечення. Вісник національної академії державного управління. 2010 р. С. 85–93.
10. Закон України № 2490-1 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конституційних принципів у сферах енергетики та комунальних послуг» від 05.12.2019.
11. Кулик О. Система державної допомоги в Україні: як європейські вимоги можуть зробити її більш ефективною. 2019 р. ГО «Український центр європейської політики». URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Systema-derzhavnoyi-dopomogy-v-Ukrayini_yak-yevropejski-vumogy-mozhut-zrobyty-yiyi-bilsh-efektyvnoyu-1.pdf (дата звернення: 20.04.2020).

REFERENCES:

1. Avdasheva S., Shastytko A. (2010) Konkurentnaja polityka: sostav, struktura, sistema. [Competition policy: composition, structure, system]. Competition Theory Issues, no. 19, pp. 5–18.
2. Gherasymenko A.Gh. (2014). Konkurentna polityka: ekonomichnyj zmyst ta naprijamy vdoskonalennja. [Competition policy: economic content and areas

for improvement]. Ukraine's Development Strategy. Economics, Sociology and Law, no. 1, pp. 27–33.

3. Laghutin V. (2016) Konkurentna polityka derzhavy: mekhanizm realizaciji. State competition policy: a mechanism for implementation. Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics, no. 4, pp. 22–37.

4. Shherbakova T. (2016) Modyfikacyja konkurentnoj polytyky pry uslovyy transformacyy ekonomicheskyykh otnosheniy [Modification of competition policy subject to the transformation of economic relations], no. 4, pp. 45–56.

5. Kulish L.P. (2019) Konkurentna polityka u systemi instrumentiv derzhavnogho rehuljuvannja ekonomiky [Competition policy in the system of instruments of state regulation of the economy]. Economy and states, no. 1, pp. 126–131.

6. Gherasymenko A.Gh. (2016) Vertykaljna konkurencija u vitchyznjanij torghivli. [Vertical competition in domestic trade]. KNTEU Bulletin, no. 4, pp. 80–96.

7. Verkhovna Rada Ukrainy (2019) Zakonu Ukrainy "Pro vnesennja zmin do dejakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo gharmonizaciji zakonodavstva u sferi porivnjalnoji reklamy iz pravom Jevropejskogho Sojuzu". [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Harmonization of Legislation in the Field of Comparative Advertising with European Union Law"], Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy.

8. Antymonopol'nyy Komitet Ukrainy (2016) Pravya profesijnoji etyky u konkurenciji shhodo chesnosti ta prozorosti rozdribnogho rynku paljnogho v Ukraini.

[Rules of professional ethics in competition on fairness and transparency of the Ukrainian fuel retail market], Kyiv: Antymonopol'nyy Komitet Ukrainy URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=130996&schema=main> (accessed 20 April 2020).

9. Fedorenko V. (2010) Nacionaljni komisiji z rehuljuvannja pryrodnyykh monopolij u systemi centralnykh orghaniv vykonavchoji vlady: problemy normoproektnogho ta upravlinsjkogho zabezpechennja. [National commissions for the regulation of natural monopolies in the system of central executive bodies: problems of norm-design and management support]. Bulletin of the National Academy of Public Administration, vol 3 (13), pp 85-93/

10. Verkhovna Rada Ukrainy (2019) Zakon Ukrainy «Pro vnesennja zmin do dejakyykh zakoniv Ukrainy shhodo zabezpechennja konstytucijnykh pryncypiv u sferakh energohetyky ta komunalnykh poslugh». [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring Constitutional Principles in the Fields of Energy and Utilities"]. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy.

11. Kulyk O. (2019) Systema derzhavnoji dopomogy v Ukraini: jak jevropejski vymoghy mozhutj zrobyty jiji bilsh efektyvnoju. [State aid system in Ukraine: how European requirements can make it more effective]. NGO "Ukrainian Center for European Policy". Available at: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Systema-derzhavnoyi-dopomogy-v-Ukrayini_yak-yevropejski-vymogy-mozhut-zrobyty-yiyi-bilsh-efektyvnoyu-1.pdf (accessed 20 April 2020).

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ

ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY OF UKRAINIAN AGRICULTURE AND DETERMINATION OF DIRECTIONS OF ITS ACTIVATION

УДК 330.322.2:631.1

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-26>

Ляліна Н.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
підприємства та менеджменту
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

Чавикіна О.В.

студентка
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

Lialina Nataliia

Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics

Chavukina Olena

Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics

У статті розглянуто теоретичні аспекти інвестиційної діяльності. Наведено визначення інвестицій, інвестиційної діяльності підприємства. Розглянуто основні джерела формування інвестицій. Здійснено аналіз інвестиційної активності у сільському господарстві. Зокрема, проаналізовано динаміку капітальних інвестицій в економіку України, у тому числі у сільське господарство. Виявлено, що за досліджуваний період розмір інвестованих коштів збільшується, проте темпи їх зростання суттєво знизилися. У результаті аналізу обсягу прямих іноземних інвестицій з'ясовано найбільші країни-інвестори у сільське господарство. Проведено регіональний аналіз динаміки інвестицій і виявлено лідерів та аутсайдерів за обсягами прямого іноземного інвестування. Виявлено основні причини зниження рівня інвестиційної активності та запропоновано напрями активізації інвестиційної діяльності у сільському господарстві України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна активність, інвестиційна привабливість, капітальні інвестиції, прями іноземні інвестиції, сільське господарство.

В статье рассмотрены теоретические аспекты инвестиционной деятельности.

Даны определения инвестиций, инвестиционной деятельности предприятия. Рассмотрены основные источники формирования инвестиций. Осуществлен анализ инвестиционной активности в сельском хозяйстве. В частности, проанализирована динамика капитальных инвестиций в экономику Украины, в том числе в сельском хозяйстве. Выявлено, что за исследуемый период размер инвестированных средств увеличивается, однако темпы их роста существенно снизились. В результате анализа объема прямых иностранных инвестиций установлены крупнейшие страны-инвесторы в сельское хозяйство. Проведен региональный анализ динамики инвестиций и выявлены лидеры и аутсайдеры по объемам прямого иностранного инвестирования. Выявлены основные причины снижения уровня инвестиционной активности и предложены направления активизации инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Украины.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная активность, инвестиционная привлекательность, капитальные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, сельское хозяйство.

The research relevance is due to the low level of investment activity of agricultural sector, significant resource requirements and uneven distribution of investments among the regions of Ukraine. Unfortunately, the vast majority of enterprises use outdated equipment and technologies, they are unable to apply both organic and mineral fertilizers and plant protection products in sufficient quantity, moreover, they need highly qualified personnel. Besides, the adoption of the Land Market Law, which aims to sell Ukrainian agricultural land, increases interest in studying this issue. The article describes the theoretical aspects of investment. The definitions of «investment», «investment activity of the enterprise» are given. The main sources of investment formation are considered. The investment activity in agricultural sector has been analyzed. In particular, the dynamics of capital investment in the Ukrainian economy, including agriculture, have been analyzed. It is revealed that the amount of invested funds is increasing during the period under review, but their growth rates have significantly decreased. As a result of foreign direct investment analysis, the largest investor countries in agricultural sector of Ukraine have been identified. The most significant contribution was made by Cyprus, followed by Germany, Denmark, the United Kingdom and Poland. The regional analysis of investments dynamics showed that the leaders in terms of foreign direct investment in the agrarian sector are Kiev, Ivano-Frankivsk, Lviv, Vinnytsia and Dnipropetrovsk regions, whereas outsiders - Zakarpattia, Odessa, Kirovograd, Luhansk and Donetsk regions. The main reasons for the decrease in the level of investment activity have been identified and the directions of activation of investment activity in agricultural sector of Ukraine have been proposed, namely: revision of normative-legal acts regulating investment activity and sphere of agriculture; control over the activities of anti-corruption organizations; creation of a functional agrarian exchange; replacement of outdated and unproductive equipment; risk insurance; reduction of tax pressure; providing a government support to agricultural producers etc.

Key words: investment, investment activity, investment attractiveness, capital investment, foreign direct investment, agriculture.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні відбуваються відчутні структурні зміни в економіці, зокрема вагомим значення набуває галузь сільського господарства, яка є одним з основних джерел поповнення державного бюджету та забезпечення зростання валового внутрішнього продукту країни. Успішність її розвитку багато у чому залежить від рівня активності інвестиційної діяльності, тобто обсягів залучення державних та іноземних інвестицій, що у цілому має забезпечити підвищення ефективності виробництва, якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки країни.

Актуальність дослідження зумовлена досить низьким рівнем інвестиційної активності у сфері

сільського господарства, значними потребами в ресурсах та нерівномірністю розподілу інвестицій між регіонами України. На превеликий жаль, переважна більшість підприємств використовує застарілу техніку та технології, не має змоги внести у достатній кількості органічні та мінеральні добрива, засоби захисту рослин, відчуває потребу у висококваліфікованих кадрах. Окрім того, ухвалення закону про ринок землі, що має на меті продаж українських земель сільськогосподарського призначення, викликає підвищений інтерес до вивчення даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів інвестиційної діяльності присвячено праці багатьох учених, серед

яких: П.І. Гайдуцький, В.В. Готра, О.Д. Гудзинський, М.В. Зубець, І.С. Івахненко, В. Ільчук, І.Л. Ковальова, Н.І. Мезенцева, І.М. Мороз, П.М. Музика, Д.В. Окара, П.Т. Саблук, Л.А. Феняк, В.Г. Чернишев, Т. Шпомер, О.В. Шубравська та ін. [1–11]. Вони зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики забезпечення здійснення інвестиційної діяльності в аграрній сфері. Разом із тим потребують розгляду питання визначення сучасного стану інвестування у сільському господарстві, виявлення проблем залучення інвестицій та визначення напрямів їх активізації.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд теоретичних аспектів інвестиційної діяльності, визначення сучасного рівня активності інвестиційної діяльності у сільському господарстві України та визначення напрямів її активізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство є стратегічною галуззю економіки України. Її частка в структурі валового внутрішнього продукту станом за 2018 р. становить понад 13% [12]. Необхідними умовами для забезпечення сталого розвитку є залучення інвестицій, підтримка та захист на державному рівні. Таким чином, постає завдання активізації інвестиційної діяльності в галузь сільського господарства.

Оскільки основним джерелом здійснення інвестиційної діяльності є інвестиції, варто дати визначення цього поняття. Отже, під інвестиціями ми розуміємо ресурси грошової, матеріальної та іншої форми, що вкладаються в різні сфери підприємницької та інших видів діяльності для отримання або примноження прибутку та/або іншого результату в майбутньому. Згідно із цим поняттям, інвестиції не доцільно розглядати тільки у грошовій формі, а головною метою їх вкладення є не тільки отримання прибутку.

Основними джерелами формування інвестицій є власні, позикові та залучені ресурси. Власні можуть складатися із заощаджень громадян або підприємства, частини прибутку, амортизаційних відрахувань, страхової суми відшкодування витрат тощо. Позикові фінансові кошти складаються з кредитів банків та держави, облігаційних позик. Залучені інвестиції вміщують у себе емісію акцій, внески сторонніх інвесторів у статутний

фонд, кошти на цільове інвестування, що надані безкоштовно [9].

Щодо поняття «інвестиційна діяльність», то серед науковців немає єдиної точки зору стосовно його змісту. Так, зокрема, Д.М. Черваньов під інвестиційною діяльністю розуміє комплекс заходів і практичних дій юридичних та фізичних осіб (українських або іноземних) і держави щодо здійснення інвестицій у будь-якій формі з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [13].

На думку А.Г. Грязнової, інвестиційна діяльність – це вкладення інвестицій і здійснення практичної діяльності з метою отримання прибутку і (або) досягнення іншого корисного ефекту [14].

Інші автори характеризують інвестиційну діяльність як послідовну, цілеспрямовану діяльність, що полягає у капіталізації об'єктів власності, формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату, що має за мету одержання прибутку чи певного соціального ефекту [7].

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991, під інвестиційною діяльністю розуміють сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [15].

Говорячи про розвиток сільського господарства України, найефективнішим методом фінансування є залучення іноземних та вітчизняних інвестицій, які можуть бути спрямовані на розширення виробництва, заміну застарілого обладнання та устаткування, автоматизацію фермерських робіт, проведення навчання персоналу та переймання досвіду зарубіжних професіоналів.

На підставі даних табл. 1 проаналізовано динаміку капітальних інвестицій в економіку України, визначено рівень інвестиційної активності у сільському господарстві. Із наведених нижче даних випливає висновок про те, що спостерігається позитивна динаміка капітальних інвестицій в економіку України починаючи з 2010 р., оскільки маємо приріст понад 100% кожного року. Хоча й має місце незначне зниження темпів їх приросту починаючи з 2016 р.

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій в економіку України, 2010–2018 рр.

Показник	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Капітальні інвестиції в економіку, млн грн	180575,5	273116,4	359216,1	448461,5	578726,4
Темп приросту інвестицій в економіку, %	–	151,2	131,5	124,8	129,0
Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн грн	10817,7	29309,7	49660,0	63400,7	65059,4
Питома вага інвестицій у сільське господарство, %	6,0	10,7	13,8	14,1	11,2
Темп приросту інвестицій в сільське господарство, %	–	270,9	169,4	127,7	102,6

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

Багато в чому схожою є динаміка капітальних інвестицій у сільське господарство. Та, незважаючи на уповільнення темпів їх загального приросту, питома вага інвестицій у сільське господарство зростала, і лише у 2018 р. мало місце зниження даного показника з 14,1% у 2017 р. до 11,2% у звітному періоді.

Уповільнення активності інвестиційної діяльності сільського господарства пояснюється нестабільним економічним та політичним станом у країні, а також тим, що з кожним роком погіршуються умови праці, посилюються ризики для інвесторів у плані нестабільності та неприбутковості галузі.

Уважаємо, що інвестування на тому рівні, що здійснюється (у середньому 11,5% від загальної суми капітальних інвестицій) є недостатнім, оскільки аграрний сектор має значний невикористаний потенціал розвитку, який у майбутньому може приносити значні прибутки.

Уповільнення інвестицій насамперед можна пояснити наявністю в країні високих інвестиційних ризиків, яких інвестори прагнуть уникнути за будь-яких обставин. Це може мати негативні наслідки для розвитку аграрного сектору, що може проявитися у зниженні рівня продуктивності, зменшенні обсягів виробництва, підвищенні вартості виготовленої продукції, погіршенні якості і, відповідно, у зниженні конкурентоспроможності.

Україна веде активну зовнішньоекономічну діяльність, підтримує міжнародні економічні зв'язки з багатьма країнами світу, особливо з країнами ЄС. У результаті аналізу обсягу прямих іноземних інвестицій з'ясовано, що найбільшими країнами-інвесторами у сільське господарство

України є Кіпр, Німеччина, Данія, Велика Британія та Польща (рис. 1).

Найвагоміший внесок у вигляді прямих інвестицій зробив Кіпр у 2019 р. – 211 422 тис дол., що більше на 166 802 тис дол., ніж Німеччина, яка йде на другому місці в рейтингу. На третьому місці Данія, яка за останній рік вклала 51 378 тис дол., на четвертому – Польща (44 620 тис дол.), а на п'ятому – Велика Британія (17 761 тис дол.). Згідно зі статистичними даними, спостерігається зниження прямих інвестицій у 2019 р. з боку Великої Британії, Данії та Німеччини. Разом із тим Польща, навпаки, збільшила прямі інвестиції у 2019 р. на 13 586 тис дол. порівняно з 2018 р., а Кіпр – на 73 922 тис дол.

У процесі активізації та подальшої стабілізації інвестиційної діяльності великого значення набувають регіональна інвестиційна політика та економічно-соціальний стан як важливі складники економічного розвитку всієї держави. Тому для більш детальної оцінки інвестиційної активності галузі сільського господарства доцільно провести регіональний аналіз динаміки інвестицій та виявити лідерів та аутсайдерів за обсягами прямого іноземного інвестування. П'ятірку областей – лідерів надходження іноземних інвестицій на початок року в галузь сільського, лісового та рибного господарства за останні п'ять років зображено на рис. 2.

Виходячи з даних рис. 2, виявлено, що областями, які отримують найбільший обсяг прямих іноземних інвестицій у досліджувану галузь за останні п'ять років, стали Київська, Івано-Франківська, Львівська, Вінницька та Дніпропетровська за винятком м. Київ. Частки кожної з перерахованих облас-

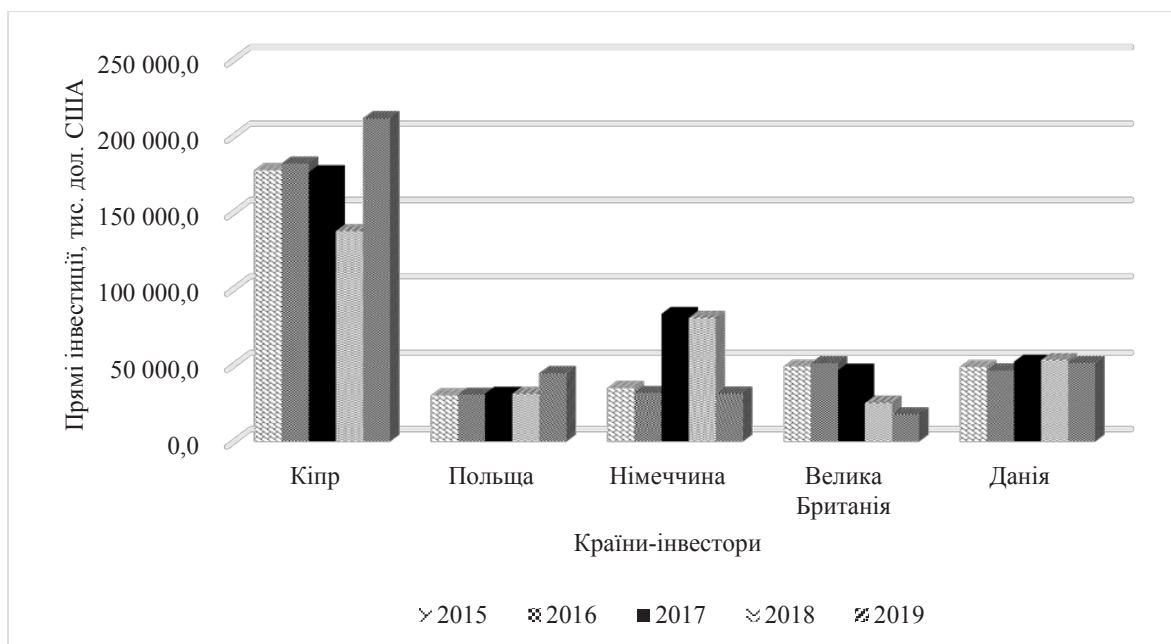

Рис. 1. Найбільші країни-інвестори в сільське господарство України, 2015–2019 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

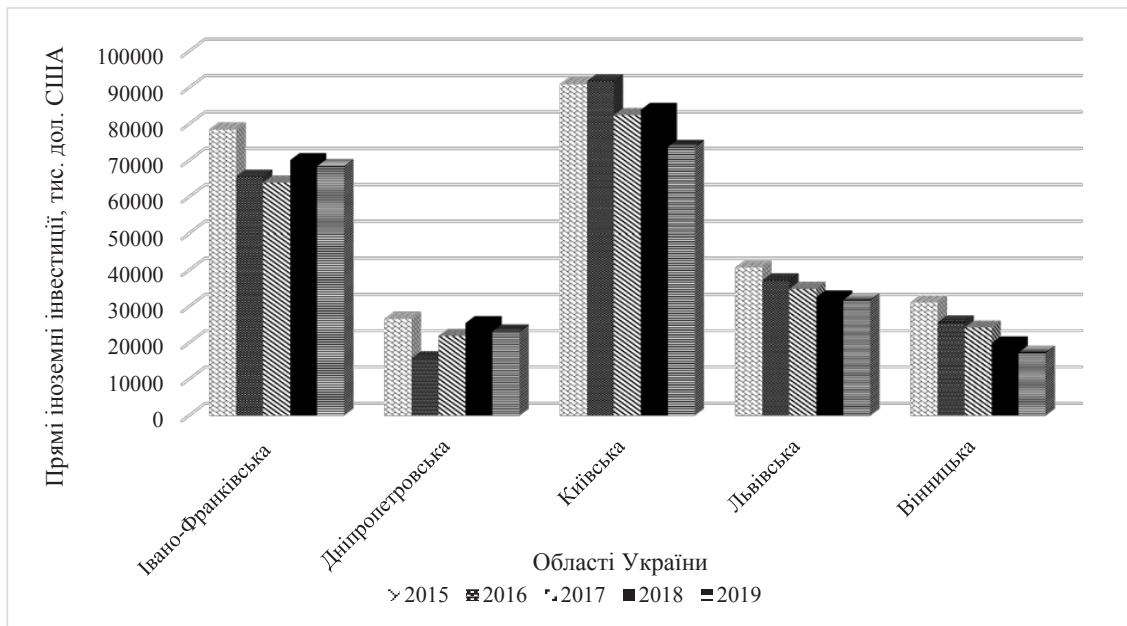

Рис. 2. Области – лідери надходження прямих іноземних інвестицій, 2015–2019 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12]

тей порівняно із загальною сумою інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство України на початок 2019 р. становили: Київська область – 16%, Івано-Франківська – 14,8%, Львівська – 6,8%, Вінницька – 3,7% та Дніпропетровська – 5%.

Також варто зазначити, що спостерігається від’ємна динаміка інвестування у Вінницьку та Львівську області з 2015 по 2019 р. У Дніпропетровській області з 2017 р. спостерігалось збільшення притоку прямих іноземних інвестицій. Івано-Франківська та Київська області показали неоднозначну динаміку, оскільки за останні п’ять

років обсяг іноземних інвестицій у галузь як збільшувався, так і зменшувався, але незначно.

Згідно з даними Головних управлінь статистики областей України, останні п’ять місяців у рейтингу залучених прямих іноземних інвестицій у галузь зайняли такі області: Закарпатська, питома вага якої на початок 2019 р. становила 0,6%, Одеська – 0,6%, Кіровоградська – 0,4%, Луганська – 0,2% та Донецька – 0,1%. Таке ранжування зумовлене тим, що пріоритетними галузями економіки Луганської, Донецької, Одеської та Кіровоградської областей є вугільна промисловість, машинобудування,

Таблиця 2

Напрями активізації інвестиційної діяльності

Напрямок	Результат
Перегляд нормативно-правових актів, що регулюють інвестиційну діяльність та галузь сільського господарства	Забезпечення відповідності й чіткого визначення деяких дефініцій у законодавчих актах, розширення прав іноземних і вітчизняних інвесторів, захист розміщення прямих іноземних інвестицій, запобігання виникненню непередбачених ризиків та суперечливих ситуацій.
Контроль діяльності антикорупційних організацій	Створення прозорого бізнесу, вихід із тіньової економіки, як наслідок – підвищення довіри іноземних інвесторів.
Створення функціональної аграрної біржі	Поліпшення аграрного ринку і відносин його учасників, тобто здійснення земельних та товарних торгів, як наслідок – поліпшення кон’юнктури аграрного ринку.
Заміна застарілої та непродуктивної техніки	Автоматизація виробництва, підвищення продуктивності праці персоналу, збільшення обсягів виробництва продукції та підвищення рентабельності підприємств.
Страховання ризиків	Активізація інвестування галузі, тобто приплив прямих іноземних та вітчизняних інвестицій, що, своєю чергою, позитивно відображається на продуктивності та модернізації підприємств.
Зниження податкового тиску	Збільшення кредитування підприємств, перегляд ціноутворення, що веде за собою зниження собівартості продукції, впровадження інвесторами інноваційних проєктів.
Забезпечення державної підтримки сільгоспвиробників	Розвиток ринку сільськогосподарської продукції шляхом збільшення його учасників.

електроенергетика тощо. Закарпатська область займається переважно лісовим господарством та деревообробною промисловістю [10].

Так, серед основних причин зниження рівня інвестиційної активності в країні, зокрема в сільському господарстві, можна виділити такі:

- певні невідповідності та недосконалості законодавчих актів;
- низький рівень захищеності інвестицій та прав інвесторів;
- слабкий розвиток фондового ринку;
- високий рівень бюрократії під час вирішення питань здійснення інвестиційної діяльності;
- низька платоспроможність населення та державних підприємств;
- високі ставки оподаткування;
- складність отримання кредиту та високі відсоткові ставки;
- низький рівень державної підтримки сільськогосподарських виробників та ін.

Із метою підвищення рівня інвестиційної активності у сільське господарство запропоновано напрями їх активізації (табл. 2). Тільки комплексний підхід до вирішення існуючих проблем може зробити Україну світовим лідером із виробництва сільськогосподарської продукції.

Таким чином, досягти поставленої мети – активізації інвестиційної діяльності досліджуваної галузі реально, але за умови, що вищеперераховані напрями втілюватимуться в життя всебічно та комплексно.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, залучення інвестицій, їх достатнє надходження сприятимуть розвитку економіки країни. А оскільки сільське господарство є однією з провідних галузей, пріоритетним напрямом держави має стати активізація інвестиційної діяльності саме у даній сфері.

У результаті аналізу динаміки капітальних та прямих іноземних інвестицій у сільське господарство виявлено, що з кожним роком розмір інвестованих коштів збільшується, проте темпи їх зростання суттєво знизилися.

Під час дослідження обсягу прямих іноземних інвестицій з'ясовано найбільші країни-інвестори у сільське господарство. Найвагоміший внесок зробив Кіпр, далі йдуть Німеччина, Данія, Велика Британія та Польща.

Проведений регіональний аналіз динаміки інвестицій показав, що лідерами за обсягами прямого іноземного інвестування в аграрний сектор є Київська, Івано-Франківська, Львівська, Вінницька та Дніпропетровська області, натомість аутсайдерами – Закарпатська, Одеська, Кіровоградська, Луганська та Донецька області.

Уповільнення обсягів інвестування зумовлене погіршенням загального інвестиційного клімату країни, що стало наслідком негативної дії низки причин, тому для вирішення даної проблеми запропоновано напрями щодо активізації інвестиційної діяльності в галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гайдуцький П.І. Структурні перекося і ризики кризи в АПК. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 38–46.
2. Готра В.В. Сучасний стан, фактори забезпечення та напрями активізації інвестиційної діяльності у сфері сільського господарства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 6(168). С. 114–121.
3. Гудзинський О.Д. Формування системи інвестиційного забезпечення стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету*. 2013. № 4. С. 5–8.
4. Івахненко І.С. Інвестиційна діяльність в Україні: сучасний стан та можливості її активізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 2. С. 7–9.
5. Ільчук В., Шпомер Т. Інноваційно-інвестиційна діяльність АПК: сучасний стан і проблеми розвитку. *Agricultural and Resource Economics*. 2017. Vol. 3. № 1. P. 108–118. URL : <http://www.are-journal.com>.
6. Мезенцева Н.І., Мороз І.М. Інвестиційна діяльність в агропродовольчому виробництві України: регіональні аспекти : монографія. Київ : Обрії, 2011. 163 с.
7. Музика П.М., Душка В.І. Вплив розвитку інноваційної діяльності в АПК на забезпечення продовольчої безпеки в Україні. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Ґжицького*. 2011. № 1. С. 106–112.
8. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / П.Т. Саблук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 706 с.
9. Феняк Л.А. Джерела формування інвестиційних ресурсів. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2010. № 36. С. 134–139.
10. Чернишев В.Г. Окара Д.В., Ковальова І.Л. Сучасний стан іноземного інвестування в сільське, лісове та рибне господарства за регіонами України. *Агросвіт*. 2019. № 21. С. 36–46.
11. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки України: теоретико-методологічний аспект. *Економіка України*. 2012. № 1. С. 27–35.
12. Статистична інформація про інвестиційну діяльність сільського господарства, лісового та рибного господарства / Державна служба статистики України. Київ, 2019. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Черваньов Д. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2003. 622 с.
14. Татаренко Н.О., Поручник А.М. Теорії інвестицій: навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 159 с.
15. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

REFERENCES:

1. Gaidutsky P. I. (2014) Strukturni perekosy i ryzyky kryzy v APK [Structural warp and crisis crises in the agro-industrial complex]. *Economy APK*, no. 7, pp. 38-46.
2. Gotra V.V. (2015) Suchasnyj stan, faktory zabezpechennja ta naprjamy aktyvizaciji investycijnoji dijajlnosti u sferi siljskogho gospodarstva [The current state, factors of provision and directions of activation of investment activity in the field of agriculture]. *Current problems of the economy*, no. 6 (168), pp. 114-121.
3. Hudzynskiy O. D. (2013) Formuvannja systemy investycijnogho zabezpechennja strategichnogho rozvytku siljskoghospodarsjkykh pidpryjemstv [Formation of system investment support strategic development of agricultural enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnichnoho universytetu*, no. 4, pp. 5-8.
4. Ivakhnenko I. S. (2010) Investycijna dijajlnistj v Ukraini: suchasnyj stan ta mozhyvosti jiji aktyvizaciji [Investment activity in Ukraine: current state and opportunities for its activation]. *Investment: practice and experience*, no. 2, pp. 7-9.
5. Ilchuk V., Shpomer T. (2017) Innovacijno-investycijna dijajlnistj APK: suchasnyj stan i problemy rozvytku [Innovation and investment activity of AIC: current state and problems of development]. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific* (electronic journal), vol. 3, no. 1, pp. 108-118. Available at: www.ire-journal.com.
6. Mezentseva N. I., Frost I. M. (2011) *Investycijna dijajlnistj v aghroprodovoljchomu vyrobnyctvi Ukrainy: reghionaljni aspekty* [Investment activity in agri-food production in Ukraine: regional aspects]. Kyiv: VGL Obriy, 163 p. (in Ukrainian).
7. Muzyka P. M., Dushka V. I. (2011) Vplyv rozvytku innovacijnoji dijajlnosti v APK na zabezpechennja prodovoljchoji bezpeky v Ukraini [Influence development of innovative activity in AIC on providing of food safety in Ukraine]. *Naukovyi visnyk LNUVMBT imeni S. Z. Hzhyskoho*, no. 1, pp. 106-112.
8. Sabluk P. T., Shpykuliak O. H., Kurylo, L. I. and other (2010) *Innovacijna dijajlnistj v aghrarnij sferi: instyucionalnyj aspekt* [Innovative activity in the agricultural sector: institutional aspect], NSC «IAE», Kyiv, 706 p. (in Ukrainian).
9. Fenyak L. A. (2010) Dzherela formuvannja investycijnykh resursiv [Sources of formation of investment resources]. *Collection of scientific works of VNAU*, no 36, pp 134-139.
10. Chernyshev V.G., Okara D.V., Kovaleva, I.L. (2019) Suchasnyj stan inozemnogho investuvannja v siljsjke, lisove ta rybne gospodarstva za reghionamy Ukrainy [The current state of foreign investment in agriculture, forestry and fisheries in the regions of Ukraine]. *Agro-world*, no 21, pp. 36-46.
11. Shubravska O. (2012) Innovacijnyj rozvytok aghrarnogho sektora ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodologichnyj aspekt [Innovative development of the agricultural sector of Ukraine: Theoretical and methodological aspects]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1, pp. 27-35.
12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Statystychna informacija pro investycijnu dijajlnistj siljskogho gospodarstva, lisovogho ta rybnogho gospodarstva* [Statistical information on investment activities of agriculture, forestry and fisheries], Kyiv. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Chervanov D. (2003) *Menedzhment investycijnoji dijajlnosti pidpryjemstv* [Management of investment activity of enterprises]. Kiev: Knowledge Press, 622 p. (in Ukrainian).
14. Tatarenko N.A., Lieutenant A.M., (2000) *Teoriji investycij* [Theories of investment], Kyiv: KNEU, 159 p. (in Ukrainian).
15. The legislation of Ukraine (2020) *Zakon Ukrainy «Pro investycijnu dijajlnistj»* [Law of Ukraine «On Investment Activity»], no. 1560-XII of September 18, 1991. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ХОЛДИНГ»

THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «HOLDING»

УДК 334.7.01

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-27>

Мельник О.Г.

д.е.н., професор, завідувач кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національний університет «Львівська політехніка»

Залуцька Х.Я.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національний університет «Львівська політехніка»

Melnyk Olga

Lviv Polytechnic National University
Zalutska Khrystyna
Lviv Polytechnic National University

Дослідження присвячене розгляду сутності та характерних ознак поняття «холдинг», що зумовлено процесами глобалізації національних економік. Окреслено переваги і проблеми формування та функціонування холдингових структур як основних спонукальних чинників необхідності уточнення поняття «холдинг». За допомогою системно-логічного, порівняльного та історичного методів досліджено поняття «холдинг» та окреслено спільні ознаки, за якими компанію можна зарахувати до холдингу. Уточнено поняття «холдинг» через необхідність урахування мотивів його створення як основи побудови зв'язків між членами об'єднання. Доведено, що таке трактування холдингу сприятиме його ефективному формуванню та функціонуванню через можливість побудови єдиної збалансованої господарської структури шляхом формування оптимально-результативних взаємозв'язків між її учасниками за рахунок наявних у них спільних довгострокових взаємодоповнюючих ідей, цілей і напрямів розвитку.

Ключові слова: холдинг, мотиви, взаємозв'язки, вигоди, структура, рівень контролю.

Исследование посвящено рассмотрению сущности и характерных признаков поня-

тия «холдинг», что обусловлено процессами глобализации национальных экономик. Очерчены преимущества и проблемы формирования и функционирования холдинговых структур как основных побудительных факторов необходимости уточнения понятия «холдинг». С помощью системно-логического, сравнительного и исторического методов исследовано понятие «холдинг» и намечены общие признаки, по которым компанию можно отнести к холдингу. Уточнено понятие «холдинг» из-за необходимости учета мотивов его создания как основы построения связей между членами объединения. Доказано, что такая трактовка холдинга будет способствовать его эффективному формированию и функционированию благодаря возможности построения единой сбалансированной хозяйственной структуры путем формирования оптимально-результативных взаимосвязей между ее участниками за счет имеющихся у них общих долгосрочных взаимодополняющих идей, целей и направлений развития.

Ключевые слова: холдинг, мотивы, взаимосвязи, выгоды, структура, уровень контроля.

Large enterprises consisting of some multi-functional structural units are resistant to dynamic and unpredictable changes in the development conditions both in the domestic and global economic space. At the same time, success in the market is obtained by those of them that optimally balance the work of their existing separate economic units (structures), and spheres or areas of activity. Holdings are one of the most common forms of business organization in such conditions. However, studies of the functioning of holding structures have confirmed the difficulties in establishing effective optimally balanced long-term relationships between their participants, which is associated with the followings: the complexity of forming a reliable system of economic control and management of subsidiaries; the difficulty of defining the degree of economic independence of subsidiaries; inconsistency of goals and organizational culture of corporate enterprises; lack of competition within the holding; the inability of a holding company to influence timely and markedly the formation of a subsidiary's strategy due to the lack of certain tools and methods for monitoring their activities; orientation of the holding structures on solving current issues and leaving aside the possibility of planning long-term development tasks and achieving synergistic effect due to integration interaction. Avoiding these difficulties is possible in the case of the formation and functioning of holdings, respectively, the presence of common long-term interests of all its participants, which are the basis for the formation of holdings. This caused the need to clarify the essence of the concept of «holding». Accordingly, the purpose of the study is to develop and justify new provisions aimed at improving the essence of the concept of «holding». To achieve this goal, using system-logical, comparative and historical methods, various scientists have studied the interpretation of the concept of «holding», which are grouped in certain areas under the followings: structure; the level of control and management between the structural elements (business entities); the organizational and legal form of the constituent business entities; the benefits of existence, which allowed us to outline the general characteristics by which the company can be classified as a holding. The concept of «holding» was clarified because of the need to consider the motives for its creation as a basis for building relationships between members of the association. It is proved that the interpretation of the holding in this way will contribute to its effective formation and functioning through the possibility of building a single balanced economic structure by forming optimal and effective relationships between its participants due to their shared long-term complementary ideas, goals and development directions.

Key words: holding, motives, interconnections, benefits, structure, level of control.

Постановка проблеми. Ефективність розвитку сучасних підприємств в умовах глобалізації світової економіки вимагає створення результативних форм організації бізнесу, що забезпечила б їм успішну інтеграцію у світове економічне товариство та сприяла зростанню їхньої інвестиційної привабливості й високому рівню конкурентоспроможності на вітчизняному та зарубіжному ринках. Провідна роль у цих процесах належить холдингам, діяльність яких характеризується низкою переваг: значною концентрацією капіталу; консолідацією фінансових потоків; низьким рівнем інвестиційних ризиків і ризиків невиконання підприємствами взаємних зобов'язань; економією

трансакційних витрат; значними можливостями фінансового і податкового маневрування та ін.

Поряд із зазначеними позитивними аспектами діяльність холдингів пов'язана з купою проблем, які впливають на ефективність їх формування і функціонування у національному та світовому масштабах: складність формування надійної системи економічного контролю та управління дочірніми компаніями; важкість окреслення ступеня господарської самостійності дочірніх підприємств; неузгодженість цілей та організаційної культури корпоративних підприємств; відсутність конкуренції всередині холдингу; часто неможливість холдингової компанії вчасно і помітно впливати на

формування стратегії дочірніх підприємств через відсутність визначених інструментів та методів моніторингу їхньої діяльності; орієнтація структур холдингу на вирішення поточних питань і залишення поза увагою можливості планування довгострокових завдань розвитку та досягнення синергійного ефекту внаслідок інтеграційної взаємодії.

Вирішення вказаних питань потребує передусім уточнення сутності поняття «холдинг» через виділення параметрів (елементів, ознак), урахування яких дасть змогу, уточнивши класифікацію холдингів, конкретизувати їхню структуру й ефективно оптимізувати взаємозв'язки між складовими елементами холдингу, спрямованими на досягнення єдиного для всіх учасників результату – генеральної мети, визначеної конкретними мотивами функціонування холдингів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питаннями теоретико-прикладних засад формування та функціонування холдингів займається значна кількість науковців, зокрема: О.А. Беляєва, С.В. Герасимова, Н.В. Ібрагімова, Т. Келлер, М.Г. Лазарева, І.В. Лукач, Т.В. Момот, В.Я. Плинка, Н.П. Сисоліна, З.І. Тенюх, І.С. Шиткіна, Т.Р. Шульжук та ін.

У поданих науковцями трактуваннях поняття «холдинг» є певні спільні ознаки, які визначають його структуру, однак у їхніх роботах не окреслено умови взаємодії членів холдингу, які б відокремлювали холдинги між собою та сприяли ефективності їх формування і результативності функціонування за рахунок єдиного спрямування інтересів усіх учасників.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення й обґрунтування нових положень, спрямованих на вдосконалення сутності поняття «холдинг».

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідивши сутність поняття «холдинг», можна виділити такі підходи до його трактування:

• структури:

- холдингова компанія і холдинг – це одне і те ж поняття, яке визначає групу підприємств (об'єднання підприємств без створення юридичної особи), в якому головне підприємство здійснює контроль над учасниками в силу переважної участі в капіталі або іншим чином може впливати на прийняття рішень дочірніми товариствами [1];

- холдинг – це компанія-власник, статутний капітал якої утворюють контрольні пакети акцій підприємств, що входять до неї. Ці підприємства називаються дочірніми [2];

- поняття «холдинг» і «холдингова компанія» не є синонімами, оскільки холдингом називають групу юридичних осіб, а холдинговою компанією – основне стосовно учасників холдингу підприємство [3];

- холдинги – це перш за все фінансові центри, навколо яких об'єднуються окремі компа-

нії, не втрачаючи при цьому своєї комерційної самостійності [4];

- «холдинг» і «холдингова компанія» – синонімічні поняття, які позначають «суму» всіх «доданків» холдингового утворення [5];

- холдинг та/або холдингова компанія є підприємством, що має на меті довгострокову участь в одному або кількох підприємствах [6];

- холдинг слід ідентифікувати як групу підприємств, а холдингова компанія є системоутворювальним центром такої господарської системи [7; 8];

• організаційно-правової форми складників суб'єктів господарювання:

- холдинг – це група компаній, кожна з яких створена у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, при цьому одній із таких компаній (надалі – керівній) належить або притаманна функція управління-контролю над рештою (надалі – дочірніми) на підставі безумовного володіння (50+1) дочірніми компаніями чи на підставі договору між керівною компанією та її дочірніми компаніями [4];

- під холдингом або холдинговим підприємством слід розуміти підприємство, головною сферою діяльності якого є розрахована на тривалий термін пайова участь в одному або кількох самостійних у правовому відношенні інших підприємствах [6, с. 19];

- система холдингу може складатися лише з акціонерних товариств, одне з яких є холдинговою компанією, а решта – її корпоративні підприємства [9];

- холдинг – це акціонерна компанія, що володіє контрольним пакетом акцій або частками в статутному капіталі промислових підприємств чи встановлює інші відносини залежності, основані на володінні власністю організацій, що зберігають юридичну самостійність, із метою здійснення щодо них керівних і контролюючих функцій [10];

- холдинг-компанія як одна із форм монополістичних об'єднань має законодавчо встановлену процедуру та купу обмежень під час створення. Зокрема, вона може бути організована під час реструктуризації (перетворенні) великих підприємств шляхом виокремлення з їхнього складу підрозділів як самостійних юридичних осіб (дочірніх підприємств), під час об'єднання пакетів акцій юридично самостійних підприємств, а також у процесі утворення нових акціонерних товариств [11];

• рівня контролю та управління між структурними елементами (суб'єктами господарювання):

- холдинг – це компанія, що володіє контрольними пакетами акцій інших підприємств із метою здійснення по відношенню до них функцій контролю та управління [12; 13].

- холдинг, голдинг (англ. holding – утримання, зберігання) – сукупність материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній [14; 15];

- холдинг (англ. holding – тримання) – суб'єкт господарювання зі специфічною організаційною формою об'єднання капіталів у вигляді фінансового об'єднання компаній та груп торговельно-виробничої й фінансової спрямованості, яке володіє контрольними пакетами їх акцій (не менше 51%; див. Акція), контролює їх виробничо-господарську та фінансову діяльність і здійснює керівництво ними та забезпечує концентрацію капіталу у великих розмірах [16];

- холдинг – це економічне об'єднання головних підприємств (ГП) або материнських підприємств (МП), які створені шляхом переважної участі в статутному капіталі одного або кількох ДП, маючи внаслідок цього можливість управління і контролю за ними [17];

- компанія Н є холдингом стосовно дочірньої компанії S, якщо виконується хоча б одна з умов: а) компанія Н утримує будь-яку більшість голосів у компанії S; б) компанія Н здійснює контроль над процесом голосування на засіданні ради директорів компанії S; в) компанія Н є одним із членів компанії S і контролює більшість її голосів самостійно чи спільно з іншими акціонерами чи членами шляхом укладення між ними угоди; г) компанія S є дочірньою компанією іншої компанії, яка, своєю чергою, є дочірньою компанією іншої компанії Н, яка й є холдинговою і має право визначати діяльність компанії S [18];

- холдинг – група підприємств, головною з яких є материнська (холдингова), що володіє контрольними пакетами акцій інших – дочірніх та внучатих підприємств [19];

• вигід існування:

- холдинг – організаційно-правова форма суб'єкта господарювання, яка поєднує у собі збалансоване співіснування публічних інтересів (у частині залучення й оподаткування концентрованих фінансових ресурсів) та приватних інтересів інвесторів у вигляді можливості побудови стрункої корпоративної структури для ефективного управління та мінімізації фінансових втрат усієї холдингової системи [20];

- холдинг не є юридичною особою у класичному розумінні, проте саме організаційна єдність та економічна залежність дочірніх підприємств від холдингової компанії дають змогу розглядати таку господарську систему як єдиного платника податків із метою ефективного й пропорційного оподаткування значних обсягів фінансових потоків [20];

- холдинги (холдингові компанії) – специфічна організаційна форма об'єднання капіталів: інтегроване товариство, що безпосередньо не займається виробничою діяльністю, а використовує свої кошти для придбання контрольних пакетів акцій інших підприємств, які є учасниками концерну або іншого добровільного об'єднання [21].

Розглянуті визначення підтверджують наявність спільних елементів, що є визначальними у трактуванні поняття «холдинг»: 1) є кілька компаній; 2) центральна (материнська) компанія, яка володіє дочірніми компаніями або контролює їх; 3) дочірні компанії будь-якої організаційно-правової форми, які здійснюють певну виробничу діяльність.

Проте у жодному з них не вказано умови взаємодії материнської і дочірніх компаній, окрім фінансових вигід. Доречним у даному разі є трактування холдингу, запропоноване у роботі [22], де його визначають як «групу підприємств простої чи складної структури, до якої входять холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створених із метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств».

Схожа ідея формування холдингу на основі загальних цілей, які повинні досягатися учасниками об'єднання, простежується у авторів монографії [23], де поняття «холдингова компанія» трактується так: «Акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств, що зберігають свою юридичну незалежність і об'єдналися для досягнення загальних цілей».

Однак недоцільно обмежувати холдингову компанію лише акціонерною формою власності. Крім того, цілі холдингу визначаються і коригуються в процесі його діяльності і не завжди співпадають із бажаннями дочірніх компаній у довгостроковому періоді функціонування холдингу. Це вимагає уточнення поняття холдингу так, щоб на етапі його формування чи подальшого входження до нього зрозумілим для усіх членів об'єднання були сутність і зміст функціонування холдингу, що дасть змогу, сформувавши групу однодумців, спростити і поліпшити процес управління ним.

Пропонуємо таке трактування поняття «холдинг»: холдинг – це група підприємств, одне з яких – материнська компанія – визначає загальний напрям розвитку об'єднання відповідно до основних мотивів його формування та координує діяльність дочірніх компаній для досягнення генеральної мети холдингу.

Висновки з проведеного дослідження. Формування холдингів за чітко визначеними мотивами забезпечить ефективність його функціонування через прийняття у холдинг дочірніх компаній, які зацікавлені у його зростанні, що, відповідно, зменшить витрати і зусилля материнських компаній на управління, пошук, утримання та зацікавлення дочірніх компаній працювати ефективно задля досягнення бажаних результатів, а дочірнім ком-

паніям – підвищення рівня конкурентоспроможності, можливості результативного розвитку та розширення власних можливостей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Корпоративное право : ученик / Е.Г. Афанасьева и др. ; отв. ред. И.С. Шиткина. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 648 с.
2. Сисоліна Н.П., Савеленко Г.В., Василенко Л.П. Економіка та організація діяльності об'єднань підприємств : навчальний посібник. Кіровоград : КНТУ, 2015. 280 с.
3. Бєляєва О.А. Поняття холдингу і сутність холдингових відносин. Підприємницьке право. М. : Инфра-М, 2009. 352 с.
4. Лазарева М.Г. Холдинг: його економічна сутність та основи функціонування. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2013. Вип. 181(2). С. 206–217. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181\(2\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181(2)_41) (дата звернення: 23.04.2020).
5. Шиткина И.С. Холдинги: правовой и управленческий аспекты : монографія. Москва : Городец-издат, 2003. 368 с.
6. Келлер Т. Концепции холдинга. Организационные структуры и управление. Обнинск: ОБН, 1996. 19 с.
7. Шапошников О.В. Холдинги як ефективне об'єднання підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України. *Менеджер*. 2007. № 4(42). С. 237–240.
8. Гончарова І. Холдинги в сучасній економіці. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 7. С. 13–16.
9. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15> (дата звернення: 23.04.2020).
10. Лукач І.В. Правове становище холдингових компаній : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 240 с.
11. Тернопільський національний економічний університет. Картель та інші форми об'єднання підприємств. URL : <https://studfile.net/preview/5149487/page:5/> (дата звернення: 23.04.2020).
12. Тенюх З.І. Державні холдинги як перспективні форми управління стратегічними підприємствами. *Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка*. 2010. Вип. 29. Ч. 1. С. 286–290.
13. Ковалевська К.А. Організаційно-економічна сутність формування механізму управління холдинговою компанією. *Вісник МНТУ. Економіка*. 2011. № 2(5). С. 117–123.
14. Герасимова С.В. Управління інвестиційною діяльністю акціонерних товариств : монографія. Київ : Знання. 2006. 407 с.
15. Плинк В.Я. Правовое обслуживание предпринимательских объединений в России и за рубежом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2000. 24 с.
16. Національний фармацевтичний університет. Холдинг. URL : <https://www.pharmacencyclopedia.com.ua/article/222/holding> (дата звернення: 23.04.2020).

17. Суржик В.Г. Економічна природа холдингов як сучасної форми бізнесу. *Наукові праці НДФІ*. 2008. Вип. 1. С. 97–105. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2008_1_12 (дата звернення: 23.04.2020).

18. Акт про компанії Великобританії 1985 р. URL : http://www.hmso.gov.uk/acts/acts1989/Ukpga_19890040_en_5.htm#mdiv144 (дата звернення: 23.04.2020).

19. Бунецька Н.В. Організаційні засади створення агрохолдингов. URL : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/052.pdf> (дата звернення: 23.04.2020).

20. Шульжук Т.Р. До питання податкової правосуб'єктності холдингов. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 154–165. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2018_141_16 (дата звернення: 23.04.2020).

21. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства : підручник / за заг. ред. С.Ф. Покропивного. Київ : КНЕУ, 2005. 528 с.

22. Ібрагімова Н.В. Правовий статус холдингов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2015. 217 с.

23. Вартісно-орієнтований організаційно-економічний механізм корпоративного управління холдинговими компаніями: стратегія отримання комбінаторних переваг : монографія / Т.В. Момот та ін. Харків : Фактор, 2010. 220 с.

REFERENCES:

1. Afanasyeva E.G., & Bakshinskas V.Yu., & Gubin E.P. et al. (2007). *Korporativnoe pravo [Corporate law]*. Moscow: Walters Clover (in Russian).
2. Sisolina N. P., & Savelenko N. P., & Vasilenko L. P. (2015). *Ekonomika ta orhanizatsiya diyal'nosti ob"yednan' pidpryyemstv [Economics and organization of business associations]*. Kirovograd: KNTU (in Ukrainian).
3. Belyaeva O.A. (2009). *Ponyattya kholdynhu i sutnist' kholdynhovoykh vidnosyn [The concept of holding and the essence of holding relationships]*. Business Law. M.: Infra-M (in Ukrainian).
4. Lazareva M.G. (2013). *Kholdynh: yoho ekonomichna sutnist' ta osnovy funktsionuvannya [Holding: its economic nature and fundamentals of operation]*. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Avg. : Economics, Agrarian Management, Business, Iss. 181 (2), pp. 206-217. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181\(2\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181(2)_41) (accessed 23 April 2020) (in Ukrainian).
5. Shitkina I. S. (2003). *Kholdingi: pravovoy i upravlencheskiy aspekty [Holdings: legal and managerial aspects]*. Moscow: Gorodets-Izdat (in Russian).
6. Keller T. (1996). *Kontseptsii kholdinga [Holding concepts]*. Organizational structures and management. Obninsk: OBN (in Russian).
7. Shaposhnikov O. V. (2007). *Kholdynhy yak efektyvne ob"yednannya pidpryyemstv na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky Ukrayiny [Holdings as an effective integration of enterprises at the current stage of economic development of Ukraine]*. Manager, No. 4 (42), pp. 237-240 (in Ukrainian).

8. Goncharov I. (2010). Kholdynhy v suchasniy ekonomitsi [Holdings in the modern economy]. *Entrepreneurship, Economy and Law*, Kyiv, No.7, pp. 13–16 (in Ukrainian).
9. Official Bulletin of Ukraine. (2006). Zakon Ukrayiny «Pro kholdynhovi kompaniyi v Ukrayini» [Law of Ukraine "On Holding Companies in Ukraine"], № 15, Art. 1065 (in Ukrainian).
10. Lukach I. V. (2008). Pravove stanovyshe kholdynhovyykh kompaniy [Legal status of holding companies]. K.: Jurin-com Inter (in Ukrainian).
11. Ternopil National Economic University. (2016). Kartel' ta inshi formy ob'yednannya pidpryemstv [Cartels and other forms of business combination]. Retrieved from <https://studfile.net/preview/5149487/page:5/> (accessed 23 April 2020) (in Ukrainian).
12. Teniuh Z. I. (2010). Derzhavni kholdynhy yak perspektyvni formy upravlinnya stratehichnymy pidpryemstvamy [Government holdings as perspective forms of strategic enterprise management]. *Uzhgorod University Scientific Bulletin. Economics*, Iss. 29, Part 1, pp. 286 – 290 (in Ukrainian).
13. Kovalevskaya K. A. (2011). Orhanizatsiyno-ekonomichna sutnist' formuvannya mekhanizmu upravlinnya kholdynhovoyu kompaniyeyu [Organizational and economic essence of forming a mechanism for managing a holding company]. *MNTU Bulletin. Economics*, No. 2 (5), pp. 117-123 (in Ukrainian).
14. Gerasimova S. V. (2006). Upravlinnya investytsiynoyu diyal'nistyuu aktsionerneykh tovarystv [Management of investment activity of joint stock companies]. K.: Knowledge (in Ukrainian).
15. Plink V. Ya. (2000). Pravovoye obsluzhivaniye predprinimatel'skikh ob'yedineniy v Rossii i za rubezhom [Legal services for business associations in Russia and abroad] (abstract of candidate dissertations). Moscow (in Russian).
16. National pharmaceutical university. (2019). Kholdynh [Holding]. *Pharmaceutical encyclopedia*. Retrieved from <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/222/xolding> (accessed 23 April 2020) (in Ukrainian).
17. Surzhik V. G. (2008). Ekonomichna pryroda kholdynhiv yak suchasnoyi formy biznesu [The economic nature of holdings as a modern form of business]. *Research Papers of the Scientific Research Institute of Physics*, Iss. 1, pp. 97-105. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2008_1_12 (accessed 23 April 2020) (in Ukrainian).
18. UK Company Act (1985). Retrieved from: http://www.hms.o.gov.uk/acts/acts1989/Ukpga_19890040_en_5.htm#mdiv144 (accessed 23 April 2020).
19. Bunetska N. V. (2011). Orhanizatsiyni zasady stvorennya ahrokholdynhiv [Organizational principles of creation of agroholdings]. Retrieved from: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/052.pdf> (accessed 23 April 2020) (in Ukrainian).
20. Shulzhuk T. R. (2018). Do pytannya podatkovoyi pravosub'yektnosti kholdynhiv [On the issue of tax legal personality of holdings]. *Problems of Legality*, Iss. 141, pp. 154-165. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2018_141_16 (accessed 23 April 2020) (in Ukrainian).
21. Pokropivny S. F. (2005). *Ekonomika pidpryemstva* [Business Economics]. K.: KNEU (in Ukrainian).
22. Ibrahimova N. V. (2015). Pravovyy status kholdynhiv [Legal status of holdings] (PhD thesis). Vinnitsa (in Ukrainian).
23. Momot T. W. (2010). Vartisno-oriyentovanyy orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm korporatyvnoho upravlinnya kholdynhovyykh kompaniyamy: stratehiya otrymannya kombinatorykh pereva [Cost-Oriented Organizational and Economic Mechanism of Corporate Governance of Holding Companies: A Strategy for Combinatorial]. *Benefits. X. Factor* (in Ukrainian).

CREATIVE MANAGEMENT OF ENTERPRISE CASH FLOWS

КРЕАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

UDC 330.162; 336.011

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-28>**Mykytiuk Oksana**

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Business Economics
Taras Shevchenko National University
of Kyiv

Kravchenko Tetiana

Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Business Economics
Taras Shevchenko National University
of Kyiv

Onysenko Tetiana

Candidate of Economic Sciences,
Assistant Lecturer at the Department
of Business Economics
Taras Shevchenko National University
of Kyiv

The article deals with the basic concepts of cash flow management, taking into account the active use of the concept of creative thinking. In accordance with this management approach, all business flows (cash, information, material, etc.) should be synchronized and optimized in the overall enterprise management system and work synergistically. The study analyzes new types of cash flows emerging in today's economic environment and examines the basic conditions for using creative thinking when solving problems. The basic elements and methods of the concept of creative thinking for the effective management of cash flows are presented. The article proposes an approach to developing a system of effective management of cash flows of an enterprise in conditions of risk and uncertainty. It also addresses the critical issue of activating the creative thinking of managers in a modern, fast-paced environment where standard management practices do not have a strong impact on the enterprise.

Key words: *creativity, creative thinking, cash flows, enterprises finance, management.*

В статті розглядаються основні поняття управління грошовими потоками з урахуванням активного використання концепції креативного мислення.

с учетом активного использования концепции креативного мышления. Согласно данному подходу управления предприятием все потоки бизнеса (денежные, информационные, материальные и т.д.) должны быть синхронизированы и оптимизированы в общей системе. В исследовании также проведен анализ сущности денежных потоков согласно различным научным подходам, что породило отражение авторского определения категории. Также отображена важность сочетания новейшей концепции креативного мышления в сегменте финансового менеджмента предприятия. Приведены основные элементы и методы концепции креативного мышления для эффективного управления денежными потоками. В статье также проанализированы новые виды денежных потоков, которые формируются в современной экономической среде, и рассмотрены основные условия использования творческого мышления при решении управленческих задач.

Ключевые слова: *креатив, креативное мышление, денежные потоки, финансы предприятий, управление*

У статті розглядаються основні поняття управління грошовими потоками з урахуванням активного використання концепції креативного мислення, на основі якої були сформульовані основні вимоги до процесу управління грошовими потоками підприємства за даних умов та визначення його ефективності. Для задоволення цих вимог всі потоки бізнесу (грошові, інформаційні, матеріальні тощо) повинні бути синхронізовані. Метод синхронізації та загальносистемної оптимізації – це сучасна концепція прийняття управлінських рішень у сфері фінансів. Також в роботі визначено сутність поняття «грошовий потік» як вітчизняними, так і зарубіжними авторами, що дало змогу сформувати авторське визначення категорії. Важливим є відображення в дослідженні елементу поєднання новітньої концепції креативного мислення в сегменті фінансового менеджменту підприємства з класичним підходом до управління грошовими потоками підприємства. У статті розглядається етимологія поняття грошового потоку та наведено короткий зміст поняття творчого мислення. Також показано взаємозв'язок необхідності застосування новітніх управлінських практик та прийомів і креативного мислення в системі управління сучасним підприємством загалом, та грошовими потоками зокрема. Створена система класифікації за цілями управління грошовими потоками. Було проаналізовано нові види грошових потоків, що формуються в сучасному економічному середовищі. Розглянуто основні умови використання творчого мислення при вирішенні фінансових завдань та визначено необхідні його елементи. Наведено основні складові та методи концепції креативного мислення для ефективного управління грошовими потоками. У статті запропонований підхід до розробки системи управління грошовими потоками підприємства в умовах ризику та невизначеності, який був представлений у вигляді послідовності відповідних кроків, а також візуалізований у вигляді схеми. Також розглядається питання активізації творчого мислення менеджерів у сучасному, швидко мінливому середовищі, коли стандартні методи управління не діють та не мають потужного впливу на діяльність підприємства.

Ключові слова: *креатив, креативне мислення, грошові потоки, финансы підприємств, управління.*

Target setting. In the conditions of the rapidly changing modern economy each progressive enterprise is choosing its own development strategy and tactics, and the sources of self-funding, as these questions are considered to be the most vital. Cash flow, technological modernization and intellectualization, driven by the big amount of investment, are happening all the time in a modern company. As a consequence of these processes, the need of the effective cash flow management arises. Such factors as inflation processes, interest rate are still very important, as they have a direct influence on the cash flow.

Considering the socio-economic life changes, the concept of “creative thinking” and “creative management” is getting more and more popular. Taking this into account such an important part of the operational activity as a cash flow is also covered by the “creative” concept.

Analysis of the resent researches and publications. Modern economists with the operational experience and academicians are investigating the main concepts and main types of money flows and the possibilities to effectively manage them. However, the recent rapid development of work effectiveness assessment methodology reintroduced the importance of the cutting edge effective cash flow management methods in the general system of the enterprise management. It also ensured the necessity of the creative part separation from this general system.

It is worth mentioning, that the topic, selected for the research, is mostly interesting for businessmen, who are searching for new profitable investment possibilities, rather than for theorists. Here we can list such financial industry experts as Robert Kiyosaki, Warren Buffett, Peter Drucker, Alan Armstrong, James Collins, etc. Very important con-

tributions to the research of mentioned issues were done by such prominent foreign and the Ukrainian scientists as James C. Van Horne, Kiyosaki Robert T., Mulford, Ch.W, Jacques Richard, D. Bayura, I. Blank, A. Kuzmin, A. Shegda, N. Shpak etc.

Aims and objectives of the article. Though there are a lot of researches describing the cash flow essence and types, creative thinking application part is not a very popular topic for investigation. Foreign countries are started currently to pay more attention to it. This article will describe new approaches to the definition of the creative thinking and its' application to the effective cash flow management, which has the practical meaning for the financial management of the modern enterprise.

The aim of this research is the improvement of approaches to the essence of the cash flow management by using of creative elements to enhance the general Ukrainian enterprises financial management.

Methodology. Theoretical basis of the research are the works of the prominent local and foreign scholars. The research is performed using the general scientific and specific methods. For instance, in this research the theoretical basis of such notion as the "cash flow" is analyzed, using the estimated generalization method. To define the main components of the enterprise cash flow creative system and place of the creative management in the general enterprise management system, the abstract-logical technique was used.

Statement of basic material. The issue of the effective enterprise cash flow is a burning question. Respectively, the enterprise management system should be built to embrace all main aspects of the enterprise management such as management of the noncurrent assets, commodity stocks, payable and receivable accounts, bank credits, book value, using non-standard management moves and creative solutions.

Therefore, we find it necessary to define the categories for their future combination and detailed review. There are a lot of researchers, who agree, that the cash flow is reflecting the meaning of the net cash flow in a very narrow sense and shows the general money flow of the business.

For instance, Peter L. Bernstein states, the cash flow is the constant turnover of the money, therefore this notion does not have any literal sense. Furthermore, this turnover can be generated by different types of activities [2]. J.K. Van Horne is considering the cash flow to be not only the flow of money, but also the turnover of assets, which are purchased with own and loaned funds. He also highlights, that the flow of money is a constant process, and this is the reason why he is not providing any definition for it [18]. B. Kollas and J. Richard are defining a cash flow as a difference between incoming and outgoing funds. Actually, they are defining a cash flow as a net cash flow [10, p.23]. The deepest research on the essence of cash flow was performed by I. Blank.

According to him, turnover of enterprise cash flows is a certain circulation of funds if the form of inpayments and expenditures, which occurs due to any enterprise business activity. This constant cash flow is the one, which is shaping financial business activity of the enterprise and defines the essence of the cash flows. To use the index in the management system, he is suggesting stepping aside from the abstract, philosophical understanding of the cash flow category and perceiving cash flows as the complex of receipts and expenditures, which are generated during enterprise activity during a certain period of time [12, p. 17].

Main components of the cash flow management system are the funds movement accounting, cash flows analysis, cash flow budgeting. This is the reason why the main task in cash flow analysis is to define the level of monetary funds sufficiency, their usage effectiveness in the process of business activity and the balancing of the positive and negative enterprise cash flows by volume in time.

The need of the effective management based on cash flow optimization is defined by the following:

- cash flows are integrated into all levels of business;
- effective cash flow management is providing the financial balance of an enterprise in the process of its' strategical economic development, which is critically dependent on the variety of the cash flows and their synchronization in time and in volume;
- due to the effective cash flow management, the need of the business entity in credit funds is decreasing, which consequently decreases the dependency of the business from external financial support;
- effective cash flow management is a very important lever of capital circulation expedition provision;
- effective cash flow management facilitates the new investment resources to form and the real and financial investments to be possibly made [1, p. 164].

During the analysis of the lead economists, there have been three main groups of the cash flow streamlining defined:

- volumes optimization: involvement of strategic investors to increase the volume of the net worth, issuing additional stocks, attraction of preferential loans etc.;
- optimization in time: tax payments, raw materials purchase, goods purchase schedule development and balancing them out with the sale of produced goods;
- maximization of net cash profit with the help of improvement of resources usage efficiency and of depreciation policy, tax efficiency etc. [9, p.109];

The improvement and the shift towards creative management of business' cash flows is truly relevant nowadays. When shaping an effective cash flow management system there are few components of the organization, which are shown on picture 1.

Today, the essence of the creative thinking concept is interconnected with the definition of the enter-

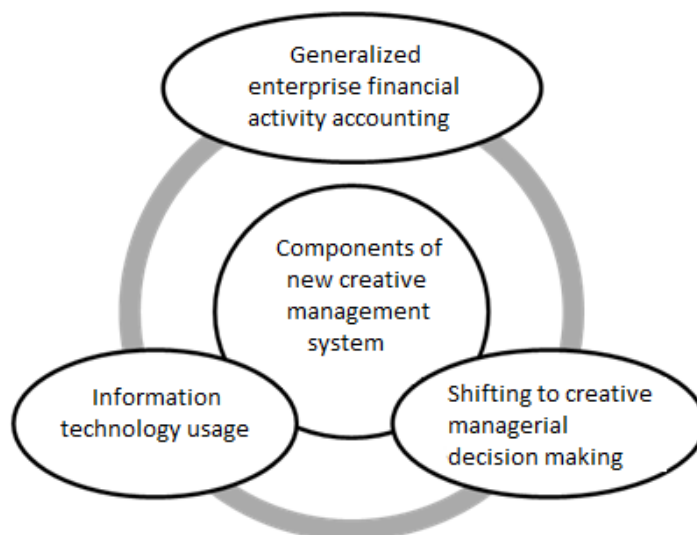

Figure. 1. Main components of shaping of the creative cash flow management system

Source: designed by the authors based on the sources [5; 16; 18]

prise's cash flow management effectiveness and shows the way forward to its improvement. Currently the shaping and development of the practical habits of systemic, creative, innovative thinking in business' financial management is a burning issue as they are the most effective tools to increase its' competitiveness. To become an innovative and creative, they should master the completely new thinking and management style. Such a creative management system is not only about organization and recycling of knowledge, but more about the generation and usage of such knowledge in the practical activity [17, p. 30]. Thus, the key objective of the creative thinking is the study on how to manage creative view, first of all, of the commanding type.

The introduction of the modern model of the cash flow management, based on the creative thinking concept, which describes the stages of the cash flow management activity functional content, allows to shape the starting point of the general enterprise financial management system by conducting a set of consequential analytical operations [5, p. 18]. In this context, the research is focused on the detection and elimination of issues in the description of functional connections and financial factors, which influence the financial plan implementation, its development, correction, execution and discrepancies analysis, including the flow of funds interpretation. Implementation of the new effective financial management of the Ukrainian businesses seemingly demands the ground reorganization of the business model in general on a new creative level. It is the stage of the cash flow management, where the creative thinking to take the right managerial decisions is extremely important.

Modern economy rests on new knowledge, management of this knowledge and the creativity of staff in solving the enterprise financial management system

operational tasks. This fact is extremely important, as it is the main source of the intellectual capacity development. It helps to develop various innovative ideas, new decision-making patterns, information processing and presentation, which is crucial in the information-oriented society.

Previously creativity has been considered a personality trait. Today, the management of the group's creative work in the operations and cash flow management are on the front burner. Creative management development is looking into the human capital assets management, taking operational decisions in the conditions of uncertainty, creativity motivation and management work effectiveness increase. The biggest value now gains the overall creativity of both financial manager and his/her subordinates and expression of the creativity on each stage of the enterprise financial management system starting from ideas generation and up to new ready item production [7, p. 174].

Thus, a conclusion can be made, that creative thinking plays an important role in the enterprise cash flow management system and there are techniques of its application.

Techniques, facing creative thinking of the enterprise managerial staff, are directed to boost specialists to produce new ideas on each stage of financial activity, starting from shaping of the cash flow up to its analysis.

We can divide them into 3 conditional group [15, p 168].

1. Intellection psychological enhancement: brainstorming, reverse brainstorming, ship council, analogy, synectics, ideas conference.

2. Systematized search: lists of advancement questions, volume, time, value operator, morphological analysis, functional analysis, FDM, method of fixed objects, garland associations and metaphors

method, series classification method, optimal forms synthesis method.

3. Targeted search: function cost analysis, function physical construction method of R. Koller, theory and algorithm of invention solution of G. Altshuller.

Conclusions. In our opinion, Koller method is one of the most curious and practical methods, when managing cash flow, using creative thinking.

Thus, the effective enterprise cash flow management system can be constructed according to the following statements:

- creative thinking complex approach to financial management;

- integrity of the financial planning, its variability, correlation between the planned results and new motivation systems implemented;

- unification and unity of the documents' forms used, interrelation and interdependency of the organization functional subsets.

The implementation of the suggested cash flow management model using the creative thinking concept will serve as a starting point of the effective enterprise financial management system creation by conducting a set of sequential analytical operations. It will also support the balance of the organization during the operation activity of the enterprise.

REFERENCES:

1. Barabash, N. S. & Nykonovych, N. O. (2010). Analiz hroshovykh potokiv v systemi finansovoho menedzhmentu pidpriemstva [Analysis of cash flows in the enterprise financial management system]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu [Bulletin of Khmelnytsky National University]*, vol. 2 (2), pp. 164–167. (in Ukrainian)

2. Bernstein, L. (2007). Analiz fynansovoy otchetnosti: teoriya, praktyka y ynterpretatsiya [Analysis of financial soundness: theory, practice and interpretation]. *Fynansy y statystyka [Finance and statistics]*. (in Russian)

3. Blank, Y.A. (2009). *Upravlenye denezhnyimi potokamy: Ucheb posobye [Cash Management: A Tutorial]*. Nyka-Tsentr, El'ha. (in Ukrainian)

4. Dzhons, E. (1998). Delovye fynansy [Business finance]. «Olymp-Byznes», Moscow. (in Russian)

5. Horelov, N.A., Lytun, O.N. & Mel'nykov, O.N. (2010). Chelovecheskye resursy v kreatyvnoy ekonomyke [Human Resources in a Creative Economy]. *Kreatyvnaia ekonomyka [Creative economy]*, vol. 1, pp. 14–20 (in Ukrainian)

6. Kiyosaki, Robert T. (2012). Cashflow Quadrant: Rich Dad's Guide to Financial Freedom. *Plata Publishing, LLC*, 376p.

7. Kostiuk-Pukaliak, O.M. (2017). Vplyv faktoriv na hroshovi potoky pidpriemstv v umovakh ievrointehratsiynykh protsesiv Ukraïny [Influence of factors on the cash flows of enterprises in the context of Ukraine's European integration processes]. *Ekonomika: realiyi chasu. Naukovyy zhurnal. [Economy: the realities of time. Scientific journal]*, vol. 1(29), pp. 171-177. Available at: <http://etsonomitss.opu.ua/files/archive/2017/No1/171.pdf> (in Ukrainian)

8. Kuz'myn, A.M. (2015). Metody poyska novykh ydej [Methods for finding new ideas]. *Metody menedzhmenta kachestva [Quality Management Methods]*, vol. 1, pp. 12–16. (in Russian)

9. Leonard, D. & Stros, S. (2012). Kak zastavyt' rabotat' kollektivnyy mozgh kompanyy . Kreatyvnoe myshlenye v byznese [How to make the collective brain of the company work. Creative thinking in business]. *Al'pyna Byznes Buks, Moscow*, pp. 412. (in Russian)

10. Lihonenko, L. O. & Sytnyk, H. V. (2005). Upravlinnia hroshovymy potokamy [Cash flow management]. *KNTEU, Kyiv*, 255 p. (in Ukrainian)

11. Mulford, Ch.W. & Eugene, E. (2005). *Comiskey Creative cash flow reporting and analysis : uncovering sustainable financial performance*, 416 p.

12. Nadtochii, S. I. (2006). Koefitsientnyi analiz hroshovykh potokiv pidpriemstv v aspekti upravlinnia nymy [Coefficient analysis of cash flows of enterprises in the aspect of managing them]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraïni [Formation of market relations in Ukraine], vol. 7, pp. 8 – 12. (in Ukrainian)

13. Partyn, H.O., Zaderetska, R.I. & Halechko, I.B. (2014). Upravlinnia hroshovymy potokamy pidpriemstva y otsiniuvannia yoho efektyvnosti [Managing cash flow of an enterprise and evaluating its effectiveness]. *Natsionalnyi visnyk Chernivetskoho universytetu [National Bulletin of Chernivtsi University]*, vol. 694-695, pp.108–112. (in Ukrainian)

14. Perlovska, N. V. (2007). Vyznachennia oznak klasyfikatsii hroshovykh potokiv dlia tsilei monitoringu [Determining the characteristics of cash flow classification for monitoring purposes]. Available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/handle/ntb/33908>. (in Ukrainian)

15. Semenova, S. M., & Shpyrko, O. M. (2015). Upravlinnia hroshovymy potokamy na pidpriemstvakh vodnoho transportu: oblikovo-analitychnyj aspekt: monohrafiia [Cash flow management at water transport enterprises: accounting and analytical aspect: monograph]. *Tsentr uchbovoy literatury, Kyiv*, pp. 252. (in Ukrainian)

16. Shegda, A., Onysenko, T. & Kravchenko, T. (2018). Creative thinking in the system of modern management. *Economics&Education*, vol. 3. (1), pp. 36–41.

17. Shpak, N., Dvulit, Z., Maznyk L., Mykytiuk O., & Sroka W. (2019). Validation of ecologists in enterprise management system: A case study analysis. *Polish Journal of Management Studies*, vol. 19(1), pp. 376-390. DOI: 10.17512/pjms.2019.19.1.29.

18. Van Horne, J.K. (2003). Osnovy upravleniya fynansamy [Financial management fundamentals]. *Fynansy y statystyka [Finance and statistics]*. (in Russian)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барабаш Н. С., Никонович Н. О. Аналіз грошових потоків в системі фінансового менеджменту підприємства / Н. С. Барабаш, Н. О. Никонович // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2010. – № 2 (2). – С. 164–167.

2. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Пер. с англ. / Л.А. Бернстайн. – М.: *Финансы и статистика*. – 2007. – 547 с.

3. Бланк И. А. Управление денежными потоками: Учеб пособие / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга. – 2009. – 736 с.
4. Джонс Э. Деловые финансы: Пер. с англ. – М.: «Олимп-Бизнес», 1998. – 416 с.
5. Горелов Н.А. Человеческие ресурсы в креативной экономике / Н.А. Горелов, О.Н. Литун, О.Н. Мельников // *Креативная экономика*. – 2010. – № 1. – С. 14–20
6. Kiyosaki Robert T. Cashflow Quadrant: Rich Dad's Guide to Financial Freedom. *Plata Publishing, LLC*. – 2012. – 376 p.
7. Костюк-Пукаляк О.М. Вплив факторів на грошові потоки підприємств в умовах євроінтеграційних процесів України [Електронний ресурс] // *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. – 2017. – № 1(29). – С. 171-177. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No1/171.pdf>.
8. Кузьмин А.М. Методы поиска новых идей / А.М. Кузьмин // *Методы менеджмента качества*. – 2015. – № 1. – С. 12–16.
9. Леонард Д., Строс С. Как заставить работать коллективный мозг компании / Д. Леонард, С. Строс // *Креативное мышление в бизнесе*. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2012. – 412 с.
10. Лігоненко Л. О., Ситник Г. В. Управління грошовими потоками / Л. О. Лігоненко, Г. В. Ситник – К: КНТЕУ, 2005. – 255 с.
11. Mulford, Ch.W., Eugene, E. *Comiskey Creative cash flow reporting and analysis : uncovering sustainable financial performance*.-2005.- 416 p.
12. Надточій С. І. Коефіцієнтний аналіз грошових потоків підприємств в аспекті управління ними / С. І. Надточій // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2006. – № 7 – С. 8–12.
13. Партин Г.О. Управління грошовими потоками підприємства й оцінювання його ефективності/ Г.О. Партин, Р.І. Задерецька, І.Б. Галечко // *Національний вісник Чернівецького університету*. – 2014. – Вип. 694-695. – С. 108-112.
14. Перловська Н. В. Визначення ознак класифікації грошових потоків для цілей моніторингу/ Н.В.Перловська..–Режимдоступу:<http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/handle/ntb/33908>.
15. Семенова С. М. Управління грошовими потоками на підприємствах водного транспорту: обліково-аналітичний аспект: монографія / С. М.Семенова, О. М. Шпирко. – Київ: Центр учбової літератури, 2015. – 252 с.
16. Shegda A., Onysenko T., Kravchenko T. Creative thinking in the system of modern management // *Economics&Education*, 2018. – Vol. 3. Issue 1. (ISMA, RIGA, International scientific journal). – P. 36–41.
17. Shpak, N. Validation of ecologists in enterprise management system: A case study analysis / N. Shpak, Z. Dvulit, L. Maznyk, O. Mykytiuk, W. Sroka // *Polish Journal of Management Studies*. – 2019. – Vol. 19. No. 1. – P. 376-390. DOI: 10.17512/pjms.2019.19.1.29.
18. Ван Хорн Жд. К. Основы управления финансами / Жд. К. Ван Хорн. – М.: *Финансы и статистика*, 2003. – 800 с.

ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН НА РИНКУ ОВОЧІВ ТА ФРУКТІВ

FORMATION OF PARTNERSHIP RELATIONS ON THE VEGETABLE AND FRUIT MARKET

У статті за результатами огляду літературних джерел, а також проведених маркетингових досліджень розкрито передумови створення партнерських відносин. Перелічено можливі види партнерства, а також вказано на їхні переваги та недоліки у процесі практичного застосування. Окреслено проблеми неефективних партнерських відносин та причини їх виникнення. Названо ефективні ознаки партнерських відносин. Перелічено критерії стандартизації партнерських відносин та елементи, які необхідні для формування ефективної організаційної структури. Визначено напрями організації ефективних партнерських відносин на ринку овочів та фруктів. Наведено успішні практики формування партнерства на ринку овочів та фруктів в Україні. Графічно наведено організаційно-економічний механізм формування партнерських відносин на ринку овочів та фруктів. Запропоновано механізми вирішення конфліктів на шляху створення успішного партнерства.

Ключові слова: партнерські відносини, спільні підприємства, обмежене партнерство, партнерство з обмеженою відповідальністю, організаційно-економічний механізм, ринок овочів та фруктів.

В статті по результатах обзора літературних джерел, а також проведених маркетингових досліджень розкрито передумови створення партнерських відносин. Перелічено можливі види партнерства, а також вказано на їхні переваги та недоліки у процесі практичного використання. Очерчені проблеми неефективних партнерських відносин та причини їх виникнення. Названо ефективні ознаки партнерських відносин. Перелічено критерії стандартизації партнерських відносин та елементи, які необхідні для формування ефективної організаційної структури. Визначено напрями організації ефективних партнерських відносин на ринку овочів та фруктів. Наведено успішні практики формування партнерства на ринку овочів та фруктів в Україні. Графічно наведено організаційно-економічний механізм формування партнерських відносин на ринку овочів та фруктів. Предложено механізми рішення конфліктів на шляху створення успішного партнерства.

Ключевые слова: партнерские отношения, совместные предприятия, ограниченное партнерство, партнерство с ограниченной ответственностью, организационно-экономический механизм, рынок овощей и фруктов.

УДК 332.012.322.6

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-29>

Рожко Н.Я.

к.е.н., доцент, доцент кафедри промислового маркетингу Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Rozhko Nataliia

Ternopil Ivan Puliui National Technical University

According to the results of the review of the references on selected topic, as well as the conducted marketing researches and the prerequisites for creating partnership relations in market conditions of economy are revealed in the article. The possible types of partnerships (Joint Ventures, Limited Partnerships (LP) and Limited Liability Partnerships (LLP), as well as the advantages and disadvantages of their practical application are listed. It is noted that in addition to the organizational and legal forms of business associations, which are legally enshrined in the Economic Code of Ukraine, in the studied scientific literature, which deals with the integration of enterprises and there are other names of organizational and partnership associations. The problems of inefficient partnership relations (differences in approaches to the implementation of the chosen strategy and tactics, lack of "digital" infrastructure and ineffective employees motivation system and others) and reasons for their emergence are outlined. The effective features of partnership relations (elemental, functional and process) are identified. The criteria for standardization of partnership relations (marketing management, quality and control standards, kinds and types of partnership) and the elements (clear hierarchy and subordination, reorganization and reengineering, staff and its motivation and as well as its initiative) that are necessary for the formation of an effective organizational structure are listed. Successful practices of forming partnerships in the vegetable and fruit market in Ukraine are presented. The organizational and economic mechanism of forming partnership relations on vegetable and fruit market is graphically presented. Mechanisms of conflict resolution (adherence to methodological recommendations, development of a partner system and its introduction) on the way of creating successful partnership are offered. As a result, it is noted that in most cases there are behavioural and organizational reasons for failures and not taking into account macroeconomic factors.

Key words: partnership relations, joint ventures, Limited Partnership (LP), Limited Liability Partnership (LLP), organizational and economic mechanism, vegetable and fruit market.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання збалансованість інтересів бізнес-партнерів для ефективної взаємодії передбачає узгодженість мотивів співпраці з одночасним аналізом сили характеру мотивів партнерської діяльності. Такий підхід дає можливість визначити домінуючі мотиви, якими керуються партнери в момент прийняття рішень про співпрацю.

Попередньо отриманий досвід дає підстави стверджувати про існування недосконалості партнерських взаємовідносин на ринку овочів та фруктів. Саме в недосконалості механізму формування партнерської системи можна вбачати причину низького рівня партнерських відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою розвитку партнерських відносин загалом та у сфері плодоовочевих підприємств зокрема займалися як вітчизняні, так і іноземні науковці. Партнерські відносини, які базуються на принципах теорії партнерства, розглядали: В.Ф. Нгуєн [1], який доводив, що теорія партнерства є передумовою соціально-економічного розвитку, де взаємодіють бізнес та влада; П.А. Кропоткін [2] який уважав, що в основі прогресу суспільства повинна бути закладена кооперація та взаємодопомога; О.В. Тур, який відстоював думку про існування потреби у формуванні міжгалузевого стратегічного партнерства, яке передбачає об'єднання окремих видів діяльності [3].

Напрями, механізми та інструменти партнерських відносин розглядали інші науковці. Зокрема, М.А. Стаюра [4] уважає, що такі відносини можливі за умови співпраці з клієнтами та іншими партнерами з урахуванням їхніх специфічних потреб. Дане твердження дещо розширила І.Л. Решетникова [5], додавши, що стійкі відносини необхідні для кращого розуміння потреб партнерів. Я.Х. Гордон [6] убачав у цьому безперервний процес визначення та створення нових цінностей, а лише після отримання і розподілу вигоди. Таку ж думку підтримує Н.В. Кузьминчук [7] та стверджує, що партнерські відносини гарантують підприємству збільшення прибутку. Не менш цікавими є дослідження за окресленим напрямом Є.В. Крикавського [8], Н.І. Чухрай [9], Н.С. Струк [10], І.О. Буряк [11] та ін.

Щодо розвитку партнерських відносин у регулюванні ринку овочів цікавими є дослідження Р.В. Логоша [12], Р.В. Гальчинського [13], Г.М. Кокосовець [14] та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є побудова організаційно-економічного механізму партнерських відносин на ринку овочів та фруктів з урахуванням видів партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час вибору організаційно-економічного механізму формування партнерських відносин на ринку овочів та фруктів немаловажним є вид партнерства, який буде вибрано для реалізації бізнес-проєкту.

У ролі партнерів можуть виступати як приватні особи, так і агропромислові структури з різними організаційно-правовими формами об'єднання підприємств. У Господарському кодексі України [15] визначено форми об'єднання підприємств серед яких – асоціації, корпорації, консорціуми, концерни. Державні та комунальні господарські об'єднання утворюються у вигляді корпорації або концерну незалежно від того, яка його назва (трест, комбінат і т. п.). Варто зазначити, що, згідно з Господарським кодексом, учасники об'єднаних підприємств зберігають статус незалежної юридичної особи незалежно від їхньої організаційно-правової форми.

Організуючи агропромислові структури з метою налагодження партнерства, права власності як на доходи, так і боргові зобов'язання розподіляються між партнерами, через що саме партнерство здатне не лише полегшити процес ведення бізнесу, а й містити масив прихованих небезпек. Небезпеки можуть виникнути і за результатами особистої діяльності, які схильні призвести до фінансових та податкових обтяжень, унаслідок чого наступає не лише фінансова відповідальність за вчинені дії партнерами, а й існує ймовірність потрапити під судові позови як партнери. Серед недоліків партнерської співпраці необхідно згадати про можливість утратити ділових та особистих активів, і, як показує досвід, партнерські стосунки

руйнуються впродовж першого року співпраці. Тож очікувані податкові пільги та можливість використати досвід іншого партнера за результатами партнерської співпраці можуть бути не настільки вагомими, як відповідальність за партнерські дії.

Доречним є розгляд видів партнерських підприємств. Наприклад, спільні підприємства, які функціонують як юридичні особи та виникають на партнерських умовах за участю двох та більше сторін із метою реалізації певних економічних можливостей (для окремого проєкту або для постійних ділових відносин) із внесенням власного капіталу у формі активів та/або послуг із подальшим розподілом доходів, витрат та масштабів контролю. Як правило, сторони утворюють корпорацію або ТОВ, щоб продовжити започатковану діяльність і бути більш захищеними, у т. ч. на ринку овочів та фруктів, наприклад Корпорація FT Group, до складу якої входять торгово-виробнича компанія «Агро-ФТ», транспортна компанія FTrans і виробнича компанія «Вишевичі Агротехніка» [16]. Окрім проведення спільної господарської діяльності у напрямі реалізації продукції на ринку овочів та фруктів, учасники Корпорації FT Group свою діяльність розглядають у розрізі соціального розвитку українського суспільства зі збереженням власних корпоративних норм, що в перспективі сприятиме посиленню конкурентних позицій на вітчизняному ринку. Спільні підприємства є достатньо життєздатними за рахунок зменшення витрат та зниження ризиків, полегшеному доступу до фінансових ресурсів, економії ресурсів за рахунок масштабів діяльності, використання інноваційного менеджменту. Однак в умовах нестабільного попиту на продукцію, відсутності гарантій із боку держави, динамічних змін у застосовуванні технологій із метою вирощування овочів та фруктів може відбутися процес руйнації даних підприємств.

Обмежене партнерство (Limited Partnership – LP) передбачає участь одного або кількох генеральних партнерів, або одного з партнерів з обмеженою відповідальністю та являє собою юридичну особу, в якій партнери мають спільний інтерес і зобов'язані планувати тривалість існування. Такий вид партнерства є подібним до загального партнерства за винятком окремого статусу обмеженої відповідальності обмежених партнерів. Основна перевага обмеженого партнерства в тому, що воно створюється з метою захисту відповідальності та наявних активів у власності з обмеженим товариством, дає можливість розподіляти кошти між партнерами, а також передбачає залучення інвестицій у нерухомість, які за умов стандартної корпорації були б неможливі. Водночас генеральні партнери відповідають за адженду діяльності та несуть особисту відповідальність за зобов'язання та борги. Тож щоб поглинути відповідальність, експерти про-

понують застосовувати принципи корпорації або товариства з обмеженою відповідальністю як генерального партнера, що захищає суб'єкта від судових процесів у бізнесі. Під час вкладення капіталу в обмежене партнерство не приймають участі у повсякденній діяльності й отримують прибуток за результатами діяльності пропорційно до розміру внесеного інвестиційного капіталу з укладанням угоди з обмеженого партнерства. Генеральний партнер приймає на себе весь тягар ведення бізнесу, наприклад вирощування фруктів або овочів, і несе повну відповідальність за зобов'язаннями та боргами агрокомпанії та звітує про діяльність на щорічних зустрічах. До недоліків порівняно із загальним партнерством можна віднести наявність більшого масиву документації, а також потребу у формуванні певних формальностей із метою збереження ділової активності та забезпеченні необхідного рівня обмеженої відповідальності.

Партнерство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) (Limited Liability Partnership – LLP) – це структура організації бізнесу, яка передбачає певні податкові преференції і захист особистої відповідальності для учасників. Є специфічною структурою, в якій особливе місце займає процес дотримання законодавчих норм з урахуванням того, представниками яких країн є партнери. Перевагами діяльності ТОВ є те, що допускається необмежена кількість учасників, однак якщо є лише один власник, то він оподатковуватиметься як приватний підприємець. Також перевагою є «спеціальне виділення» прибутку, тобто непропорційний розподіл прибутків і збитків, які можуть перевищити розмір власності; члени ТОВ мають обмежену відповідальність та вважаються захищеними від будь-якої відповідальності ТОВ та рішень, які

приймаються; члени ТОВ отримують компенсацію завдяки розподілу прибутку або гарантованих платежів та ін. Однак існують недоліки такого партнерства, до яких можна віднести те, що співвідношення пропорційного прибутку кожного члена ТОВ є оподаткованим доходом незалежно від того, чи частка, яка була розподілена між членами, належить йому; члени ТОВ не можуть претендувати на спеціальні привілеї. Основними причинами створення ТОВ є захист активів та позовів, легкість залучення капіталу, роздільна відповідальність за корпоративні борги і безстрокова тривалість.

Окрім юридично закріплених Господарським кодексом України організаційно-правових форм об'єднань підприємств, у науковій літературі, в якій розглядається інтеграція підприємств, зустрічаються й інші назви організаційно-партнерських об'єднань: консорціуми, асоціації, конгломерати, синдикати, стратегічні альянси (бізнес-альянси), картелі, корнери, союзи, пули, концерни, франчайзингові підприємства, транснаціональні корпорації, промислово-фінансові групи, комплекси, холдингові компанії, контрактні групи, технополіси, торгові палати, спілки, «підприємницькі мережі», які являють собою корпоративну інтегровану структуру, створену на основі консолідації активів або договірних відносин із метою досягнення спільних партнерських цілей [17–19].

Прикладом успішної роботи аграрних компаній в Україні є опублікований рейтинг топ-10 латифундистів України, які завдяки партнерським відносинам змогли створити потужні підприємства. На рисунку наведено топ-10 компаній із найбільшим земельним банком [20].

В Україні з метою створення стабільного розвитку українського ринку овочів та фруктів, а також сприяння налагодженню комунікації між гравцями

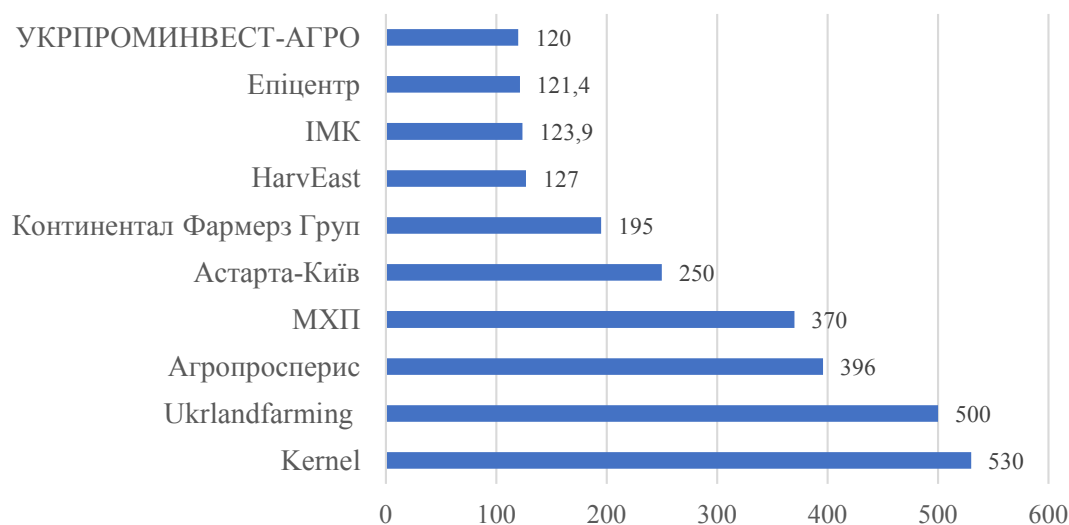

Рис. 1. Топ-10 компаній із загального списку топ-100 латифундистів України з найбільшим земельним банком у 2019 р. (тис га)

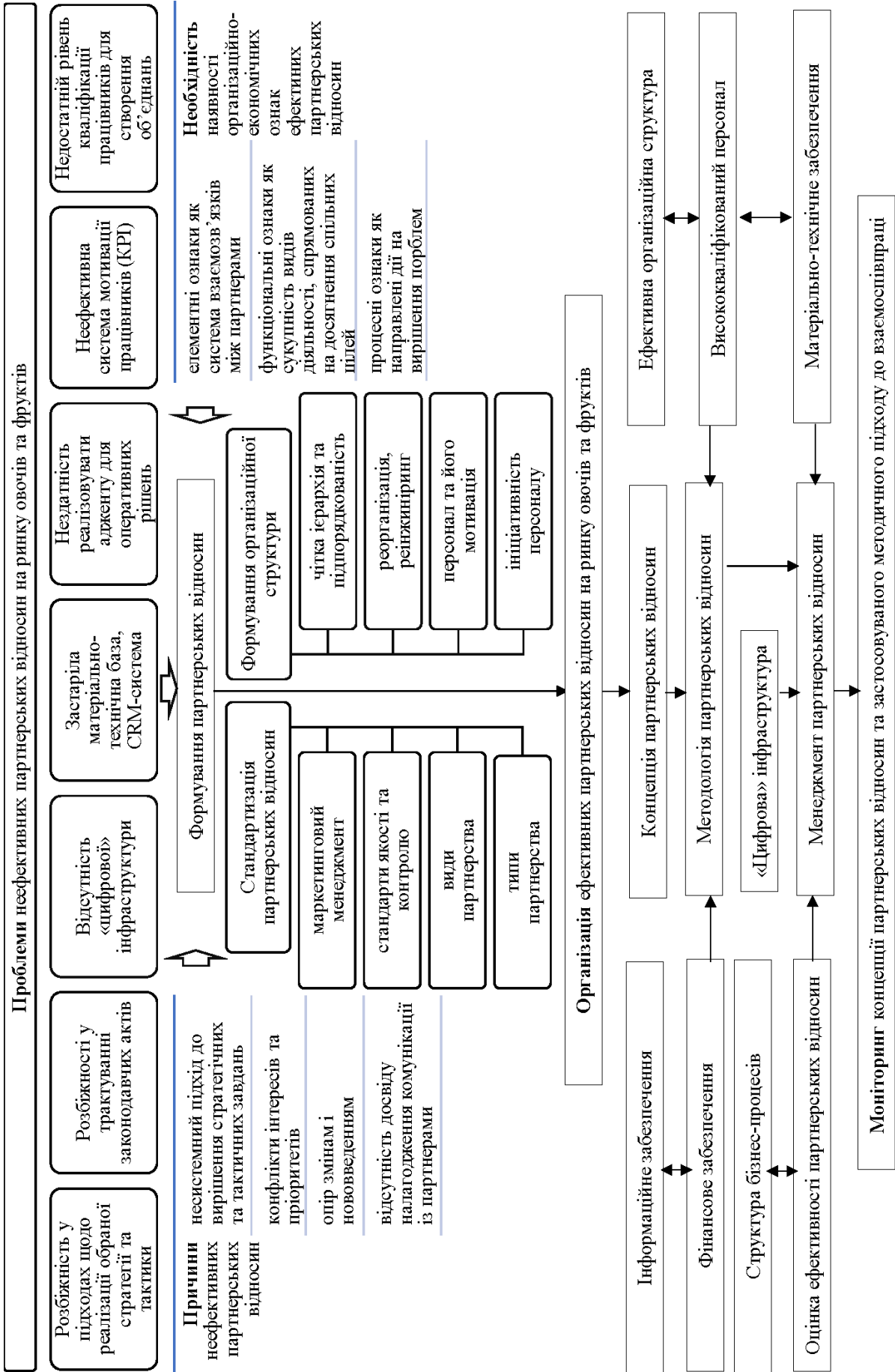

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм формування партнерських відносин на ринку owociv та фруктів

на цьому ринку, надання консультацій із питань агротехнічної, маркетингової і фінансової діяльності за ініціативи компанії Syngenta в межах проєкту USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку» у 2018 р. започатковано Клуб стратегічних партнерів плодоовочевого ринку [21]. У 2019 р. до клубу приєдналися нові члени, серед яких – виробники овочів та фруктів Південного регіону країни, а також «Ашан» та PepsiCo Ukraine [22]. Як бачимо, побудова партнерських відносин може мати різну форму.

Однак на шляху до успіху аграрним підприємствам, які займаються вирощуванням овочів та фруктів, необхідно мати чітке уявлення щодо організаційно-економічного механізму формування партнерських відносин, оскільки недостатня увага до окремих елементів може звести нанівець партнерські зусилля, які вже сформовано, або створюватиметься неефективне підґрунтя для тих підприємств, які націлені на пошук партнерських стосунків.

Згідно з інформацією, отриманою за результатами маркетингового аналізу вітчизняних агропідприємств, що займаються вирощуванням овочів та фруктів, та поданою на рис. 2, необхідно акцентувати увагу на недосконалості партнерських взаємовідносин, яка прослідковується ще на рівні окремо взятого підприємства. У сучасних умовах господарювання агропідприємствам доцільно будувати організаційно-економічний механізм партнерських відносин на основі маркетингових досліджень із використанням таких аргументів щодо усунення проблем їх неефективності: агропромислові підприємства потребують оновлення матеріально-технічної бази, вимагають розвитку «цифрової інфраструктури» та оновлення CRM-системи; реалізовувати адженду оперативних рішень; здійснювати постійну перепідготовку працівників та пошук шляхів їх мотивації; шукати можливості зростання KPI.

Водночас відсутність системи у вирішенні тактичних та стратегічних завдань, опір змінам та нововведенням, які підсилюються конфліктами інтересів, є найбільш поширеними причинами неефективних партнерських відносин, які можна усунути шляхом:

– дотримання методичних рекомендацій щодо підготовки до впровадження партнерської системи. У даному разі необхідно визначити терміни впровадження партнерської системи, безпосередніх виконавців та координаторів партнерського проєкту; розробити систему оцінки стану менеджменту та досвіду його застосування з одночасним техніко-економічним обґрунтуванням прогнозованої системи; підготувати персонал та механізми його мотивації;

– розроблення партнерської системи з обґрунтуванням цілей та її функцій; розроблення плану дій щодо її впровадження та механізмів коригу-

вання із залученням необхідного комплексу нормативних актів функціонування системи;

– запровадження самої партнерської системи, що передбачає запровадження дієвого механізму партнерських відносин та наявності регламентуючих актів; аналізу діяльності партнерської системи, її координації та оптимізації з метою розгортання партнерських відносин; зміни структури управління та перегляду філософії партнерської співпраці.

Уважаємо, що причинами невдач, не враховуючи макроекономічних чинників, здебільшого є причини поведінкового та організаційного характеру. Тож необхідність формування організаційно-економічних ознак ефективних партнерських відносин: елементних (система взаємозв'язків між партнерами), функціональних (сукупність видів діяльності, спрямованих на досягнення спільних цілей) та процесних (дії скеровані на вирішення проблеми) є очевидною. Зазначені кроки сприятимуть розвитку партнерських відносин на засадах їх стандартизації та формування ефективної організаційної структури. Усе це в комплексі сприяє організації партнерських відносин на ринку овочів та фруктів.

Висновки з проведеного дослідження. Виникнення інтегрованих агрокомпаній є природною реакцією підприємств на динамічні зміни агроринку. Тож вибраний вид партнерства для входження у бізнес-проєкти є першочерговим виваженим кроком, який у подальшому сприятиме розвитку проєкту та уникненню певних ризиків та загроз. Однак відсутність чіткої орієнтації на цілі та відсутність розуміння часових рамок в умовах негативної дії зовнішніх чинників (карантин COVID-19, девальвація гривні, втрата активів, недостатня кон'юнктура аграрного ринку тощо), які посилюються негативними внутрішніми чинниками, у результаті формують деструктивні чинники у партнерських відносинах. У подальшому вбачаємо проведення досліджень у напрямі формування моделі державно-приватного партнерства на ринку овочів та фруктів в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нгуен В.Ф. Эффективное взаимодействие государства и предпринимательского сектора как фактор улучшения национального инвестиционного климата. *Економічний часопис–XXI*. 2010. № 5–6. URL : <http://soskin.info/ea/2010/5-6/201038zmist.html> (дата звернення: 08.04.2020).
2. Кропоткин П.А. Взаимная помощь среди животных и людей как двигатель прогресса. *Голос труда*. 1922. XIII. 342 с. URL : <http://oldcancer.narod.ru/anarchism/PAK-Mutaid.htm> (дата звернення: 08.04.2020).
3. Тур О.В. Міжгалузева стратегічне партнерство як інституціональна детермінанта зміцнення ринкової стійкості підприємств харчової промисловості. *Агросвіт*. 2017. № 10. С. 40–44.

4. Стаюра М.А. Партнерський маркетинг і логістичне обслуговування. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 3(28). С. 138–145.

5. Решетнікова І.Л. Внутрішній маркетинг у системі маркетингу підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 45–55.

6. Гордон Я. Маркетинг партнерских отношений. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 384 с.

7. Кузьминчук Н.В. Формування партнерських відносин регіону як суб'єкта маркетингової діяльності. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 4. Т. 2. С. 83–89.

8. Крикавський Є. Партнерські відносини на ринку B2B та B2C : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2015. 232 с.

9. Чухрай Н.І. Оцінювання і розвиток відносин між бізнес-партнерами : монографія. Львів : Растр-7, 2008. 360 с.

10. Струк Н.С. Концептуальні засади розвитку маркетингу партнерських відносин підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30(1). С. 116–121.

11. Бурак І.О. Оцінка надійності ділових партнерів підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 4(44). С. 619–622.

12. Логоша Р.В. Державне регулювання ринку овочів: стан, проблеми, шляхи вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 17. Ч. 2. С. 47–50.

13. Гальчинська В. До питання стратегії розвитку овочівництва. *Агроінком*. 20012. № 8–12. С. 12–13.

14. Косовець Г. Можливості адаптації зарубіжного досвіду державного регулювання виробництва овочевої продукції до умов вітчизняного ринку. *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2176> (дата звернення: 08.04.2020).

15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *База даних «Законодавство України»*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 08.04.2020).

16. Офіційний сайт Корпорації FT Group. URL : http://www.franko-terminal.com/content/view/2363/66/lang_ru/ (дата звернення: 08.04.2020).

17. Сокирник І.В. Система стратегічного управління в інтегрованих корпоративних структурах. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 3(3). С. 160–167.

18. Уманців Ю. Корпоративні структури у системі економічних відносин. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 3. С. 13–25.

19. Гулевич О.І. Інтегровані структури: відповідність нормам світової господарської практики. *Тези Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки*. 2014. С. 351–352. URL : <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/659/351.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 08.04.2020).

20. Топ-100 латифундистів України у 2019 році. URL : <https://latifundist.com/rating/top100#> (дата звернення: 07.04.2020).

21. Клуб стратегічних партнерів плодоовочевого ринку Syngenta та USAID запрошують укра-

їнських аграріїв до участі в новому проєкті. URL : <http://agrocareer.com> (дата звернення: 08.04.2020).

22. Клуб стратегічних партнерів стає гарантом безпечною виробництва овочів. URL : <https://landlord.ua/special-projects/klub-stratehichnykh-partneriv-staie-harantom-bezpechnoho-vyrobnytstva-ovochiv/> (дата звернення: 08.04.2020).

REFERENCES:

1. Nguen V. F. (2010) Effektivnoe vzaimodejstvie gosudarstva i predprinimatel'skogo sektora kak faktor uluchsheniya nacional'nogo investicionnogo klimata [Effective interaction between state and business sector as a factor in improving the national investment climate]. *Ekonomichnij chasopis – HKHI*. № 5–6. URL: <http://soskin.info/ea/2010/5-6/201038zmist.html> (accessed 08 April 2020).

2. Kropotkin P. A. (1922) Vzaimnaya pomoshch' sredi zhivotnyh i lyudej kak dvigatel' progressa [Mutual assistance among animals and people as an engine of progress]. *Golos truda*. XIII. P. 342. URL: <http://oldcancer.narod.ru/anarchism/PAK-Mutaid.htm> (accessed 08 April 2020).

3. Tur O. V. (2017) Mizhhaluzeve stratehichne partnerstvo yak instytutsionalna determinanta zmitsnennia rynkovoї stiikosti pidpriemstv kharchovoi promyslovosti. *Ahrosvit* [Inter-branch strategic partnership as an institutional determinant of the market of business and industry]. 10, pp. 40-44.

4. Staiura M. A. (2010) Partnerskyi marketynh i lohystychnе obsluhovuvannia [Partnership marketing and logistics services]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. 3(28), pp. 138–145.

5. Reshetnikova I. L. (2015) Vnutrishnii marketynh u systemi marketynhu pidpriemstva [Internal marketing in the enterprise marketing system]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 1, pp 45–55. (in Ukrainian)

6. Gordon Ya. (2001) Marketing partnerskih otnoshenij [Partnership marketing]. SPb.: Piter. (in Russian)

7. Kuzmynchuk N. V. (2008) Formuvannia partnerskykh vidnosyn rehionu yak subiekta marketynhovoї diialnosti [Formation of regional partnership relations as a subject of marketing activity]. *Mekhanizm rehuliuvan- nia ekonomiky*. 4 (2), pp. 83–89.

8. Krykavskyi Ye. (2015) Partnerski vidnosyny na rynku B2B ta B2C: monohrafiia [Partnership relations in the B2B and B2C market]. *Vyd-vo Lvivskoi politekhniki*. (in Ukrainian)

9. Chukhrai N. I. (2008) Otsiniuvannia i rozvytok vidnosyn mizh biznes-partneramy [Assessment and development of relationships between business partners] : monohrafiia. Lviv : Rastr-7. (in Ukrainian)

10. Struk N. S. (2018) Kontseptualni zasady rozvytku marketynhu partnerskykh vidnosyn pidpriemstv [Conceptual bases of development of enterprise partnership marketing]. *Naukovyi zhurnal «Prychornomorski ekonomichni studii»*. 30 (1), pp. 116–121. (in Ukrainian)

11. Burak I. O. (2017) Otsinka nadiinosti dilovykh partneriv pidpriemstva [Assessment of reliability of business partners of the enterprise]. *Molodyi vchenyi*. 4 (44), pp. 619–622.

12. Lohosha R. V. (2016) Derzhavne rehuliuвання rynku ovochiv: stan, problemy, shliakhy vyrishennia [State regulation of the vegetable market: condition, problems, solutions]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ekonomichni nauky.* 17 (2), pp. 47–50.

13. Halchynska V. (2012) Do pytannia stratehii rozvytku ovochivnytstva [On the issue of vegetable development strategy]. *Ahroinkom.* 8–12, pp. 12–13.

14. Kosovets H. (2013) Mozhlyvosti adaptatsii zarubizhnogo dosvidu derzhavnogo rehuliuвання vyrobnytstva ovochevoi produktsii do umov vitchyznianoho rynku [Possibilities to adopt foreign experience of state regulation of vegetable production to the conditions of the domestic market]. *Efektivna ekonomika.* (7). URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2176> (accessed 08 April 2020).

15. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» [Economic Code of Ukraine: Code of Ukraine of January 16, 2003 № 436-IV] / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (accessed 08 April 2020).

16. Ofitsiynyi sait Korporatsii «FT Group» [«FT Group» Corporation official website]. URL: <http://www.franko-terminal.com/content/view/2363/66/lang,ru/> (accessed 08 April 2020).

17. Sokyrnyk I. V. (2014) Systema stratehichnogo upravlinnia v integrovanykh korporatyvnykh strukturakh [Strategic management system in integrated corporate structures]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. Ekonomichni nauky.* № 3(3), pp. 160-167.

18. Umantsiv Yu. (2011) Korporatyvni struktury u systemi ekonomichnykh vidnosyn [Corporate structures in the system of economic relations]. *Visnyk KNTEU.* № 3, pp. 13-25.

19. Hulevych O. I. (2014) Intehrovani struktury: vidpovidnist normam svitovoi hospodarskoi praktyky [Integrated structures: compliance with international business practices]. *Tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi on-line konferentsii aspirantiv, molodykh uchennykh ta studentiv, prysviachenoї Dniu nauky.* P. 351-352. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/23456789/659/351.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed 08 April 2020).

20. Top-100 latyfundystiv Ukrainy u 2019 rotsi [Top 100 Latifundists of Ukraine in 2019]. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#> (accessed 08 April 2020).

21. Klub stratehichnykh partneriv plodoovochevoho rynku Syngenta ta USAID zaproshuiut ukrainskykh ahrariiv do uchasti v novomu proekti [Syngenta club of strategic partners of fruit and vegetable market and USAID invite Ukrainian farmers to participate in new project]. URL: <http://agrocareer.com> (accessed 08 April 2020).

22. Klub stratehichnykh partneriv staie harantom bezpechnoho vyrobnytstva ovochiv [The strategic partners club becomes the guarantor of safe vegetable production]. URL: <https://landlord.ua/special-projects/klub-stratehichnykh-partneriv-staie-harantom-bezpechnoho-vyrobnytstva-ovochiv/> (accessed 08 April 2020).

ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОСЛУГ У ГОТЕЛЯХ І РЕСТОРАНАХ
QUALITY ASSESSMENT IN HOTELS AND RESTAURANTS

УДК 64.0-021.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-30>**Рябенка М.О.**к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету**Riabenka Maryna**Vinnitsia Institute
of Trade and Economics
of Kyiv National University
of Trade and Economics

У статті висвітлено основні проблеми розвитку готельно-ресторанного господарства та невідповідність якості готельних і ресторанных послуг національним та світовим стандартам, дисбаланс ціни та якості, застарілий рівень матеріально-технічної бази. Визначено три основних підходи до визначення якості послуг. Узагальнено основні різновиди показників, класифікацію видів та методів оцінки якості послуг готелів і ресторанів. Запропоновано механізм підвищення якості, що визначає порядок діяльності менеджменту готелів і ресторанів. Для ефективної реалізації механізму запропоновано дотримання принципів управління, виконання спеціальних функцій управління, застосування методів та інструментів управління. Відзначено, що лише взаємодія з динамічним середовищем передбачає рух коштів розміщення в напрямі розвитку, який вимагає урахування потреб туристів, підвищення конкурентоспроможності та якості послуг, формування ефективної цінової політики.

Ключові слова: ресторан, готель, якість, послуга, показники, методи, механізм.

В статье освещены основные проблемы развития гостинично-ресторанного хозяй-

ства, среди которых – несоответствие качества гостиничных и ресторанных услуг национальным и мировым стандартам, дисбаланс цены и качества, устаревший уровень материально-технической базы. Определены три основных подхода к определению качества услуг. Обобщены основные разновидности показателей, классификации видов и методов оценки качества услуг гостиниц и ресторанов. Предложен механизм повышения качества, определяющий порядок деятельности менеджмента гостиниц и ресторанов. Для эффективной реализации механизма предложено соблюдение принципов управления, выполнения специальных функций управления, применения методов и инструментов управления. Отмечено, что только взаимодействие с динамичной средой предполагает движение средств размещения в направлении развития, которое требует учета потребностей туристов, повышение конкурентоспособности и качества формирования эффективной ценовой политики.

Ключевые слова: ресторан, гостиница, качество, услуга, показатели, методы, механизм.

The article deals with the main problems of the development of the hotel and restaurant industry and the mismatch of the quality of hotel and restaurant services with national and world standards, imbalance of price and quality, outdated level of material and technical base. There are three main approaches to determining the quality of services. The main varieties of indicators, classification of types and methods of evaluating the quality of services of hotels and restaurants are summarized. The mechanism of quality improvement, which determines the order of activity of management of hotels and restaurants, is offered. In order to effectively implement the mechanism, it is suggested to observe the principles of management, perform special control functions, apply methods and tools of management. Only interaction with the dynamic environment implies the movement of accommodation in the direction of development, which requires taking into account the needs of tourists, improving the competitiveness and quality of services, formation of effective pricing policy. Actually service, as an integral part of the functioning of hotels and restaurants, is a purposeful activity, the result of which is to satisfy the needs of consumers not only at the basic level (physiological needs), but also the needs of the higher level, which determines the complexity of the assessment. The problem of dissatisfaction with the services of the hotel and restaurant companies leads to large losses of real and potential consumers, as well as a desirable market share. That is why it is important to accurately and timely identify the desires and expectations of your target customers. Therefore, the final assessment of the quality of service is made at the end of the process of provision and is expressed in obtaining individual benefits. Consumer judgments about the quality of services are based on subjective experience and observations and confirmed by analyzing and evaluating the behavior of direct partners in the process of interaction (enterprise, employee). Developing a quality service system is a prerequisite for the effective operation of domestic hospitality industry enterprises. Quality is an important tool in the fight for a competitive position in the services market.

Key words: restaurant, hotel, quality, service, indicators, methods, mechanism.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів перебудови економіки є необхідність створення передумов для ефективного функціонування готельно-ресторанного бізнесу, що є одним із важливих складників туристичної інфраструктури, важливим напрямом соціально-економічного розвитку країни, який презентує вітчизняний туристичний продукт на світовому ринку, як наслідок, є рушійною силою в процесі глобалізації та інтеграції України до світового економічного простору.

Відповідно до Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018–2020 рр., залежно від реалізованого сценарію планується порівняно з 2016 р. збільшення прибутку до оподаткування на 38–49% у 2018 р., при цьому збиток, за прогнозами, збільшиться на 1–15% [1], тобто очікується позитивний фінансовий результат загалом за всіма видами економічної діяльності на відміну від сьогоднішнього.

Нині однією з головних проблем українських закладів готельно-ресторанного господарства є створення системи якісного обслуговування, що дає змогу забезпечити надання конкурентоздатних послуг. Якість є важливим інструментом у боротьбі за ринки просування та продажу послуг. Лише якісні послуги відкривають експортний шлях на платоспроможні західні ринки.

Підприємства розміщення та харчування в структурі індустрії гостинності виконують ключові функції, оскільки формують і пропонують відвідувачам комплекс послуг, у формуванні та просуванні яких беруть участь різні сектори й елементи індустрії гостинності. Так, згідно з даними Державного сайту статистики, розподіл обсягу реалізованих послуг підприємствами тимчасового розміщення й організації харчування для національного споживача становить 71,2%, підприємств/установ – 26,6%, для інших категорій споживачів – 2,2%.

вачів – 2,2% у IV кварталі 2019 р. [2]. Це свідчить про внутрішню орієнтованість ринку готельно-ресторанних послуг та низьку конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Така ситуація зумовлена низькою якістю наданих послуг порівняно із закордонними підприємствами, невідповідністю ціни та якості запропонованих послуг, а також недостатньою диференціацією та відповідністю асортименту до вподобань споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема оцінки якості послуг тимчасового розміщення та харчування й ефективності їх застосування досить багатогранна і неоднозначна у своєму рішенні. Її дослідженню присвячено роботи багатьох вітчизняних фахівців, серед яких: А.В. Дубодєдова, Й.М. Голик, О.Л. Ремеслова, І.В. Щоголева, В.В. Окрепилов, А.В. Вакулєнко, Д.І. Чернявський, Л.В. Мінкевич, Д.В. Рудаків, Д. Боуєн, Л.Г. Агафонова, Л.В. Чорненька, М.П. Мальська, М.І. Кабушкін, Г.А. Бондаренко, О.С. Кусков, Л.Г. Лук'янова та ін.

Незважаючи на те що різним аспектам розвитку та управління у сфері готельно-ресторанного господарства присвячено чимало наукових праць, у теорії та практиці управління якістю послуг, особливо в Україні, залишається багато проблемних і малодосліджених питань, у тому числі й на законодавчому рівні.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення якості як ключового чинника привабливості в готельно-ресторанному господарстві та способу оцінки якості наданих послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічний розвиток зумовлює появу закладів готельно-ресторанного господарства різних типів і цінних категорій, що дає споживачам можливість вибирати такий заклад, який найбільше підходить для них за всіма критеріями [3].

Діяльність готелів та подібних засобів тимчасового розміщення протягом 2015–2018 рр. характеризується поступовим зростанням кількості суб'єктів господарювання. Так, у 2016 р. порівняно з 2015 р. кількість суб'єктів господарювання у цій сфері зросла з 4 035 од. до 4 104, тобто збільшилася на 1,7%. У наступних 2017 та 2018 рр. така тенденція до зростання продовжилася і кількість суб'єктів господарювання зросла до 4 432 та 4 985 од. відповідно, тобто збільшення відбулося у 2017 р. на 8%, а в 2018 р. – ще на 12,4%. Переважна більшість суб'єктів господарювання у цьому секторі – це суб'єкти малого підприємництва, точніше мікропідприємництва [4].

Безумовно, технологічний процес обслуговування споживачів у готелях включає стандартний перелік послуг, які надаються гостю, але він може бути варіативним у технологічному циклі. Також слід зазначити, що завжди зберігається послідовність надання основних послуг на кожному етапі

процесу: бронювання місць; прийом, реєстрація і розміщення гостя; виїзд і остаточна оплата послуг готелю тощо [5].

Поняття «якість» у готельно-ресторанній індустрії має свої особливості. У найзагальнішому сенсі можна виділити три основні підходи до визначення якості послуг.

По-перше, якість – це точне визначення потреб клієнтів для їх подальшого виконання. Найголовніше правило обслуговування – задовольнити всі потреби клієнтів.

По-друге, якість – це не лише задоволення потреб клієнтів, а ще й правильне їх надання. Наприклад, якщо послуга буде надана, але персоналом закладу буде надавати дані послуги з небажанням та недоброросовісно, то задоволення від споживання подібної послуги клієнт, скоріше за все, не отримає.

По-третє, якість повинна бути постійною. Однотипні послуги повинні надаватися багаторазово і з постійною якістю. Клієнт, який постійно відвідує один і той самий готель, не повинен бачити суттєвої різниці між послугами, наданими в перший раз і в усі наступні факти відвідування готелю.

Проблему надання якісного обслуговування в готелі можна вирішити кількома способами. Перший напрям – американська модель інтернаціоналізації. У сучасній індустрії туризму мандрівник має можливість вибирати з безлічі підприємств, отримуючи якісне і різноманітне обслуговування там, де він вважає за потрібне. На вибір часто впливає можливість отримання гарантованого рівня сервісу без «будь-яких сюрпризів». Сьогодні лідерами такої гарантованої інтернаціональної системи якості є готельні ланцюги.

Другий напрям зі створення якісних послуг використовується переважно незалежними підприємствами сфери туризму. Основу його становить чітке дотримання параметрів комфортності, які вироблені практикою турбізнесу й є універсальними як для готелю, так і для роботи підприємства харчування або туристської фірми.

У міжнародній практиці існує два найпопулярніших підходи до визначення якості обслуговування. Перший – визначення якості обслуговування на основі оцінки корисних властивостей і характерних особливостей процесу надання послуг: інформація щодо точного уявлення про особливості та властивості наданих послуг, які викликають задоволення споживачів, є засобом виміру рівня якості. Щодо іншого підходу до визначення якості обслуговування, то це оцінка недоліків у процесі обслуговування клієнтів. Відсутність недоліків – головний шлях досягнення високого рівня якості.

Незалежно від зусиль закладу навіть у найкраще спроектованому й організованому закладі готельно-ресторанного господарства може

з'явитися клієнт, незадоволений його послугами, тому провідною ідеєю управління якістю є орієнтація на клієнта, повне забезпечення його вимог.

Якість послуг – це відповідність наданих послуг очікуваним або встановленим стандартам. Таким чином, стандарти, їхні реальна форма і зміст є критеріями якості обслуговування у готелі. Критерії оцінки якості наданої послуги для споживача – це ступінь його задоволення, тобто відповідність отриманого та очікуваного. Критерій ступеню задоволення клієнта – це бажання повернутися ще раз і порадити це зробити своїм друзям і знайомим [6].

Якість готельної та ресторанної послуги потрібно розглядати як єдність трьох складових частин.

1. Базова якість – це сукупність тих властивостей послуги, наявність якої споживач вважає обов'язковою.

2. Необхідна (очікувана) якість – це сукупність технічних і функціональних характеристик послуги. Вони показують, наскільки послуга відповідає тому, що було заплановано виробником.

3. Бажана якість представляє для споживача несподівані цінності запропонованої йому послуги, про наявність яких він міг тільки мріяти, не припускаючи можливості їх реалізації.

Помилково створюється враження, що послуги готельного та ресторанного господарства задовольняють потреби нижчого рівня піраміди потреб Маслоу – потреби сну й голоду, а саме фізіологічні потреби, що доповнюються хіба що потребою в безпеці клієнта або його майна.

Проте у міру задоволення елементарних потреб готельні та ресторани послуги задовольняють потреби вищого рівня, наприклад:

– суспільні потреби – приналежність до групи людей, які користуються послугами закладів вищого рівня обслуговування;

– потреби поваги й визнання – здатність користуватися перевагами «постійного клієнта»;

– потреби самореалізації – матеріальна здатність користуватися послугами готельно-ресторанного господарства тощо.

Про піраміду потреб Маслоу необхідно пам'ятати, замислюючись над наданням послуг розміщення та харчування, над остаточною їхньою формою. Це нагадує, що споживач може очікувати від закладу чогось більшого, не тільки задоволення фізіологічних потреб, а й надання додаткових послуг вищого рівня [7].

Залежно від ознаки класифікації продукту йому відповідають різні типи показників якості. Як видно з табл. 1, у кожній із шести основних груп, своєю чергою, виділяють кілька типів показників якості, кожен з яких характеризує ті чи інші властивості продукції.

Формування показників для оцінки якості обслуговування у готелі та ресторани є досить складним процесом, бо вони через свою комплексність не піддаються безпосередньому виміру, а отже, підлягають диференціації на більш прості об'єкти. Найвищий рівень якості обслуговування у ресторани або готелі можливо досягти за рахунок демонстраційного типу виконання процесу, де споживач спостерігає за ходом виконання операцій із вироб-

Таблиця 1

Основні показники якості

№ п/п	Ознака класифікації	Типи показників
1.	Відношення до властивостей продукції	1. Призначення. 2. Надійність. 3. Технологічність. 4. Ергономічність. 5. Стандартизація. 6. Патентно-правові. 7. Економічні.
2.	Кількість відображених властивостей	1. Одиничні. 2. Комплексні.
3.	Метод визначення	1. Інструментальні. 2. Розрахункові. 3. Статистичні. 4. Органолептичні. 5. Експертні. 6. Соціологічні. 7. Комбіновані.
4.	Стадія визначення	1. Проектні. 2. Виробничі. 3. Експлуатаційні. 4. Прогнозовані.
5.	Розмір відображених величин	1. Абсолютні. 2. Приведені.
6.	Значимість під час оцінки якості	1. Основні. 2. Додаткові.

ництва кулінарної продукції, але й вони не завжди можуть також бути доцільними для різних типів підприємств.

Основними критеріями якості обслуговування в готелі або ресторані є комплексність послуги (рівень задоволення потреб споживачів), якість праці персоналу (рівень кваліфікації, професійність), якість послуги (результат виконання операцій з обслуговування), якість матеріально-технічної бази, де відбувається процес обслуговування. До показників якості обслуговування можна віднести комплексність обслуговування, якість роботи персоналу з обслуговування, якість приміщень та місць для виконання процесу надання послуги.

До основних методів або інструментів контролю якості відносяться такі статистичні методи (табл. 2): контрольний листок; гістограма; діаграма розкиду; діаграма Парето; стратифікація (розшарування); діаграма Ісікави (причинно-наслідкова діаграма); контрольна карта.

Оцінку якості за вибором системи показників або, інакше кажучи, за їх видом можна розділити на диференційовані, комплексні та змішані. Рід час проведення аналізу якості необхідно керуватися принципом, що думка клієнта про якість наданих готельних або ресторанних послуг є основою. Виходячи із цього, основним методом збору даних, необхідних для проведення аналізу якості, повинен стати анкетний метод.

Можна виділити низку критеріїв якості готельних послуг:

– компетентність – виражається у тому, що персонал готелю або ресторану володіє необхідними знаннями і навичками та достатнім рівнем професіоналізму для надання тих чи інших послуг;

– надійність – визначається стабільністю роботи закладу готельно-ресторанного господарства;

– чуйність – персонал закладу прагне за можливості задовольнити всі побажання своїх клієнтів, надаючи нетипові послуги;

– доступність – персонал повинен бути контактним і доступним, клієнт не повинен шукати працівника відповідної служби по всьому закладу;

– розуміння – один із головних елементів гостинності, який заснований на розумінні всіх специфічних потреб клієнтів та їх подальшому задоволенні;

– комунікація – персонал повинен бути максимально відкритим для клієнта і надавати доступ до необхідної йому інформації;

– довіра – показник якості, що виражається у тому, що задоволений обслуговуванням клієнт уважатиме цей готель найкращим і в майбутньому пропонуватиме його послуги своїм близьким, друзям, знайомим, підвищуючи тим самим репутацію закладу;

– безпека – основна властивість готельної або ресторанної послуги, що відбиває головну потребу будь-якого клієнта – потребу в моральній та фізичній безпеці;

– ввічливість – персонал повинен бути ввічливим, доброзичливим, дружелюбним, уважним;

– відчутність – клієнт повинен не тільки споживати, а й відчувати надані послуги, що досягається за рахунок оформлення приміщень і будівлі закладу, а також уніформи персоналу.

Для реалізації принципів підвищення якості послуг у готелях і ресторанах необхідний механізм, який буде системою, що визначає порядок діяльності менеджменту готелів та ресторанів, спрямованої на підвищення якості комплексу послуг засобів розміщення (рис. 1). Необхідним компонентом механізму є управлінський, що передбачає відповідальність керівників засобів розміщення та ресторанів за проведення заходів у сфері вдоскона-

Таблиця 2

Класифікація видів та методів оцінки якості

Прямого розрахунку по кінцевому результату (економічному)		Параметричні по комплексу, параметрам та відповідним методам оцінки	
<i>За економічною ефективністю для суб'єкта, який створює якість</i>	<i>За економічною ефективністю для суб'єкта, що споживає якість</i>	<i>Розрахункові</i>	<i>Експертні</i>
Алгоритм	Алгоритм	Оцінка «жорстких параметрів». Можуть бути: - оцінка одиничних параметрів якості; - індексна оцінка; - комплексна оцінка; - оцінка ринків; - оцінка посередників; - оцінка рівня конкуренції; - оціночні числа; - рейтинги	Оцінка менш жорстких параметрів (естетичних, ергономічних)
Визначення корисного ефекту для власника	Визначення корисного ефекту для споживача		
Визначення витрат на створення	Визначення загальних витрат споживача		
З іншого боку			
Методи оцінки якості			
Диференціальні		Комплексні (включаючи диференціальну оцінку як етап)	

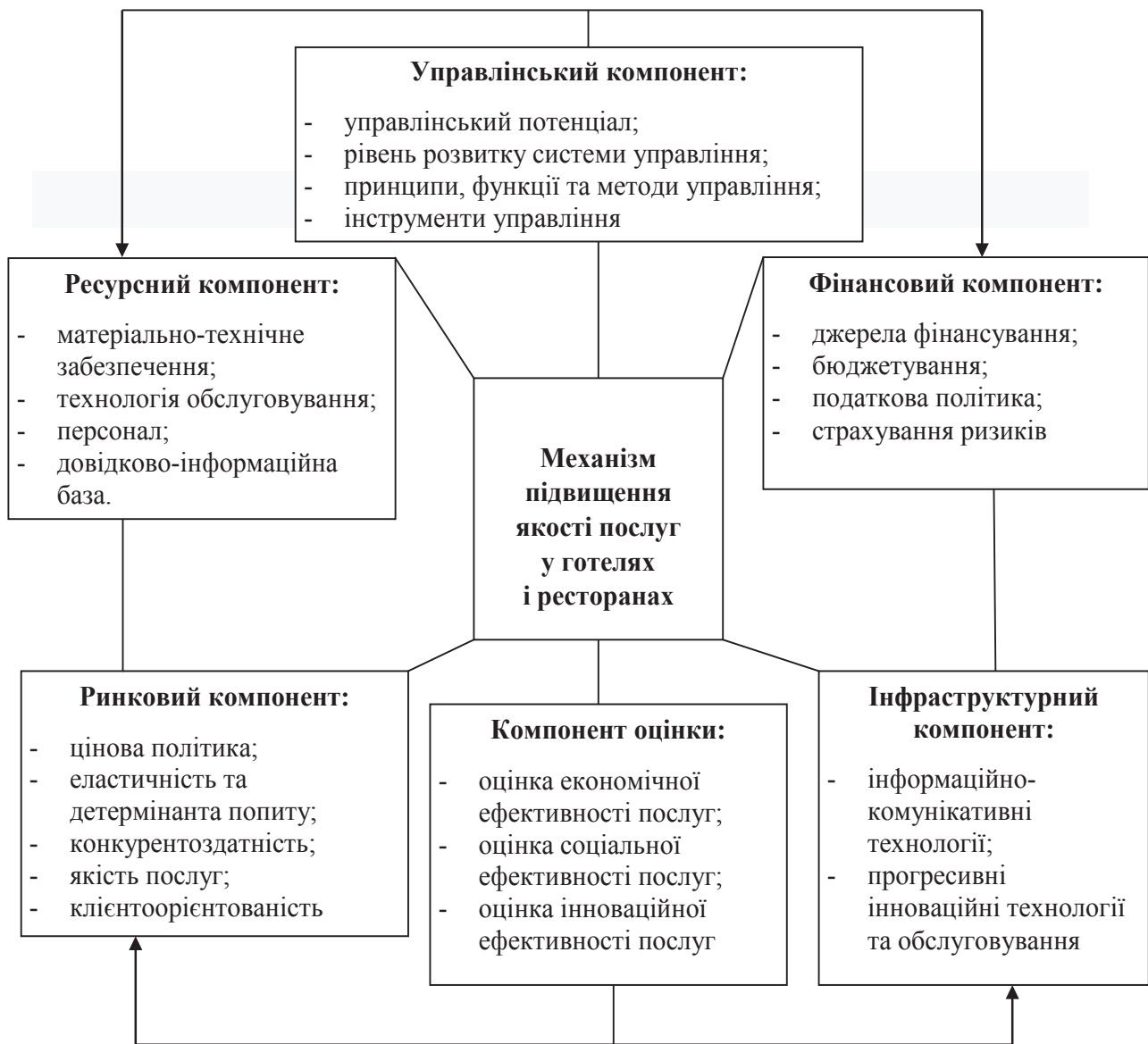

Рис. 1. Структура механізму підвищення якості послуг у готелях і ресторанах

лення якості та підвищення ефективності послуг і реалізацію управлінського потенціалу.

Під час оцінки управлінського потенціалу доцільно використовувати європейський і американський досвід, здійснюючи аналіз за такими характеристикам: вектори спрямованості особистості (на справу, на спілкування, на себе), рівень інтелекту, здатність до творчості (креативність), рівень агресивності, рівень суб'єктивного контролю, комунікабельність, самооцінка і рівень домагань, тривожність і впевненість у собі, психологічний статус, стиль спілкування і керівництва, організаторські здібності.

Для ефективної реалізації механізму необхідне дотримання принципів управління, виконання спеціальних функцій управління, застосування методів та інструментів управління. Лише взаємодія з динамічним середовищем передбачає рух коштів розміщення в напрямі розвитку, що вимагає вра-

хування потреб туристів, підвищення конкурентоспроможності та якості послуг, формування ефективної цінової політики.

Висновки з проведеного дослідження. У практиці управління якістю готельних послуг потрібно виділити декілька етапів: прийняття рішень щодо переліку готельних та ресторанних послуг, що надаються або будуть надаватися; перевірка готовності готелю і ресторану до надання цих послуг та перевірка плану по персоналу; аналіз процесу надання готельних та ресторанних послуг; визначення ключових чинників успіху, проаналізувавши попит та конкуренцію; визначення основних напрямів інноваційної діяльності, якщо у цьому є потреба; усунення недоліків у роботі готелю та ресторану; порівняння досягнутих параметрів робіт з установленими стандартами; розроблення довгострокових чи стратегічних планів у сфері гостинності.

Отже, підсумкова оцінка якості послуг складається наприкінці процесу надання і виражається в одержанні індивідуальної вигоди. Судження споживача про якість послуг формується виходячи із суб'єктивного досвіду й спостережень і підтверджується за допомогою аналізу та оцінки поведінки безпосередніх партнерів у процесі взаємодії.

Розроблення системи якісного обслуговування є обов'язковою умовою ефективної діяльності вітчизняних підприємств готельно-ресторанного господарства. Якість є важливим інструментом у боротьбі за конкурентоспроможне становище на ринку послуг. Власне послуга як невід'ємний складник функціонування готелів та ресторанів є цілеспрямованою діяльністю, результатом якої є задоволення потреб споживачів не тільки на базовому рівні (фізіологічні потреби), а й потреби вищого рівня, що зумовлює комплексність під час оцінки. Проблема незадоволеності послугами готельних та ресторанних підприємств призводить до втрати реальних та потенційних споживачів, а також бажаної частки ринку. Саме тому важливо точно та своєчасно виявляти бажання й очікування своїх цільових споживачів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2018–2020 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 411. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250057723>.
2. Офіційний сайт Державної статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Мазуркевич І.О. Дослідження ефективності управління закладами готельно-ресторанного бізнесу Вінниччини : монографія. Концептуальні засади та тенденції розвитку соціально-економічних процесів. Opole, The Academy of Management and Administrationin Opole, 2019.
4. Власенко І.В., Рябенюк М.О., Лук'янець А.В. Динаміка розвитку закладів готельного господарства та їх вплив на економіку держави : монографія. Концептуальні засади та тенденції розвитку соціально- економічних процесів. Opole, The Academy of Management and Administrationin Opole, 2020.
5. Капліна А.С. Методичний підхід до оцінки якості готельних послуг. *Науковий вісник Полтав-*

ського університету економіки і торгівлі. 2016. № 2(74). С. 70–76.

6. Чередниченко А.О. Якість надання послуг як ключовий фактор привабливості підприємств готельного господарства. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2016. № 56. С. 68–73.

7. Мальська М.П., Пандяк І.Г. Готельний бізнес:теорія і практика. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 472 с.

REFERENCES:

1. Pro skhvalennya Prognozu ekonomichnogo i` soczi`al`nogo rozvitku Ukraini na 2018-2020: zatv. Postanovoyu Kabinetu mi`nistri`v Ukraini vi`d 31.05.2017 #411. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250057723>.
2. Ofi`czi`jniy sayt Derzhavnoyi statistiki Ukraini. Vilucheno z: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Mazurkevich I`O. (2019) *Doslid`zhennya efektyvnosti` upravli`nnya zakladami gotel`no-restorannogo bi`znesu Vinnychchini* [Research on the efficiency of management of establishments of the hotel and restaurant business of Vinnitsa region] / Monografi`ya. *Konceptual`ni` zasadi ta tendenci`yi rozvitku soczi`al`no-ekonomichnikh procesi`v.* Opole, The Academy of Management and Administrationin Opole.
4. Vlasenko I`V., Ryaben`ka M.O., Luk`yanecz` A.V. (2020) *Dinami`ka rozvitku zakladi`v gotel`nogo gospodarstva ta yikh vpliv na ekonomiku derzhavi* [Dynamics of development of hotel installations and their impact on the economy of the state] / monografi`ya. *Konceptual`ni` zasadi ta tendenci`yi rozvitku soczi`al`no-ekonomichnikh procesi`v.* Opole, The Academy of Management and Administrationin Opole.
5. A.S. Kapli`na. (2016) *Metodichnij pi`dkhi`d do oczi`nki yakosti` gotel`nikh poslug.* [Methodical approach to quality assessment of hotel services]. *Naukovij vi`snik Poltav`kogo uni`versitetu ekonomiki i` torgi`vli`.* No 2(74), pp. 70-76.
6. Cherednichenko A.O. (2016) *Yaki`st` nadannya poslug yak klyuchovij faktor privablivosti` pi`dpriyemstv gotel`nogo gospodarstva.* [Quality of service as a key factor in the attractiveness of the hotel industry]. *Vi`snik ekonomiki transportu i` promislovosti`.* No 56, S. 68-73.
7. Mal`s`ka M.P., Pandyak I`G. (2012). *Gotel`nij bi`znes:teori`ya i` praktika.* [Hotel business: theory and practice]. Kiyiv: Czentr uchbovoyi li`teraturi. (in Ukrainian).

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ АКТИВ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ
ТУРИЗМУ ОДЕСЬКОЇ, МИКОЛАЇВСЬКОЇ ТА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙHUMAN CAPITAL AS A STRATEGIC ASSET OF TOURISM ENTERPRISES
OF THE ODESA, MYKOLAIV AND KHERSON REGIONS

У статті розглянуто людський капітал як стратегічний актив сучасного процесу розбудови нової моделі економічного розвитку України, формування стійких конкурентних переваг підприємств сфери послуг та виконання організаційних завдань у сучасних умовах постійної турбулентності соціально-економічного середовища. Метою дослідження стало вивчення кадрового складу підприємств сфери туризму Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, який значною мірою визначається рівнем забезпеченості туристичних організацій регіонів працівниками з вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму. Встановлено, що туристичні підприємства Одеського регіону найкраще забезпечені фахівцями – від 50% і вище у різних типах організацій даного сервісного сектору, тоді як лише туроператори та провідні туристичні фірми Миколаївської та Херсонської областей забезпечені працівниками з вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму. Розглянуто специфіку формування кадрового складу туристичних підприємств; висвітлено основні риси сучасних змін на ринку праці даної галузі та прогнози щодо зростання як ролі, так і кількості робочих місць висококваліфікованих фахівців у майбутньому.

Ключові слова: людський капітал, інтелектуальний капітал підприємства, туризм, Причорномор'я.

В статье рассмотрен человеческий капитал как стратегический актив современного процесса создания новой экономической модели развития Украины, формирования стойких конкурентных преимуществ предприятий сферы услуг и выполнения организационных задач в современных условиях постоянной турбулентности социально-экономической среды. Целью исследования стало изучение кадрового состава предприятий сферы туризма Одесской, Николаевской и Херсонской областей, который в значительной степени определяется уровнем обеспеченности туристических организаций сотрудниками с высшим и средним специальным образованием в сфере туризма. Установлено, что туристические предприятия Одесского региона лучше всего обеспечены специалистами – 50% и выше в разных типах организаций данного сервисного сектора, в то время как только туроператоры и крупные туристические фирмы Николаевской и Херсонской областей имеют сотрудников с высшим или средним специальным образованием в сфере туризма. Рассмотрена специфика формирования кадрового состава туристического предприятия; выделены основные черты современных изменений на рынке труда данной отрасли и прогнозы по вопросам усиления как роли, так и количества рабочих мест высококвалифицированных специалистов в будущем.

Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный капитал предприятия, туризм, Причорноморье.

УДК 338.58:65.014

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-31>

Яворська О.Г.

к.б.н., доцент, доцент кафедри туризму Київський національний лінгвістичний університет

Yavorska Oksana

Kyiv National Linguistic University

The article considers human capital as a strategic asset of the modern process of building a new model of economic development of Ukraine, the formation of sustainable competitive advantages of enterprises in the service sector and organizational tasks in modern conditions of permanent turbulence of socio-economic environment. The aim of the study was to study the staff composition of tourism enterprises in Odessa, Mykolaiv and Kherson regions, which is largely determined by the level of provision of tourism organizations in the regions by employees with higher or secondary special education in tourism. We have used a set of general and special methods in this article (they are historical and logical method, method of analysis and synthesis, diagram method, scientific abstraction). We reviewed the literature and used some staffing interpretations. It is established that tourist enterprises of Odessa region are best provided with specialists – from 50% and above in various types of organizations of this service sector, while only tour operators and leading travel companies of Mykolayiv and Kherson regions are provided with employees with higher or secondary special education in tourism. The specificity of the formation of the personnel of tourism enterprises is considered; the main features of the current changes in the labor market of the industry and forecasts for the growth of both the role and the number of jobs of highly qualified specialists in the future are highlighted. To successfully implement the state strategic program for the development of international and especially domestic tourism in the study region is to overcome the disparities of human capital by aligning the vocational education process with the needs of the industry, as well-educated and competent professionals are no less important than infrastructural levers of hospitality. The carried-out analysis and synthesis of the existing approaches on studying of human capital of the enterprises taking into account specifics of the touristic company are used to support existing managerial policies for better retention practices and management of human resources, for better management practices of the enterprises.

Key words: human capital, intellectual capital of the enterprise, Black Sea Region.

Постановка проблеми. Стратегічний підхід до управління людським капіталом визнає необхідність подальшого планування трудових ресурсів для узгодження як із місією організації, так і змінами у навколишньому економічному середовищі [12, с. 448]. Наукова література описує процес і результати кадрового планування як складової частини стратегічного управління підприємствами [1, с. 35]. Кадрове планування у сфері туризму і гостинності стикається з проблемами загострення конкуренції, впровадження

новітніх технологій, зростання рівня дотримання законодавства з питань безпеки, зміни у сфері подорожей та поведінки відвідувачів, мінливостей у темпах відновлення від недавніх економічних спадів. Таким чином, сфера туризму, відпочинку та гостинності, а також галузі, які залежні від туризму, все більше уваги приділяють пошуку та аналізу інформації щодо кількості й якості поточних і майбутніх людських ресурсів як компоненту стратегічного планування роботи підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічним проблемам розвитку туризму та сфери рекреації в Україні присвячено праці О.О. Любіцевої, М.П. Мальської, М.П. Крачило та ін.. Результати вивчення розвитку рекреації та гостинності Причорноморського регіону доволі всебічно висвітлено у працях українських науковців, серед яких: Н.Є. Нефьодова, В.В. Яворська, Т.І. Левинська, М.В. Бабаченко, Н.Г. Гутовська, Т.Ю. Примак, В.В. Горун, О.А. Воробйова, Н.А. Добрянська, С.С. Стоянова-Коваль, О.В. Ніколюк та ін. Як засвідчують результати аналізу літератури, прогнози у сфері туризму стосувалися переважно побудови проєкцій популярних туристичних напрямків та дестинацій, кількості іноземних туристів та можливостей внутрішнього туризму. Дослідники однотайно зазначають, що регіон північно-західного Причорномор'я у межах України, що охоплює територію Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, може запропонувати туристам широкий вибір екскурсійних послуг, пляжний, оздоровчий, винно-гастрономічний та інші види туризму, безліч цікавих розважальних заходів, різноманіття історичних пам'яток тощо; проте рекреаційно-туристичний потенціал даного регіону не можна вважати розкритим на належному рівні [2, с. 83; 4, с. 6; 7].

Проблеми уточнення, розширення, конкретизації та розуміння взаємозв'язку між науковими термінами таких економічних категорій, як «людський капітал», «трудова потенція», «трудова ресурси», «робоча сила», а також розкриття питань формування людського капіталу як основної цінності суспільства та визначальної детермінанти економічного зростання, розкрито у працях О.А. Грішної, І.М. Кравченко, Р.В. Яковенко, Р.О. Козенко, Л.І. Гальків, Т.В. Давидюк, Л.Т. Шевчук та ін. Висвітленню питань формування ринку праці присвячено дослідження С.І. Бандур, Л.В. Шаульської, Р.В. Мосьпан, В.О. Рубежанської та ін. На думку вчених та економістів, розрив між теорією та практикою у стратегічному плануванні людськими ресурсами у сфері туризму та гостинності залишається сферою занепокоєння, а «увага науковців до туристичної робочої сили бідна» [12, с. 451]. Економічні теорії ринку праці переважно керуються даними, які ґрунтуються на прогнозах про попит та пропозицію певних професій та спеціальностей; надають інформацію про затребуваність певних категорій фахівців та можливість працевлаштування (наявність вакансій на ринку праці). З огляду на провідну роль Одещини в розвитку туризму в Україні, досліджувалися питання зайнятості та мобільності робочої сили у досліджуваному регіоні, проте вивчення питань накопичення людського капіталу підприємств сфери туризму залишалося поза увагою економістів.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення людського капіталу підприємств сфери туризму Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, який значною мірою визначається рівнем забезпеченості туристичних організацій працівниками з вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму, розроблення класифікації показників людського капіталу підприємства, а також дослідження питання управління людськими ресурсами як ключового елемента в досягненні стійких конкурентних переваг та виконанні організаційних завдань у сучасних турбулентних умовах економічного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає К.В. Степанова, «анексія Криму призвела до необхідності пошуку нових шляхів розвитку Українського Причорномор'я, де багато функцій Криму візьме на себе Одеська область, особливо у туризмі, отже, просування Одеси як дестинації на міжнародному туристичному ринку, зокрема створення у місті міжнародного фестивального центру, має стати пріоритетним напрямом» подальшого розвитку даного регіону [8, с. 137]. До таких висновків доходять Н.А. Добрянська, С.С. Стоянова-Коваль, О.В. Ніколюк [4, с. 7]. Розвиток туризму в Одеському регіоні визначається таким програмним документом, як «Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2022 року», в якому туризм та рекреаційний напрям віднесено до стратегічних національних пріоритетів [2, с. 84].

Економістами та науковцями доведено, що розвиток туризму має суттєвий вплив на зайнятість місцевого населення, і тому повинен стати важливим інструментом поживлення регіонального ринку праці [5]. Аналіз регіональної структури ринку праці В.Ф. Кифяка та А.М. Розман також засвідчує, що значна кількість зайнятого населення припадає на дотичні до туризму сфери діяльності – близько 18% зайнятого населення регіону; зокрема, вагома частка припадає на торгівлю (8%), діяльність транспорту та зв'язку (6%), досить високим є відсоток надання колективних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту (4%), діяльність готелів та ресторанів (1%) [5].

Трудові ресурси підприємства сфери туризму – це кадровий персонал, що виступає як сукупність працівників різних професійно-кваліфікаційних груп, зайнятих на підприємстві; залежно від виконуваних функцій і професіоналізму працівники туристичних організацій поділяються на п'ять категорій: керівники, фахівці, службовці, робітники молодший обслуговуючий персонал [9]. Із даного переліку категорій вищу спеціальну туристичну освіту мають керівники та робітники. Керівники – працівники, що посідають посади керівників підприємства і структурних підрозділів, а також заступники на таких посадах: директори, начальники, завід-

увач, головні фахівці. Робітники – працівники, безпосередньо зайняті виробництвом туристичних продуктів і послуг (менеджери з розроблення турів та по роботі з клієнтами, офіціанти тощо); інші ж категорії, як наприклад фахівці, мають вищу або спеціальну освіту (бухгалтери, економісти, техніки, юристи тощо); службовці – середню технічну освіту або свідоцтво про закінчення спеціальних курсів (касири, діловоди, секретарі, експедитори тощо); молодший обслуговуючий персонал – середню освіту (двірники, прибиральниці, кур'єри, розсилки тощо) [9].

Кадровий стан підприємств турбізнесу характеризується низкою абсолютних і відносних показників, які дають уявлення про кількісний, якісний і структурний стан трудових ресурсів у визначений момент часу; зокрема, основним серед них вважається показник частки персоналу, які мають вищу або середню фахову освіту, від загальної кількості працівників цих категорій (віднесено до групи якісних показників трудових ресурсів підприємства) [9]. Для всіх туристичних організацій характерне переважання робітників у загальній чисельності працівників (понад 50%), що відповідає принципу оптимальності організації виробництва [9].

Згідно з отриманими нами результатами, відзначається суттєва строкатість щодо показників частки працівників із вищою та середньою спеціальною освітою від загальної кількості працюючих у галузі туризму досліджуваного регіону серед туроператорів, турагентів та суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність: у Миколаївській області даний показник нижчий на 7% від загальнодержавного (39% у середньому по Україні), тоді як по Одещині він не лише вищий на 10%, а є найвищим по країні серед регіонів (до числа обласних регіонів не віднесено місто Київ) (рис. 1). Аналіз якісного складу персоналу підприємств лише юридичних осіб засвідчив: 52% від загальної кількості штатних працівників туристичних підприємств Одеської, Миколаївської та Херсонської областей мали вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму, що на 12% вище, ніж у середньому по Україні (рис. 2).

Тенденція доволі високого показника частки працівників зі спеціальною туристичною освітою серед юридичних осіб у досліджуваному регіоні закріпилася в останні роки, що зумовлено зростанням ролі внутрішнього туризму (особливо пляжного та відпочинкового видів туризму не лише в Одеській, а й у Херсонській областях). Також варто звернути увагу на той факт, що за досліджуванним показником лише Миколаївська область із розглянутих нами у регіоні трохи поступається Львівській області (до 3%), яка є провідним туристичним регіоном не лише Західної України, а й усієї країни. Можна прогнозувати, що і в подальшому увага та інтерес туроператорів залишатимуться незмінними, що потребуватиме кваліфікованих працівни-

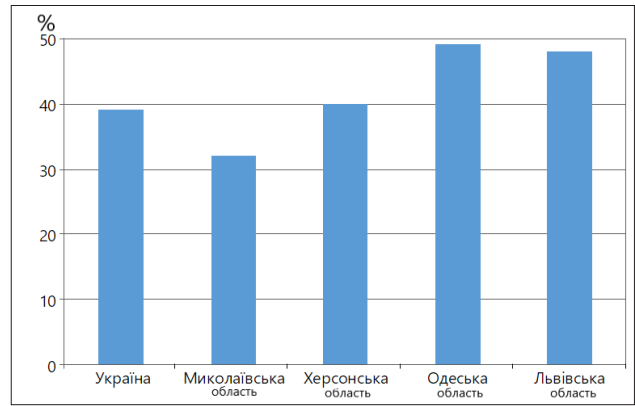

Рис. 1. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників туристичних підприємств України та її окремих регіонів на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

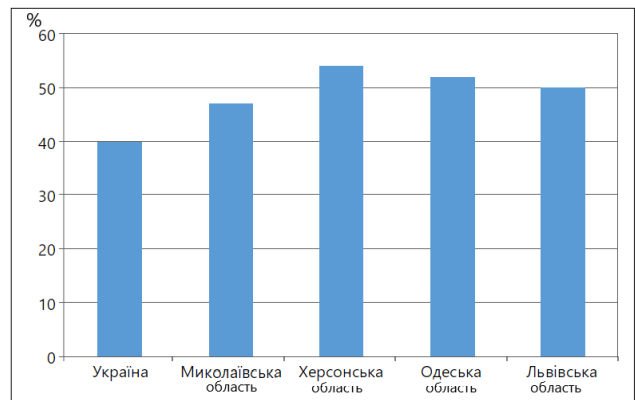

Рис. 2. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників туристичних підприємств (юридичні особи) України та її окремих регіонів на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

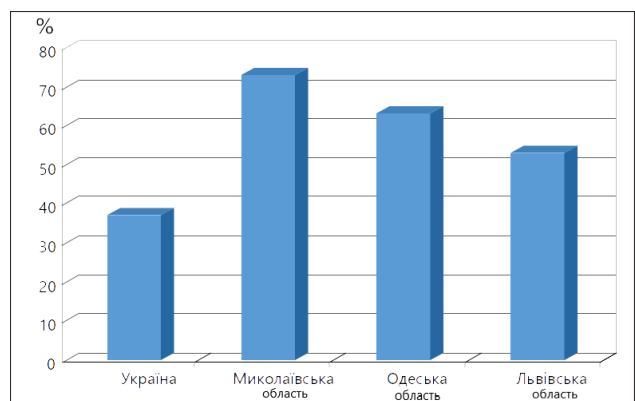

Рис. 3. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників туроператорів на території України та її окремих регіонів на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

Таблиця 1

Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях станом на 2018 р.

	Одеська область	Миколаївська область	Херсонська область
Юридичні особи (усього):	135	18	16
туроператори	17	3	1
турагенти	111	15	11
суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	7	-	4
Фізичні особи – підприємці (усього):	135	69	64
турагенти	121	66	60
суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	14	3	4

Джерело: складено за даними [3]

ків та досвідчених фахівців із розроблення новітніх туристичних турів та маршрутів.

Подальший аналіз кадрового складу підприємств серед юридичних осіб, які представлені туроператорами, турагентами та суб'єктами, що здійснюють екскурсійну діяльність, зазначив таке. За показником кількості працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму серед туроператорів лідирує Миколаївщина; частка висококваліфікованих фахівців даного типу туристичних підприємств області майже в два рази більша, ніж у середньому по Україні (рис. 3).

Також значна частка профільних фахівців і на підприємствах туроператорів Одещини, яких у регіоні на 2018 р. нараховувалося 17, а досліджуваний показник вищий на 26%, ніж по країні (табл. 1). Між тим у Миколаївській області не має жодного штатного працівника серед суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють екскурсійну діяльність (серед юридичних осіб), що засвідчує диспропорційність у структурі туристичної сфери даної області.

Цей висновок підтверджується і такими показниками: у штаті працівників туристичних фірм частка фахівців із вищою туристичною освітою на Миколаївщині нижча, ніж по Україні, тоді як в Одеській і Херсонській областях – вища, ніж по країні серед юридичних осіб (рис. 4).

Таким чином, маючи майже однакову кількість туристичних фірм (у Миколаївській області – 15, у Херсонській – 11 туристичних фірм), за рівнем фахової підготовки та рівнем освіти персоналу туристичних підприємств досліджуваного регіону вбачаються суттєві відмінності, що засвідчують необхідність примноження людського капіталу підприємств сфери туризму та гостинності у Миколаївській області.

Показники частки штатних працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму для юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців сумарно, на жаль, значно нижчі від середніх по країні для Миколаївської (на 16%) та Херсонської (5%) областей (рис. 5).

Також в Одеській (7 підприємств) та Херсонській (4 підприємства) областях доволі високий

Рис. 4. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників турагенцій (юридичні особи) на території України й Одеської, Миколаївської та Херсонської областей на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

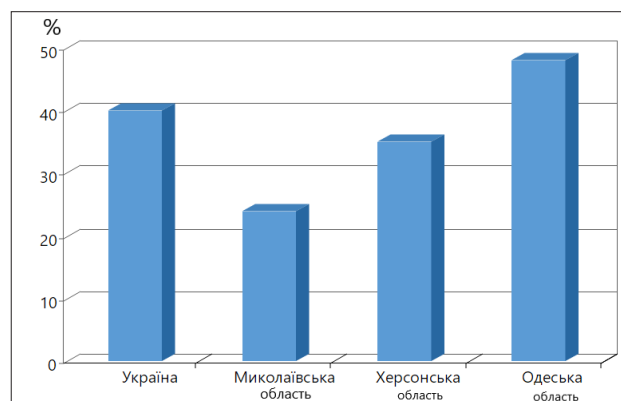

Рис. 5. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників турагенцій на території України й Одеської, Миколаївської та Херсонської областей на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

порівняно із загальнонаціональним рівень спеціалістів із вищою фаховою підготовкою серед суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність серед юридичних осіб; зокрема, по Херсонщині цей показник більш як удвічі вищий, ніж по країні (рис. 6). Загалом варто зазначити, що на території Херсонської області питання фахового кадрового забезпечення підприємств сфери туризму та рекреації серед юридичних осіб загалом вирішується доволі успішно. Проблема, на нашу думку, полягає лише в нерозвинутості даного сектору економіки та незначній кількості туристичних підприємств: за показником кількості суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи), яких на кінець 2018 р. нараховувалося 16, Херсонська область посідає 19-е місце по країні [3].

Одеська область, займаючи третє місце по Україні за кількістю суб'єктів туристичної діяльності, яких на кінець 2018 р. нараховувалося 135 у регіоні та, відповідно, поступаючись за даним показником місту Києву (856 підприємств) та Львівській області (142 підприємства), характеризується доволі високими показниками щодо числа спеціалістів із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників туроператорів, турагентів та підприємств, що здійснюють екскурсійну діяльність серед юридичних осіб (рис. 7).

Варто відзначити високий рівень фахового забезпечення у структурі людських ресурсів серед туроператорів, яких на території Одещини значно менше порівняно з м. Києвом (352) та Львівщиною (58 підприємств). Проте ці 17 туроператорів Одеської області, володіючи значним людським капіталом, працюють зі 111 туристичними фірмами, тоді як у Львівській області нараховується лише 72 турагенції.

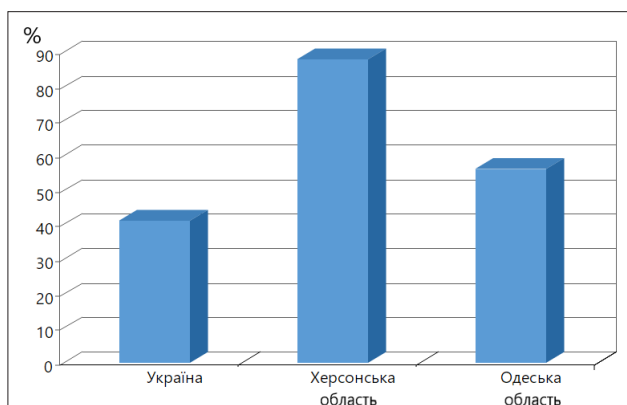

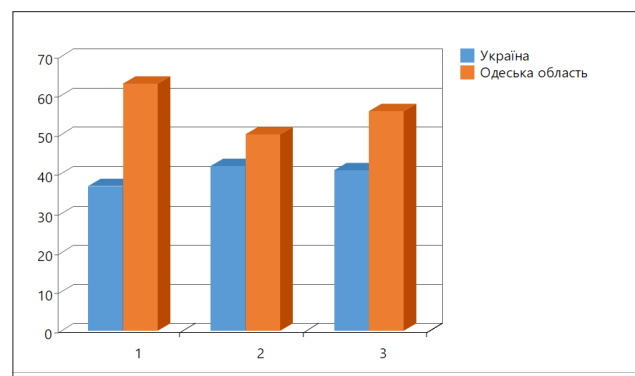
Рис. 6. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність (юридичні особи), на території України й Одеської, Миколаївської та Херсонської областей на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

Як можна бачити з рис. 8, показники частки працівників із вищою туристичною освітою в усіх типах туристичних підприємств сфери туризму вищі в Одеській області порівняно зі Львівщиною (значне превалювання відзначається серед суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність).

У світі VUCA (мінливість, невизначеність, складність та неоднозначність) неможливо побудувати успіх без «внутрішнього підприємництва» – створення нових ідей усередині організації [11]. Швейцарська організація «Всесвітній економічний форум» (World Economic Forum) підготувала доповідь The Future of Jobs 2016 за участю 371 фірми з 15 країн світу та з 9 різних галузей, яка подала дані щодо рівня зайнятості, спеціальностей та нових професій. Більшість респондентів зазначила, що основними перешкодами для підприємств у новій економіці є непрогнозованість деструктивних змін та невідповідність робочої сили інноваційній стратегії організацій, а також включила туризм до списку тих галузей, які мають адаптуватися найшвидше [14].

У Франції – світового лідера туристичних дестинацій Міністерством освіти та Міністерством праці з урахуванням перспектив економічного розвитку і динаміки зайнятості розробляються прогнози щодо рівнів кваліфікації, освіти та навичок працівників сфери туризму та відпочинку. З урахуванням загальної тенденції дещо знижених темпів зростання кількості працюючих у сфері туризму (у середньому з 2002 р. близько 0,3%, тоді як загалом у сфері послуг – 0,4%) прогнозуються такі тенденції: потреба у працівниках низького рівня кваліфікації (МСКО 0–2) становитиме близько 1% спеціалістів; для середнього (МСКО 3–4) тенденції залишатимуться майже незмінні, а для високого (МСКО 5–6) – висхідні (до 74%) [6, с. 98].

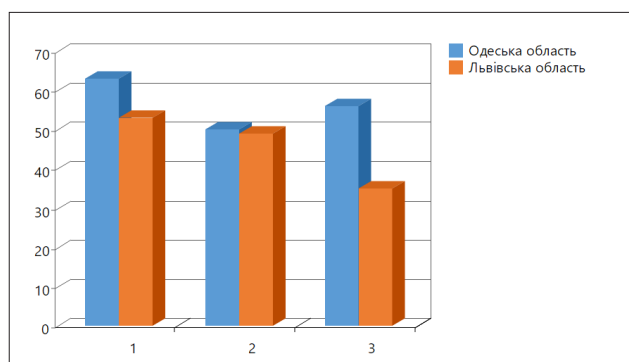
Примітка: 1 – туроператори; 2 – турагенції; 3 – підприємства, що здійснюють екскурсійну діяльність.

Рис. 7. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників туристичних підприємств України та Одеської області на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

Вважаємо, що подібна тенденція відзначається і в Україні. Так, згідно з даними Всеукраїнської федерації роботодавців у сфері туризму України, яка була зареєстрована у 2008 р. (державне свідоцтво № 2842) та є членом Конфедерації роботодавців України, для працівників так званих «нетехнічних» професій (агент з організації туризму) мінімальною кваліфікаційною вимогою сьогодні є неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки або професійно-технічна освіта; проте 95% опитаних роботодавців зазначили, що віддають перевагу особам із вищою освітою у сфері туризму за достатньої кількості таких [6, с. 103]. Загальносвітові прогнози на 2012–2022 рр. також передбачають зростання кількості робочих місць, які потребуватимуть вищої професійної освіти [2, с. 83].

Згідно з концепцією управління людськими ресурсами, цінність персоналу залежить від знань та вмінь, якими володіють працівники. У сфері готельно-ресторанних послуг та туризму провідними механізмами примноження людського капіталу підприємств є формальна освіта, самовдосконалення та професійне навчання, які відіграють ключову роль у підвищенні конкурентоспроможності організацій та створенні інноваційних знань [13, с. 73]. Основною проблемою управління людськими ресурсами є складність у його вимірюванні, оскільки вона включає окремі елементи, такі як освіта, досвід роботи, працездатність, мотивація тощо. Західними науковцями піднімається питання обрахунку «застарівання» знаннєвого капіталу, а також акцентується увага на доволі малій кількості емпіричних досліджень із даної проблеми [13, с. 68]. Для України це питання є доволі актуальним з огляду на атрофію навичок та відсутність набуття нових за таких ситуацій, як праця не за фахом, безробіття, низька мотивація

Примітка: 1 – тураператори; 2 – турагенції; 3 – підприємства, що здійснюють екскурсійну діяльність.

Рис. 8. Частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму від загальної кількості штатних працівників туристичних підприємств Одеської та Львівської областей на 2018 р.

Джерело: складено за даними [3]

до праці. Таким чином, з економічного погляду вважаємо за доцільне класифікувати показники людського капіталу підприємств сфери туризму за двома категоріями:

- компетенції стратегічних працівників, що відповідає відсотку основних фахівців із вищою або середньою освітою у сфері туризму. Дані щодо цієї групи працюючих інформують про рівень концентрації людського капіталу підприємства та потенціал для створення організаційної цінності, оскільки більш високе значення фахового освітнього рівня позитивно впливає на ймовірність формування нового туристичного продукту чи послуги;

- персонал із ключовими компетенціями; актуалізація даного активу генерується стосовно конкретних цілей підприємства; потреба у таких працівниках визначається з урахуванням стратегії та цілей підприємства.

Згідно з отриманими нами даними, лише в Одеській області частка працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму становить близько 50% і вище від загальної кількості штатних працівників туроператорів, туристичних агенцій та суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність. Для всіх регіонів дослідження характерним є підвищення показника фахової освіти різних рівнів для туристичних підприємств, що належать до юридичних осіб; причому найбільша частка (60% і вище) працівників із вищою або середньою спеціальною освітою в галузі туризму з числа юридичних осіб – серед підприємств туроператорів Одеської та Миколаївської областей. Саме такому типу підприємств притаманна більша кількість працюючих із категорії стратегічних працівників, що і доводить той факт, що саме туроператори володіють найвищими показниками людського та інтелектуального капіталу, який забезпечує основну діяльність даних підприємств щодо розроблення та просування туристичних турів, презентації нових дестинацій і розширення спектру видів туризму та відпочинку регіону дослідження. Ураховуючи той факт, що відсоток компаній із програмами вдосконалення персоналу (strong experiential programs) зріс із 47% у 2015 р. до 64% у 2017 р., а формальне навчання визнано суттєвою інвестицією для розвитку керівників підприємств, питання здобуття вищої професійної освіти для категорії стратегічних працівників підприємств сфери туризму залишатиметься найактуальнішим [10].

Стикаючись зі світовим ринком туристичних послуг, українські підприємства не мають іншого вибору, як посилити свій інтелектуальний капітал, аби витримати конкуренцію. Очевидно, що панацеї чи універсального рішення для підвищення ефективності роботи не існує, проте варто застосовувати підходи та методи управління людським капіталом, які здатні поліпшити перспективи при-

йняття обґрунтованих рішень та мобілізувати бізнес-процеси. Більше знань завжди краще, а генерація та примноження інтелектуального капіталу підприємств сфери туризму шляхом залучення висококваліфікованих фахівців здатні забезпечити внутрішньорегенерувальні механізми в сучасному економічному середовищі.

Висновки з проведеного дослідження.

Моніторинг економічного середовища покликаний забезпечити формування адекватних відповідей на виклики, а також адекватно реагувати на зовнішні чинники, які здатні викликати зміни самого середовища. Економічне середовище Західного Причорномор'я України несе як можливості, так і загрози для підприємств сфери туризму і загалом характеризується доволі високим ступенем стратегічної невизначеності. Раціональне управління процесами примноження інтелектуального капіталу є важливим складником успішного ведення бізнесу підприємств туризму та гостинності, а рівень фахової підготовки є важливим показником інтелектуального капіталу підприємств. Сьогодні високі показники людського капіталу серед підприємств сфери туризму досліджуваного регіону мають туроператори, а також фірми, які належать юридичним особам, що засвідчує необхідність розроблення кваліфікаційних та освітніх програм для фізичних осіб – підприємців на державному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1(7). С. 34–42.
2. Гутовська Н.Г., Примак Т.Ю. Аналіз стану та перспектив розвитку Одеського туристичного регіону. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 25. С. 81–87.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.04.2020).
4. Добрянська Н.А., Стоянова-Коваль С.С., Ніколюк О.В. Реалії сьогодення та перспективи розвитку туристичного бізнесу Одеської області. *Економіка харчової промисловості*. 2018. № 1(10). С. 9–15. URL : <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> (дата звернення: 17.04.2020).
5. Кифяк В.Ф., Розман А.М. Формування регіонального ринку праці в контексті розвитку туристичної галузі Буковини. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2012. № 4(48). URL : https://tourlib.net/statti_ukr/kufjak6.htm (дата звернення: 22.04.2020).
6. Дослідження та аналіз вакансій і потреб у кваліфікованих кадрах у країнах ЄС, Республіці Молдова та в Україні / А. Попа та ін. Будапешт : МОП, 2013. 137 с. URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_244735 (дата звернення: 14.04.2020).

7. Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017–2020 рр. URL : <http://oda.odessa.gov.ua/53/52281/78913/78936> (дата звернення: 17.04.2020).

8. Степанова К.В. Українське Причорномор'я в системі Єврорегіонального співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду*. 2016. № 3(119). С. 135–139. URL : [http://ird.gov.ua/sep/sep20163\(119\)/sep20163\(119\)_135_StepanovaKV](http://ird.gov.ua/sep/sep20163(119)/sep20163(119)_135_StepanovaKV) (дата звернення: 12.04.2020).

9. Трудові ресурси туристичного підприємства. URL : https://pidruchnik/168202/turizm/trudovi_resursi_turistichnogo_pidpriyemstva (дата звернення: 17.04.2020).

10. Deloitte Global Human Capital Trends. Deloitte University Press. URL : <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/central-europe/ce-global-human-capital-trends.pdf> (дата звернення: 15.04.2020).

11. Is the era of management over. World Economic Forum. (2017). URL : <https://www.weforum.org/agenda/2017/12/is-management-era-over> (дата звернення: 10.04.2020).

12. Comparing strategic human resource development approaches for tourism and hospitality workforce planning / R. Kenneth et al. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*. 2016. № 15(4). P. 440–461. DOI : 10.1080/15332845.2016.1148569. URL : <http://dx.doi.org/10.1080/15332845.2016.1148569> (дата звернення: 16.04.2020).

13. Mariz-Pérez R., Teijeiro-Alvarez M., García-Alvarez T. The relevance of human capital as a driver for innovation. *Cuadernos de economía*. 2012. № 35. P. 68–76. URL : <https://www.elsevier.es/en-cuadernos-economia-329-articulo-the-relevance-human-capital-as-X0210026612551071> (дата звернення: 17.04.2020).

14. The Future of Jobs: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. *World Economic Forum*. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (дата звернення: 17.04.2020).

REFERENCES:

1. Hrishnova O.A. (2014) Liudskyyi, intelektualnyi i sotsialnyi kapital Ukrainy: sutnist, vzaiemozviazok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, intellectual and social capital of Ukraine: essence, interconnection, evaluation, directions of development]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, 1(7), 34-42.
2. Hutovska N.G. Prymak T.Yu. (2018) Analiz stanu ta perspektyv rozvytku Odeskoho turystychnoho rehionu [Analysis of the condition and perspective of development of the Odessa tourist region]. *Infrastruktura rynku*, 25, 81-87.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2018 [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (accessed 17 April 2020).
4. Dobrianska N.A., Stoyanova-Koval S.S., Nikoljuk O.V. (2018) Realii sohodennia ta perspektyvy rozvytku turystychnoho biznesu Odeskoi oblasti [Reality today of the present and prospects of development of touristic business of the Odessa Region]. *Ekonomika*

kharchovoi promyslovosti, 1(10), 9-15. Available at: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> (accessed 17 April 2020).

5. Kyfiak V.F., Rozman A.M. (2012) Formuvannia rehionalnoho rynku pratsi v konteksti rozvytku turystychnoi haluzi Bukovyny [Formation of regional labor market in the context of development of Bukovina tourism industry]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, 4(48). Available at: https://tourlib.net/statti_ukr/kyfjak6.htm (accessed 22 April 2020).

6. Popa A., Kolyshko R., Popova N., Panzika F. (2013) Doslidzhennia ta analiz vakansii i potreb u kvalifikovanykh kadraakh u krainakh YeS, Respublitsi Moldova ta v Ukraini [Research and analysis of vacancies and skills needs in EU countries, Republic of Moldova and Ukraine]. Budapesht : MOP. Available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_244735 (accessed 14 April 2020).

7. Prohrama rozvytku turyzmu ta kurortiv v Odeskii oblasti na 2017 - 2020 rr. [The program of development of tourism and resorts in the Odessa region for 2017-2020]. Available at: <http://oda.odessa.gov.ua/53/52281/78913/78936> (accessed 17 April 2020).

8. Stepanova A.K. (2016) Ukrainske Prychornomia v systemi Evrorehionalnoho spivrobitnytstva [Black region in system of Euro-Regional cooperation]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu*, 3(119), 135-139. Available at: [http://ird.gov.ua/sep/sep20163\(119\)/sep20163\(119\)_135_StepanovaKV](http://ird.gov.ua/sep/sep20163(119)/sep20163(119)_135_StepanovaKV) (accessed 12 April 2020).

9. Trudovi_resursi_turistichnogo_pidpriyemstva [Labor resources of the tourist enterprise]. Available at: https://pidruchnik/168202/turizm/trudovi_resursi_turistichnogo_pidpriyemstva (accessed 17 April 2020) [in Ukrainian].

10. Deloitte Global Human Capital Trends. Deloitte University Press. (2020). Available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Document/About-Deloitte/central-europe/ce-global-human-capital-trends.pdf> (accessed 15 April 2020).

11. Is the era of management over. World Economic Forum. (2017). Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2017/12/is-management-era-over> (accessed 10 April 2020).

12. Kenneth R., Bartlett K., Johnson R., Ingrid E., Schneider D. (2016) Comparing strategic human resource development approaches for tourism and hospitality workforce planning, *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 15(4), 440-461. doi: 10.1080/15332845.2016.1148569. Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/15332845.2016.1148569> (accessed 16 April 2020).

13. Mariz-Pérez R., Teijeiro-Alvarez M., García-Alvarez T. (2012) The relevance of human capital as a driver for innovation. *Cuadernos de economía*. 35, 68-76. Available at: <https://www.elsevier.es/en-cuadernos-economia-329-articulo-the-relevance-human-capital-as-X0210026612551071> (accessed 17 April 2020).

14. The Future of Jobs: Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum. (2020). Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (accessed 17 April 2020).

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКАСОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
В РЕГІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ
SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND ITS IMPLEMENTATION
IN THE REGIONAL HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT SYSTEM

У статті розглянуто сучасні тенденції у сфері поводження з твердими побутовими відходами. Визначено стан накопичення та утилізації відходів у регіональному розрізі. Досліджено економічні інструменти в забезпеченні функціонування системи управління відходами регіону. Здійснено аналіз тенденцій в одній з областей західної частини країни. Запропоновано особисте бачення шляхів часткового вирішення проблем сфери поводження з твердими побутовими відходами через активніше впровадження соціального підприємництва. Визначено, що сферу поводження з побутовими відходами необхідно розглядати як нішу для створення та розвитку там соціального підприємництва. Проблема накопичення твердих побутових відходів в Україні із екологічної переросла нині в соціальну проблему. Тому її вирішення вбачаємо в залученні соціальних підприємницьких ініціатив у сферу поводження з відходами. Таким чином, відбуватиметься рух суспільства до сталого циркулярної економіки, у якій свою ціну мають всі ресурси – навіть сміття.

Ключові слова: відходи, тверді побутові відходи, кругова економіка, полігон твердих побутових відходів, сміттєзвалище, соціальне підприємництво.

В статье рассмотрены современные тенденции в сфере обращения с твердыми

бытовыми отходами. Определено состояние накопления и утилизации отходов в региональном разрезе. Исследованы экономические инструменты в обеспечении функционирования системы управления отходами региона. Осуществлен анализ тенденций в одной из областей западной части страны. Предложено личное видение вариантов частичного решения проблем сферы обращения с твердыми бытовыми отходами с помощью активного внедрения социального предпринимательства. Определено, что сферу обращения с бытовыми отходами необходимо рассматривать как нишу для создания и развития там социального предпринимательства, поскольку проблема накопления твердых бытовых отходов в Украине с экологической в настоящее время превратилась в социальную. Поэтому ее решения видим в привлечении социальных предпринимательских инициатив в сфере обращения с отходами. Таким образом, будет происходить движение общества к постоянной циркулярной экономике, в которой свою цену имеют все ресурсы – даже мусор.

Ключевые слова: отходы, твердые бытовые отходы, круговая экономика, полигон твердых бытовых отходов, свалка, социальное предпринимательство.

УДК 332.12

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-32>

Дзюбинська О.В.

старший викладач кафедри будівництва та цивільної інженерії
Луцький національний технічний університет

Dziubynska Oksana

Lutsk National Technical University

In the article was considered current trends in the field of solid household waste management. Was determined the condition of waste accumulation and utilization in regional aspect. The personal vision of ways to partially solve the problems of solid household waste management through the more active introduction of social entrepreneurship was offered. Beside this was considered the state and prospects of development the circular economy in one region of western part our country. In our country separate collection of household waste has been implemented not in all settlements. Garbage lines and garbage collectors are a rarity in general. Only a small number of businesses engage in the utilization of household waste. Most of the waste was sent and are being sent now to landfills. The number of landfills that do not comply with environmental safety increase every year. There are major problems with filtrate collection and biogas extraction systems. As one option of the partial solutions the problem of recycling waste, was proposed to stimulate the development of social entrepreneurship in the region and the country in general. The sphere of solid household waste management should be considering as a niche for the creation and development the social entrepreneurship there. The problem of the accumulation solid household waste in Ukraine has become from environmental to social problem nowadays. Therefore, we see its solution as involving social entrepreneurial initiatives into the field of waste management. The goal of the social entrepreneurship will be to unite the public with manufacturers, processors and government officials to jointly resolve the landfill problem and to create value added domestically through the separate collected recyclables. Thus, there will be a movement of society towards a sustainable circular economy, in which all resources, even garbage, have value. The mission of this type of activity, apart from the employment of socially vulnerable groups of people, will also be to generate revenue to fund certain types of services and support the activities of the organization.

Key words: waste, solid household waste, circular economy, solid household waste landfill, landfill, social entrepreneurship.

Постановка проблеми. В Україні із зібраних відходів 94% становлять змішані відходи, що спричинено недостатнім їх сортуванням. 2,6% від цієї кількості спалюється, 3% потрапляють на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні підприємства, а 94,4% спрямовується на захоронення на сміттєзвалищах і полігонах, площа яких нині – більш ніж 9 тис. га. Понад 5% сміттєзвалищ України перевантажені, а 30% не

відповідають нормам екологічної безпеки. Зазначимо, що збільшення кількості несанкціонованих сміттєзвалищ пов'язане, зокрема, з недостатніми обсягами охоплення населення послугами із збирання та перевезення побутових відходів. Так, загалом в Україні цей показник становить 78%, а в розрізі областей – від 60%. Через це понад 3 млн т побутових відходів засмічують довкілля, накопичуючись на несанкціонованих звалищах.

І, як наслідок, проблема утилізації чи переробки відходів особливо загострилася та потребує невідкладних заходів з її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський учений Грегорі Діз, засновник та керівник Центру розвитку соціального підприємництва Університету Дюка (США), першим розглянув соціальне підприємництво як професію та академічну наукову дисципліну, виділяв п'ять факторів, що визначають соціальне підприємництво: прийняття на себе місії створення та підтримки соціальної цінності (блага); виявлення та використання нових

можливостей для реалізації вибраної місії; здійснення безперервного процесу інновацій, адаптації та навчання; рішучість дій, що не обмежується наявними ресурсами; висока відповідальність

В Україні тематика соціального підприємництва в дослідженнях науковців є відносно новою. Вона представлена у працях А. Свинчук [1], А. Корнецького, М. Гончарова, В. Назарука, Н. Гусак, А. Туманова [2], В. Сміль, В. Кокоть [3], Н. Голуб'як [4], І. Кривов'язюка та І. Гаранчевської [5], Д. Нагаївської [6], М. Коновалової та О. Хариніної [7], А. Мокія та О. Дацко [8], М. Наумової [9].

Таблиця 1

Стан полігонів захоронення твердих побутових відходів

Підприємства (найбільші забруднювачі)	Вид економічної діяльності	Відомча належність (форма власності)	Примітка
Полігон для захоронення ТПВ м. Ковель с. Люблинець Ковельського району	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2001 році. Заповнено на 93%. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ м. Луцька с. Брище Луцького району	Захоронення ТПВ	Комунальна	Полігон III-ї черги заповнено на 100% (експлуатувався з 1992–2015 рр.), натеper закритий. З метою зменшення викидів у 2017 році запущено установку з видобутку і переробки біогазу. Введено в експлуатацію новий полігон з 2016 року, який заповнено на 85%.
Полігон для захоронення ТПВ м. Нововолинська тер. Старолішнянської с/р Іваничівського району	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію у 2008 році (I черга), у 2015 році введено II чергу полігону. Заповнено на 82%. розроблено проектно-кошторисну документацію на «Нове будівництво полігону ТПВ.
Полігон для захоронення ТПВ смт Локачі	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2002 році. Заповнено на 81%. Сортивання відходів не здійснюється. З 2010 року укладено договір оренди земельної ділянки терміном на 10 років.
Полігон для захоронення ТПВ м. Володимир-Волинського тер. Устилузької м/р	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2012 році. Заповнено на 41%. Земельна ділянка знаходиться в оренді КП «Полігон» Володимир-Волинської м/р. У 2018 році на будівництво III черги полігону ТПВ передбачені кошти з державного бюджету в сумі 5 млн грн.
Полігон для захоронення ТПВ смт Шацьк	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2000 році. Наповненість становить 98%. У 2016 році проведено реконструкцію полігону. Сортивання відходів не здійснюється
Полігон для захоронення ТПВ смт Стара Вижівка	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2005 році. Заповнено на 25 %. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ м. Камінь-Каширський	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2011 році. Заповнено на 13 %. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ смт Любешів	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 1979 році. На даний час полігон переповнено.
Полігон для захоронення ТПВ смт Ратне	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2002 році. Заповнено на 81 %. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ смт Торчин	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2001 році. Заповнено на 28 %. Сортивання відходів не здійснюється.

Постановка завдання. Обґрунтування можливості імплементації соціального підприємництва в регіональну систему управління побутовими відходами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні роздільне збирання побутових відходів запроваджено далеко не в усіх населених пунктах. Сміттесортувальні лінії та сміттесортувальні комплекси – взагалі рідкість. Утилізація побутових відходів, наприклад, у 2016 році здійснювалася на одному сміттєспалювальному заводі в м. Києві, а також експлуатувалася сміттєспалювальна установка в м. Люботин Харківської області та дві пересувні сміттєспалювальні установки в м. Харків. Ситуація не набагато поліпшилася і нині.

Більшість відходів спрямовувалися і спрямовуються для захоронення на полігонах. При цьому кількість полігонів, які не відповідають екологічній безпеці, щороку зростає. Є великі проблеми з наявністю систем збирання фільтрату та систем вилучення біогазу.

Щоб хоч якось уявити собі ситуацію з використанням відходів, наведемо лише деякі дані зі стану справ на прикладі Волинської області.

Нині велику проблему створюють несанкціоновані звалища відходів в областях. Зазначимо, що тільки у Волинській області чисельність несанкціонованих сміттєзвалищ перевищує 1000 одиниць, а відсоток охоплення населення системою збору відходів становить 66%. Якщо в 2016 р. було виявлено та ліквідовано 985 одиниць таких звалищ, то в 2017 р. – 813 одиниць, а в 2018 р. – 1100 одиниць, які обіймали площу в 8 га.

Слід відмітити, що на Волині самі полігони відходів є об'єктами екологічної небезпеки. Стан цих полігонів приведено в таблиці 1.

На підприємствах та в домогосподарствах області у 2018 р. утворилося 577,409 тис. т відходів I–IV класів небезпеки, з них: 2924,6 т небезпечних відходів I–III класу небезпеки. Значна кількість небезпечних відходів, яка утворилася в 2018 р. на території області була передана підприємствам, діяльність яких пов'язана із збиранням, перевезенням та утилізацією відходів.

Основним способом видалення твердих побутових відходів в області є їхнє захоронення на сміттєзвалищах. Станом на 01.01.2019 р. під сміттєзвалищами (без урахування закритих полігонів та сміттєзвалищ, де накопичено більше 2 млн т твердих побутових відходів на площі 85 га) знаходиться близько 390 га земель, на яких накопичено понад 1,4 млн т сміття. Із 482 діючих місць видалення відходів, а це 11 полігонів твердих побутових відходів та 471 сміттєзвалище, паспортизовані лише 23% та 11% мають оформлені державні акти на земельні ділянки або договори оренди землі.

Полігони твердих побутових відходів розташовані на території міст обласного значення, в район-

них центрах чи поблизу них, побудовані відповідно до розробленої та погодженої у встановленому законодавством порядку проектно-кошторисної документації. На Волині експлуатується 11 полігонів (функціонує 10 об'єктів), розміщених поблизу міст та селищ, і 547 сміттєзвалищ у сільських населених пунктах (з них функціонує 540 об'єктів). На низці полігонів – смт Стара Вижівка (площа полігону – 1,2 га), смт Любешів (4,6 га), с. Привітне Локачинського району (4,17 га), смт Торчин Луцького району (2 га) та м. Камінь-Каширський (2 га) – відсутні системи збору та знезараження фільтрату та вилучення й утилізації газу. На полігоні смт Шацьк (2,36 га) працює лише система збору та знезараження фільтрату. Щодо системи вилучення та утилізації газу, то когенераційна установка функціонує лише на полігоні поблизу м. Ковель. На інших відсутні способи нейтралізації утворюваних газів. Зазначимо, що для полігону в смт Любешів, який експлуатується з 1992 р. (потужність за проектом – 60 тис м² відходів), існує проблема перенавантаження.

З метою вилучення небезпечних відходів із загальної маси ТПВ в дошкільних навчальних закладах та школах м. Луцька встановлено 87 спеціальних контейнерів для збору побутових хімічних джерел струму (батареї та акумулятори) та 3 пункти для збору відпрацьованих люмінесцентних ламп та відходів, які містять ртуть. Загальний обсяг небезпечних відходів, які збираються приймальними пунктами батарейок, становив 3465 т в 2018 р., а ламп – 3337 шт. У містах обласного значення та районних центрах діють пункти з прийому вторинної сировини. Ці пункти організовані як фізичними особами-підприємцями, так і юридичними особами. Основними відходами, з якими працюють пункти, є: макулатура, склотара, ПЕТ-пляшки, поліетилен, склотара, стрейчплівка, склобій, гумові відходи, шини, металобрухт.

Виробничу діяльність із переробки полімерних відходів та макулатури в області здійснюють ПП «Інвід», ВАТ «Луцька картонно-паперова фабрика».

Тобто певні кроки з переробки чи утилізації відходів здійснюються. Проте перерахованих заходів однозначно замало. Як один із варіантів часткового вирішення проблеми переробки сміття, пропонуємо стимулювати розвиток соціального підприємництва в системі управління побутовими відходами.

Поняття соціального підприємництва вперше прозвучало в 60-х роках ХХ ст. у Великобританії. Тоді отримали поширення тенденції суспільної свободи. Більш стійке використання поняття «соціальне підприємництво» припадає на 70–80-і роки ХХ ст. Наприкінці ХХ ст. у США вперше соціальне підприємництво було визначено як самостійну професію. Вважається, що соціальне підприємництво почало розвиватися завдяки поширенню

кооперативного руху, а саме діяльності соціальних кооперативів. Ці кооперативи поділялися на кооперативи із соціального обслуговування, які надавали послуги у сфері охорони здоров'я, освіти, догляду за літніми та неповносправними людьми, та кооперативи з надання послуг із працевлаштування незахищених верств населення [10].

У Європі під соціальним підприємництвом розуміють юридично зареєстровану організацію, яка перебуває у спільній власності та контролюється членами цієї організації на принципах рівності у власності, здійснює комерційну діяльність, створює соціальну цінність, зменшує вплив від власної діяльності для екології. При цьому соціальна цінність та екологічна безпека є невід'ємною частиною діяльності соціального підприємства або ж на їх забезпечення підприємство скеровує частину прибутку [11].

На думку О. Кіреєвої, соціальне підприємництво слід позиціонувати як бізнес із соціальними цілями, який реінвестує прибуток на досягнення цих цілей або безпосередньо в громаду, а не ведеться задля економічного благополуччя акціонерів [12].

З. Галушка трактує соціальне підприємництво як сферу поєднання соціальної місії та комерційного підходу [13].

С. Бойченко розглядає соціальне підприємництво як підприємницьку діяльність, спрямовану на пом'якшення або вирішення соціальних проблем [14].

Згідно із твердженням Н. Добрової, соціальне підприємництво є системою господарювання, складниками якої є соціальні підприємства, які самі по собі орієнтовані на досягнення добробуту територіальних громад шляхом використання системного взаємозв'язку розвитку соціального підприємництва і розвитку місцевої економіки [15].

О. Сотула відмічає, що соціальне підприємництво – це заснована на самоокупній основі господарська діяльність із виробництва соціально значущого продукту або послуги із застосуванням інноваційних рішень, які перетворюють на користь суспільства саму послугу та/або механізми її економічної реалізації [16].

Європейська комісія виділяє чотири основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства, а саме:

- робоча інтеграція (навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних);
- особисті соціальні послуги (здоров'я, благополуччя та медична допомога, професійне навчання, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям);
- місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах;
- участь соціальних підприємств в схемах розвитку/реабілітації віддалених сільських районів,

мікрорайонів в міських районах, допомога у розвитку та співпраці з третіми країнами;

– інше (переробка відходів, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту)

Зазначимо, що нині в Україні вже є низка підприємців, котрі займаються не лише збором відходів чи їхньою переробкою, а популяризують техніку поводження з відходами та інформують населення про ті небезпеки, які несе за собою легковажна поведінка з ними.

Так, проект «Зелений Птах», який був створений в 2015 р. у м. Київ, має за мету генерування прибутку для фінансування окремих видів послуг, для підтримки переробки вторинної сировини, нецікавої для гравців ринку. Офіційно в проект влаштована лише одна особа та залучаються на тимчасові роботи ще дві. Соціальний складник «Зеленого Птаха» полягає в поширенні інформації щодо розвитку переробки одноразового посуду – паперових стаканчиків, можливості їх переробки та зменшення навантаження на полігони.

Соціальний магазин «Місток» у м. Вінниця функціонує у співпраці засновниці, трьох волонтерів та благодійної організації. Товар у магазині (нові або бувалі у вжитку речі, гарної якості і стану) реалізується від людей, яким уже не потрібні їхні речі. Замість того, щоб потрапити на смітник, вони потрапляють до магазину. Тут речі розсортовуються, орієнтовно 20% із них продається у магазині, інші 80% віддаються нужденним безкоштовно. Всі виручені від продажу кошти (за винятком адміністративних витрат) ідуть на благодійність, а саме: конкурси грантів для цікавих проектів та нових ідей у місті або для індивідуальної допомоги людям, які потрапили у складну життєву ситуацію.

Товариство з обмеженою відповідальністю «Україна без сміття» розташоване в м. Київ. Тут зайнято офіційно три особи та залучається до 40 волонтерів. Соціальна місія – працевлаштування соціально вразливих груп населення, генерування прибутку для фінансування окремих видів послуг та підтримки діяльності організації. Товариство пропонує рішення для сортування сміття – постери і контейнери для сортування ресурсоцінних компонентів упаковки (скло, папір, пластик, метал). Для киян, що сортують своє сміття, діє міський сервіс – мобільний пункт прийому вторинної сировини. Кошти від продажу рішень та вторинної сировини вони спрямовують на соціальні проекти – безкоштовно впроваджують сортування сміття у школах та дитсадках України. У соціальній сфері команда проекту займається працевлаштуванням представників вразливих груп, підтримкою соціальних, культурних та спортивних заходів, проектів, програм. 60% отриманого прибутку реінвестується, а 40% виділяється на соціальні цілі.

Висновки з проведеного дослідження.

Сферу поведження з побутовими відходами необхідно розглядати як нішу для створення та розвитку там соціального підприємництва. Проблема накопичення твердих побутових відходів в Україні із екологічної переросла нині в соціальну проблему. Тому її вирішення вбачаємо в залученні соціальних підприємницьких ініціатив у сферу поведження з відходами.

При цьому мета соціального підприємства полягатиме в тому, щоб об'єднати громадськість із виробниками, переробниками і представниками влади для спільного вирішення проблеми сміттєвих полігонів і за допомогою зібраної окремо вторсировини створити додану вартість всередині країни. Таким чином, відбуватиметься рух суспільства до сталої циркулярної економіки, в якій свою ціну мають всі ресурси – навіть сміття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Свинчук А. Міжнародний досвід розвитку соціальних підприємств: уроки для України. *Теорія стратегії та економічного розвитку*. 2014. № 34. С. 25–32.
2. Свинчук А.А., Корнецький А., Гончарова М., Назарук В., Гусак Н., Туманова А. Соціальне підприємство: від ідеї до суспільних змін: посібник. Київ, 2017. 188 с.
3. Смал В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво. Київ, 2017. 58 с.
4. Голуб'як Н.Р. Соціальне підприємництво як механізм вирішення соціально-політичних проблем. *Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 2. С. 16–20.
5. Кривов'язюк І.В., Гаранчевська І.А. Соціальне підприємництво та його роль у вирішенні соціально-економічних конфліктів. *Процесне управління та корпоративна соціальна відповідальність підприємницьких структур*: матеріали міжн. наук.-практ інтернет-конф. (22 грудня 2017 р., м. Луцьк). Луцьк, 2017. С. 163–165.
6. Корнецький А., Нагаївська Д. Соціальне підприємництво і соціальна відповідальність бізнесу: визначення, критерії та регулювання. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 204–208.
7. Коновалова М., Хариніна О. Соціальне підприємство як інноваційний спосіб вирішення соціальних проблем. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. № 11. С. 461–466.
8. Мокій А.І., Дацко О.І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 155–166.
9. Наумова М. О. Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Україна: аспекти праці. 2014. № 4. С. 34–39.
10. Dees J. The Meaning of «Social Entrepreneurship» / Duke. URL: <https://entrepreneurship.duke.edu/>

[news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/](https://entrepreneurship.duke.edu/news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/) (дата звернення 03.11.2019).

11. Спреклі Ф. Посібник з планування соціального підприємства: пер. з англ. Київ: Британська Рада, 2011. 68 с. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf (дата звернення 03.11.2019).
12. Кірєєва О.Б. Соціальне підприємництво як інструмент соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування*: зб. наук. пр. 2010. Вип. 3 (6). URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf) (дата звернення 03.11.2019).
13. Галушка З.І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: сер.: Економіка*. 2013. № 148. С. 15–17.
14. Бойченко С.Г. Особливості соціального підприємництва в Україні. *Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts*. Chernihiv. 2016. № 1. С. 18–20.
15. Добрава Н.В. Соціальне підприємництво. *Економічні інновації*. 2015. № 59. С. 112–117.
16. Сотула О.В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_72 (дата звернення 03.11.2019).

REFERENCES:

1. Svinchuk A.A. (2014) Mizhnarodnyi dosvid rozvytku sotsialnykh pidpriemstv: uroky dlia Ukrainy [International experience of social enterprise development: lessons for Ukraine]. *Teoriia stratehii ta ekonomichnoho rozvytku*, vol. 34, pp. 25–32.
2. Svinchuk A., Kornetskyi A., Honcharova M., Nazaruk V., Husak N. and Tumanova A. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin* [Social entrepreneurship: from idea to social change]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Smal V., Kokot V. (2017) *Shcho slid znaty pro sotsialne pidpriemnytstvo* [What you need to know about social entrepreneurship]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Holubiak N. R. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo yak mekhanizm vyrishennia sotsialno-politychnykh problem* [Social entrepreneurship as a mechanism for solving socio-political problems]. *Society, Politics, Administration in Central Europe*, vol. 2, pp. 16–20.
5. Kryvoviazuk I.V., Haranchevska I.A. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo ta yoho rol u vyrishenni sotsialno-ekonomichnykh konfliktiv* [Social entrepreneurship and its role in solving socio-economic conflicts]. *Proceedings of Protsesne upravlinnia ta korporatyvna sotsialna vidpovidalnist pidpriemnytskykh struktur: Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet konferentsiia (Ukraine, Lutsk, December 22, 2017)*, Lutsk: National Technical University, pp. 163–165.
6. Kornetskyi A., Nahaivska D. (2016) *Sotsialne pidpriemnytstvo i sotsialna vidpovidalnist biznesu: vyznachennia, kryterii ta rehuliuвання* [Social entrepreneurship and corporate social responsibility: definition, criteria and regulation]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 11, pp. 204–208.

7. Konovalova M., Kharynina O. (2016) Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi sposib vyrishennia sotsialnykh problem [Social entrepreneurship as an innovative way of solving social problems]. *Visnyk Kamianets-Podil'skoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Ekonomichni nauky*, vol. 11, pp. 461–466.
8. Mokii A.I., Datsko O.I. (2014) Rozvytok sotsialnogo pidpriemnytstva u konteksti zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky depresyvykh terytorii [Development of social entrepreneurship in the context of strengthening the economic security of depressed territories]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 155–166.
9. Naumova M.O. (2014) Sutnist sotsialnogo pidpriemnytstva ta yoho rol u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku suspilstva [The essence of social entrepreneurship and its role in the socio-economic development of society]. *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 4, pp. 34–39.
10. Dees J. The Meaning of «Social Entrepreneurship», Duke. Available at: <https://entrepreneurship.duke.edu/news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/> (accessed 3 November 2019).
11. Sprekli F. (2011) *Posibnyk z planuvannia sotsialnogo pidpriemstva* [Social Enterprise Planning Guide]. Kyiv: British Council. (in Ukrainian). Available at: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf (accessed 3 November 2019).
12. Kirieieva O.B. (2010) Sotsialne pidpriemnytstvo yak instrument sotsialnoi polityky [Social entrepreneurship as a tool of social policy]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriaduvannia*, vol. 3 (6). Available at: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf) (accessed 3 November 2019).
13. Halushka Z.I. (2013) Fenomen sotsialnogo pidpriemnytstva: poniattia ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [The phenomenon of social entrepreneurship: concepts and perspectives of development in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 148, pp. 15–17.
14. Boichenko S.H. (2016) Osoblyvosti sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini [Features of social entrepreneurship in Ukraine]. *Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts*, vol. 1, pp. 18–20.
15. Dobrova N.V. (2015) Sotsialne pidpriemnytstvo [Social entrepreneurship]. *Ekonomichni innovatsii*, vol. 59, pp. 112–117.
16. Sotula O.V. (2013). Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiina model rozvytku ekonomiky [Social entrepreneurship as an innovative model of economic development]. *Efektivna ekonomika*, vol. 4. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_72 (accessed 3 November 2019).

ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

SUPPORT OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP AT A LOCAL LEVEL AS A TOOL FOR LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT

У дослідженні проаналізовано умови розвитку підприємництва та практичні аспекти планування економічного розвитку на місцевому рівні. Визначено, що розвиток підприємництва є ключовим і стимулюючим фактором місцевого економічного розвитку на рівні об'єднаних територіальних громад. Розвиток і стимулювання підприємництва потребує узгоджених дій органів місцевого самоврядування та інших установ і партнерів. Досліджено умови розвитку та основні функції підприємництва в місцевому економічному розвитку. Визначено місце підприємництва у формуванні конкурентоспроможності громад. Визначено сфери, в яких конкурують територіальні громади, та місце підприємництва в них. Запропоновано створити окремі документи в об'єднаних територіальних громадах, такі як програма розвитку підприємництва або стратегія управління економічними змінами, орієнтовані на розвиток підприємництва. Запропоновано перелік комплексних заходів для реалізації прямої політики стимулювання розвитку підприємництва на місцевому рівні.

Ключові слова: підтримка підприємництва, об'єднана територіальна громада, місцевий економічний розвиток, конкурентоспроможність громад, стратегія місцевого розвитку.

ского развития на местном уровне. Определено, что развитие предпринимательства является ключевым и стимулирующим фактором местного экономического развития на уровне объединенных территориальных громад. Развитие и стимулирование предпринимательства требует согласованных действий органов местного самоуправления, других учреждений и партнеров. Исследованы условия развития и основные функции предпринимательства в местном экономическом развитии. Определено место предпринимательства в формировании конкурентоспособности громад. Определены сферы, в которых конкурируют территориальные громады, и место предпринимательства в них. Предложено создать отдельные документы в объединенных территориальных громадах, такие как программа развития предпринимательства или стратегия управления экономическими изменениями, ориентированные на развитие предпринимательства. Предложен перечень комплексных мероприятий по реализации прямой политики стимулирования развития предпринимательства на местном уровне.

Ключевые слова: поддержка предпринимательства, объединенная территориальная громада, местное экономическое развитие, конкурентоспособность громад, стратегия местного развития.

В исследовании проанализированы условия развития предпринимательства и практические аспекты планирования экономиче-

УДК 352: 336.1

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-33>

Кулик Т.П.

старший викладач кафедри теорії економіки і управління
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Kulyk Tetiana

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

This study analyzes the conditions for entrepreneurship development and the practical aspects of planning of economic development on a local level. It has been determined that entrepreneurship development is a key and stimulative factor for local economic development at the level of united territorial communities. In practice, entrepreneurship development programs in small communities are rarely a separate strategic document and very often are an element of a local economic development strategy. Development of entrepreneurship is stipulated by many factors, and stimulation of this development requires coordinated actions by local bodies of self-government and other institutions and partners. The conditions of development and the main functions of entrepreneurship that it performs in local economic development have been investigated. The place of entrepreneurship in shaping the competitiveness of communities and the integrated areas in which it ensures sustainable local development has been identified. The areas in which territorial communities compete and the place of business within them have been identified. The basic tools that can be used by local self-government in the process of supporting and developing entrepreneurship have been formed. It has been determined that bodies of local self-government face challenges connected with stimulation of the processes of local and regional economy development by means of creating favorable conditions for new economic entities and increasing attractiveness of local resources, existing entities which have institutional and organizational importance in politics of support of development and provision of competitiveness of a particular territory. Very important is development of a specific model – the standard of planning support and development of entrepreneurship. Such a function will be implemented by strategies of management of economic development or separately developed programs of entrepreneurship support. It has been proposed to create separate documents in united territorial communities, such as entrepreneurship development programs or an economic change management strategy focused primarily on entrepreneurship development. Complex and integrated approaches must be applied to these strategic documents. The list of complex measures for realization of a direct policy of stimulating the development of entrepreneurship at the local level has been proposed.

Key words: entrepreneurship support, integrated territorial community, local economic development, competitiveness of communities, local development strategy.

Постановка проблеми. У науковому, економічному та місцевому середовищі існує консенсус щодо важливої ролі підприємництва, під чим розуміється як започаткування власної справи, так і здійснення господарської діяльності для соціально-економічного розвитку на національному, регіональному та місцевому вимірі. Підприємства, особливо з сектору мікро-, малих та середніх підприємств, які домінують у загальній структурі суб'єктів господарювання, виконують важливі еко-

номічні та соціальні функції. Вони сприяють зниженню рівня безробіття, створюючи робочі місця, і позитивно впливають на економічне зростання в місцевому та національному масштабах.

Органи місцевого самоврядування та територіально-адміністративного управління, усвідомлюючи роль підприємництва у покращенні соціально-економічної ситуації у своєму районі, шукають методи та інструменти для стимулювання розвитку підприємництва. Така діяльність

повинна бути результатом продуманої політики, яка найчастіше формується як частина стратегії місцевого економічного розвитку. Однак зусилля, що докладаються органами місцевого самоврядування, слід робити у співпраці з іншими соціальними партнерами: державними установами, недержавними громадськими організаціями та суб'єктами ділового середовища, підприємцями та їхніми об'єднаннями. Неодмінним елементом діяльності з економічного розвитку є розроблення програм підтримки підприємництва з метою використання потенціалу та координації діяльності згаданих суб'єктів. Практика показує, що вкрай рідко розробляється програма розвитку підприємництва як окремий стратегічний документ на рівні малої громади. Цілі, пов'язані з розвитком підприємництва, найчастіше включаються як один із елементів стратегії місцевого економічного розвитку окремих громад чи районів.

На розвиток підприємництва також впливають ініціативи недержавних організацій, які зазвичай реалізують інформаційно-просвітницькі та навчальні проекти, а також установи, які надають фінансову підтримку. У багатьох випадках ці заходи не узгоджуються. Таку роль, ймовірно, відіграють стратегії управління економічними змінами, які все більше розвиваються на місцевому рівні. Тому важливим питанням є розроблення певної моделі – стандарту планування розвитку та підтримки підприємництва, усвідомлюючи існування іншої групи факторів розвитку підприємництва, які є національними умовами та наслідком особливостей української соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади розвитку малого підприємства висвітлені у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених: І. Брітченка, З. Варналій, В. Виговської, В. Гейця, І. Герчикової, П. Данилишина, С. Колодинського, С. Ляпунова, В. Ляшенка, С. Мочерного, М. Харченко, Б. Райзберга, Д. Рікардо та інших. Проблеми підтримки розвитку малого і середнього підприємництва (МСП) досліджувалися такими українськими вченими, як Л. Воротіна, М. Долішній, Г. Ковалевський, О. Кужель, І. Лукінов, Г. Онищук, К. Ляпіна, О. Пасхавер, В. Савчук, В. Семиноженко, М. Чумаченко, Л. Шевченко та інші. Методологічна основа дослідження проблем становлення і функціонування МСП на місцевому рівні постає у працях: Ю. Бажала, В. Гейця, О. Гриценка, М. Долішнього, А. Чухна, В. Кредісова, І. Кузнецової, В. Сизоненка, Т. Меркулова та інших. Аналіз публікацій свідчить про високий рівень теоретико-методологічних досліджень проблем розвитку підприємництва, управління економікою регіону та її організації, типології та класифікації інституціональних механізмів взаємодії держави і бізнесу. Водночас не досить вивченим залишаються проблеми формування

ефективного механізму регіональної підтримки підприємництва. Нестабільність економічного середовища, зміни чинного законодавства і проведеної територіально-адміністративної реформи потребують подальших досліджень означених питань.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є аналіз умов розвитку і підтримки підприємництва та практичних результатів у сфері планування економічного розвитку. Цей аналіз приводить до рекомендацій щодо методів стимулювання розвитку підприємництва на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато авторів, особливо з англomовної економічної зони, пов'язують поняття «підприємництво» із створенням та веденням малих, а також середніх підприємств, що називаються малим бізнесом. Суб'єкти з сектору мікро-, малих та середніх підприємств відіграють важливі соціально-економічні функції, оскільки: з одного боку, вони стимулюють економічне зростання держави шляхом активізації інноваційних процесів і, таким чином, модернізують структуру промисловості. З іншого – генерують нові робочі місця, що суттєво дозволяє пом'якшити соціальну напруженість і дає можливість для самозайнятості, досягнення успіху і змін в соціальному статусі підприємливих людей, отримання доходу, а потім створення місцевого попиту на товари та послуги.

Суб'єкти малого і середнього підприємництва сприяють економічному зростанню [1, с. 64]. Серед найбільш важливих переваг для економіки, пов'язаних з розвитком цього сектору, є:

- повне задоволення потреб суспільства за нижчими цінами – ефект виробництва;
 - створення нових робочих місць – ефект зайнятості;
 - запровадження та посилення інновацій економіки – ефект технічного прогресу інновації;
 - зменшення негативних наслідків економічної кризи – стабілізуючий ефект;
 - нейтралізація негативних наслідків реформ – ефект трансформації;
 - сприяння рівномірному розвитку регіонів – ефект регіональної децентралізації;
 - позитивний вплив на природне середовище – екологічний ефект;
 - створення доходів держави.
- З іншого боку, у місцевому вимірі мікро-, малі та середні підприємства виконують низку важливих функцій у місцевому розвитку. Найважливіші з них:
- соціальна функція, пов'язана зі створенням нових робочих місць та підвищенням рівня життя місцевого населення;
 - функція доходу для людей, зайнятих на цих підприємствах;
 - функція попиту, пов'язана з попитом на місцеву сировину та послуги;

– функція постачання внаслідок готовності продати сформовану ринкову пропозицію.

Багато важливих умов для розвитку підприємництва є системними та створюються на рівні держави, що формує рамки соціально-економічної системи в країні. Як доповнення до цих факторів слід виділити місцеві умови для розвитку бізнесу, оскільки більшість підприємств МСП працюють на місцевих ринках, і в цьому середовищі важлива діяльність органів місцевого самоврядування та інституцій ділового середовища. Аналізуючи умови розвитку підприємництва, важливо також підкреслити важливість факторів, пов'язаних із матеріальним та фінансовим забезпеченням, а також людський потенціал особи, яка здійснює підприємницьку діяльність. Важливим дефіцитом розвитку підприємництва є дефіцит матеріальних, фінансових та людських ресурсів.

Таким чином, умови розвитку підприємництва на локальному рівні можна розділити на дві основні групи факторів. Це насамперед фактори, що походять із загальнодержавних умов соціально-економічної системи, наприклад, види та системи оподаткування, система соціального страхування, мінімальна заробітна плата, вартість банківських позик та інші. Друга група факторів – це похідна місцевих ресурсів, спосіб та ступінь розвитку технічної та соціальної інфраструктури, якість людського та соціального капіталу, культурні фактори. Особливо в периферійних сільських територіях місцеві умови для розвитку підприємництва є несформованими.

Специфічною особливістю новостворених суб'єктів як економічної діяльності фізичних осіб є, принаймні на початковій фазі існування суб'єкта господарювання, маломасштабні господарські операції та орієнтація пропозиції на місцеві ринки. Поява в сільській території підприємства часто стикається з бар'єром недостатнього попиту. Місцеві органи влади та недержавні організації повинні відігравати значно більшу роль у процесі стимулювання підприємництва в сільській території. Місцеве самоврядування, державні органи влади зазвичай формулюють цілі, пов'язані із підтримкою підприємництва у розроблених стратегіях місцевого розвитку, але вони часто не перетворюються на конкретні програми дій. Тому варто рекомендувати створити окремі документи в об'єднаних територіальних громадах, такі як програма розвитку підприємництва або стратегія управління економічними змінами, орієнтованими насамперед на питання розвитку підприємництва [2, с. 165].

У зв'язку з важливими функціями підприємництва у місцевому розвитку та існуючими бар'єрами для розвитку МСП важливо, щоб органи місцевого самоврядування проводили продуману економічну політику. Регіональна політика визначається

як усвідомлений вплив на економічну та просторову структуру та пропорції міжрегіонального розвитку, які є невід'ємним елементом соціально-економічної політики держави. Незалежно від того, як визначена регіональна політика, її завдання зводиться до трьох видів дій, таких як:

- розвиток технічної інфраструктури;
- підтримка інвестицій з використанням таких фінансових інструментів, як дотації, позики під низькі відсотки, спрямовані на транснаціональні корпорації або сектор малого та середнього бізнесу;
- підтримка розвитку ділового середовища шляхом створення інновацій, навчання та освіти, підтримки інформаційного сектору, послуг науково-технічного парку, реконструкції існуючих промислових зон, створення регіональних інноваційних систем, підтримка співпраці між науковою сферою та промисловістю. Ці заходи дозволяють підвищити ефективність приватного капіталу в регіоні за відносно низьких витрат.

У сучасній економіці місцевий розвиток слід розглядати як сукупність п'яти інтегрованих площин, що формують так званий сталий місцевий розвиток (також відомий як екорозвиток):

- соціальна – покращення умов та масштабів надання послуг у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального обслуговування, житла, безпеки та громадського порядку, спорту та відпочинку, а також культури та мистецтва;

- просторова – раціональний розподіл трудових ресурсів і раціональний розподіл господарської діяльності в просторі; ґрунтується на просторовій індивідуальності ландшафту (природні ресурси з елементами, що вводяться людиною в конкретних місцях цієї природи), які повинні представляти специфічні естетичні, художні, сценічні, історичні особливості;

- культурна – стосується турботи про збереження матеріальної культури, історичних традицій, виховання, формування та розвиток місцевої ідентичності та пошуків історичної матеріальної субстанції;

- економічна – кількісний, якісний та структурний розвиток суб'єктів господарювання, які слід прирівнювати до збільшення розміру зайнятості, впровадження нових товарів та послуг, удосконалення і розширення існуючих ринків збуту, впровадження нових технологій та інвестицій;

- екологічна – охоплює захист природних ресурсів та екологічних цінностей, а також протидія забрудненню природного середовища.

Основними інструментами, які може використовувати місцеве самоврядування в процесі підтримки та розвитку підприємництва, є:

- державні плани та програми просторового, фінансово-економічного характеру (стратегії розвитку, плани просторового розвитку, довгострокові плани, інвестиційні програми);

– регуляторні нормативно-правові акти, що включають рішення, постанови, накази і заборони, дозволи та видача рішень;

– управління майном – забезпечення доступу до земельних ділянок та комунальних споруд, а також примноження власності;

– стимулюючі та економічні інструменти – диференціація податків і зборів, ціна на надане майно та комунальні послуги;

– інституційні інструменти – створення окремих організаційних підрозділів та структур, які переслідують цілі, пов'язані з розвитком місцевої економіки;

– інструменти соціальної політики, включаючи рекламні заходи.

У традиційному підході до питання місцевого розвитку наголошується на важливості кількісних факторів, що включає насамперед рівень розвитку інфраструктури. Під інфраструктурою найчастіше розуміють систему установ, що становлять основу для належного функціонування та розвитку економіки, а також формують умови життя населення на цій території. Метою заходів, що застосовують для місцевого розвитку, є покращення умов життя місцевих громад та підвищення конкурентоспроможності території. Основою для розвитку території є сукупність специфічних особливостей та умов, які визначають її конкурентоспроможність щодо інших територій і повинні використовуватися для досягнення економічного, соціального та культурного зростання і, як наслідок, для підвищення рівня життя мешканців. У сучасних поглядах на місцевий розвиток особливе значення надається фактору, що мобілізує потенціал ендегенного розвитку територій. Важливе місце в цьому процесі займають органи місцевого самоврядування, які відповідають за реалізацію заходів місцевого розвитку. Повний ефект, однак, може бути отриманий у результаті співпраці багатьох сфер, людей та установ, які долучені до процесу управління в цій територіальній громаді [3, с. 36].

Конкурентоспроможність території є ще одним важливим аспектом, пов'язаним з умовами розвитку бізнесу. Поняття територіальної конкурентоспроможності можна розглядати з двох позицій:

– привабливість території для проживання та реалізації інвестицій;

– перевага перед іншими територіями в якійсь галузі економічного життя.

У повсякденному житті конкуренція найчастіше пов'язана з діяльністю, спрямованою на досягнення успіху в спільному керівництві чи суперництві з іншими людьми. З іншого боку, конкуренція за економічним значенням полягає у боротьбі підприємців за економічну вигоду, отриману від продажу товарів і послуг, у боротьбі за ринки постачання та продажу, а також за робочу силу.

В умовах глобальної ринкової економіки як економічні, так і територіальні одиниці є учасни-

ками ринку. Пропозиції обох, однак, дуже різні, що впливає із специфіки обох секторів: публічного і комерційного.

Конкурентоспроможність щодо суб'єктів господарювання – це можливість пропонувати товари та послуги з якістю та ціною, що відображають потреби покупців. Що стосується органів публічної влади та самоврядування, конкурентоспроможність означає здатність створювати умови для ведення бізнесу та проживання, які б задовольняли потреби жителів певної території.

Припущення про те, що громада є також суб'єктом господарювання, означає, що органи місцевого самоврядування працюють або можуть діяти аналогічно діяльності підприємства на ринку. Спочатку йшлося про забезпечення належної привабливості громади чи зручності територіального розташування. Практика місцевого самоврядування та застосовувані рішення засвідчили, що ми маємо справу з чітко окресленим муніципальним ринком, який стає все більш конкурентоспроможним. Різні територіально-адміністративні одиниці конкурують безпосередньо між собою. Однак, на відміну від класичного ринку, ринок територій місцевого самоврядування має певну специфіку, оскільки вони прагнуть до різних видів переваг. Вони конкурують у таких сферах, як:

– залучення вітчизняних та іноземних інвесторів;

– доступ до різних фінансових ресурсів, зокрема державних та закордонних;

– місцезнаходження адміністративних, фінансових, наукових та інших установ;

– організація торгових та культурних заходів, а також політичних зустрічей тощо;

– обслуговування наявного капіталу;

– доступ до ринків;

– залучення туристів, студентів, потенційних мешканців тощо.

Діяльність місцевих органів влади зосереджена на пошуку інвесторів, як іноземних, так і внутрішніх. Влада розглядає це як спосіб оживити місцевий економічний браузер і відмінну можливість закласти основу для тривалого сталого розвитку. Така поведінка місцевого самоврядування є зрозумілою, оскільки започаткування бізнесу на певній території дає поштовх для розвитку всього підприємництва. Заохочення підприємців до започаткування економічної діяльності в певній одиниці місцевого самоврядування має стати елементом економічного розвитку та просування цієї території.

Ще одна важлива діяльність – пошук доступу до фінансових ресурсів державного бюджету та до фондів міжнародної технічної допомоги, започаткованих міжнародними фінансовими організаціями Європейського Союзу та інших високорозвинених країн. Іноді навіть оцінка ефективності місцевої влади проводиться через призму залучення фінансових ресурсів з різних джерел та фондів.

Місцева влада приділяє багато уваги рішенню розміщення адміністративних, фінансових та наукових установ. Як правило, мотивацією цих прагнень є підвищення рівня та значення громад та їхній позитивний вплив на економіку та суспільне життя. Дуже важливо організовувати різні комерційні, культурні чи спортивні заходи та заходи в межах громади (фестивалі, туристичні атракції). Заходи на постійній основі, повторювані, які супроводжуються комерційними, маркетинговими та престижними цінностями, особливо бажані.

Цікавим є також інтерес до збереження вже діючих підприємств у громаді. Дуже важливим елементом є турбота про формування сприятливих умов та захист приватних підприємців. Місцеве самоврядування також змагається за те, хто з них зможе залучити більше туристів, студентів та навіть майбутніх потенційних жителів. Все частіше ми зустрічаємо класифікацію органів місцевого самоврядування у формі рейтингів, оголошених різними організаціями чи журналами, які є результатом формування конкурентних переваг та боротьби. Конкуренція місцевих органів влади за вигоди є вираженням ринкового підходу, оскільки вони фактично стали ринковим продуктом.

У конкурентному середовищі муніципалітетам важливо розробляти стратегічні плани, які дають бачення його розвитку в довгостроковій перспективі та реалізації проектів, включаючи насамперед інвестиційні. Управління місцевим економічним розвитком – це сукупність заходів, спрямованих на ефективне використання людських та матеріальних ресурсів органами місцевого самоврядування. Це скоординована діяльність у співпраці з різними соціальними та економічними партнерами та недержавними організаціями, побудована на основі принципу партнерства, для досягнення поставлених цілей. Для забезпечення сталого розвитку, а також для ефективного управління ним органи місцевого самоврядування розробляють план дій, – стратегію місцевого розвитку. Таке управління повинно бути узгодженим та всебічним. Воно повинно охоплювати всі сфери, тобто економічну, соціальну, просторову, екологічну та культурну спадщину, а його мета – забезпечення якості життя мешканців території. Відповідальним за таке управління є місцеві органи влади [4, с. 155].

Органи місцевого самоврядування стикаються з викликами, пов'язаними зі стимулюванням процесів розвитку місцевої та регіональної економіки шляхом створення сприятливих умов для нових суб'єктів господарювання та підвищення привабливості місцевих ресурсів, існуючих суб'єктів, що мають інституційне та організаційне значення в політиці підтримки розвитку та забезпечення конкурентоспроможності певного території за умови

економічного зростання. Звідси необхідність створення стратегії місцевого розвитку у формі формалізованого документа.

Стратегія розвитку громади – це довгострокова програма дій, яка визначає стратегічні цілі розвитку, напрями та пріоритети для дій, а також розподіл фінансових ресурсів, необхідних для досягнення прийнятих цілей та завдань. Тому стратегія визначає принципи та методи інтегрованого управління розвитком у довгостроковій перспективі. Стратегія місцевого розвитку розробляється суб'єктом, який проводить політику розвитку, ним є орган місцевого самоврядування. Розробка стратегії та, перш за все, її ефективна реалізація мотивована потребами місцевої громади.

Стратегії місцевого розвитку зазвичай містять цілі та завдання, пов'язані зі створенням умов для розвитку підприємництва. Однак варто розглянути окремі стратегічні документи, орієнтовані тільки на питання розвитку та підтримки підприємництва, створення і покращення умов для МСП. Ці функції частково виконуються стратегіями місцевого розвитку [5, с. 90].

Планування місцевого та регіонального розвитку в Україні є сферою територіального самоврядування на рівні територіально-адміністративних громад (особливо об'єднаних територіальних громад). Планування допомагає ефективніше керувати ресурсами, передбачати проблеми, які можуть виникнути найближчим часом, почати протидіяти їм заздалегідь. Розроблений стратегічний план дає можливість організувати та правильно розподілити заплановані заходи в часі [6]. Це дозволяє уникнути реалізації спеціальних проектів, які логічно не пов'язані один з одним і не підпадають під причинно-наслідковий ланцюг. Стратегія місцевого розвитку, розроблена органами місцевого самоврядування, показує, що завдання, які планується здійснити, є наслідком стратегічного мислення щодо розвитку [7, с. 170]. Стратегія, розроблена у партнерстві з різними підрозділами та організаціями та за участю місцевої громади, дозволяє розробляти напрями дій відповідно до очікувань цієї громади. Таким чином, він не функціонує як «документ місцевої влади», а забезпечує основу для координації діяльності різних структур, щоб вони доповнювали один одного і мали синергетичний ефект.

На практиці заплановані заходи у більшості випадків стосуються тих питань, які підпадають під сферу власних завдань самоврядування окремих рівнів. Цей підхід призводить до окремих, часто не пов'язаних між собою проектів.

Відповідно щодо розроблення стратегії місцевого розвитку необхідно застосовувати комплексний підхід [8, с. 77]. Коли цілі, окремі проекти та дії є узгодженими, взаємопов'язаними та доповнюють одна одну. Інший вимір інтегрованого

підходу може стосуватися використання різних локальних ресурсів, ідентичностей та особливостей. Цей аспект інтегрованого підходу виникає тоді, коли проекти, які плануються в стратегії, передбачають використання ділянок та об'єктів, що становлять природну спадщину, а також використання історичних будівель, історії території, місцевих традицій та культури. Прикладом інтегрованого способу використання місцевих ресурсів може бути діяльність із розвитку туризму (природна привабливість та пам'ятки культури) або використання місцевої культурної спадщини шляхом просування місцевих ремісничих виробів або регіональних кулінарних страв.

Економічні зміни – це концепція, що визначається як зовнішніми чинниками – макроекономічними, так і внутрішніми – на рівні громади. Залежно від природи економічні зміни можуть бути непомітними, але можуть також здивувати наслідками, оскільки їм не вистачає потрібних інструментів/структур для реагування на зміни, а самі зміни мають величезний вплив не лише на окремих мешканців, але і на цілі місцеві громади загалом. Окремі підрозділи (люди/компанії/установи) не в змозі ефективно вирішувати економічні проблеми на місцевому рівні.

Управління економічними змінами є багатограним і міждисциплінарним процесом. Це стосується різних сфер соціального та економічного життя, і в ньому беруть участь різні суб'єкти. Соціально-економічний розвиток відбувається на основі системи змін. Це означає, що дії в даній сфері стимулюють ефекти в інших сферах, наприклад, розвиток технічної інфраструктури комунальних служб сприяє розвитку підприємств, сільського господарства та сфери послуг; інвестиції в соціальну інфраструктуру сприяють розвитку людського та соціального капіталу; політика просування та витрати на освіту запускають підприємницькі ініціативи в різних сферах.

Управління економічними змінами є частиною більш широкої концепції управління місцевим розвитком. Економічний розвиток на місцевому рівні формується діяльністю різних державних, приватних та недержавних організацій. Серед інструментів стимулювання економічного розвитку, які мають у своєму розпорядженні одиниці місцевого самоврядування, можна виділити:

- інструменти планування;
- економічні та фінансові інструменти;
- інфраструктурні інструменти;
- інформаційні та рекламні інструменти;
- управління майном.

Місцеві органи влади на рівні громади мають найбільші можливості у застосуванні цих інструментів. Суть місцевого розвитку та управління економічними змінами полягає в економічному зростанні, що становить основу для підвищення рівня

та якості життя мешканців, що впливає на рівень та динаміку соціального розвитку [9, с. 17]. Процес економічного розвитку характеризується зміною рівня та структури людського капіталу та соціального капіталу, появою технічної та соціальної інфраструктури, а також доступу до ресурсів, а також установ, що надають послуги для задоволення соціальних потреб та розвитку людської особистості. Важливим аспектом економічного розвитку є також технічний та технологічний прогрес, що дає змогу повніше та раціональніше використовувати місцеві ресурси.

Висновки з проведеного дослідження.

Місцеві органи влади та недержавні організації повинні відігравати більшу роль у процесі стимулювання підприємництва на місцевому рівні. Традиційні інструменти підтримки розвитку підприємництва (розвиток технічної інфраструктури або політика податків і зборів) повинні доповнюватися реалізацією прямої політики стимулювання розвитку підприємництва на основі комплексних заходів:

- посилення акцентів на розвиток центрів об'єднаних територіальних громад та зміцнення їх функцій як центрів місцевого економічного та соціального життя;
- вибір «точок росту» – галузей для підтримки, діяльність яких може базуватися на місцевих ресурсах та активах території, наприклад, туризм (багаті природні та культурні ресурси), переробка сільськогосподарської продукції, переробка деревини;
- формування центрів підприємництва на основі ключових галузей, на яких спеціалізується територія; ініціювання та зміцнення кластерних структур;
- інновації слід використовувати для розширення просування підприємництва у сільській місцевості; створення місцевих фондів підтримки підприємництва;
- створення інституцій підтримки підприємництва, ділового середовища, включаючи місцеві організації;
- відкриття консультаційних пунктів, надання безкоштовних порад людям, які започатковують бізнес та МСП;
- інвестицій для новостворених підприємств;
- реалізація інноваційних програм та проектів, таких як наставництво в бізнесі, коучинг, стажування та навчання на підприємствах, створення мережі бізнес-ангелів, фондів венчурного капіталу, клубів інноваційних підприємців;
- діяльність із просування ідеї підприємництва та підвищення якості людського капіталу, у тому числі з використанням інструментів інформаційного суспільства, через навчальні та інформаційно-консультаційні проекти;
- сприяння розвитку підприємництва в академічному середовищі та на рівні професійної та середньої освіти.

Реалізація цих та інших рекомендацій щодо системи підтримки розвитку підприємництва на місцевому рівні буде більш ефективною, якщо координуватиметься програмою розвитку підприємництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дикань О.В. Розвиток малого бізнесу в Україні: проблеми та шляхи забезпечення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 57. С. 58–66.
2. Лимар О.Ф. Регіональні програми розвитку малого підприємництва як фактор підвищення ефективності їх діяльності. *Облік і фінанси*. 2014. № 2. С. 160–167.
3. Гайдук В.А., Сорока В.Є. Розвиток малого підприємництва та його вплив на економіку регіону. *Економіка і регіон*. 2012. № 1. С. 34–39.
4. Ковальов А.І., Балджи М.Д., Карпов В.А. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності: монографія. Одеса: Атлант, 2014. 178 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2748> (дата звернення: 20.03.2020).
5. Васіна А. Залучення потенціалу малого підприємництва до вирішення проблем структурування економіки регіонів. *Вісник ТНЕУ*. 2013. № 4. С. 85–94.
6. Інструменти економічного розвитку територій. URL: http://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/Local_Economic_Development_Toolkit-UA.pdf (дата звернення: 27.04.2020).
7. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ: ТОВ «Підприємство ВНА», 2015. 256 с.
8. Збарський В.К. Місце регіональних програм розвитку малого підприємництва у забезпеченні зайнятості населення. *Вісник Сумського національного аграрного університету, Серія «Фінанси і кредит»*. 2012. № 2. С. 74–80.
9. Сімків Л.Є., Кулик Т.П. Реформування місцевого самоврядування в Україні: тенденції і проблемні

аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2017. № 28 С. 15–20

REFERENCES:

1. Dykan O.V.(2017) Small business development in Ukraine: problems and ways to secure it. *Visnyk ekonomiky transport i promyslovosti*, 57, 58–66 [in Ukrainian]
2. Lymar O.F. (2014) Regional programs for the development of small business as a factor in improving the effectiveness of their activities. *Oblik i finansy*, 2, 160–167 [in Ukrainian]
3. Hajduk V. A., Soroka V.E. (2012) Small business development and its impact on the region's economy. *Ekonomika i rehion*, 1. 34–39 [in Ukrainian]
4. Kovaljov A.I., Baldgy M.D., Karpov V.A. (2014) *Economic development of the region on the basis of activation of business activity: a monograph*. Odesa: Atlant Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2748> (accessed 20 March 2020) [in Ukrainian]
5. Vasina A. (2013) Attracting the potential of small business to solve the problems of structuring the economy of the regions. *Visnyk TNEU*, 4, 85–94 [in Ukrainian]
6. Territorial economic development tools. Retrieved from: http://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/Local_Economic_Development_Toolkit-UA.pdf (accessed 27 April 2020) [in Ukrainian]
7. Vasylychenko, H., Parasuyk, I. & Yeremenko, N. (2015) Planning of development of territorial communities. A manual for local self-government officials. Kiev: VNA Enterprise [in Ukrainian]
8. Zbarskyj V.K. (2012) Place of regional programs of small business development in providing employment for the population. *Visnyk Sumskogo natsionalnogo agrarnogo univertsytetu, ser «Finansy i kredyt»*, 2, 74–80 [in Ukrainian]
9. Simikiv L.E., Kulyk T. P. (2017) Local Government Reform in Ukraine: Trends and Problem Aspects. *Naukovyj visnyk Mignarodnogo humanitarnogo univertsytetu. Ser.: «Ekonomika i menedgment»*, 28, 15–20 [in Ukrainian]

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОБРИСИ КЛАСТЕРА СУДНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ МИКОЛАЇВЩИНИ

ECONOMIC AND LEGAL CONTOURS OF THE NIKOLAEV'S CLUSTER OF SHIPBUILDING ENTERPRISES

УДК 333.15

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-34>

Парсяк В.Н.

д.е.н., професор, професор кафедри економіки та організації виробництва Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Жукова Е.Ю.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та організації виробництва Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Parsyak Volodymyr

Admiral Makarov National University of Shipbuilding
Zhukova Olena
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

У статті висвітлено природу індустріальних кластерів, окреслено мотиви їх започаткування у регіонах України (зокрема, на Миколаївщині – осередді суднобудування, корабельного інжинірингу, морської транспортної логістики) та організаційно-правові форми. Визначено джерела коштів, потрібних для надання послуг персоналу підприємств-учасників. Наведено аргументи на підтримку ініціативи щодо створення кластера суднобудівних підприємств, до якого з часом можуть приєднатися товаровиробники споріднених видів економічної діяльності, залучених до спільних ланцюгів створення вартості. Визначено різницю у підходах органів державної влади нашої країни та ЄС до місця регіональних кластерів у національній промисловій політиці. Систематизовано сервіси кластера та наслідки приєднання їх учасників до програм із трансферу технологій, підвищення компетенцій співробітників, запровадження інновацій, прискорення високотехнологічних бізнесів, посилення ринкових позицій МСП.

Ключові слова: економіка, регіональна економіка, економіка моря, суднобудування, підприємства, кластери, промислова політика, організаційно-правові форми.

В статті освітлена природа індустріальних кластерів, определены мотивы их соз-

дания в регионах Украины (в частности, на Николаевщине –средоточии судостроения, корабельного инжиниринга, морской транспортной логистики) и организационно-правовые формы. Определены источники средств, необходимых для предоставления услуг персоналу предприятий-участников. Приведены аргументы в поддержку инициативы по созданию кластера судостроительных предприятий, к которому со временем могут присоединиться товаровиробители родственных видов экономической деятельности, вовлеченные в общию цепочки создания стоимости. Установлены различия в подходах органов государственной власти нашей страны и ЕС к месту региональных кластеров в национальной промышленной политике. Систематизированы сервисы индустриальных кластеров и последствия присоединения его участников к программам трансфера технологий, повышения компетенций сотрудников, внедрения инноваций, ускорения высокотехнологических бизнесов, усиления рыночных позиций МСП.

Ключевые слова: экономика, региональная экономика, экономика моря, судостроение, предприятия, кластеры, промышленная политика, организационно-правовые формы.

The authors of the article express their views on the economic nature of industrial clusters, determine the motives for their creation in the regions of Ukraine. In particular, in the south of Mykolaiv region which is the center of the enterprises of the shipbuilding and ship-repair business, ship engineering, and also sea transport logistics. The current organizational and legal forms of clusters are outlined. They are determined by the current legislation in the country. As far as the question is only about non-profit organizations, the creation of clusters in the forms of public organizations or service cooperatives is the most likely. The sources of financial resources necessary for the organization of quality service for the personnel of enterprises participating in the cluster are identified. A number of arguments in support of the initiative to create a cluster of shipbuilding enterprises are presented. Later, producers of cooperating enterprises that are involved in the common chains of value creation can join it. The differences in the approaches of state authorities of our country and the European Union regarding the choice of the place of regional clusters in national industrial policy are established. It has been also established that their cause is, in particular, the absence of elementary ideas among some officials of the content of clusters. Meanwhile, experience suggests that they are a tool to increase the competitive ability of producers in the struggle for the attention of solvent customers. The cluster services are systematized and the consequences of joining its member's programs of technology transfer, enhancing employee competencies, balancing industrial systems, introducing innovations, accelerating high-tech businesses (especially those which products are oriented to foreign markets), and strengthening the market positions of small and medium-sized enterprises. The generalizations and conclusions made by the authors are the result of their own observations and analysis of the facts drawn from published and electronic, domestic and foreign publications.

Key words: economy, regional economy, marine economy, shipbuilding, enterprises, clusters, industrial policy, legal forms.

Постановка проблеми. Невіддільним складником морської індустрії є суднобудування з характерними для нього запеклими бізнес-бойовищами. Послухати декого з наших земляків, конкуренція у галузі діє вибірково. Це помилкове враження – вона нікому помилувань не проголошує. Приклад – нещодавня об'ява про банкрутство верфі *Harland&Wolff* (Північна Ірландія), яка подарувала світу сумнозвісний *Titanic* та крейсер *Belfast*, перетворений із часом на музей у столиці Великої Британії. З різними власниками вона пропрацювала без малого 160 років і у свої найкращі часи надавала роботу 35 тис співробітників. Тепер їх трохи більше 120.

Виникають асоціації з українськими реаліями. Але відмінність у тому, що белфастці, потерпаючи від браку замовлень, із 2003 р. заходилися виготовляти обладнання для морської поновлювальної енергетики. На 16 років цього вистачало для підтримки життєздатності. Джерелом даної інформації був сайт компанії, до якого тепер немає доступу: знайшовся покупець – енергетична фірма *Infrastrata*. Робітники виготовлятимуть металоконструкції, а от суднобудівні перспективи втрачено остаточно.

Не виключаємо, що проблем більшало б, якби менеджмент західних корабелень, разом із колегами споріднених підприємств, залучених у спільні

ланцюги створення вартості, не вдавався до пошуків різноманітних засобів опору негараздам. Серед інших розкрився й такий інструмент, як кластери. Для когось вони перетворилися на невіддільну частину повсякчасного економічного буття, тому їхні співробітники застосовують цей термін у суто прагматичних контекстах, гарно розуміючи його природу та призначення кластерів.

Як наслідок, реєструємо появу в бізнес-просторі не лише суднобудівних, а й кластерів морської індустрії. На діаметрально протилежному боці бачимо тих, хто скоріше віддає данину моді, ніж уявляє собі корисні наслідки практичного використання регіональної кластеризації. Із цієї причини маємо приклади занадто тривалого часу між генеруванням відповідної ініціативи та організаційним оформленням кластера. А подекуди, на жаль, далі декларацій про наміри справа не рухається.

Ініціативу щодо започаткування кластерів у вітчизняному суднобудуванні проголосили бізнесмени, менеджмент суднобудівних заводів, інжинірингових бюро, розташованих у Миколаєві, а також, що природно, науковці Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. Її підтримали очільники місцевої територіальної громади, міжнародні фінансові організації, зокрема Європейський банк реконструкції та розвитку. Як наслідок, після інтенсивного обговорювання у фаховому та експертному середовищі на початку 2019 р. зацікавлені сторони підписали «Меморандум про створення кластера морського сервісу». Між тим цей та схожі почини залишаються скоріше поодинокими винятками, ніж закономірністю.

Воно й не дивно: братися за добре діло є сенс, коли розумієш природу явища, з яким стикнувся. Ми ж мали можливість спостерігати за учасниками не однієї дискусії, слухати їхні публічні висловлювання, пропозиції, інколи – суперечки, заяви й, урешті-решт, переконалися майже остаточно, що, звертаючись до теми кластерів, вони часто-густо говорили про абсолютно різні речі. Тому й очікування не справджувалися, і власне місце в майбутній структурі розглядалося під неоднаковими кутами зору. Ніхто нібито не чинить опір і готовий підтримати конструктивну ініціативу, але не уловлює, в який саме спосіб і який зиск від цього матиме.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наші умовиводи збігаються з думками колег-науковців [1, с. 203; 2, с. 589; 3, с. 155–156]. Віддаючи належне утворувальному потенціалу кластерів, вони водночас констатують, що українська сьогоденність далека від того, що ми маємо можливість спостерігати в індустріально розвинених країнах. Хтось пояснює це нерозвиненим інституціональним підґрунтям (ми б сказали, його відсутністю). Інші дорікають колегам по цеху за неуважне ставлення до проблеми. Є претензії й до бізнесу, який мав би проявляти найбільшу зацікавленість

у зростанні своєї ефективності завдяки застосуванню прогресивних форм підкріплення корпоративних потенціалів.

Рясніють сторінки журналів та монографій чисельними визначеннями кластерів [наприклад, 4–6]. Ознайомитися з ними важливо, оскільки в Україні автори законодавчих та нормативних актів, наприклад, дотепер із даного приводу не висловлювалися. Це, м'яко кажучи, дивно, оскільки на відміну від них політика промислових кластерів уже давно є складовою частиною глобальної промислової політики ЄС.

Про результати такого далекоглядного підходу отримуємо відомості від самої Європейської Комісії [7]: «Кластери є основною частиною континентального промислового ландшафту. Вони відіграють вирішальну роль для посилення співпраці та з'єднання підприємств, особливо малих та середніх (МСП); підтримки впровадження інновацій, інтернаціоналізації та розширення масштабів МСП; налагодження транснаціонального партнерства, отримання доступу до глобальних ланцюгів вартості; цифрової та «зеленої» трансформації». У цьому ж джерелі знаходимо таке тлумачення: промислові кластери – це групи спеціалізованих підприємств, найчастіше малих, середніх та інших пов'язаних із ними суб'єктів, які щільно співпрацюють.

Тепер подивимося на визначення, запропоноване авторами «Морської доктрини України на період до 2035 р.» [8]: «Морський кластер – неформальне функціональне об'єднання подібних, суміжних або додаткових суб'єктів морегосподарського комплексу з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги й мають спільні можливості або загрози». Маємо справу з абсолютною нісенітницею. Про яке «неформальне об'єднання» може йтися, якщо всі їх різновиди детально викладені у главі 12 Господарського кодексу України [9]. Неформальну корпорацію, консорціум або концерн неможливо уявити навіть у страшному сні. Це – статутні або договірні господарські організації. Тим більше, треба здогадуватися про критерії «подібності» чи «додатковості» господарюючих суб'єктів (розміри, вид діяльності, організаційно правові форми?).

Різниця між підходами очевидна. Як, власне, і результати трансформації слова у справу. В усіх частинах об'єднаної Європи діє 2 900 спеціалізованих кластерів, які охоплюють 19% робочих місць (близько 54 млн осіб) та 22% від заробітної плати найманих працівників, яка, до речі, на 13,5% більша за інші економічні локації. Порівняно з ними у кластерах на 141% швидше зростають стартапи, на 143% більше фірм із топовою продуктивністю праці та на 77% таких, які швидко

сильнішають завдяки здібному персоналу, виключній якості продукції, новим технологіям, результативним маркетинговим рішенням [10]. Відомості про кількість кластерів у нашій країні та їх ефективність – суперечливі [11; 12, с. 158–159; 13]. Тому покладемося на [14]: їх 23, з яких тільки сім – індустріальні.

Постановка завдання. Тож спробуємо зробити те, чого інші не спромоглися: з'ясуємо природу кластерів, їх призначення та мотиви, якими послуговується бізнес, прихильний до ідеї їх запровадження. Не виключаємо, що подальші міркування та узагальнення будуть сприйняті читачами критично і навіть спонукатимуть їх до контрпропозицій. Уважаємо, що вони на часі, оскільки сприятимуть спільному пошуку відповіді на питання: який зміст закладено у категорію «кластер»? На шляху до окресленої мети спиратимемося на наші твердження, викладені, зокрема, в англомовному *Baltic Journal of Economic Studies* [15].

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку прояснимо, що, власне, кластером називають. Для цього звернемося до словників: *Cambridge Dictionary* та Академічного тлумачного словника української мови (АТСУМ). Проаналізувавши інформацію, наведену в табл. 1, робимо висновок: з англійської мови *cluster* у розумінні,

яке нас цікавить, перекладається як «скупчення».

Але у кожному реальному випадку сутнісний зміст терміна визначається контекстом вживання та природою об'єктів, з яких він складається (онуки, студенти, підприємства). В україномовній інтерпретації маємо: в першому випадку – високу кореляцію з дефініціями колег із Кембриджу, в другому йдеться про те саме, про що мовиться у *Господарському кодексі України*. Щоб розставити крапки над «і», звіримося з М. Портером, якого небезпідставно вважають одним із засновників сучасної теорії менеджменту і першовідкривачем кластерного підходу до вдосконалення бізнес-процесів. У його хрестоматійній статті [18] знаходимо ціле розмаїття кластерів (табл. 1):

кластери – географічні скупчення фірм у певній галузі. Наприклад, суднобудівних підприємств, інжинірингових бюро, транспортно-логістичних хабів, ферм із вирощування риби та морепродуктів в умовах, штучно створених для цього, судноплавних компаній. Миколаїв із цього приводу виглядає надзвичайно привабливою локацією (табл. 2) [19, с. 95–96; 20, 21];

кластери з участю маркетингових посередників, залучених до каналів збуту, та кінцевих споживачів продукції (судноплавних компаній, яхт-клубів, підприємств офшорної індустрії: нафто- та газо-

Таблиця 1

Трактування категорії «кластер»

Джерело	
Cambridge Dictionary [16]	АТСУМ [17]
<p>1. Скупчення подібних, близьких один до одного об'єктів (речей, осіб), які іноді оточують кого-небудь або що-небудь. Наприклад: кластер галактик, кластер шанувальників відомої особистості, кластер підприємств у спеціальній економічній зоні, кластер комп'ютерів, з'єднаних для підвищення продуктивності операцій, що виконуються*.</p> <p>2. Об'єднання**, групування подібних речей для оточення чого-небудь або кого-небудь, учинення спільних дій у межах невеликої площі, серед невеликої групи людей. Наприклад, онуки оточують дідуся, щоб послухати вечірню казку, авіапасажири в аеропорту вишиковуються перед табло з інформацією про рейси.</p>	<p>1. Скупчення – велика кількість зібраних, зосереджених в одному місці людей, предметів і так інше.</p> <p>2. Об'єднання*** – ціле, що склалося на основі з'єднання, поєднання чого-небудь. Організація людей на основі спільності мети, завдань.</p>

Пояснення: * У тезаурусі, який додається до статті, знаходимо синоніми: ансамбль, покоління, підгрупа, збірка, набір даних, антологія, сніп. Усе це іменники.**Це дієслово, тому наголос на букві «а»***Це іменник, тому наголос на букві «є».

Таблиця 2

Скупчення підприємств економіки моря у м. Миколаїв

Вид діяльності	Найменування
Суднобудування та судноремонт	ДП «Миколаївський суднобудівний завод», ПАТ «Миколаївська верф SmartMaritimeGroup», ПАТ «Океан», ТОВ «Суднобудівна-судноремонтна компанія «Миколаївська верф», ТОВ «ЮСК Сервіс», Суднобудівний завод «Нібулон», ТОВ «Чорноморська яхтена верф», ТОВ «Магістраль-Юг», ТОВ «Артіль»
Корабельний інжиніринг	ДП «Дослідно-проектний Центр Кораблебудування», ПАТ «Чорноморсуднопроект, ТОВ ПКБ «MDEM», ТОВ «С-Job», ПДБ «ProLIN», ТОВ «ZalivShipDesign», ТОВ «AsabaDesignCentre», ПП «Торола Дизайн Груп», ТОВ «Дизайн-група АЛА»
Порти та портові термінали	ДП «Миколаївський морський торговельний порт», ДП «Дніпро-Бузький морський торговельний порт», ТОВ «Ніка-Тера», ДП «Спеціалізований морський порт «Ольвія», ДП «Миколаївський річковий порт», Перевантажувальний термінал ТОВ «Нібулон»

Пояснення: ДП – державне підприємство, ПАТ – публічне акціонерне товариство, ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю, ПКБ – проектно-конструкторське бюро, ПДБ – проектно-дизайнерське бюро.

Приклади кластерів морської індустрії [22]

Назва	Країна	Регіон	Економічні сектори
MarineTecnology Centre	Іспанія	Мурсія	Рибальство, рибопереробка, транспорт та логістика, аквакультура, технологія рибальства, морський туризм
Marine Cluster Bulgaria	Болгарія	Північно-східний	Суднобудування та судноремонт, морський транспорт, логістика
The Marine Industries Science&Technology (MIST) Cluster	США	Флорида, Алабама, Міссісіпі, Луїзіана	Комерційне й рекреаційне рибальство, видобуток нафти та газу, суднобудування, марикультура, збереження та відновлення довкілля,
Team Humber Marine Alliance	Велика Британія	Східний Йоркшир та Північний Лінкольншир	Морський транспорт, логістика, морська поновлювальна енергетика, суднобудування та судноремонт

видобування, морських вітрових парків, сервісних фірм, які опікуються підтриманням їх життєдіяльності). Skorиставшись інформацією від European cluster collaboration platform, наведемо приклади деяких з них (табл. 3);

кластери, які охоплюють ще й підприємства споріднених галузей та інших суб'єктів, здатних посилити конкурентну спроможність товаровиробників першої групи, надати нових імпульсів розвитку регіонів. Наприклад, постачальників судового устаткування, матеріалів, надавачів послуг (щодо монтажу та ремонту обладнання, харчування співробітників, енерго- й водопостачання тощо), порти, страхові агенції, фінансово-кредитні установи;

кластери, до яких приєднані науково-дослідні центри з розроблення техніки та технологій, агенції з нагляду за дотриманням будівельних норм та системами управління якістю, а також заклади освіти з місією формувати професійні компетенції майбутніх співробітників підприємств морського господарського комплексу. У Миколаєві це єдиний у країні Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаївський політехнічний коледж, Вище професійне училище

суднобудування, Миколаївський професійний суднобудівний ліцей та ін.;

кластери, у піднесені яких зацікавлені уряд та керманічі місцевих територіальних громад. Їх приваблюють зазвичай нарощування підприємствами – учасниками кластеру експорту продукції, створення нових робочих місць, посилення економічної потужності, отже, привабливості регіонів для тамтешніх мешканців, які полишать мрії працювати на чужині.

Від прикладу до прикладу спостерігаємо ефект дії доцентрових сил. Вони дужчають разом із посиленням продуктивності та конкурентної спроможності кожного, хто вже перебуває у скупченні або лише відкрив для себе переваги, пов'язані з приєднанням до кластера – системи відкритої та демократичної. Його можна порівняти з цеховими гільдіями Середньовіччя (якщо говорити про історичні асоціації). Заходами щодо створення найкращих умов для ведення бізнесу, здійснення природоохоронних програм виступають: зустрічі (семінари, конференції, круглі столи), обмін інформацією, накопиченим досвідом, найкращими практиками, політичними ініціативами, результатами

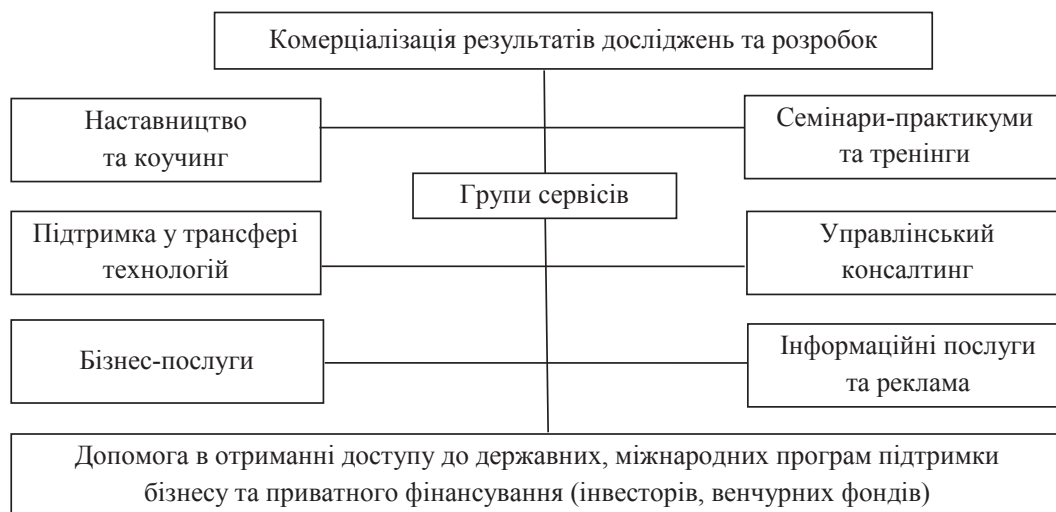

Рис. 1. Різновиди діяльності кластерів

Правові засади створення кластерів морської індустрії

Законодавча база	Організаційно-правова форма	Джерела наповнення бюджету
Закони України «Про громадські об'єднання»	Громадське об'єднання, засноване юридичними особами приватного права	Вступні, членські та цільові внески
Закони України «Про кооперацію»	Кооператив, який утворюється юридичними особами для надання їм послуг, пов'язаних із провадженням господарської діяльності	Пай, додатковий пай, цільові внески

Джерело: складено на основі [23; 24]

дичну особу. Водночас з'являється подвійне підпорядкування співробітників адміністрації кластера, усунування їх від розпорядження фінансовими ресурсами, що здатне спровокувати неабияку плутанину зі звітністю та ускладнення в комунікаціях. Із цієї причини пропонуємо розглянути ще один варіант – створення виконавчої ради кластера в організаційно-правовій формі, передбаченій чинним законодавством (табл. 4).

Йдеться про громадську організацію або про обслуговуючий кооператив. Щодо джерел фінансування, то з досвіду розвинених країн відомі на додаток: допомога приватних фондів, пожертви від тих, хто зацікавлений у прогресі промисловості. Вагомим виглядає сприяння держави: гранти, консультації щодо міжнародного маркетингу, освітні програми, моніторинг та оцінювання діяльності, створення інфраструктури, сприяння екологічній безпеці, розбудова кластерного менеджменту, співфінансування бізнес-проектів, включаючи стартапи, на засадах державно-приватного партнерства.

Тим, хто перебуває при владі, треба зрозуміти: йдеться про заохочення регіонального розвитку за найбільш злободенними напрямками: запровадження інновацій, збалансування промислових систем, прискорення високотехнологічних бізнесів, посилення позицій МСП, поліпшення якостей людського капіталу.

Чисельність та персональний склад органу, який ми назвали акселератором (адміністрацією, виконавчою радою) кластера, прямо залежать від структури та складності функцій, які йому делеговані. В адміністрації Blue Maritime Cluster (Норвегія), наприклад, працює шість співробітників: генеральний директор, директор із комунікацій, директор з інновацій, досліджень та освіти, фінансовий директор та два радники [25]. З сімох осіб складається виконавча рада Maritimes Cluster norddeutschland [26].

Безсумнівною виглядає вимога залучати до складу виконавчого органу осіб із бездоганною діловою репутацією, одна лише постать яких завдяки загальноновизнаними чеснотам, ентузіазму, конструктивним ініціативам справляє позитивне враження і на підприємців, і на державних чинов-

ників, і на благодійників, і на широкі громадські кола, включаючи медіа. Досвід, знання та вміння кожного – гарантія зростання конкурентної спроможності учасників кластера. Кращої мотивації для них годі й шукати.

Висновки з проведеного дослідження. Вважаємо непростачною помилкою обходити увагою таке важливе явище сучасного економічного життя, яким є кластери. Їхній потенціал з успіхом мобілізують найпотужніші країни світу. Уряди, що їх очолюють, закладають регіональну кластеризацію в підґрунтя своєї промислової політики, чого, на жаль, не можна сказати про Україну. До цієї пори прихильниками ідеї залишаються окремі особи-ентузіасти та невеликий прошарок підприємців-новаторів. Однією з причин такого стану речей вважаємо неусвідомлення широким загалом промисловців та підприємців сутності кластерів як інструменту піднесення бізнесу.

Незважаючи на, здавалося б, винятково несприятливі умови, Миколаїв не тільки не втрачає історично набутого кораблебудівного статусу, а й набуває нової якості у цьому унікальному та високотехнологічному різновиді господарської діяльності. Характерними його рисами є абсолютне домінування малих та середніх підприємств, а також небачений розквіт компаній корабельного інжинірингу. До набуття Україною незалежності в місті працювала лише одна – Центральне конструкторське бюро «Чорноморсуднопроект». Їх теперішня кількість та рівень організації виробництва становлять матеріальний фундамент для розбудови нових відносин між власниками та менеджментом у межах регіонального кластера морської індустрії.

Виконавчий орган кластера є неприбутковою організацією з авторитетним та надзвичайно компетентним персоналом, який здатен створити найсприятливіші умови для розповсюдження серед учасників важливих практик, знань та вмінь, які сприяють зростанню бізнесів. Для того щоб сталося саме так, підприємці мають усвідомити: заощаджувати на майбутньому – короткозоро і навіть небезпечно. Самотужки можна деякий час протриматися на висококонкурентних ринках, але бути рівним серед найкращих – навряд.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васильєва О.І. Сучасний стан формування та функціонування кластерів в Україні. *Університетські наукові записки*. 2017. № 61. С. 201–210. URL : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1693.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
2. Гріднева М.А. Характерні риси кластероутворення в регіонах. *Економіка і суспільство*. 2018. № 14. URL : http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/83.pdf (дата звернення: 09.04.20).
3. Самойленко Г. Кластерні структури регіонів України: теоретичні аспекти та перспективи практичної реалізації. *Проблеми та перспективи економіки та управління*. 2019. № 1. С. 155–165.
4. Cluster programs in European beyond. European Observatory for Clusters and Industrial Change. European Commission. 2019. 146 p. URL : <https://www.eucluster2019.eu/files/events/4538/files/eocic-cluster-programme-report-2905.pdf> (last accessed: 02.04.2020).
5. Bere R.C., Bucerzan (Precup) I. Cluster Analysis on Cohesion Policy Towards Europe 2020 Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. *Romanian Statistical Review*. 2015. Vol. 63(4). P. 95–111. URL : <https://ideas.repec.org/a/rsr/journal/v63y2015i4p95-111.html> (last accessed: 10.04.2020).
6. Njøs R., Jakobsen S.-E. Cluster policy and regional development: scale, scope and renewal. *Regional Studies, Regional Science*. 2016. Vol. 3. № 1. P. 146–149. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21681376.2015.1138094> (last accessed: 10.04.2020).
7. Industrial cluster policy. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. *European Commission*. URL : https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster_en (last accessed: 06.04.2020).
8. Морська доктрина України на період до 2035 р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/243196733> (дата звернення: 21.04.2020).
9. Господарський кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n911> (дата звернення: 01.04.2020).
10. Trends in European clusters: results from the 2019. European panorama, trends and priority sectors reports published. Published on: 17.12.2019. URL : <https://www.clustercollaboration.eu/news/trends-european-clusters-results-2019-european-panorama-trends-and-priority> (last accessed: 17.04.2020).
11. УКРАЇНА: Контактні дані кластерів 2019 р. (станом на 04.01.2019). URL : https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/cluster_contact_information_4_january_2019_ukr.pdf (дата звернення: 21.04.2020).
12. Самійленко Г. Кластерні структури регіонів України: теоретичні аспекти, проблеми та перспективність практичної реалізації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1(17). С. 155–165.
13. Маслак О.О., Дорошкевич К.О., Удовиченко Т.Є. Кластеризація національної економіки: сучасний стан та оцінювання динаміки розвитку. *Сучасні тенденції розвитку регіонів, підприємств та їх об'єднань*. Дніпро : Пороги, 2018. С. 131–145.
14. European Cluster Collaboration Platform. List of Cluster Organisations. Ukraine. URL : <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-list> (last accessed: 17.04.2020).
15. Parsyak V., Zhukova O. Alternative strategies for construction of the organizational structure of management of the marine industry cluster in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 4. №. 5. P. 110–120.
16. Cambridge Dictionary (2019). URL : <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/security> (last accessed: 21.04.2020).
17. Akademichny jtlumachnyj slovnyk ukrajinskoyi movy (1980). URL : <http://sum.in.ua/s/bezpeka> (last accessed: 17.04.2020).
18. Porter M. Clusters and the New Economics of Competition. URL : <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition> (last accessed: 22.04.2020).
19. Жукова О.Ю., Парсяк В.Н., Жуков Ю.Д. Інноваційний аутсорсинг в управлінні мультисервісним інжиніринговим підприємством. Херсон : Олді-плюс, 2017. 248 с.
20. Суднобудівні підприємства Миколаєва. URL : <http://shipbuilding.mk.ua/?p=2574> (дата звернення: 21.04.2020).
21. Водний транспорт. Управління інфраструктури Миколаївської облдержадміністрації. URL : <http://www.mk.gov.ua/ua/oda/pidrozydyly/inf/> (дата звернення: 21.04.2020).
22. List of cluster organizations. Marine clusters. European cluster collaboration platform. URL : (last accessed: 21.04.2020).
23. «Про кооперацію» : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення: 21.04.2020).
24. «Про громадські об'єднання» : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 21.04.2020).
25. Blue Maritime Cluster. The blue maritime team. URL : <https://www.bluemaritimecluster.no/gce/contact-us/> (last accessed: 22.04.2020).
26. Maritimes Cluster norddeutschland. Executive Board. URL : <https://www.maritimes-cluster.de/en/about-us/executive-board/> (last accessed: 22.04.2020).

REFERENCES:

1. Vasylieva O.I. Suchasnyi stan formuvannia ta funktsionuvannia klasteriv v Ukraini. *Universytetski naukovi zapysky*, 2017, № 61, pp. 201-210. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1693.pdf> (accessed 21 April 2020).
2. Hridnieva M.A. Kharakterni rysy klasteroutvorenna v rehionakh. *Ekononika i suspilstvo*. 2018, № 14, URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/83.pdf (accessed 9 April 2020).
3. Samoilenko H. Klasterni struktury rehioniv Ukrainy: teoretychni aspekty ta perspektyvy praktychnoi realizatsii. *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. 2019, № 1, pp. 155-165.
4. Cluster programs in European beyond. European Observatory for Clusters and Industrial

Change. European Commission. 2019. 146 p. URL: <https://www.eucluster2019.eu/files/events/4538/files/eocic-cluster-programme-report-2905.pdf> (accessed: 2 April 2020).

5. Bere R.C., Bucerzan (Precup) I. Cluster Analysis on Cohesion Policy Towards Europe 2020 Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. *Romanian Statistical Review*. 2015. Vol. 63 (4). P. 95-111. URL: <https://ideas.repec.org/a/rstr/journal/v63y2015i4p95-111.html> (accessed: 10 April 2020).

6. Njøs, R., Jakobsen S.-E. Cluster policy and regional development: scale, scope and renewal. *Regional Studies, Regional Science*. 2016. Vol. 3. № 1. P. 146-149. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21681376.2015.1138094> (accessed: 10 April 2020).

7. Industrial cluster policy. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster_en (accessed: 06 April 2020).

8. Morska doktryna Ukrainy na perioddo 2035 r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243196733> (accessed: 21 April 2020).

9. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n911> (accessed: 1 April 2020).

10. Trends in European clusters: results from the 2019. European panorama, trends and priority sectors reports published. Published on: 17.12.2019. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/news/trends-european-clusters-results-2019-european-panorama-trends-and-priority> (accessed: 17 April 2020).

11. UKRAINA: Kontaktni dani klasteriv 2019 r. (stanom na 4.01.2019 r.). URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/cluster_contact_information_4_january_2019_ukr.pdf (accessed: 21 April 2020).

12. Samiilenko H. Klasterni struktury rehioniv Ukrainy: teoretychni aspekty, problemy ta perspektyvni praktichnoi realizatsii. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. 2019, № 1 (17), pp. 155-165.

13. Maslak O.O., Doroshkevych K.O., Udovychenko T.Ye. Klasteryzatsiia natsionalnoi ekonomiky: suchasnyi stan ta otsiniuvannia dynamiky rozvytku. V: *Suchasni tendentsii rozvytku rehioniv, pidpriemstv ta yikh obiednan*. Dnipro: «Porohy», 2018, pp. 131-145.

14. European Cluster Collaboration Platform. List of Cluster Organisations. Ukraine. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-list> (accessed: 17 April 2020).

15. Parsyak V., Zhukova O. Alternative strategies for construction of the organizational structure of management of the marine industry cluster in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019, Vol. 4, №. 5, C. 110-120.

16. Cambridge Dictionary (2019). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/security> (accessed: 21 April 2020).

17. Akademichny jtlumachnyj slovnyk ukrayinskoyi movy (1980). URL: <http://sum.in.ua/s/bezpeka> (accessed: 17 April 2020).

18. Porter M. Clusters and the New Economics of Competition. URL: <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition> (accessed: 22 April 2020).

19. Zhukova O.Yu., Parsiak V.N., Zhukov Yu.D. Innovatsiyni outsorsynh v upravlinni multiservisnym inzhynirnyhovyim pidpriemstvom. *Kherson: Oldi-plus*, 2017, 248 p.

20. Sudnobudivni pidpriemstva Mykolaieva. URL: <http://shipbuilding.mk.ua/?p=2574> (accessed: 21 April 2020).

21. Vodnyi transport. Upravlinnia infrastruktury Mykolaivskoi oblderzhadministratsii. URL: <http://www.mk.gov.ua/ua/oda/pidrozydily/inf/> (accessed: 21 April 2020).

22. List of cluster organizations. Marine clusters. European cluster collaboration platform. URL: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-list> (last accessed: 21.04.2020).

23. «Pro kooperatsiiu». Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (accessed: 21 April 2020).

24. «Pro hromadski obiednannia» Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (accessed: 21 April 2020).

25. Blue Maritime Cluster. The blue maritime team. URL: <https://www.blumaritimecluster.no/gce/contact-us/> (accessed: 22 April 2020).

26. Maritimes Cluster nord deutschland. Executive Board. URL: <https://www.maritimes-cluster.de/en/about-us/executive-board/> (last accessed: 22 April 2020).

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ СИСТЕМ: НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

DIGITAL TRANSFORMATION OF TERRITORIAL MANAGEMENT SYSTEMS: DIRECTIONS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Метою статті є обґрунтування напрямів та перспектив розвитку цифрової трансформації територіальних управлінських систем. На основі вивчення кращого європейського досвіду визначено основні напрями цифрової адаптації територіальних управлінських систем, серед яких слід назвати електронні адміністративні послуги, що мають здійснюватися на єдиній інтернет-платформі, електронну медицину (портал пацієнта), електронну освіту (портал учня), електронну безпеку, електронний бізнес (портал підприємця), електронні житлово-комунальні послуги. Досліджено сучасний стан та перспективні напрями цифрової трансформації міста Миколаїв у контексті вдосконалення публічного управління та впровадження цифрових технологій в усі сфери економічного розвитку, житлово-комунального господарства та соціального забезпечення. Для вдосконалення процесів цифрової трансформації міста Миколаїв та інших адміністративно-територіальних утворень запропоновано напрями розвитку.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, цифрова трансформація, територіальні управлінські системи, цифрові технології, напрями розвитку.

рової трансформації територіальних управлінських систем. На основі изучения лучшего европейского опыта определены основные направления цифровой адаптации территориальных управленческих систем, среди которых следует назвать электронные административные услуги, которые должны осуществляться на единой интернет-платформе, электронную медицину (портал пациента), электронное образование (портал ученика), электронную безопасность, электронный бизнес (портал предпринимателя), электронные жилищно-коммунальные услуги. Исследованы современное состояние и перспективные направления цифровой трансформации города Николаев в контексте совершенствования публичного управления и внедрения цифровых технологий во все сферы экономического развития, жилищно-коммунального хозяйства и социального обеспечения. Для усовершенствования процессов цифровой трансформации города Николаев и других административно-территориальных образований предложены направления развития.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, цифровая трансформация, территориальные управленческие системы, цифровые технологии, направления развития.

Целью статьи является обоснование направлений и перспектив развития циф-

УДК 33:005.57:004.77

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-35>

Сенкевич О.Ф.

здобувач

Національний університет кораблебудування

імені адмірала Макарова

Войт Д.С.

к.е.н., докторант

Міжнародний університет бізнесу і права

Senkevich Alexander

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

Voit Dmitriy

International University of Business and Law

The purpose of the article is to substantiate the directions and prospects for the development of digital transformation of territorial management systems. Based on the study of the best European experience, the main directions of digital adaptation of territorial management systems are identified, including: electronic administrative services to be provided on a single Internet platform, e-medicine (patient portal), e-education (student portal), e-security, e-business (entrepreneur's portal), electronic housing and communal services. It is noted that the processes of digital adaptation of governance should be carried out in accordance with the basic principles of the EU in this area, i.e.: the priority of the digital format for the provision of public services; avoiding the re-provision of information from citizens and businesses and minimizing duplication; inclusiveness, accessibility and transparency; reliability and safety; protection of personal data and confidentiality. The current state and perspective directions of digital transformation of the city of Mykolayiv in the context of improvement of public administration and introduction of digital technologies in all spheres of economic development, housing and communal services and social security are investigated. It is determined that at the current stage the city has a number of technologies for digital support of public administration and e-government, the prerequisites for the introduction of digital technologies in certain areas of utilities and business. The main barriers of accelerated informatization of public administration in the region are systematized, including: technical (outdated material base of computer systems and relevant equipment in some administrations and departments), personnel (lack of specialists in setting up and maintaining relevant software; low level of qualification of officials individuals, employees, representatives of public and other organizations in the context of the use of specialized software e-government and e-democracy), organizational (lack of proper level and standards of electronic document management, horizontal and vertical communications, low level of integration of information systems of individual services, departments and utilities).

Key words: digital economy, digitalization, digital transformation, territorial management systems, digital technologies, directions of development.

Постановка проблеми. Реформи, що запроваджені в Україні, окрім іншого, спрямовані на оптимізацію та раціоналізацію функціонування органів управління на всіх рівнях (державний, регіональний, місцевий), що відбувається на засадах перерозподілу функцій, владних повноважень між державою й регіонами, а також встановлення ефективних комунікаційних зв'язків з громадськістю на основі впровадження інформаційних технологій. Це дасть змогу суттєво скоротити адміністративні витрати, оптимізувати процеси взаємодії між державними органами влади, громадянами та бізнесом, сформувати інформаційний базис для прийняття обґрунтованих

управлінських рішень та підвищити рівень довіри до органів публічної влади.

Перевагами системи електронного менеджменту територій, що вже показали свою ефективність на практиці розвинутих країн, є розширена та поновлювана база даних про всі сфери життєдіяльності міста (регіону, громади), що дає змогу приймати об'єктивні та обґрунтовані рішення; економія часу населення та бізнесу (понад 90% послуг доступні цілодобово в онлайн-режимі), суттєве скорочення чисельності персоналу в органах управління та економія адміністративних витрат; підвищення рівня довіри населення до органів влади; покращення бізнес-клімату на основі усу-

нення значної кількості адміністративних бар'єрів та підвищення прозорості процесів видання дозвільної документації.

Процеси цифрової адаптації управління мають здійснюватися згідно з основними засадами ЄС у цій сфері, такими як пріоритетність цифрового формату надання публічних державних послуг; уникнення повторного надання інформації від громадян та бізнесу й мінімізація її дублювання; інклюзивність, доступність та прозорість; надійність та безпека; захист персональних даних та конфіденційність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливостям дослідження й обґрунтування перспектив розвитку цифрової трансформації регіонів України значну увагу приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема М. Алексинська, А. Бастрова, Б. Каргін, О. Кузьмін, Т. Кваша, І. Крамаренко, І. Іртищева, Н. Солярчук, М. Стегней, Н. Харченко, Л. Федулова, Т. Писаренко. Однак водночас значна кількість проблем формування напрямів та перспектив цифрового розвитку залишається недостатньо розкритою на регіональному рівні. У наявних наукових доробках неповною мірою знайшли відображення сучасні погляди науковців щодо розвитку цифрової трансформації територіальних управлінських систем.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування напрямів та перспектив розвитку цифрової трансформації територіальних управлінських систем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В Україні на цьому етапі тривають процеси формування аналогічних систем, зокрема на рівні держави доступні окремі види соціальних, адміністративних та правових послуг, кількість користувачів яких щорічно зростає. У 2017 році Розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію розвитку електронного урядування в Україні на період до 2020 року, яка покликана підтримати координацію та співпрацю органів державної влади та органів місцевого самоврядування для досягнення необхідного рівня ефективності та результативності розвитку електронного урядування, просування ідеї реформування державного управління та децентралізації на базі широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в усій країні, а також сприяти реалізації першочергових пріоритетів, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [1].

У 2018 році Кабінетом Міністрів України розроблено та затверджено план заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні, що включає такі елементи:

1) модернізація електронних послуг та розвиток взаємодії органів державної влади, громадян і суб'єктів господарювання за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (розвиток елек-

тронних послуг, розвиток відкритих даних, розвиток електронних інструментів залучення фізичних та юридичних осіб, розвиток електронної ідентифікації та довірчих послуг);

2) модернізація державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (розвиток електронної взаємодії, розвиток електронного документообігу, електронне урядування базових галузей та підтримка пріоритетних реформ);

3) управління розвитком електронного урядування (формування базової інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури електронного урядування, підвищення ефективності управління розвитком електронного урядування) [2].

Водночас процеси цифровізації у регіонах гальмуються низкою перешкод, серед яких слід назвати опір змінам та консервацію звичних аналогових систем і процедур, відсутність якісного технічного забезпечення, брак спеціалістів у сфері ІТ, низький рівень кваліфікації персоналу адміністрацій, відсутність навичок використання інформаційних систем та недовіру до їх надійності серед населення, зокрема старшого покоління.

В Україні розроблений та функціонує сервіс «Розумне місто» [3], що містить ІТ-інструменти та відповідні модулі для оптимізації процесів публічного управління та самоврядування, а також підвищення прозорості влади. Сервіс є гнучким, тобто його модулі здатні підлаштовуватися під будь-які типи населених пунктів та ОТГ.

Під час створення продукту були визначені такі пріоритети:

- зручний та інтуїтивно зрозумілий інтерфейс;
- багатофункціональність;
- консолідованість послуг та інструментів;
- можливість встановлення додаткових модулів;
- розподілення доступу до модулів залежно від вибраного міста;
- інструмент мотивування користувачів;
- можливість розроблення модулів власноруч та додавання їх до меню свого міста.

Окрім того, передбачено такі інструменти для міст, як зведена інформація, новини, петиції, заваження по ЖКГ, опитування, електронні послуги, відкриті фінанси, відкритий бюджет, електронні закупівлі, донорство крові, реєстр ліків, черги на житло [4, с. 93].

Важливим напрямом процесу цифровізації територіального управління, як вважає Т. Биркович, є розроблення загальнонаціональних програм, які були б спрямовані на підтримку та розвиток інфраструктури українського суспільства загалом. Для цього з боку держави необхідна підтримка стимулювання та розвитку цифрових технологій, зокрема системи культивування цифрових навичок на рівні початкової, середньої та вищої освіти. Важливо для цього розглянути мож-

ливість отримання освіти для літніх людей, які зможуть отримати додаткову освіту (знання), які б відповідали їхнім потребам та інтересам, дали їм змогу користуватися новими можливостями цифрових технологій [5].

Розглянемо стан впровадження цифрових технологій у систему публічного управління територіальним розвитком на прикладі міста Миколаїв. Це місто зі значним промислово-економічним та науковим потенціалом, широкими можливостями для розвитку внутрішніх міжрегіональних і зовнішніх міждержавних зв'язків. Розташування міста, портове господарство створюють усі передумови для подальшого розвитку, інтеграції міста до світової економіки, формують високий інвестиційний потенціал міста.

У стратегії розвитку міста зазначено, що «до 2021 року Миколаїв – провідний центр розвитку Півдня України, визнаний на міжнародному рівні головним логістичним хабом Чорноморського басейну, що в тісній співпраці з науково-освітніми закладами впроваджує сучасні технології, забезпечує конкурентоздатність на світових ринках, сталий розвиток та безпечне і комфортне життя своїм мешканцям, утворюючи місто як SMART-city» [6].

Задля цього в місті розроблена міська цільова програма «Цифрове місто» на 2017–2019 роки [7], в якій окреслено основні проблеми, механізми та інструменти поступового впровадження цифрових технологій в усі сфери життєдіяльності міста.

Як зазначається у програмі, основними проблемами комплексного впровадження цифрових технологій у систему життєдіяльності та управління міста Миколаїв є такі.

1) Недостатній рівень координованості процесів інформатизації та впровадження нових технологій у різних підрозділах, департаментах та територіальних відділах. Щорічно приймаються програми, плани й проекти, тим чи іншим чином пов'язані з питаннями інформатизації. У різних міських цільових програмах є розділи, пов'язані з інформатизацією або автоматизованими систе-

мами керування даними або їх оброблення. Неузгодженість і некоординованість цих робіт приводять до того, що залишається низьким рівень інтеграції наявних систем міського управління та місцевого самоврядування; відбувається невиправдане дублювання функцій та інформації в різних підсистемах; немає загальноміського комплексу стандартів, класифікаторів, наборів мета-даних тощо, що дає змогу уніфікувати подання даних і забезпечити узгоджене функціонування цих підсистем у рамках загальноміської інформаційної системи.

2) Проблеми забезпечення кібербезпеки.

3) Соціальна та територіальна диференціація доступу до можливостей ІКТ.

Основою впровадження цифрових технологій у управління територіями є рівень покриття населення послугами зв'язку, зокрема Інтернету. Проведений аналіз динаміки абонентів різного виду зв'язку показав, що в Миколаївській, як і інших областях, спостерігається тенденція щодо поступового заміщення традиційних технологій зв'язку (стаціонарного телефонного, кабельного телебачення) інтернет-зв'язком. Це підтверджується статистичними даними, наведеними в табл. 1.

За 2012–2019 роки кількість абонентів фіксованого телефонного зв'язку скоротилась на 55%, зокрема серед населення – на 62%. Зменшилась також кількість абонентів кабельного телебачення на 40%, що пов'язано насамперед із заміною його на інтернет-ресурси. Водночас кількість абонентів Інтернету (стаціонарного зв'язку) зросла в 9 разів, а кількість абонентів мобільного зв'язку збільшилась на 10%.

Сильною стороною міста Миколаїв, що під час забезпечення сприятливих умов потенційно здатна сприяти поступовому переходу міста до використання СМАРТ-технологій, є порівняно потужний кадровий ІТ-потенціал. Зокрема, Миколаїв входить у п'ятірку міст України за чисельністю спеціалістів, залучених до ІТ-аутсорсингу (понад 4 000 осіб), що сприяє розвитку бізнесу, пов'язаному з інформаційними техноло-

Таблиця 1

Кількість абонентів зв'язку в Миколаївській області, тис. од.

Показники	2012 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Приріст 2019 року до 2012 року, %
Кількість абонентів фіксованого телефонного зв'язку	282	248	267	194,8	177,3	152,3	126,6	-55
зокрема, у населення	242	210,8	191	160,5	138	115	90,7	-62
Кількість абонентів мобільного зв'язку	1 448	1 693	1 778	1 732	1 635,6	1 585,8	1 586,4	10
зокрема, у населення	1 363	1 580	1 651	1 615	1 533	1 471	1 468	8
Кількість абонентів кабельного телебачення	84,5	83,8	82,6	82,9	68,7	63,8	50,8	-40
зокрема, у населення	82,4	83,7	82,4	82,7	68,6	63,7	50,7	-38
Кількість абонентів Інтернету	79	95,5	100,4	110	506,7	710,4	800,7	914
зокрема, у населення	73,7	89,7	94,7	104,1	468,6	636,9	723,1	881

Джерело: розроблено на основі джерела [8]

гіями. У місті функціонує потужний ІТ-кластер, представлений понад 61 організацією, серед яких слід назвати представництва відомих в Україні та світі компаній у сфері програмного забезпечення. До основних крупних ІТ-компаній міста входять "Global Logic" (розроблення програмного забезпечення), «Просото хостінг» (хостінг), «Сіті хост» (хостінг), «Стайлус» (продаж програмного забезпечення), "Templatemonster" (веб-дизайн), "Sintez Technologies Ukraine" (розроблення програмного забезпечення), ТОВ «КвадроЛоджик» (розроблення та впровадження програмного забезпечення).

Попри достатній рівень інфраструктурного та матеріально-технічного забезпечення, ступінь впровадження цифрових технологій в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування міста Миколаїв є недостатнім для оптимізації процесів адміністрування з використанням переваг електронних систем, забезпечення належного рівня комунікацій з населенням та вдосконалення процесів надання публічних послуг. Основними бар'єрами прискореної інформатизації публічного управління в регіоні є такі:

- технічні (застаріла матеріальна база комп'ютерних систем та відповідного обладнання в окремих адміністраціях та підрозділах);

- кадрові (брак спеціалістів з налаштування та обслуговування відповідного програмного забезпечення; низький рівень кваліфікації посадових осіб, службовців, представників громадських та інших організацій в контексті використання спеціалізованого програмного забезпечення, а саме е-урядування та е-демократії);

- організаційні (відсутність належного рівня та стандартів електронного документообігу, горизонтальних та вертикальних комунікацій, низький рівень інтеграції між собою інформаційних систем окремих служб, підрозділів та об'єктів комунального господарства).

Для вдосконалення процесів цифрової трансформації міста Миколаїв можна запропонувати вжиття таких заходів:

- розроблення та затвердження стратегічної концепції розвитку «смарт-сіті», що інтегруватиме всі функціонально-планувальні, економічні й соціальні підсистеми міста та сприятиме підвищенню ефективності управлінських процесів на засадах керованості, прозорості та безпеки;

- створення умов для залучення інвестицій у розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури та послуг;

- сприяння розширенню можливостей навчальних закладів міста у сфері підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, ІТ-спеціалістів та інших професій, потенційно необхідних для впровадження та обслуговування цифрових технологій в усіх сферах;

- активізація агітаційно-інформаційної компанії щодо популяризації використання громадянами цифрових комунікацій з органами управління, навчання населення особливостям, принципам та правилам використання публічних сервісів і послуг.

Висновки з проведеного дослідження. На основі вивчення кращого європейського досвіду визначено основні напрями цифрової адаптації територіальних управлінських систем, серед яких слід назвати електронні адміністративні послуги, що мають здійснюватися на єдиній інтернет-платформі, електронну медицину (портал пацієнта), електронну освіту (портал учня), електронну безпеку, електронний бізнес (портал підприємця), електронні житлово-комунальні послуги. Зазначено, що процеси цифрової адаптації управління мають здійснюватися згідно з основними засадами ЄС у цій сфері, такими як пріоритетність цифрового формату надання публічних державних послуг; уникнення повторного надання інформації від громадян та бізнесу й мінімізація її дублювання; інклюзивність, доступність та прозорість; надійність та безпека; захист персональних даних та конфіденційність.

Досліджено сучасний стан та перспективні напрями цифрової трансформації міста Миколаїв у контексті вдосконалення публічного управління та впровадження цифрових технологій в усі сфери економічного розвитку, житлово-комунального господарства та соціального забезпечення. Визначено, що на поточному етапі у місті діє низка технологій цифрового супроводу публічного управління та електронного врядування, створено передумови впровадження цифрових технологій в окремі сфери комунального господарства та бізнесу. Систематизовано основні бар'єри прискореної інформатизації публічного управління в регіоні, серед яких слід назвати технічні (застаріла матеріальна база комп'ютерних систем та відповідного обладнання в окремих адміністраціях та підрозділах), кадрові (брак спеціалістів з налаштування та обслуговування відповідного програмного забезпечення; низький рівень кваліфікації посадових осіб, службовців, представників громадських та інших організацій в контексті використання спеціалізованого програмного забезпечення, а саме е-урядування та е-демократії), організаційні (відсутність належного рівня та стандартів електронного документообігу, горизонтальних та вертикальних комунікацій, низький рівень інтеграції між собою інформаційних систем окремих служб, підрозділів та об'єктів комунального господарства).

Для вдосконалення процесів цифрової трансформації міста Миколаїв та інших адміністративно-територіальних утворень запропоновано сприяти підвищенню рівня прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та залученню населення громади до прийняття важливих управлінських рішень; створювати умови для залучення

інвестицій у розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури та послуг; сприяти розширенню можливостей навчальних закладів міста у сфері підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, IT-спеціалістів та інших професій, потенційно необхідних для впровадження та обслуговування цифрових технологій в усіх сферах; активізувати агітаційно-інформаційну компанію щодо популяризації використання громадянами цифрових комунікацій з органами управління, навчання населення особливостям, принципам та правилам використання публічних сервісів і послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (дата звернення: 27.03.2020).
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-%D1%80> (дата звернення: 27.03.2020).
3. Електронна платформа «Розумне місто». URL: <https://rozumnemisto.org> (дата звернення: 27.03.2020).
4. Чукут С., Дмитренко В. Смарт-сіті чи електронне місто: сучасні підходи до розуміння впровадження е-урядування на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 13. С. 90–93.
5. Биркович Т. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/4.pdf (дата звернення: 27.03.2020).
6. Стратегія розвитку міста Миколаїв на 2016–2021 роки. URL: <http://www.mda.mk.ua/wp-content/uploads/2016/03/Mykolaiv-Development-Strategy-2016-2021.pdf> (дата звернення: 27.03.2020).
7. Міська цільова програма «Цифрове місто» на 2017–2019 роки. URL: <https://mkrada.gov.ua/documents/26383.html> (дата звернення: 27.03.2020).
8. Головне управління статистики у Миколаївській області. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.03.2020).
9. Іртищева І., Крамаренко І. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії. *Регіональна економіка*. 2014. № 2 (72). С. 84–95.
10. Крамаренко І. Регіональна структура інвестиційного потенціалу: сучасний стан та концептуальні підходи. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 4. С. 150–162.
11. Особливості формування інвестиційного потенціалу: регіональний та національний аспект / І. Крамаренко, О. Сенкевич, Є. Клецов, Н. Прокопенко, Ю. Кльоц. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 3. С. 343–357.
12. Іртищева І., Потапенко О. Інституційне забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку. *Бізнес-навігатор*. 2011. № 3 (24). С. 102–106.
13. Бурковський І., Іртищева І. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2005. № 12. С. 71–73.

REFERENCES:

1. On approval of the Concept of e-government development in Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (accessed: 27 March 2020).
2. On approval of the action plan for the implementation of the Concept of e-government development in Ukraine (With changes made in accordance with the Resolutions of the Cabinet of Ministers), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-%D1%80> (accessed: 27 March 2020).
3. Electronic platform “Smart City”, available at: <https://rozumnemisto.org> (accessed: 27 March 2020).
4. Chukut, S., Dmitrenko, V. (2016), Smart-siti chy elektronne misto: suchasni pidhody do rozuminnja vprovadzhenja e-urjaduvannja na miscevomu rivni [Smart city or e-city: modern approaches to understanding the implementation of e-government at the local level], *Investments: practice and experience*, no. 13, pp. 90–93.
5. Birkovich, T. (2019) Mehanizmy publichnogo upravlinnja u sferi cyfrovyh transformacij [Mechanisms of public administration in the field of digital transformations], *Public administration: improvement and development*, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/4.pdf (accessed: 27 March 2020).
6. Strategy of development of the city of Nikolaev for 2016–2021, available at: <http://www.mda.mk.ua/wp-content/uploads/2016/03/Mykolaiv-Development-Strategy-2016-2021.pdf> (accessed: 27 March 2020).
7. City target program “Digital City” for 2017–2019, available at: <https://mkrada.gov.ua/documents/26383.html> (accessed: 27 March 2020).
8. Main department of statistics in the Nikolaev area, available at: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> (accessed: 27 March 2020).
9. Irtysheva, I. and Kramarenko, I. (2014), Investytsiina pryvablyvist ekonomiky: mizhrehionalni asymetrii. [Investment attractiveness of the economy: inter-regional asymmetries], *Regional economy*, no. 2 (72), pp. 84–95.
10. Kramarenko, I. (2019), Rehionalna struktura investytsiinoho potentsialu: suchasnyi stan ta kontseptualni pidkhody. [Regional structure of investment potential: current state and conceptual approaches], *KhNAU Bulletin*, no. 4, pp. 150–162.
11. Kramarenko, I., Senkevich, O., Kletsov E., Prokopenko N. and Klyots Yu. (2019), Osoblyvosti formuvannia investytsiinoho potentsialu: rehionalnyi ta natsionalnyi aspekt. [Features of investment potential formation: regional and national aspect], *KhNAU Bulletin*, no. 3, pp. 343–357.
12. Irtysheva, I. and Potapenko, O. (2011), Instytutsiine zabezpechennia investytsiino-innovatsiinoho rozvytku. [Institutional support for investment and innovation development]. *Business-navigator*, no. 3 (24), pp. 102–106.
13. Burkovsky, I. and Irtysheva, I. (2005), Investytsiine zabezpechennia ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva. [Investment support for the economic development of agricultural production], *APK economy*, no. 12, pp. 71–73.

ПОДАТКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ
ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИSTATE TAXATION AS A DETERMINANT
OF REGIONAL ECONOMIC POLICY

Еволюційні зміни в економіці і податкових відносинах призвели до зміни парадигми соціально-економічного розвитку простору, через що виникають нові господарські імплікації. Обґрунтовано, що в умовах розвитку емерджентної економіки формою прояву таких змін є податкова діяльність держави, засобом реалізації якої виступає податкова система, поєднуючи три складники: власне систему оподаткування, систему адміністраторів податків та податкові відносини, що встановлюються між органами державної влади, місцевого самоврядування та платниками податків на всіх етапах податкового процесу. Визначено, що складники емерджентності, які присутні в ринкових процесах, зумовлені впливом інституційного порядку, а не однією лише раціональністю індивідів. Саме фіскальний ефект формує дієві мотиваційні чинники, які стимулюють органи місцевого самоврядування до максимізації мобілізації податків, зборів та обов'язкових платежів.

Ключові слова: податкова діяльність держави, регіональна податкова політика, податкова система, компроміс інтересів суб'єктів податкових відносин, формальні та неформальні інститути, інституції, емерджентність, соціально-економічний розвиток регіонів, просторовий розвиток.

Эволюционные изменения в экономике и налоговых отношениях привели к изменению парадигмы социально-экономического развития пространства, из-за чего возникают новые хозяйственные импликация. Обосновано, что в условиях развития эмерджентной экономики формой проявления таких изменений является налоговая деятельность государства, средством реализации которой выступает налоговая система, сочетая три составляющие: собственно систему налогообложения, систему администраторов налогов и налоговые отношения, которые устанавливаются между органами государственной власти, местного самоуправления и налогоплательщиками на всех этапах налогового процесса. Определено, что составляющие эмерджентности обуславливаются влиянием и институционального порядка, и рациональностью индивидов. Именно фискальный эффект стимулирует органы местного самоуправления к максимизации мобилизации налогов, сборов и обязательных платежей.

Ключевые слова: налоговая деятельность государства, региональная налоговая политика, налоговая система, компромисс интересов субъектов налоговых отношений, формальные и неформальные институты, институции, эмерджентность, социально-экономическое развитие регионов.

УДК 332.025.12

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-36>

Теліщук М.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет державної фіскальної
служби України

Telishchuk Mykola

University of the State Fiscal Service
of Ukraine

The article deals with the tax activity of the state in the field of formal and informal institutions, by which the authors determine the behavior of taxpayers. It is proved that the tax as such contains the content of mutual relations in the state in terms of socialization of the income of individuals. An analysis of evolutionary changes in the economy and tax relations has led to the conclusion that significant paradigms of the socio-economic development of space have occurred, and new economic implications are emerging. What is called a piece is simply a fragment of an intricate bond network. It is substantiated that such form of state manifestation, organization and action is the tax activity of the state and the main means of its realization tax system – are determinants of the modern paradigm of economic development. The scientific plane of the generalizations made has become a reliable support not only for systematization of tax instruments of territorial development, but also for determining the presence of fiscal effect, which is manifested in the formation of local budget revenues. It is the priority principle of strengthening the financial independence of territorial units that generates effective motivational factors that stimulate local governments to maximize the mobilization of taxes, fees, compulsory payments into the revenues of both local budgets and the state. The systematization of conceptual approaches to the formation and implementation of state tax activity enabled the authors to determine the following: in the process of securing tax payments, all components are important – the tax policy, which determines the totality of relevant actions, measures, institutions and their direction, as well as the means of implementing these measures, that is, the tax system. Thus, the important components of the emergent order that are present in market processes are conditioned by the influence of the institutional order, and not by the rationality of individuals alone. It is likely that the most important feature of improving institutional arrangements in the context of unstable economic systems is the transformation of an elite-based society into a mass-based society.

Key words: tax activity of the state, regional tax policy, tax system, compromise of interests of subjects of tax relations, formal and informal institutions, institutions, emergence, socio-economic development of regions.

Постановка проблеми. З огляду на те, що Україна визначила стратегічним вектором своєї зовнішньоекономічної політики євроінтеграцію, за умов якої розвиток регіональної політики є значущим, актуальність дослідження політики регіонального розвитку набуває особливої ваги. Ба більше, характер сучасної парадигми регіонального розвитку значною мірою демонструє поступовий перехід на новий соціально-економічний етап, що характеризується соціалізацією підприємництва, базовим проявом якої є соціальна відповідальність, котра поряд з еволюційністю своїх проявів об'єктивно вимагає певного інституційного регулювання.

Г.В.Ф. Гегель [1] зазначав, що держава діє завдяки своєму верховенству, тобто верховенству влади та верховенству державного права. Держава – це не тільки засіб, а й мета. Усі форми вияву, організації та дії держави можливі в умовах етатизму, тобто суверенності, отже, є необхідними умовами існування будь-якої правової юрисдикції. Такою формою вияву, організації та дії держави виступає податкова діяльність держави [2, с. 22–28], що повинна розглядатися з позиції як формальних, так і неформальних інститутів.

Актуальність питання щодо збалансованого регіонального розвитку в Україні зумовлена соці-

ально-економічним становищем регіонів та необхідністю задоволення першочергових потреб, що спонукає до визначення пріоритетних напрямів податкового стимулювання та впровадження дієвих фінансових інструментів, які б мали позитивний вплив на стимулювання розвитку регіонів в умовах динамічного зовнішнього (економічного) середовища. Зокрема, до таких фінансових інструментів слід віднести податкові, які за правильного застосування сприятимуть ефективному регіональному розвитку.

Ефективність податкової діяльності держави в контексті євроінтеграційного вектора розвитку залежить від досконалості регіональної стратегії та якості заходів, що запроваджуються державою з метою становлення та розвитку податкової системи в межах регіонів. Для пошуку важелів регулювання цього процесу виникає нагальна потреба дослідження особливостей удосконалення регіональної податкової політики, шляхів її ефективної реалізації, реформування податкової системи та територіальних податкових органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження в галузі регіональної економіки було здійснено вченими в рамках концепції регіональних промислових кластерів. Засновником концепції вважається відомий економіст, лауреат Нобелівської премії М. Портер [3]. Його вчення органічно впливало із загальної теорії штандортів А. Вебера та досліджень із питань просторової конкуренції Р. Хікса [4], П. Купманса [5], Дж. Ліпсі [6] та ін. Щодо авторів-сучасників, то варто зазначити вагомий внесок у розроблення питань регіональної економічної політики А.Ф. Мельника [7], В.І. Павлова [8], М.І. Долішнього [9], С.А. Романюка [10]. Проте у значному науковому доробку проблематику взаємозалежності оподаткування і територіального розвитку досліджено доволі фрагментарно, досі не сформовано теоретико-організаційні засади регіональної фіскальної політики.

Дослідженням проблем, пов'язаних із побудовою ефективної податкової системи в Україні, та питань удосконалення податкової політики займалися: В.Л. Андрущенко [11, с. 35], Н.В. Бортнік [12, с. 15–17], В.М. Геєць [13, с. 95–99], П.П. Дубинецька [14, с. 114–125], В.М. Кміть, Ю.В. Вовчанський [15, с. 656–662], Т.І. Єфименко [16, с. 7–26] та ін. Разом із тим, не применшуючи всієї наукової значущості здійснених досліджень, питання вдосконалення механізму реалізації регіональної податкової політики, визначення податкових інструментів оптимізації міжрегіональних бізнес-процесів, обґрунтування моделі податкової політики у межах регіональної економічної системи потребують детального та системного вивчення. Це, своєю чергою, визначає обґрунтованість теми, зміст заявленої мети, відповідність поставленим завданням та структуру змісту дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити теоретико-методологічні положення регіонального аспекту податкової діяльності держави.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На основі сучасних положень інституціональної теорії організаційні чинники впливу на економічні процеси визначаються як економічні, ідеологічні, політичні і соціальні. Кожен інститут має у своєму розпорядженні унікальний склад інституцій, що забезпечує можливість різноманітних форм людської діяльності. Д. Норт розділяє інституції на неформальні і формальні. Під неформальними інституціями він розуміє існуючі неофіційні, неправові обмеження. До них належать певні традиції, встановлені звичаї, неписані кодекси поведінки, господарська етика, культурна спадщина та ментальні стереотипи. Формальні інституції – це офіційні, правові обмеження, які є результатом наділення інституціональних норм суспільства правовими рамками, тобто їх юридичним закріпленням та відповідним організаційним утіленням [17, с. 56–57].

Ми стоїмо на думці, що податковій діяльності держави [18, с. 5–23] притаманні елементи як формальних інститутів (тобто законодавчі та інші нормативно-правові акти, які створені і підтримуються податковими державними чиновниками), так і неформальних інститутів (наявність загальноприйнятих традицій та звичок справляння податків, які зумовлюють моделі поведінки платників податків, що формуються податковою культурою). На підтвердження цього ми наголошуємо на єдності інтересів держави та свідомих платників податків, що знайшло відображення в «податку Кларка», який допомагає пояснити ефект залежності добробуту податкоплатників як від своєї власної поведінки, так і від поведінки інших. Ця концепція характеризує демократичні відносини в суспільстві не лише як свободу думки та законслухняної діяльності, а й як обтяжливий фіскальний обов'язок свідомо оплачувати власну свободу. До того ж якщо політична демократія іноді виступає як руйнівна сила, то фіскальна основа демократії перетворюється в руках держави на могутню продуктивну силу. На відміну від «податку Пігу», який виконує роль регулятора соціальних процесів та економічних явищ, економічна теорія Кларка надає податкам розподільчого та санкціонуючого характеру, громадяни через податки свідомо утримують власну державу. Податок Кларка виступає фіскальною ознакою самоорганізації громадян у демократичному суспільстві. Але ідеального демократичного суспільства, на жаль, не існує. Податкова система, за Кларком, повинна діяти в режимі добровільного самооподаткування. Отже, у податку як такому закладено зміст взаємостосунків у державі з погляду усупільнення доходів індивідуумів. Ця економічна категорія дозволяє сприймати саму необхідність усупіль-

нення залишків доходів і усвідомити загальний контур перерозподільчих відносин. Необхідність створення загальнонаціонального фонду споживання очевидна, це підтверджує велика кількість економічних праць [20–22]. Податок є суспільно необхідним явищем, а отже, податок – це суспільно необхідна субстанція. Цей висновок підтверджується і своєрідною думкою В. Андрущенка про те, що «податки – власність держави в грошовій формі, право на яку реалізує фіска і перетворює на джерело суспільного багатства» [23].

Ураховуючи багатоголосність поглядів учених на предмет дослідження, слід відзначити, що в умовах формування ринкової економіки державі необхідно закласти правову базу і створити умови, які б сприяли ефективній роботі ринкової системи. Держава відіграє важливу роль у підтримці конкуренції, перерозподілу доходів і багатства, стабілізації економіки. Крім того, через податкову систему час від часу необхідно втручатися в процес ринкового розподілу ресурсів, забезпечуючи суспільні блага, заохочуючи або обмежуючи споживання товарів, якість яких визнається особливо високою чи навіть шкідливою. Зазначене підтверджується і ходом полеміки про державний унітаризм та федералізм.

Р. Масгрейв [24] сформулював три функції сучасної держави. Алокаційна функція ґрунтується на загальній теорії суспільних благ, тобто надання суспільних товарів і послуг або регулювання процесу визначення складу суспільних товарів і послуг. Процес надання суспільних благ повинен реалізуватися відповідно до політичних проектів, а саме щоб витрати були визначені і податки сплачені там, де накопичуються вигоди. У ході алокаційної функції (розподіл обмежених ресурсів) держави податкова система сприяє розподілу обмежених виробничих факторів. Держава впливає на розподіл обмежених народногосподарських ресурсів. Другою визначається функція держави, пов'язана з коригуванням за допомогою податкової системи розподілу доходів і майна, це так звана дистрибутивна функція. Необхідні зміни повинні здійснюватися централізовано, включаючи всі юрисдикції. Потім обчислюється їх сукупний дохід. Дистрибутивна політика в такому разі є центральною функцією держави. Якщо існують розбіжності щодо загальнонаціонального розподілу, юрисдикції повинні шукати консенсус. Локальне проведення дистрибутивної політики, принаймні в теорії, застосовується там, де громадяни зацікавлені станом розподілу серед своїх ближніх і в межах тільки їхньої місцевості більше, ніж його загальнонаціональним станом. Розподіл тоді може розглядатися як локальне суспільне благо і тому бути реалізованим локально. Виникає питання: чи є таке розташування реальним? Імовірно, що поліси в межах одного територіаль-

ного утворення залучали б резидентів із низьким доходом з інших місцевостей і були б шкідливими для сусідів. Це було б здійснено тільки тоді, коли супроводжувалося би поділом на зони з обмеженою мобільністю. Таким чином, можна стверджувати, що питання дистрибуції включають соціальне страхування і прогресивне оподаткування; це повинно застосовуватися ширше, на центральному рівні. Наприклад, чим мобільніший капітал, тим більша ефективність оподаткування прогресивного доходу залежить від того, чи буде той капітал досягнутий.

Існує зв'язок між двома проблемами: централізація дозволяє прогресивне оподаткування і перерозподіл, а децентралізація суперечить їм. У даній концепції, яку ми досліджуємо, визначається і стабілізаційна функція підтримки високого рівня зайнятості за достатньої стабільності цін. Основним інструментом реалізації цієї функції виступає податкова діяльність держави через зміну видів і ставок податків і зборів. У цьому контексті важливою проблемою в Україні постає стабільність самого податкового законодавства. Головне завдання – припинити перманентність змін і пошуків у податкових новаціях та формувати сучасну раціональну податкову діяльність держави. В основі такої діяльності сучасна економічна теорія передбачає корпоративний податок та податок на доходи юрисдикції, а також прямий споживчий податок. Обидва податки мають високу автоматичну гнучкість і є незамінними для здійснення політики стабілізації.

На нашу думку, слід виділити ще одну важливу функцію держави, яка визнається західними науковцями. Це – егалітарна (вирівнювальна) функція. Можливості в кризовий період вирішувати поточні соціальні проблеми лише ринковими засобами є досить сумнівними. Соціальна база ринкових реформ у цей час стає більш вузькою та слабкою. Ринкові трансформації містять руйнівний потенціал для багатьох створених раніше форм соціального захисту, усіх видів безкоштовного розвитку. Захистити інтереси населення у важкий перехідний період у змозі тільки держава, яка володіє сильним механізмом перерозподільчих процесів через податкову систему.

Поглиблюючи принципи детермінанти податкової діяльності держави в процесах управління формуванням та використанням національного багатства в частині змістовної трансцендентності та іманентності регіональних економічних систем, багаторівнева ієрархія управління аксіоматизувала, що потенціал місцевого оподаткування постійно зростає.

Реалізація регіональної фіскальної політики на сучасному рівні потребує ретельного осмислення понятійного апарату, зокрема просторового та змістового визначення понять «регіон» і «тери-

торія». У наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених набули поширення терміни «територія», «територіальні утворення». Однак у наукових колах немає єдиної думки щодо правильності їх застосування. Так, у праці «Оподаткування і регіональний розвиток (теорія і практика)» наголошено, що поняття «територія» є невизначеним у просторовому аспекті і не може виступати об'єктом управління. З іншого боку, ми погоджуємося з тими науковцями, які стверджують, що його доцільно використовувати для означення частини соціального, природного (зокрема, природно-ресурсного й екологічного), економічного, інфраструктурного, культурно-історичного і власне просторового потенціалів країни, яка перебуває в компетенції муніципальних органів влади [25]. Узагальнюючи численні теоретичні напрацювання та використовуючи системний підхід, доходимо висновку, що поняття «регіон» слід розуміти як адміністративно і територіально визначену частину країни, для якої характерні: економіко-географічне розташування, природні та трудові ресурси, виробнича, соціально-культурна спеціалізація і система внутрішньодержавних та зовнішніх зв'язків.

Ми вже наголошували, що реальна дійсність регіональної фіскальної політики у своїй основі пов'язана з формою державного устрою. Цей чинник є домінуючим у процесі розподілу функцій і відповідних повноважень по вертикальній ієрархії: держава – регіон – території. Особливо яскраво суть регіональної фіскальної політики виявляється за умови дії певних політичних чинників, які зумовлюють надання більших повноважень у сфері бюджетно-податкових відносин на рівень місцевих органів влади. Основні завдання регіональної фіскальної політики полягають у гарантуванні економічної незалежності та забезпеченні здатності економіки регіону до саморозвитку. І в цьому виникає загальна потреба дослідження важелів, які характеризують сталість розвитку економіки регіонів. Такі регіональні важелі – це система кількісних і якісних показників, які свідчать про перманентний та ретроспективний вплив різноманітних чинників на соціально-економічну стабільність регіону. Механізм реалізації стабілізаційних регіональних важелів потребує економіко-правового впровадження фіскальної політики як на державному, так і на регіональному рівні, до того ж з урахуванням централізованого та регіонального прогнозування, планування і програмування соціально-економічних процесів. Виходячи із цього, регіональну фіскальну політику слід розуміти як систему цілей та заходів органів державної влади і місцевого самоврядування у сфері формування коштів місцевих бюджетів, спрямованих на комплексний розвиток регіону. Регіональну фіскальну політику як поліструктурну категорію варто розглядати через єдність трьох складників: подат-

кової політики, видаткової політики та політики міжбюджетного збалансування. Таке трактування, на нашу думку, є правильним, адже в економічній літературі представників Заходу фіскальна політика розглядається крізь призму регулювання державних видатків і податкових надходжень для забезпечення повної зайнятості, стабільності цін та економічного зростання [23; 26].

У світовій та вітчизняній фіскальній практиці, крім податків як інструментів фінансового забезпечення територій, простежується використання таких інструментів, як податкові пільги, зокрема через створення та функціонування вільних (спеціальних) економічних зон, територій пріоритетного розвитку, технопарків тощо. У практичному контексті території з особливим економічним статусом (або спеціальні органи управління такими територіями) отримують від центральної влади низку податкових преференцій, пільг, додаткових податкових повноважень, наприклад можливості щодо запровадження (або скасування) на цих територіях певних податків, зборів, обов'язкових платежів, звільнення від їх сплати, коригування ставок чи надання щодо них податкових пільг. Окрім того, окремі податкові інструменти (податкові надходження, пільги, преференції, податкові канікули, податкові кредити, податкові знижки тощо) можуть використовуватися в межах створених на визначених територіях особливих митних режимів, особливих валютних режимів, особливих інвестиційно-інноваційних режимів, особливих режимів адміністрування ресурсних платежів за користування землею, іншими природними ресурсами та корисними копалинами, особливих режимів ціноутворення, особливих бюджетних і міжбюджетних режимів. Особливий режим оподаткування в межах певних територій передбачає повне або часткове звільнення від оподаткування суб'єктів таких територій, а їхній особливий інвестиційний режим – систему пільг зі стимулювання залучення іноземних та національних інвестицій. Для наукового обґрунтування прийняття рішень у сфері регіонального фіскального регулювання, зокрема надання податкових преференцій і пільг окремим територіям, доцільно, на нашу думку, застосувати показник фінансової автономії – коефіцієнт податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці. На депресивних територіях доцільно надавати більше податкових преференцій, запроваджувати мінімальні ставки податків, щоб регіон (територія) став привабливішим на етапі становлення та закріплення на ринку певних господарських структур. Податкові преференції мають бути чітко обмежені строком дії, адже на першому етапі держава надаватиме субсидії місцевим бюджетам. Доцільно також законодавчо визначити і відповідальність суб'єктів господарю-

вання перед органами місцевого самоврядування за отримання очікуваних результатів (створення робочих місць та зростання середньої заробітної плати згідно з поданим бізнес-планом). За недосягнення зумовлених результатів суб'єкти, що користувалися пільгами, повинні за рахунок власних коштів повернути суми преференцій до місцевих бюджетів зі сплатою пені, яку нараховують у встановлених розмірах на недоїмку за відповідними видами платежів. У зарубіжній практиці застосовуються досить ефективні інструменти податкового стимулювання, які доцільно розглянути та імплементувати в Україні, а саме: інвестиційний податковий кредит та податкова знижка, податкові канікули тощо.

Контекст цих позицій авторів постулюється розглянутим остаточним формогенезом податкової діяльності держави, що дає змогу визначити чинники легітимізації його використання як системоутворюючої основи екзистенціально-гуманістичних основ усвідомлення суспільних відносин та їх кількісного відображення в регіональних економіках.

Зазначимо, що використання податкового інструментарію як сукупності фіскальних важелів впливу на фінансове забезпечення розвитку територій має ґрунтуватися на таких базових принципах: зміцнення фінансової незалежності територіальних одиниць і підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування в адмініструванні податків; використання податкового інструментарію на основі максимального врахування податкового потенціалу території; вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку територій; досягнення справедливості як щодо податкового навантаження територій, так і в наданні податкових стимулів; довгостроковість, незмінність та передбачуваність використання податкових інструментів. Особливістю податкових інструментів територіального розвитку є наявність фіскального ефекту, який виявляється у формуванні доходів місцевих бюджетів. Саме пріоритетний принцип зміцнення фінансової незалежності територіальних одиниць формуватиме дієві мотиваційні чинники, які стимулюватимуть органи місцевого самоврядування до максимізації мобілізації податків, зборів, обов'язкових платежів у доходи як місцевих бюджетів, так і державного.

Таким чином, імперативом податкової діяльності держави має бути поєднання фіскальних інтересів та інтересів платника податків на основі формування партнерських відносин. Разом із цим слід приймати до уваги також те, що самі індивіди роблять свій вибір у межах певного інституційного середовища, а його архітектоніка безпосередньо впливає як на рішення, котрі приймаються індивідами, так і на наслідки цих рішень.

Поняття емерджентності (від, англ. emergence – виникнення, поява нового) відображає ситуацію, за якої в результаті стратегічної взаємодії егоїстично налаштованих індивідів несподівано виникає загальний позитивний ефект [26]. Ми переконані, що відчуття спільної відповідальності та взаємодії формується в умовах, перш за все, «розумного» врядування, яке має забезпечити сталий розвиток території, а також сталості, тобто право на яке мають громадяни й яке просторові планувальники прагнуть їм забезпечити. При цьому варто пам'ятати, що така територія передбачає крім прав ще й певні зобов'язання. Надаючи людям цінності, вона водночас очікує від них і певних внесків. Ключове питання бажаного комплексного підходу – це готовність і підготовленість суспільства скористатися своїм правом на «сталу територію».

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведений матеріал, слід зазначити, що теоретичні, методологічні та організаційно-практичні положення цілісного функціонування податкової діяльності держави та регіональних економічних систем у багаторівневій ієрархії управління особливостями сталого економічного розвитку економічних суб'єктів визначаються трансцендентністю забезпечення управління.

Понятійний термінологічний апарат сутнісного змісту категорії «оподаткування» узагальнює параметричне успадкування безперервно оновлюваного процесу відтворення суспільного продукту. Остаточний формогенез податку визначається чинниками легітимізації його використання як систематичної основи екзистенціально-гуманістичних основ усвідомлення соціальних відносин.

Стратегічне планування діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо довгострокового соціально-економічного розвитку держави на програмно-цільовій основі слід поєднувати з оперативними заходами державної підтримки конкретних пріоритетних інвестиційних проєктів. Такий підхід до планування розвитку публічної інфраструктури цілком відповідає керівним принципам СЕМАТ (Європейської конференції міністрів, відповідальних за просторовий (регіональний) розвиток (планування)), а саме: розвитку регіонів з урахуванням різних типів просторової організації їхніх територій; сприяння розвитку туризму; розвитку доступу до інформації та знань; примноженню та захисту природних ресурсів і природної спадщини; розвитку енергоресурсів в умовах безпеки; створенню більш збалансованих умов транспортного доступу до територій. Необхідність формування нової парадигми регіонального розвитку є результатом глибоких структурних перетворень та супроводжуваних їх нових тенденцій соціально-економічного розвитку простору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / пер. с нем. ред. и сост. Д. Керимов, В. Нерсисянц; авт. вступ. ст. и примеч. В. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
2. Теліщук М. Податкова діяльність держави як інструмент реалізації економічної політики. *Науковий вісник УФЕІ*. 2000. № 1(7). С. 22–28.
3. М. Портер. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. Москва : Альпина Диджитал, 1998. 35 с.
4. Хикс Джон Р. Теория экономической истории / пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Нуреева. Москва : Вопросы экономики, 2003. 224 с.
5. Научные труды Тьяллинга Купманса (Scientific papers of Tjalling C. Koopmans, v. 1-2, 1970–1985) и др.
6. Липси Р.Дж., Ланкастер К. Общая теория второго лучшего. *Вехи экономической мысли. Т. 4. Экономика благосостояния и общественный выбор* / под общ. ред. А.П. Заостровцева. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 2004, 568 с.
7. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : монографія / за ред. А.Ф. Мельник. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 608 с.
8. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації: теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації. Луцьк : Надстир'я, 2000. 580 с.
9. Регіональна політика і механізми її реалізації / за ред. М.І. Долішнього. Київ : Наукова думка, 2003. 503 с.
10. Романюк С.А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. Київ : УАДУ, 2001. 112 с.
11. Андрущенко В.Л. Фіскальне адміністрування як наука і мистецтво. *Фінанси України*. 2003. № 6. С. 35.
12. Бортнік Н.В. Зарубіжна практика місцевого оподаткування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 8. С. 15–17.
13. Геєць В.М. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємств регіону. *Вісник Академії економічних наук України*. 2009. № 1. С. 95–99.
14. Дубинецька П.П. Оцінювання результативності реформування податкової системи України. *Економічний простір*. 2014. № 85. С. 114–125.
15. Кміть В.М., Вовчанський Ю.В. Оцінка механізму адміністрування та регулювання місцевих податків та зборів в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 15. № 15. С. 656–662.
16. Єфименко Т.І. Актуальні питання сучасних стратегій реформування податкових систем. *Фінанси України*. 2013. № 3. С. 7–26.
17. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. Москва : Начала, 1997. С. 56–67.
18. Тарасевич В.Н. Что такое институт? (опыт институциональной эволюции). *Journal of Institutional Studies*. 2010. Т. 2. № 3. С. 5–23.
19. Прутська О.О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці. Київ : Логос, 2003. 256 с.

20. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ.; 13-е изд. Москва : ИНФРА-М, 1999. 974 с.
21. Самуельсон П.А., Нордгауз В.Д. Макроэкономика. Київ : Основи, 1995. 574 с.
22. Теліщук М.М., Теліщук М.М. Засоби реалізації податкової діяльності держави в емерджентній економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 41. С. 14–19.
23. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів : Каменяр, 2000. 303 с.
24. Масгрейв Р.А., Масгрейв П.Б. Государственные финансы: теория и практика / пер. с 5-го англ. изд. Москва : Бизнес Атлас, 2009. 716 с.
25. Тарангул Л.Л. Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика) : монографія. Ірпінь : Академія ДПС України, 2003. 286 с.
26. Теліщук М.М., Теліщук М.М. Засоби реалізації податкової діяльності держави в емерджентній економіці. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 41. С. 14–19.

REFERENCES:

1. Hehel H.V.F. (1990) Fylosofiya prava [Philosophy of law] / per. snem. red. y sost. D. Kerymov, V. Nersesians; autointroduction, art. Andnote V. Nersesians. Moscow : Mysl'. (in Russian)
2. Telishchuk M. (2000) Podatkova diyal'nist' derzhavy yak instrument realizatsiyi ekonomichnoy polityky [Tax activity of the state as an instrument of economic policy implementation]. *Scientific Herald Zb sciences UFEI*, no. 1 (7), pp.22–28.
3. M. Porter. (1998) Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov [Competitive strategy: Methodology for the analysis of industries and competitors]. *Alpina Digital*. (in Russian)
4. Khiks Dzhon R. (2003) Teoriya ekonomicheskoy istorii [Theory of Economic History]. Moscow. NP "Journal of Economics". (in Russian)
5. «Nauchnyye trudy T'yallinga Kupmansa». (1970) [Scientific papers of Tjalling C. Koopmans, v. 1-2, 1970–1985] and etc. Berlin. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
6. A.P. Zaostrovseva. (2004) R. Dzh. Lipsi, K. Lankaster. Obshchaya teoriya vtorogo luchshego. // *Vekhi ekonomicheskoy mysli. Tom 4. Ekonomika blagosostoyaniya i obshchestvennyy vybor* [The general theory of the second best. // Milestones of economic thought. Volume 4. Welfare Economics and Public Choice] St. Petersburg: School of Economics. (in Russian)
7. A. F. Melnyk. (ed) (2003) Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rozvytku rehionu: transformatsiini protsesy ta yikh instytutsiine zabezpechennia: Monohrafiia [Organizational and economic mechanism of development of the region: transformation processes and their institutional support: Monograph], Ternopil: Economic doom (in Ukrainian).
8. Pavlov V.I. (2000) Polityka rehionalnoho rozvytku v umovakh rynkovoi transformatsii: teoretyko-metodolohichni aspekty ta mekhanizmy realizatsii [Regional development policy in conditions of market transfor-

mation: theoretical and methodological aspects and mechanisms of implementation]. Lutsk. Overhangs. (in Ukrainian)

9. M.I. Dolishnii. (ed) (2003) Rehionalna polityka i mekhanizmy yii realizatsii [Regional policy and mechanisms yii realizatsii]. Kiev. Scientific thought. (in Ukrainian)

10. Romaniuk S.A. (2001) Polityka rehionalnoho rozvytku v Ukraini: suchasnyi stan i novi mozhlyvosti [Regional development policy in Ukraine: current state and new opportunities]. Kiev. UADU Publishing House. (in Ukrainian)

11. Andrushchenko V.L. (2003) Fiskalne administruvannya yak nauka i mystetstvo [Fiscal administration as a science and art]. Finance of Ukraine, no. 6, p. 35.

12. Bortnik N.V. (2016) Zarubizhna praktyka mistsevoho opodatkovannia [Foreign practice of local taxation]. Uzhgorod National University Scientific Bulletin, no. 8, p. 15–17.

13. Heiets V.M. (2009) Stratehichne upravlinnia innovatsiinym rozvytkom pidpriemstv rehionu [Strategic management of innovative development of enterprises of the region]. Bulletin of the Academy of Economic Sciences of Ukraine, no. 1, pp. 95–99.

14. Dubynetska P.P. (2014) Otsiniuvannya rezultatyvnosti reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy [Evaluation of the effectiveness of reforming the tax system of Ukraine]. Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats [Economic Space: Collection of Scientific Papers]. Dnepropetrovsk: PDABA, pp. 114-125.

15. Kmit V.M., Vovchanskyi Yu.V. Andrushchenko V.L. (2018) Otsinka mekhanizmu administruvannia ta rehulivannia mistsevykh podatkov ta zboriv v Ukraini [Assessment of the mechanism of administration and regulation of local taxes and fees in Ukraine]. Mukachevo State University. Economics and Society Scientific Issue, vol. 15, no 15, pp. 656–662.

16. Yefymenko T.I. (2013) Aktualni pytannia suchasnykh stratehii reformuvannia podatkovykh system [Topical issues of modern tax systems reform strategies]. Finance of Ukraine, no. 3, pp. 7-26.

17. Б.З. Мильнер. (ed.) (1997) Nort Duglas. Instytut, institutsional'nyye izmeneniya i funktsionirovaniye

ekonomiki [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], Moscow: The Beginning Economic Book Foundation.

18. V.N. Tarasevich. (2010) CHTO TAKOE INSTYTUT? (opyt institutsional'noy evolyutsii) [WHAT IS INSTITUTE? (experience of institutional evolution)]. Journal of Institutional Studies, vol. 2. no. 3, pp. 5-23.

19. Prutska O.O. (2003) Instytutsionalizm i problemy ekonomichnoi povedinky v perekhidnii ekonomitsi [Institutionalism and problems of economic behavior in the economy]. Kiev: Logos. (in Ukrainian)

20. Makkone K., BryuS. (1993) Ekonomyks: pryncypy, problem, polityka [Economics: Principles, Problems and Policies]. Kiev: Khatar-Demos. (in Ukrainian)

21. P.A. Samuelson, V.D. Nordhauz. (1995) Makroekonomika [Macroeconomics]. Kiev: Foundations. (in Ukrainian)

22. Telishchuk M.M., Telishchuk M.M. (2019) Zasoby realizatsii podatkovoi diialnosti derzhavy v emerdzhentnii ekonomitsi [Means of realization of the tax activity of the state in the emergent economy]. Scientific Journal "Black Sea Economic Studies", vol. 41, pp. 14–19.

23. Andrushchenko V.L. (2000) Finansova dumka Zakhodu v KhKh stolitti: (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv) [Financial Opinion of the West in the Twentieth Century: (Theoretical Conceptualization and Scientific Issues of Public Finance)]. Lviv: Stonemason. . (in Ukrainian)

24. Masgreyv R. A., Masgreyv P. B. (2009) Gosudarstvennyye finansy: teoriya i praktika / per. s 5-go angl. izd. [1989] [Public Finance: Theory and Practice]. Moscow: Business Atlas. (in Russian)

25. Taranhul L.L. (2003) Opodatkuvannia ta rehionalnyi rozvytok (teoriia i praktyka): Monohrafiia [Taxation and Regional Development (Theory and Practice)]. Irpin: Academy of State Tax Service of Ukraine. (in Ukrainian)

26. Telishchuk M.M., Telishchuk M.M. (2019) Zasoby realizatsii podatkovoi diialnosti derzhavy v emerdzhentnii ekonomitsi [Means of realization of the tax activity of the state in the emergent economy]. Scientific Journal "Black Sea Economic Studies", vol. 41, pp. 14–19.

ЗАСАДИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

FUNDAMENTALS OF RESTRUCTURING THE ECONOMY OF THE REGION

У статті доведено, що зі змінами у розміщенні виробництва регіонального господарського комплексу пов'язаний процес зміни форм регіональної організації виробництва. Обґрунтовано, що зміну комплексності регіонального господарського комплексу слід розглядати у компонентному й територіальному плані. Проаналізовано доцільність децентралізації економіки, яка дає змогу регіону самостійно регулювати і планувати свою економіку, що, своєю чергою дасть змогу на основі здорової конкуренції конкурувати з іншими регіонами щодо залучення інвестицій, інноваційного розвитку тощо. Обґрунтовано, що основними напрямками реструктуризації регіональної економіки мають бути: реструктуризація системи регіонального державного управління; розширення регіональних ринкових відносин; удосконалення в регіонах ринкової інфраструктури; основний пріоритет у стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Ключові слова: просторова економіка, регіональна економіка, реструктуризація, регіон, розміщення продуктивних сил, децентралізація.

В статье доказано, что с изменениями в размещении производства региональ-

ного хозяйственного комплекса связан процесс изменения форм региональной организации производства. Обосновано, что изменение комплексности регионального хозяйственного комплекса следует рассматривать в компонентном и территориальном планах. Проанализирована целесообразность децентрализации экономики, которая позволяет региону самостоятельно регулировать и планировать свою экономику, что, в свою очередь, позволит на основе здоровой конкуренции конкурировать с другими регионами по привлечению инвестиций, инновационного развития и т. д. Обосновано, что основными направлениями реструктуризации региональной экономики должны быть: реструктуризация системы регионального государственного управления; расширение региональных рыночных отношений; усовершенствование в регионах рыночной инфраструктуры; основной приоритет в стратегии инновационно-инвестиционного развития.

Ключевые слова: пространственная экономика, региональная экономика, реструктуризация, регион, размещение производительных сил, децентрализация.

УДК 332.132

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-37>

Франів І.А.

д.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національний університет «Львівська політехніка»

Franiv Ihor

Lviv Polytechnic National University

The article proves that the process of changing the forms of regional organization of production is connected with changes in the placement of production of the regional economic complex. Market changes in the regional organization of production are also caused by the territorial polarization of production, i.e., the emergence of economic poles and specialized production centers. It is substantiated that the change in the complexity of the regional economic complex should be considered in component and territorial terms. It is proved that in the conditions of globalization, the region becomes a key unit of economic development of the state. It is determined that the region, being a component of the national economy, is both directly and indirectly integrated into the global economic system. The region, using its internal resources of development, is also developing under the influence of common monetary, credit, budgetary, trade and other policies, which are formed at the national level, for all regions. In turn, these policies are the reaction to both the domestic realities of the state's development and the conditions of world markets for goods and services. The region's economy is also directly affected by the outside world through exports and imports of goods and services and foreign direct investment. Due to the weak internal market, lack of economic system, high energy intensity and openness of the national economy, the influence of the external factor on the development of the regions of Ukraine is significant. The feasibility of decentralization of the economy is analyzed, which allows the region to regulate and plan its economy independently, which in turn will allow to compete with other regions in attracting investments, innovation development, etc. on the basis of healthy competition. It is substantiated that the main directions of restructuring of the regional economy should be: restructuring of the system of regional state administration; expansion of regional market relations; improvement of market infrastructure in the regions; the main priority in the strategy of innovation and investment development. To determine the priority directions of the region's development in the long run, it is important to take into account global economic development trends in order to identify those areas of the economy that will be competitive and most in demand in external markets and facilitate the transition to the new stage of development of the whole economy. Given the balance of external needs and internal expediency, such development of the region will be the most harmonious.

Key words: spatial economy, regional economy, restructuring, region, placement of productive forces, decentralization.

Постановка проблеми. Ефективна регіональна політика сприяє зміцненню унітарних засад української державності. Формування регіональної політики неможливе без визначення концептуальних засад розвитку регіонів, що здійснюється на загальнодержавному рівні. Зумовлюється це необхідністю нівелювання наявних диспропорцій у розміщенні виробництва, інфраструктури та систем розселення, розв'язання екологічних проблем та потребі в раціоналізації природокористування, розширення фінансово-економічної самостійності регіонів, децентралізації вирішення питань, що відносяться до місцевої компетенції. Концепція регіонального розвитку має обов'язково містити ідеї регіональної політики держави, формулювати мету та пріоритети регіонального розвитку на тактичну і стратегічну перспективи, а також

основні проблеми та алгоритм їх розв'язання. Насамперед, це розроблення, впровадження та правове обґрунтування механізму функціонування регіонів: організаційного, юридичного, економічного та фінансового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід погодитися з О. Мошинцем у тому, що існуюча система формування регіональної політики в Україні знаходиться в кризовому стані. Автаркічні тенденції в окремих регіонах, спроби адміністрування на місцевих ринках, дефіцит ресурсів, насамперед фінансових, монополізація та централізація окремих ринків (енергетичного, зернового) посилюють соціальну напругу та загострюють диспропорції посттоталітарної господарської системи, що неминуче розхитує унітарні засади української державності [1].

Підтримуючи ідеї, представлені З. Петренком, можна стверджувати, що ефективність такої взаємодії проявляється у підвищенні динаміки переміщення робочої сили, капіталу та товарів через кордони, піднесенні прикордонних областей. Повномасштабне регіональне співробітництво може стати тим важелем, який допоможе поліпшенню економічної ситуації в Україні [2].

У літературі відображено різні підходи до типізації трансформаційних процесів (І. Лукінова [3, с. 120], А. Гальчинського [4, с. 235] та ін.). При цьому слід відзначити підхід Г. Заболотного та ін. [5, с. 145–149; 6, с. 25–35], що типи процесів логічно виділяти на основі структурних «зрізів» або аспектів дослідження регіонального господарського комплексу. Таким чином, можна виділити процеси структурної, функціональної, організаційної та управлінської трансформації регіонального господарського комплексу.

Територіальну структуру регіонального господарського комплексу, відштовхуючись від ідей І.М. Маєргойза, можна трактувати як триєдину [7, с. 75–93]:

- інтегративну, що має елементи регіональних господарських комплексів нижчого рівня;
- територіально-галузеву, що складається з інтегральних виробничо-територіальних систем (промислових, агропромислових центрів, вузлів тощо);
- лінійно-вузлову, елементами якої є інтегральні виробничо-територіальні системи у єдності з політранспортними магістралями (ця єдність утворює економічний каркас регіону).

В. Сонько вважає, що регіональний ринок – не що інше як регіональна сфера обміну між виробниками й споживачами певних товарів, параметри якої залежать від попиту, пропозиції, ціни тощо. Попит на ньому визначається обсягами, диференціацією та джерелами формування доходів основних покупців товарів (населення, підприємств та організацій різних форм власності). Пропозиція ж залежить від сукупної потужності підприємств, галузевої структури регіонального господарського комплексу, рівня граничних витрат тощо [8, с. 221–230].

А. Мазур і Л. Шнипер переконують, що формування регіональних ринкових структур передбачає достатньо вагомий внутрішньорегіональний баланс виробництва й споживання промислових товарів, що, своєю чергою, зумовлює зміни у регіональних відтворювальних циклах [9, с. 236–240; 10, с. 198–209].

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення і обґрунтування напрямів реструктуризації економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі змінами у розміщенні виробництва регіонального господарського комплексу пов'язаний процес зміни форм регіональної організації вироб-

ництва. Серед них найбільше значення мають регіональне зосередження, регіональна інтеграція та територіальна поляризація, зокрема промислового виробництва.

Регіональне зосередження промислового виробництва означає не тільки розміщення його у певному регіоні, а й зростання його частки у певній (по відношенню до регіону) системі.

Під регіональною інтеграцією виробництва розуміється взаємодія та взаємозв'язки у певному регіоні економічних об'єктів, завдяки чому в регіональному господарському комплексі з'являються нові суттєві властивості, які й свідчать про його формування.

Ринкові зміни у регіональній організації виробництва зумовлюються також територіальною поляризацією виробництва, тобто виникненням економічних полюсів та спеціалізованих виробничих центрів. Для формування перших важливими чинниками є наявність висококваліфікованих кадрів, університету або транспортного вузла, великих підприємств обробної промисловості тощо. Формування других найчастіше зумовлене якимось одним винятково важливим чинником, наприклад запасами мінерально-сировинних ресурсів.

Однобокий розвиток регіональних форм організації виробництва в ринкових умовах зумовлює процес зміни комплексності регіонального господарського комплексу, зокрема поляризованого розвитку регіонального господарського комплексу.

Зауважимо, що комплексність регіонального господарського комплексу – це прояв регіональної цілісності, яка, на думку В.А. Поповкіна, передбачає взаємопов'язане, взаємододатне сполучення й розміщення виробництв і елементів інфраструктури в межах регіону [11, с. 29].

Об'єктивно комплексність зумовлює диверсифікацію виробництва (галузей) у регіональному господарському комплексі, тоді як спеціалізація – обмеження галузевої структури. Зміну комплексності у позитивному напрямі, як правило, визначають як комплексний розвиток.

Зміну комплексності регіонального господарського комплексу слід розглядати у компонентному й територіальному планах. У компонентному відношенні – це зміна пропорцій у регіональному господарському комплексі між: 1) підсистемами (ресурсною і виробничою, виробничою і споживчою тощо); 2) усередині окремих підсистем (наприклад, між окремими ресурсами, між виробничими галузями, між групами споживачів тощо); 3) різними типами зв'язків (горизонтальними, дегломеративними, агломеративними).

Зміна комплексності регіонального господарського комплексу у територіальному плані в негативному напрямі зумовлює стосовно елементів інтегративної територіальної структури – регіонально-асиметричний розвиток, тери-

торіально-галузевої структури – поляризований розвиток, лінійно-вузлової структури – послаблення економічного каркасу регіону.

Значний інтерес у нових умовах господарювання представляє процес поляризованого розвитку регіонального господарського комплексу. Він означає, передусім, поглиблення інноваційного та інвестиційного розриву між центром і периферією. Основною його рушійною силою є те, що концентрація інновацій та інвестицій в економічних полюсах дає змогу ефективніше використовувати інноваційні та інвестиційні ресурси, оскільки створює так званий ефект Перру [12].

Водночас поляризований розвиток регіонального господарського комплексу може зумовлювати «розмивання регіону». Це спостерігається тоді, коли економічні полюси другого, третього й наступних порядків мають недостатню потужність, щоб утримати периферію в рамках регіонального господарського комплексу. Остання у цьому разі може притягуватися до полюсів суміжних регіональних господарських комплексів, навіть сусідніх держав. Тому в регіональних господарських комп-

лексах важливо зміцнювати потужності економічних полюсів нижчих порядків, щоб ті, притягуючи периферію, «збирали територію». На цю роль найбільше підходять районні центри з помітним інноваційним та інвестиційним потенціалом.

Для подолання негативних наслідків поляризованого розвитку регіонального господарського комплексу слід розвивати зв'язки з територіального кооперування й комбінування виробництва між промисловими полюсами та периферійними районами. Варто також передати периферії деякі економічні функції, пов'язані з розвитком малого й середнього бізнесу. Це, зокрема, сприяло б формуванню регіональних підприємницьких мереж. У цьому разі трансформаційні процеси захоплять і периферійні промислові центри. На цьому етапі дослідження слід зазначити, що сьогодення децентралізація влади – це, можливо, перший крок до фінансової незалежності периферії.

Зміна комплексності регіонального господарського комплексу обов'язково позначається на процесі зміни ефективності й конкурентоспроможності виробництва. Зміни в бік збалансованої галу-

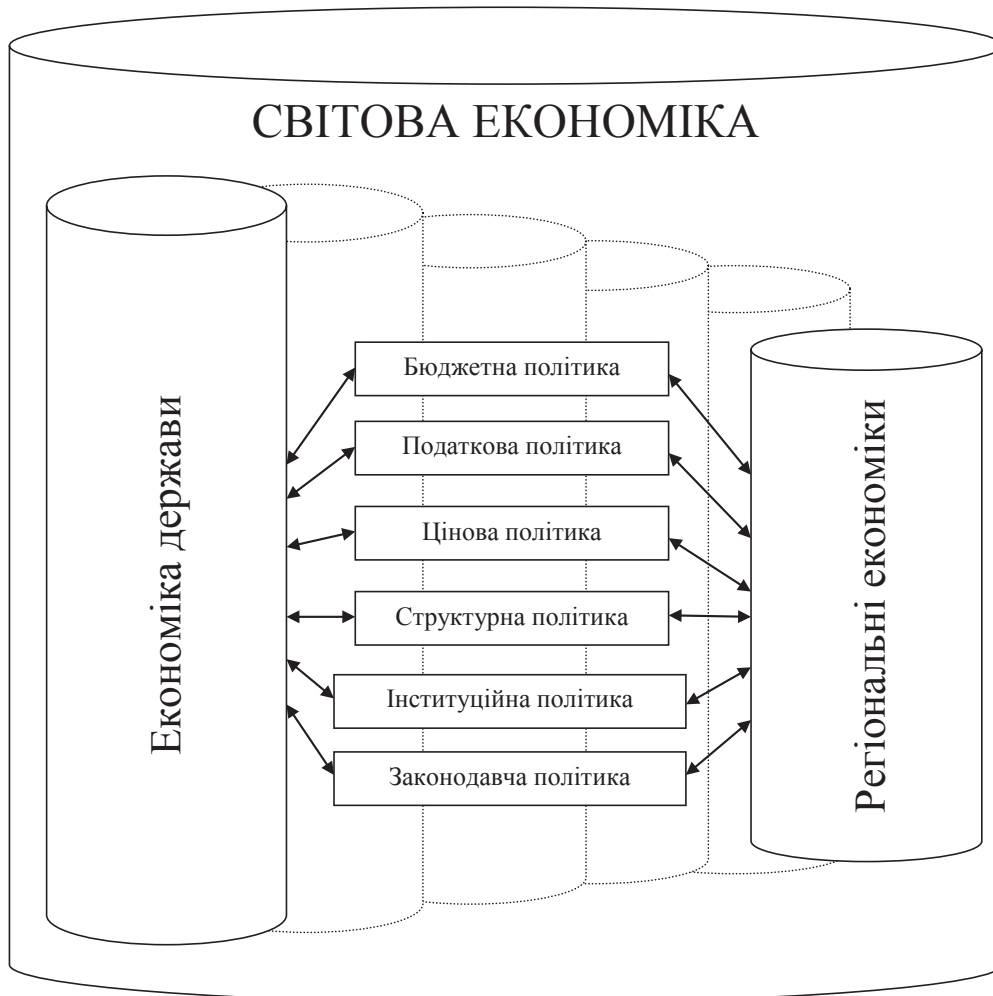

Рис. 1. Трансформація економіки регіону на засадах економічної незалежності

Джерело: авторська розробка

зевої (секторальної) структури регіонального господарського комплексу слід розглядати як основу підвищення ефективності його виробництва.

Останніми роками у дослідженнях проблем економічного зростання значно посилилася роль регіонів. Більшість економістів відзначає, що регіони стають важливими основами процесу розвитку загалом. В умовах глобалізації регіон стає ключовою одиницею, оскільки на локалізованих територіях створюється значна частка доданої вартості всіх країн, і регіональні передумови значною мірою визначають конкурентоспроможність створюваної продукції.

Визнання ролі територій в економічному розвитку – порівняно недавній феномен в економічній науці. Протягом тривалого часу вивчення ролі регіонів в неокласичній теорії було зведено до пошуку зв'язку між розвитком країни і рівнем урбанізації та концентрації економічної діяльності. Вважалося, що в процесі економічного розвитку він зростає, потім частка населення, яка проживає у великих містах, починає скорочуватися, при цьому рівень урбанізації продовжує зростати.

Типовими прикладами «ідеальної» просторової структури (багато середніх за розміром міст) є Західна Європа і США.

Феномен просторової концентрації економічної діяльності, а також механізми, які сприяють ефективній взаємодії економічних агентів на обмеженій території, вивчалися в рамках альтернативних теорій, особливо в інституційній економіці та економічній теорії розвитку.

Регіон, будучи складовою частиною національної економіки, одночасно є безпосередньо та опосередковано інтегрованим у світову глобальну економічну систему. Тому його розвиток визначається як власним потенціалом розвитку, так і тенденціями у розвитку національної та світової економік.

Регіон, використовуючи внутрішні ресурси розвитку, розвивається також під впливом єдиних для всіх регіонів грошово-кредитної, валютної, бюджетної, торговельної та інших політик, які формуються на національному рівні. Своєю чергою, ці політики є реакцією як на внутрішні реалії розвитку країни, так і на кон'юнктуру світових ринків товарів та послуг. Економіка регіону піддається також і безпосередньому впливу зовнішнього світу через експорт-імпорт товарів та послуг та прямих іноземних інвестицій. У силу немісткого внутрішнього ринку, несформованості економічної системи, високої енергомісткості та відкритості національної економіки вплив зовнішнього чинника на розвиток регіонів України є значним, що відображено на рис. 1.

Проте сьогодні регіональні економіки вже користуються значною економічною незалежністю від держави. Це, безперечно, дає можливість самостійно регулювати і планувати економіку

регіону, що, своєю чергою, дасть змогу на основі здорової конкуренції конкурувати з іншими регіонами щодо залучення інвестицій, інноваційного розвитку тощо. Тут слід навести приклад Сполучених Штатів Америки. Так, їхня досить широка економічна та й політична незалежність штатів дає змогу констатувати існування як багатих, так і бідних штатів (навіть збиткових), проте державна економіка загалом розвивається вгору. Регуляторний інструмент на державному рівні розроблений так, що всередині країни надто різкої різниці між цими штатами, особливо для рівня життя населення, не відчувається.

Висновки з проведеного дослідження. Обґрунтовано, що основними напрямками реструктуризації регіональної економіки мають бути: реструктуризація системи регіонального державного управління; розширення регіональних ринкових відносин; удосконалення в регіонах ринкової інфраструктури; основний пріоритет в стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Для визначення пріоритетних напрямів розвитку регіону в довгостроковій перспективі важливим є врахування світових тенденцій економічного розвитку з метою окреслення тих сфер економіки, які будуть конкурентними, користуватимуться найбільшим попитом на зовнішніх ринках та сприятимуть переходу на новий етап розвитку всієї економіки країни. За умови збалансованості зовнішніх потреб та внутрішньої доцільності такий розвиток регіону буде найбільш гармонійним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мошенець О.С. Актуальність дослідження механізму регіонального розвитку. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. *Інвестиції і реструктуризація економіки регіону (Щорічник наукових праць)*. 2000. Вип. XI. С. 328–334.
2. Петренко З.О. Євро регіони в системі прикордонного співробітництва України. *Реструктуризація економіки та раціоналізація експортно-імпоротної політики України* : зб. праць вчених ; НАН України. Інститут світової економіки і міжнародних відносин. Міжн. незалежн. фонд «Українські реформи». Київ, 1997. С. 38–41.
3. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем. Москва : Экономика, 2002. 567 с.
4. Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи, методологічні аспекти. Київ : Либідь, 2006. 312 с.
5. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. Вінниця : Гіпаніс, 2004. 248 с.
6. Заболотний Г.М., Захарченко В.І., Ступницький А.М. Ринкова трансформація економіки регіону : підручник. Вінниця : Консоль, 2012. 536 с.
7. Маергойз И.М. Территориальная структура хозяйства. Новосибирск : Наука, 1986. 304 с.
8. Сонько В.П. Ринок і регіоналістика : навчальний посібник. Київ : Ніка-Центр, Ельга, 2002. 382 с.

9. Мазур А.Г. Управління в регіональних економічних системах: теорія, методологія, практика. Вінниця : Консоль, 2003. 408 с.

10. Шнипер Л.И. Регион: Экономические методы управления. Новосибирск : Наука, 1991. 320 с.

11. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. Київ : Наукова думка, 1993. 219 с.

12. Перру Ф. Экономика XX века. Урал : ИТО, 1999. С. 427–448.

REFERENCES:

1. Moshenets O.S. (2000) Aktualnist doslidzhenya mekhanizmu rehionalnoho rozvytku [The relevance of research into the mechanism of regional development]. Sotsialno-ekonomichni doslidzhennya v perekhidnyy period. Investytsiyi i restrukturyzatsiya ekonomiky rehionu (Shchorichnyk naukovykh prats) L'viv: Instytut rehionalnykh doslidzhen, Vypusk XI / NAN / Ukrayiny. pp. 328-334 (in Ukrainian)

2. Petrenko Z.O. (1997) Yevrorehiony v systemi prykordonnoho spivrobitnytstva Ukrayiny [Euroregions in the system of border cooperation of Ukraine]. Restrukturyzatsiya ekonomiky ta ratsionalizatsiya eksportno-importnoyi polityky Ukrayiny, Kyiv: Instytut svitovoyi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn. Mizhn.nezalezhn. fond «Ukrayins'ki reformy», pp. 38-41 (in Ukrainian)

3. Lukinov I.I. (2002) Evolyutsiya ekonomicheskikh sistem [The evolution of economic systems]. Moscow: Ekonomika, 567 p. (in Russian)

4. Halchynskyy A.S. (2006) Hlobalni transformatsiyi: kontseptualni alternatyvy, metodolohichni aspekty [Global Transformations: conceptual alternatives, methodological aspects]. Kyiv: Lybid, 312 p. (in Ukrainian)

5. Zakharchenko V.I. (2004) Transformatsiyni protsesy u promyslovykh terytorialnykh systemakh Ukrayiny. [Transformation processes in the industrial territorial systems of Ukraine]. Vinnytsya: Hipanis, 248 p. (in Ukrainian)

6. Zabolotnyy H.M., Zakharchenko V.I., Stupnytskyy A.M. (2012) Rynkova transformatsiya ekonomiky rehionu [Market transformation of the region's economy]. Vinnytsya: TOV «Konsol», 536 p. (in Ukrainian)

7. Mayergoz I.M. (1986) Territorialnaya struktura khozyaystva [Territorial structure of the economy]. Novosibirsk: Nauka. Sib. Otdeleniye, 304 p. (in Russian)

8. Sonko V.P., Kulishov V.V., Mustafin V.I. (2002) Rynok i rehionalistyka [Market and Regionalism]. Kyiv: Nika-Tsentr, Elha, 382 p. (in Ukrainian)

9. Mazur A.H. (2003) Upravlinnya v rehionalnykh ekonomichnykh systemakh: teoriya, metodolohiya, praktyka [Management in Regional Economic Systems: Theory, Methodology, Practice] Vinnytsya: Konsol, 408 p.

10. Shniper L.I. (1991) Region: Ekonomicheskiye metody upravleniya [Region: Economic management methods], Novosibirsk: Nauka. Sib. otdeleniye, 320 p.

11. Popovkin V.A. (1993) Rehionalno-tsilisnyy pidkhid v ekonomitsi [Regional-holistic approach in economics]. Kyiv: Naukova dumka, 219 p. (in Ukrainian)

12. Perru F. (1999) Ekonomika XX veka [Economics of the XX century]. Ural: ÍTO, pp. 427-448. (in Russian)

РЕАЛІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ УРЯДОВОГО
ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

REALITIES OF GOVERNMENT FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE

УДК 336.146

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-38>**Завистовська Г.І.**к.е.н., старший викладач
кафедри фінансівДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**Котіна Г.М.**к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів,
голова Ради молодих вченихДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**Степура М.М.**к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів,
голова Наукового товаристваДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»**Zavystovska Hanna****Kotina Hanna****Stepura Maryna**SHEI "Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman"

У статті досліджено необхідність урядового фінансового контролю та його роль в управлінні фінансовими ресурсами держави. Доведено, що завдяки цьому виду контролю Уряд має необхідну інформацію, а саме: дані про своєчасність, достатність, адресність і витратність застосованих регуляторів. Це дає можливість оцінити досягнення бажаного економічного ефекту для суспільства та провести у разі потреби коригування заходів бюджетного регулювання з метою підвищення їхньої ефективності. Надано оцінку сучасного стану функціонування урядового фінансового контролю в Україні. За результатами аналізу встановлено важливість Офісу фінансового контролю України як основного суб'єкта урядового фінансового контролю, визнано його внесок у забезпечення фінансової дисципліни в Україні. Досягти цього можна через реструктуризацію інститутів державного фінансового контролю та чіткий розподіл повноважень і відповідальності, підвищення дієвості контролюючих заходів та фіскальної дисципліни.

Ключові слова: контроль, урядовий фінансовий контроль, фінансові ресурси держави, Державна аудиторська служба України, Офіс фінансового контролю України.

В статті определена необходимость правительственного финансового контроля и его роль в управлении финансовыми

ресурсами государства. Доказано, что благодаря этому виду контроля правительство получает необходимую информацию, а именно: данные о своевременности, достаточности, адресности и затратности имеющихся регуляторов. Это дает возможность оценить достижения желаемого экономического эффекта таким управлением для общества и провести в случае необходимости корректировки мер государственного регулирования с целью повышения их эффективности. Дана оценка современного состояния функционирования правительственного финансового контроля в Украине. По результатам исследования установлена важность Офиса финансового контроля Украины как основного субъекта правительственного финансового контроля, определен его вклад в обеспечение финансовой дисциплины в Украине. Достичь этого можно через реструктуризацию институтов государственного финансового контроля и четкое распределение полномочий и ответственности, повышение действенности контролируемых мероприятий и фискальной дисциплины.

Ключевые слова: контроль, правительственный финансовый контроль, финансовые ресурсы государства, Государственная аудиторская служба Украины, Офис финансового контроля Украины.

The article deals with the necessity of government financial control and its role in public financial management. It is proved that due to the government's financial control, the government has needed information, in particular: data on the timeliness, adequacy, targeting and cost of the applied adjustment tools. This makes it possible to assess the economic effects of such managerial activity for society and, if necessary, to correct the measures of budget adjustment in order to increase their effectiveness. The information on the state of compliance with the budgetary rules in public sector is provided with the help of governmental financial control. The government financial control is carrying out financial and economic adjustment in such way. The investigation of the current state of government financial control was made on the basis of a specialized body – the State Audit Office of Ukraine, now the Office of Financial Control of Ukraine. As a result of the estimation its operation it was established that recently there is a significant decrease in the number of control measures. This is due to the processes of reforming the public financial control, which leads to a decrease in the intensity of inspections, as well as to the actual reduction of the level of inspections of financial and material resources of the state. On the one hand, this leads to the release of part of the labor and intellectual resources from state enterprises, institutions and organizations, and, on the other hand, it leads to a deterioration in the quality of government financial control. The results show, despite the uncertainty of the status of the Financial Control Office of Ukraine as the main actor of government financial control, the demand and importance of this body for the domestic economy. But there is still lot of issues in its efficiency. There is traced a low efficiency of control measures of Office of Financial Control of Ukraine – the inadequate level of reimbursement of illegal expenditures and shortages (ca 26%) and the receipt of uncollected financial resources (ca 17%). Such level of government financial control performance in Ukraine is caused by its weakness, which is closely related to low managerial responsibility and accountability, and largely stems from the problems of public administration culture in Ukraine. This can be developed only through the restructuring of public financial control institutions and a clear division of duties and responsibilities, increasing the effectiveness of control measures and fiscal discipline.

Key words: control, governmental financial control, public finance, State Audit, Office of Ukraine.

Постановка проблеми. Нині в Україні вкрай актуальним є питання прозорості фінансових операцій у публічному секторі, раціональності бюджетного процесу, цільового призначення й ефективного використання фінансових ресурсів держави. Важливу роль у забезпеченні такого управління відіграє урядовий фінансовий контроль, який є складовою частиною системи державного внутрішнього фінансового контролю.

Від того, наскільки значущою, обґрунтованою та своєчасною є інформація, яка надається урядовим фінансовим контролем, значною мірою залежить дієвість та ефективність управлінських рішень, прийнятих Урядом, що впливає на рівень соціально-економічного розвитку країни. Тому одним із пріоритетних завдань управління є підвищення ефективності урядового фінансового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти методології й організації фінансового контролю, в тому числі і урядового фінансового контролю, знайшли відображення у наукових працях вітчизняних дослідників М. Бариніної-Закірової [1], І. Ващенко [2], О. Ковалюка [3], В. Мельничука [4], В. Піхоцького [5], І. Стефанюка [6] та ін. Але, на жаль, питаннями контролю за публічними фінансовими ресурсами органами Державної аудиторської служби України (нині Офісом фінансового контролю) присвячено не досить уваги серед вітчизняних науковців, що зумовлює актуальність дослідження цієї сфери.

Постановка завдання. Фінансовий контроль в публічному секторі відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного управління в державних адміністраціях і, таким чином, є одним із головних таргетів Уряду. Правильно функціонуюча система урядового контролю [7] підвищує довіру громадськості до державного управління, полегшує державне управління для досягнення організаційних цілей, надає зацікавленим сторонам інформацію щодо поточного стану управління бюджетом та забезпечує Уряд чітким оглядом результативності державного сектору. Як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються, працюють фахівці з публічного фінансового менеджменту [8; 9], діяльність яких націлена на вдосконалення управління публічними фінансами, покращення фінансового планування в середньостроковій перспективі, забезпечення кращого бюджетного регулювання та вдосконалення бюджетного менеджменту, аудиту шахрайства і корупції в публічному секторі, контролю за ефективністю використання коштів податкоплатників.

Метою статті є комплексна оцінка сучасного стану функціонування урядового фінансового контролю та виявлення його ключових проблем. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: здійснити аналіз результатів діяльності Офісу фінансового контролю України та оцінити його ефективність із врахуванням кращих практик управління фінансовими ресурсами в публічному секторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що відсутність організованості та злагодженості у здійсненні контролю за використанням публічних ресурсів призводить до краху роботи державного апарату та інших державних структур. Усі владні рішення і дії у сфері державного управління мають своїм кінцевим результатом їх виконання, бо в іншому разі їхнє втілення в життя буде неефективним і процес, пов'язаний із їх реалізацією, не матиме сенсу [10]. Реформування різних аспектів публічного фінансового менеджменту має бути засноване на еволюції та експериментуванні у відповідь на зміну контенту, який пропонує кращий шлях до майбутніх змін та вдосконаленої практики [11].

Суспільні фінансові зв'язки пронизані різними видами контролю, які здійснюють різні інституції. Розглядаючи світові емпіричні дослідження в підвищенні ефективності урядування, необхідно зазначити, що на інтеграцію урядового фінансового контролю в повсякденну діяльність органів управління в країнах зі слабкими інститутами влади мають значний вплив бюджетна відповідальність та фіскальна дисципліна. Одні інститути мають основним напрямом діяльності фінансовий контроль, інші – здійснюють контроль поряд із своєю основною, визначеною законодавством діяльністю. Для характеристики системи органів державного фінансового контролю необхідним є з'ясування властивостей, які формують таку конструкцію, як компетенція. Під компетенцією державного органу розуміють певний обсяг державної діяльності або коло питань, передбачених правовими актами, які мають вирішуватися державним органом. Загальну компетенцію у сфері фінансового контролю, яка пов'язана з реалізацією в тому числі і контролюючих повноважень, мають: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та ін. Але найбільш принципова роль у цих відносинах відведена органам, які реалізують спеціальні повноваження в сфері фінансового контролю, тобто органам спеціальної компетенції.

Історично державний внутрішній аудит сприймався як обмежений лише забезпеченням того, що існує в бухгалтерському обліку, чи належним чином зображені транзакції організації щодо системи управління активами, щоб захистити активи, а також перевірити, чи існували політики та процедури, чи були вони належним чином виконані [12]. Зі зміною часу концепція внутрішнього фінансового аудиту зазнала суттєвих змін щодо контенту, обсягу охоплення та підходу. Сфера сучасного урядового фінансового контролю розширена питаннями фінансового характеру (співвідношенням ціни та якості), оцінкою ризиків, ефективністю управління та процесів управління. Так, наприклад, у Лімській декларації, що прийнята у 1977 році, виокремлюють два види державного фінансового контролю, що є незалежними один від одного: зовнішній – здійснюється вищими органами державного фінансового контролю та внутрішній – виконують служби контролю державних органів управління, які підзвітні уряду і саме на них полягає визначальна роль щодо здійснення урядового фінансового контролю.

Згідно з європейською моделлю державного внутрішнього фінансового контролю, (PIFC) – це фінансове управління і контроль (ФУК) плюс внутрішній аудит (ВА), плюс гармонізація ФУК і ВА [6]. В Україні, на відміну від цього, до ДВФК відносять ще й урядовий фінансовий контроль (УФК) та урядовий фінансовий аудит (УФА) в особі спеціалізованих контролюючих органів, що здійсню-

ють позавідомчий фінансовий контроль і аудит. Така відмінність вітчизняної і європейської моделі ДВФК пояснюється тим, що в Україні продовжують функціонувати спеціалізовані контролюючі органи, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України (колись суб'єктом УФК було Головне контрольно-ревізійне управління, потім реорганізовано в Державна фінансова інспекція, суб'єктом УФА до 2019 року – Державна аудиторська служба) [13]. Нині Офіс фінансового контролю – центральний орган виконавчої влади у формі інспекції, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністрів України та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю [14].

На сьогодні до органів виконавчої влади спеціальної компетенції, які мають контрольні повноваження у сфері публічних фінансів, в Україні відносяться: Міністерство фінансів, Офіс фінансового контролю, Державна податкова служба, Державна казначейська служба, Агентство з управління державним боргом України та інші органи виконавчої влади (рис. 1).

Саме на ці органи виконавчої влади покладається реалізація найважливіших функцій ДВФК, що визначають його мету на сучасному етапі розвитку – встановлення реального стану фінансової системи та вплив на управління фінансовими ресурсами держави. Об'єктом контрольної діяльності кожного з таких органів є кошти податко-

платників – публічні фінанси. Контрольні дії здійснюються шляхом використання певних методів (прийомів, важелів) і форм в процесі реалізації своєї компетенції контролюючими органами.

Вітчизняна практика має свої особливості функціонування системи державного фінансового контролю, враховуючи розподіл повноважень і відповідальності органів, які здійснюють урядовий фінансовий контроль [15]. Визначаючи основні засади системи державного фінансового контролю, в тому числі УФК, необхідним, окрім кола суб'єктів, є визначення формотворчих елементів моделі «публічного аудиту» і структурних та ієрархічних зв'язків між ними, на чому зосереджують увагу вітчизняні дослідники [16].

Отже, за допомогою УФК уряд одержує та/або досліджує необхідну інформацію про якість вжитих ним заходів регулювання, а саме – дані про своєчасність, достатність, адресність і затратність застосованих регуляторів. Для підвищення адекватності та повноти фінансової інформації та ефективності контролюючих заходів УФК має базуватися на впровадженні ризикоорієнтованого підходу до аудиту, заснованого на використанні засобів інформаційно-комунікаційних технологій, таких як дата-аналіз, атрибути ризику та методи вибірки [17]. В Україні ризикоорієнтований підхід в діяльність органу ДВФК (тоді – Державна фінансова інспекція України) був імплементований тільки з 2012 року.

* Профільні підрозділи відповідних центральних та місцевих органів виконавчої влади

Рис. 1. Система органів державного внутрішнього фінансового контролю України

Джерело: складено за матеріалами Офісу фінансового контролю

На підставі результатів діяльності УФК можна оцінити, чи досягнуто регулюючий ефект для економіки та суспільства, і здійснити, у разі потреби, коригування заходів бюджетного регулювання з метою підвищення їхньої ефективності. Також за допомогою УФК реалізується контрольна функція фінансово-економічного регулювання, тобто формується інформація про стан дотримання суб'єктами фінансово-економічного регулювання встановлених правил формування і використання фінансових ресурсів.

Розділяючи думку вітчизняних фахівців [18], що вивчати якість контрольної діяльності необхідно тільки в площині «організація – здійснення – аналіз результатів», розглянемо інституційні особливості здійснення УФК на прикладі спеціалізованого органу виконавчої влади здійснення ДВФК – Офіс фінансового контролю України, що є суб'єктом державного управління та має свою ієрархічну структуровану систему.

У результаті дослідження показників діяльності Офісу фінансового контролю встановлено, що останніми роками спостерігається значне зменшення кількості контрольних заходів, до яких належать: ревізії фінансово-господарської діяльності, державні фінансові аудити виконання місцевих бюджетів, державні фінансові аудити виконання бюджетних програм, державні фінансові аудити діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, перевірки державних закупівель та оцінка якості внутрішнього аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади (табл. 1).

Поточний стан результатів діяльності органів Державної аудиторської служби вказує, що кількість та масштаби виявлених у ході контрольно-ревізійної роботи порушень залишаються

значними. Єдине зростання кількості проведених контрольних заходів виявляється у 2014 році, тоді кількість проведених контрольних заходів відповідно до 2013 року зросла у 3,6 раза. Це дає підстави вважати, що це зумовлено чималим ростом кількості перевірок державних закупівель (майже у 260 раз відповідно до 2013 року).

Поясненням цьому факту є прийняття постанови КМУ від 01.03.2014 № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету», якою Державну фінансову інспекцію зобов'язано: «провести протягом березня-травня 2014 р. контрольні заходи з перевірки достовірності обсягів кредиторської заборгованості розпорядників та одержувачів коштів державного бюджету з оплати товарів, робіт і послуг, на закупівлю яких поширюється дія Закону України «Про здійснення державних закупівель». Тобто у зазначений період Державна фінансова інспекція (нині Офіс фінансового контролю) провела масово короточасні перевірки державних закупівель.

Однак, попри зменшення в 2018 році більш ніж у 4 рази загальної кількості заходів контролю порівняно з тими, які здійснювали органи УФК у 2013 року, Офісом фінансового контролю щорічно виявляються факти використання державних і комунальних ресурсів з порушеннями законодавства в обсягах більше мільярда гривень: у 2017 році – 1,6 млрд грн, у 2018 році – 1,3 млрд грн. З них унаслідок вжитих органами контролю заходів в 2018 році забезпечено відшкодування незаконних видатків і недостач на рівні 52% від виявлених обсягів, порівняно з 2017 роком цей показник становив 35%.

Результативною також є діяльність Офісу фінансового контролю в частині пошуку резервів із наповнення дохідної частини державного і міс-

Таблиця 1

Основні показники діяльності Державної аудиторської служби України (Офісу фінансового контролю) за 2013–2019 рр.

Показники	Роки						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Проведено контрольних заходів (кількість, всього),	6460	23 802	4 002	2 668	2181	1777	10276
з них: ревізій	6040	9 804	3 692	2 361	1809	1373	8392
фінансових аудитів	241	156	139	122	287	382	449
перевірок державних закупівель (з 2019 року перевірок закупівель)	53	13688	101	147	63	112	118
Встановлено незаконних і нецільових витрат, недостач грошових коштів і матеріальних цінностей (млн грн)	2413	4424	3080	1315	1638	1295	1724
з них: відшкодовано та поновлено	1084	737	549	470	563	674	950
Встановлено недоотримання фінансових ресурсів (млн грн)	1276	3159	791	1298	643	955	410
з них: надійшло державі	390	253	204	141	225	286	138

Джерело: складено за матеріалами Офісу фінансового контролю [19; 20]

цевих бюджетів. У 2016 році було виявлено факти недоодержання бюджетами належних їм коштів на суму майже 1,3 млрд грн, 11% з яких (141 млн грн) до кінця згаданого року сплачено за призначенням. У 2018 році виявлено факти недоодержання бюджетами доходів на суму 955 млн грн, з яких до бюджетів надалі надійшло 286 млн грн. Якщо ж говорити про 2019 рік, то за результатами ревізій та перевірок виявлено понад 1,7 млрд грн втрат, з яких забезпечено відшкодування та поновлення майже 950,4 млн грн, або 55,1% від виявлених [20].

Задля забезпечення дієвості, результативності та ефективності заходів державного фінансового контролю в умовах реформування органами Офісу фінансового контролю здійснено комплекс заходів, які, з одного боку, задовольняються мінімізацією впливу в діяльність суб'єктів господарювання, з іншого – забезпечують результативність контролю з огляду на фінансові ризики зловживань з фінансово-бюджетними ресурсами.

Таким чином, типовими порушеннями під час використання фінансових ресурсів держави, які виявлені органами урядового фінансового контролю, були:

- недотримання вимог бюджетної класифікації, здійснення видатків, відсутність яких не відповідає напрямам, визначених законодавством, меті, на виконання якої ці кошти виділяються розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів;
- порушення норм бюджетного законодавства щодо зарахування окремих доходів до державного та місцевих бюджетів відповідного рівня;
- недотримання вимог законодавства в частині формування та використання коштів резервного фонду державного та місцевих бюджетів;
- затвердження в кошторисах установ видатків, не передбачених законодавством та не підтверджених відповідними розрахунками;
- порушення законодавства з питань закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти [14].

Підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що попри зниження інтенсивності контрольно-аналітичної роботи Офісу фінансового контролю та сталої її результативності в частині виявлення порушень законодавства, простежується невисока дієвість контролю цього органу. Свідченням цього є неналежний рівень відшкодування незаконних видатків і нестач (у середньому 26%) та надходження недоотриманих фінансових ресурсів (у середньому 17%). Така ефективність діяльності органу УФК в Україні спричинена слабкістю управлінського контролю, орієнтованого на результативність, який тісно пов'язаний з низькою управлінською відповідальністю та підзвітністю і багато в чому впливає з проблем культури державного управління в Україні. Вітчизняне урядування характеризується ієрархічним прийняттям

рішень разом із відсутністю чіткого делегування і розмежування обов'язків.

З проведеного дослідження, на нашу думку, для усунення зазначених недоліків, доцільно провести зміни за такими напрямками:

- розробити та схвалити базовий закон¹ про державний фінансовий контроль в Україні, в якому необхідно визначити основні поняття й терміни, а також цілі, завдання та функції державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю з виокремленням урядового фінансового контролю та встановити чіткий розподіл повноважень у суб'єктів фінансового контролю, розмежування заходів державного фінансового аудиту з відокремленням його від інспектування тощо;

- уніфікувати усі терміни та поняття у сфері урядового фінансового контролю та розробити єдину методичку їхнього застосування;

- визначити єдині концептуальні засади організації урядового фінансового контролю. В світовій практиці визначено п'ять ключових елементів системи урядового фінансового контролю [21] – контроль середовища (дисципліни, структури та внутрішньої культури організації), оцінка ризиків (стратегічних, фінансових, регуляторних, виконавчих, репутаційних та операційних ризиків), контроль діяльності (щодо мінімізації ризиків, технологій цілям організації, забезпечення максимального досягнення державних політик), інформація та комунікація, моніторинг. Кожен із складових вимагає вдосконалення деталей політики, процедур, практики імплементації в діяльність організації. Ефективне врядування передбачає не тільки впровадження правил та процедур, але і слідування їм;
- оптимізувати організаційну структуру урядового фінансового контролю. Організувати тісну взаємодію між системою урядового фінансового контролю та Рахунковою палатою України з координаційним центром цієї роботи при Кабінеті Міністрів України. Уточнити та розмежувати функції органів Офісу фінансового контролю України;

- стандартизувати та розмежувати в рамках компетенцій форми і методи контрольної діяльності;

- удосконалити кадрове забезпечення органів урядового фінансового контролю, матеріально-технічне, наукове та інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи урядового фінансового контролю. Підвищення обізнаності та навчання фахівців урядового фінансового контролю слід зосередити на внутрішньому контролі та управлінні ризиками, які пронизують сутнісні процеси, і кожен має свою роль і є залученим

¹ На сьогодні існує ряд законопроектів щодо здійснення державного фінансового контролю, зокрема, Проект Закону України «Про основні засади діяльності органів державного фінансового контролю» №9086 від 17.09.2018 р. та Проект Закону України «Про державний фінансовий контроль» № 2020 від 08.02.2008 р.

до різних напрямків публічного управління. Урядовці повинні відповідати за ризики як частину їх повсякденних повноважень та обов'язків. Ось чому чиновники, відповідальні за встановлення та досягнення цілей організації, також мають нести відповідальність за ефективне подолання пов'язаних із цим загроз.

Це буде значним кроком у розбудові дієвої та ефективної системи урядового фінансового контролю в нашій країні, яка базувалась би на міжнародних стандартах, а також основоположних принципах та кращих практиках ЄС. На сьогодні Урядом розроблена та діє Стратегія розвитку ДФК в Україні (далі – Стратегія) (Постанова «Про затвердження Стратегії розвитку системи державного фінансового контролю, що здійснюється органами виконавчої влади», затверджена Кабінетом Міністрів України від 24 липня 2003 р. № 1156). Крім Стратегії, Уряд для більш ефективної та дієвої роботи системи державного внутрішнього фінансового контролю Розпорядженням від 24 травня 2005 р. № 158-р схвалив «Концепцію розвитку державного внутрішнього фінансового контролю» та підготував Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року». Але, вирішити зазначені проблеми неможливо локальними заходами з боку Уряду, їх масштабність та глибина вимагає істотного вдосконалення, так як існування Стратегії, що мала стати основою державної політики у цій сфері на довгострокову перспективу, та мала б в цілісному поєднанні забезпечити практичне виконання поставленої мети, поки не досягнуто.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження встановлено, що дієвість заходів урядового фінансового контролю є низькою, спроби оцінки ефективності використання фінансових ресурсів держави носять фрагментарний характер, що зумовлено вадами фіскальної дисципліни та фінансової відповідальності слабких інститутів влади. А проведений аналіз засвідчив, що значних результатів у своїй діяльності органи Офісу фінансового контролю досягли внаслідок лише двох факторів: 1) орієнтування контролю на охоплення найбільш ризикових сфер та фінансових потоків; 2) здійснення державного фінансового контролю здебільшого у формі ревізії. Тому, на нашу думку, подальшим напрямом досліджень має бути розбудова дієвого контролю за використанням публічних коштів, в тому числі реалізуючи позитивні світові практики ДВФК у діяльності Уряду. Основними піларами в даному контексті мають стати посилення впливу інститутів фінансового контролю в Україні через реструктуризацію їх ієрархічної будови і чіткий розподіл повноважень та відповідальності, підвищення дієвості контролюючих заходів та фіскальної дисципліни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бариніна-Закірова М.В. Дискусійний клуб! Нотатки про методи урядового фінансового контролю. *Фінансовий контроль*. 2005. № 1. URL: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=34237&cat_id=34204 (дата звернення: 30.04.2020)
2. Ващенко І.В. Державний фінансовий контроль та його вдосконалення у трансформаційній економіці України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.0. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К. 2005. 20 с.
3. Ковалюк О.М. Роль контролю у фінансовому механізмі економіки. *Фінанси України*. 2002. № 7. С. 151–158.
4. Мельничук В. Г. Незалежний державний фінансовий контроль в Україні та досвід зарубіжних країн. *Фінансовий контроль*. 2002. № 2. С. 33–36.
5. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю як інструмент соціально-економічного розвитку. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/2701/1/32.pdf> (дата звернення : 30.04.2020)
6. Стефанюк І. Б. Методологічні засади функціонування системи державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. *Фінанси України*. 2011. № 6. С. 84–102.
7. Welcome to the world of PIFC, PIFC Policy Paper, European Communities Publications Office, 2006. P. 56.
8. John Wachira Wakiriba, Mr. Solomon Ngahu, Mr. Juma Wagoki Effects Of Financial Controls On Financial Management In Kenya's Public Sector: A Case Of National Government Departments In Mirangine Sub-County, Nyandarua County *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, Volume 16, Issue 10. Ver. III (Sep. 2014), pp. 105–115. URL: www.iosrjournals.org.
9. Al-Khatib, Muhammad Financial Performance and its Impact on the Shares of Companies Returns *Dar Al-Hamed Publishing, Amman, Jordan*. 2009.
10. Павлюх О. А. Поняття, мета, загальні риси та призначення контролю у сфері державного управління. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 117–119.
11. Olowo-Okere, E. and Tomkins, C. Understanding the evolution of government financial control systems *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 1998. Vol. 11. No. 3. Pp. 309–331. URL: <https://doi.org/10.1108/09513579810224527> (дата звернення : 30.04.2020).
12. Asare Thomas Internal Auditing in the Public Sector: Promoting Good Governance and Performance Improvement *International Journal on Governmental Financial Management*, 2009. Vol. IX. No. 1. pp. 15–30. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31058315/2009-01.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DInternal_auditing_in_the_public_sector_P.pdf (дата звернення : 30.04.2020).
13. Про Державну аудиторську службу: Положення Кабінету Міністрів України від 3.02.2016 р. № 43. URL: <http://195.78.68.73/kru/uk/publish/article/130714> (дата звернення : 30.04.2020).
14. Про внесення змін до схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України: Положення

Кабінету Міністрів України від 20.10.2019 № 879. URL : <http://www.kmu.gov.ua> (ua) (дата звернення: 30.04.2020)

15. Ази контролю і нюанси аудиту//Практичний посібник для представників місцевих органів влади/ підготовлено експертами проекту LOGICA за підтримки Європейського Союзу, LOGICA, 2019. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/404/control.pdf> (дата звернення: 30.04.2020)

16. Обушна Н.І. Модернізація системи державного фінансового контролю в Україні в контексті утвердження парадигми публічного аудиту *Вісник НАДУ при Президентіві України (Серія «Державне управління»)*. 2016. № 4. С. 64–71.

17. Internal Control and Risk Management for Public Integrity in the Middle East and North Africa. OECD Public Governance Reviews URL: <https://www.oecd.org/gov/ethics/corruption-risks-internal-control-mena.pdf> (дата звернення: 30.04.2020)

18. Ломейко Ю. А. Державний фінансовий контроль в Україні: напрями вдосконалення його організації та оцінювання *Проблеми економіки*. 2016. № 2. С. 148–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rekon_2016_2_21. (дата звернення: 30.04.2020).

19. Публічний звіт Державної аудиторської служби України за 2018 рік. URL: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=146550> (дата звернення : 30.04.2020).

20. Публічний звіт Державної аудиторської служби України за 2019 рік. URL: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158558>. (дата звернення : 30.04.2020).

21. Jerome B. McKinney. *Effective Financial Management in Public and Nonprofit Agencies*, 4th Edition, ABC-CLIO, 2015. pp. 117–148. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=77FoBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=info:vadc37VDHOJ:scholar.google.com/&ots=UaKiRs2YPN&sig=N5vDyrQcIlmv6Qf5QX_TnVcp5Rg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення : 30.04.2020).

REFERENCES:

1. Barynina-Zakirova M.V. (2005) *Dyskusiinyi klub! Notatky pro metody uriadovoho finansovoho kontroliu [Debating society! Notes on Methods of Governmental Financial Control]*. *Finansovy kontrol*, no 1. available at: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=34237&cat_id=34204 (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

2. Vashchenko I.V. (2005) *Derzhavnyi finansovy kontrol ta yoho vdoskonalennia u transformatsiunii ekonomitsi Ukrainy [State financial control and its improvement in the transformational economy of Ukraine]*: Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.04.0, Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka, K, pp.20. (in Ukrainian)

3. Kovaliuk O.M. (2002) *Rol kontroliu u finansovomu mekhanizmi ekonomiky [The role of control in the financial mechanism of the economy]*. *Finansy Ukrainy*, no 7, pp. 151–158. (in Ukrainian)

4. Melnychuk V.H. (2002) *Nezalezhnyi derzhavnyi finansovy kontrol v Ukraini ta dosvid zarubizhnykh krain [Independent state financial control in Ukraine*

and experience of foreign countries] *Finansovy kontrol*, no 2, pp. 33–36. (in Ukrainian)

5. Pikhotskiy V.F.(2009) *Systema derzhavnogo finansovoho kontroliu yak instrument sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [The system of state financial control as a tool of socio-economic development]* available at: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/2701/1/32.pdf> (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

6. Stefaniuk, I.B. (2011) *Metodologichni zasady funkcionuvannja systemy derzhavnogho vnutrishnjogho finansovogho kontroliu v Ukraini. [Methodological principles of functioning of the system of state internal financial control in Ukraine]*, *Finansy Ukrainy*, no. 6, pp. 84–102. (in Ukrainian)

7. Welcome to the world of PIFC (2006) *PIFC Policy Paper*, European Communities Publications Office, pp.56.

8. John Wachira Wakiriba, Mr. Solomon Ngahu, Mr. Juma Wagoki (2014) *Effects Of Financial Controls On Financial Management In Kenya's Public Sector: A Case Of National Government Departments In Mirangine Sub-County, Nyandarua County*, *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, vol. 16, Issue 10. Ver. III (Sep. 2014), pp. 105–115. available at: www.iosrjournals.org.

9. Al-Khatib, Muhammad. (2009) *Financial Performance and its Impact on the Shares of Companies Returns*, *Dar Al-Hamed Publishing, Amman, Jordan*.

10. Pavliukh O. A. (2011) *Ponjattja, meta, zaghaljni rysy ta pryznachennja kontroliu u sferi derzhavnogho upravlinnja [Concept, purpose, general features and purpose of control in public administration]*, *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 2, pp. 117–119. (in Ukrainian)

11. Olowo-Okere, E. and Tomkins, C. (1998) *Understanding the evolution of government financial control systems* *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, vol. 11, no. 3, pp. 309–331. available at: <https://doi.org/10.1108/09513579810224527> (accessed: 30 April 2020)

12. Asare Thomas (2009) *Internal Auditing in the Public Sector: Promoting Good Governance and Performance Improvement* *International Journal on Governmental Financial Management*, vol. IX, no. 1, pp. 15–30. available at: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31058315/2009-01.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DInternal_auditing_in_the_public_sector_P.pdf (accessed: 30 April 2020)

13. State Audit Office of Ukraine (2016) *Polozhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy*, available at: <http://195.78.68.73/kru/uk/publish/article/130714> (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

14. *On Amendments to the Scheme of Direction and Coordination of Activities of Central Executive Bodies by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the relevant members of the Cabinet of Ministers of Ukraine* (2019) *Polozhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy*, available at: <http://www.kmu.gov.ua> (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

15. *Azy kontroliu i niuansy audytu* (2019) [The basics of control and the nuances of auditing], *Praktychnyi posibnyk dlia predstavnykiv mistsevykh orhaniv vladyl pidhotovleno ekspertamy proektu LOGICA za pidtrymky Yevropeiskoho Soiuzu, LOGICA*, available at: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/>

library/file/404/control.pdf (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

16. Obushna N.I. (2016) Modernizatsiia systemy derzhavnogo finansovoho kontroliu kontroliu v Ukraini v konteksti utverzhennia paradyhmy publicznego audytu [Modernization of the system of state financial control of control in Ukraine in the context of adoption of the public audit paradigm] *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy (Seriiia "Derzhavne upravlinnia")*, no. 4, pp. 64–71.

17. Internal Control and Risk Management for Public Integrity in the Middle East and North Africa. OECD Public Governance Reviews available at: <https://www.oecd.org/gov/ethics/corruption-risks-internal-control-mena.pdf> (accessed: 30 April 2020)

18. Lomeiko Yu. A. (2016) Derzhavnyi finansovyi kontrol v Ukraini: napriamy vdoskonalennia yoho orhanizatsii ta otsiniuvannia [Public financial control in Ukraine: directions for improving its organization and evaluation] *Problemy ekonomiky*, no. 2, pp. 148–160. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2016_2_21 (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

19. State Audit Office of Ukraine (2018) Publichnyj zvit Derzhavnoji audytorskoji sluzhby Ukrainy za 2018 rik. [Public report of the State Audit Office of Ukraine for 2018]. available at: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=146550> (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

20. State Audit Office of Ukraine (2019) Publichnyj zvit Derzhavnoji audytorskoji sluzhby Ukrainy za 2019 rik. [Public report of the State Audit Office of Ukraine for 2019]. available at: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158558>. (accessed: 30 April 2020) (in Ukrainian)

21. Jerome B. McKinney. Effective Financial Management in Public and Nonprofit Agencies, 4th Edition, ABC-CLIO, 2015, pp. 117–148. available at: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=77FoBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=info:vadc37VDHO0J:scholar.google.com/&ots=UaKiRs2YPN&sig=N5vDyrQcIImv6Qf5QX_TnVcp5Rg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (accessed: 30 April 2020)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) СТРАХОВИКІВ В УКРАЇНІ

PECULIARITIES OF STATE SUPERVISION (CONTROL) OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

Сьогодні, в умовах нових викликів, турбулентності та постійного розвитку страхового ринку, вкрай важливою стає діяльність державних органів влади щодо забезпечення ефективного функціонування, стимулювання, підтримки, нагляду та контролю страхових компаній. Саме тому набуває масштабного значення важливість дослідження цього питання. Як наслідок, у статті висвітлюються основні питання, що стосуються державного нагляду (контролю) страховиків в Україні, аналізується чинна нормативно-правова база, що регулює цю сферу, а також описуються спірні моменти, з якими стикаються уповноважені органи. Розглянуто еволюцію органів державної влади у сфері нагляду (контролю) за страховими компаніями, їхні повноваження та окремі результати їхньої діяльності. Окреслено особливості пруденційного нагляду в Україні та перспективи його удосконалення у вітчизняній практиці. Фактичний стан справ демонструє широкі можливості росту і удосконалення для всіх суб'єктів страхового ринку.

Ключові слова: страховий ринок, страховик, державне регулювання страхового ринку, державний нагляд (контроль), пруденційний нагляд, державний орган нагляду (контролю).

Сегодня, в условиях новых вызовов, турбулентности и постоянного развития стра-

хового рынка, крайне важной становится деятельность государственных органов власти по обеспечению эффективного функционирования, стимулирования, поддержки, надзора и контроля страховых компаний. Именно поэтому приобретает масштабное значение важность исследования данного вопроса. Как следствие, в статье освещаются основные вопросы, касающиеся государственного надзора (контроля) страховщиков в Украине, анализируется действующая нормативно-правовая база, регулирующая данную сферу, а также описываются спорные моменты, с которыми сталкиваются уполномоченные органы. Рассмотрена эволюция органов государственной власти в сфере надзора (контроля) за страховыми компаниями, их полномочия и отдельные результаты их деятельности. Определены особенности пруденциального надзора в Украине и перспективы его совершенствования в отечественной практике. Фактическое состояние дел демонстрирует широкие возможности роста и совершенствования для всех субъектов страхового рынка.

Ключевые слова: страховой рынок, страховщик, государственное регулирование страхового рынка, государственный надзор (контроль), пруденциальный надзор, государственный орган надзора (контроля).

УДК 35:338.2

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-39>

Кміть В.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
Львівський національний університет імені Івана Франка

Білаш А.В.

студентка
Львівський національний університет імені Івана Франка

Kmit Vira

Ivan Franko National University of Lviv

Bilash Andrianna

Ivan Franko National University of Lviv

Given the situation that has place nowadays in worldwide economy and all kinds of markets as well, it is important to analyze pros and cons of each segment, both common for private and state stakeholders. To be specific, the aim of this article is to call attention to the current condition of state supervision (control) of insurance companies in Ukraine, as well as to analyze the regulatory framework for regulating this area and to identify the problematic issues faced by the authorized state authorities in the exercise of such supervision (control). Therefore, in times of constant developments, challenges and changes, this objective relates to an essential and actual issues that business and governments need to tackle with. In a global and long-term perspective, it means a deep hindsight, diagnose and revealness of possible ways of improvement of insurance market and state supervision (oversight) as well. In the article the main issues that are related to state supervision (control) of insurance companies in Ukraine were depicted, current official regulatory documents that adjusts this sphere were analyzed and controversial moments, that authority may face with were discussed. The evolution of the state bodies in the sphere of supervision (control) of insurance companies illustrates that authorities have been constantly developing, their competencies and duties have been expanded or minimized in different times. Foreign experience shows alternatives for the improvement of supervision (oversight) mechanism, as not all element are been used. For example, there are prospects of implementing retro and perspective analysis of trends of insurance companies' development and to start practicing scenario analyzes method. A profound identification of controversial norms of Ukrainian legislation proofs an urgent need to agree mutual only-begotten terms and conditions in all regulatory legal documents. Now insurance market is on the verge of aprobatng new changes, such as the creation of a mega-regulator, the formation of which promises positive prospects or uncertain risks. Thus, Ukrainian authority faces challenges to provide constant supervision (control) of insurance companies, which is vital for the effective functioning of all participants of insurance market.

Key words: insurance market, insurance company, state regulation of the insurance market, state supervision (control), prudential supervision, state body of supervision (control).

Постановка проблеми. Страховий ринок є одним із найважливіших та наймасштабніших ринків небанківського фінансового сектору. Його характеристиками є інтенсивний та постійний розвиток, імплементація глобалізаційних процесів, велика кількість суб'єктів, наявність конкуренції, специфічний рух грошових потоків тощо. З огляду на це, виникає необхідність здійснення державою в особі уповноважених органів влади нагляду, контролю та регулювання страхової діяльності. Тому актуальним питанням залишається використання уповноваженими органами ефективного, гармонізованого та прогресивного механізму

державного нагляду (контролю) за страховиками, який зможе забезпечувати цілісний розвиток як страхового ринку, так і вітчизняної економіки загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі державного нагляду (контролю) за страховими компаніями приділено значну увагу вітчизняними та світовими науковцями. Значний внесок у дослідження цього питання зробили А. Ханна, В. Виговська, В. Юхименко, Д. Біла, І. Войцеховська, І. Манько, І. Попова, Н. Пацурій, О. Артамонов, О. Барановський, О. Кнейслер, О. Міняйло, О. Сафонова, С. Навроцький, Т. Ротова та багато

інших. Але у реаліях сьогодення, коли у дію вступають нові правила, набуває необхідності здійснення аналізу чинного стану заходів держави щодо здійснення нагляду (контролю) за діяльністю страховиків в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні сучасного стану державного нагляду (контролю) за страховими компаніями в Україні, аналізі нормативно-правової бази регулювання цієї сфери, а також виявленні проблемних моментів, з якими стикаються уповноважені органи державної влади під час здійснення такого нагляду (контролю).

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан державного нагляду та контролю за діяльністю страховиків в Україні є доволі складним питанням і перебуває у постійному процесі дослідження. Так, здійснення різноманітних заходів впливу за страховою діяльністю з боку уповноважених органів влади є необхідністю, яка зумовлена потребою регулювання конкуренції між страховиками, забезпечення законності діяльності страхових компаній та імплементації світових набутків у сфері страхування.

Світовий досвід демонструє наявність різних моделей регулювання страхового ринку, діяльності страхових компаній зокрема. Найчастіше виділяють дві моделі: англо-американську та континентальну [10, с. 124]. Їхня відмінність полягає у тому, що в системі першої вагоме місце належить судовому прецеденту, тоді як для другої характерним і найважливішим є контроль та регулююча функція з боку законодавства. Остання модель застосовується в Україні, означаючи тим самим, що саме у вітчизняній нормативно-правовій базі закладені усі правила та принципи регулювання та контролю страхової діяльності, у тому числі спостереження за операціями страхових компаній, їх систематична перевірка тощо.

Важливим аспектом у здійсненні державного нагляду за страховиками є використання обґрунтованих принципів у такій діяльності уповноважених органів влади. На думку Д.В. Білої, такими принципами мають бути [1, с. 3]: ефективність, справедливість, законність, адекватність, незалежність, прозорість, збалансованість та поступовість. Крім того, така діяльність держави має здійснюватися з урахуванням фактичного стану економіки, наявних та потенційних ризиків, а також альтернативних напрямів розвитку.

Система державного фінансового нагляду та контролю за страховиками була започаткована створенням Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю («Укрстрахнагляд») у 1993 році [10, с. 124]. Це був перший орган історії незалежної України, на який було покладено повноваження держави здійснювати заходи впливу на суб'єктів страхового ринку. Загалом еволюцію органів нагляду та контролю цього ринку зображено у таблиці 1.

Безумовно, стан вітчизняного страхового ринку та діяльності страховиків значною мірою є результатом страхового законодавства та різноманітних дій з боку державних органів.

Основний зміст основних законів у контексті державного нагляду (контролю) за страховиками відображений у таблиці 2.

Беззаперечно, фундаментом державного нагляду (контролю) за страховиками в Україні є Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

В Україні повноваження уповноваженого органу з державного нагляду (контролю) страховиків регулюються низкою законів, серед яких Закони України:

- «Про страхування» [7];
- «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [8];
- «Про ліцензування» [3, с. 60];
- «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [9];
- «Про Страхування наземного транспорту» [3, с. 60].

Законом «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [9], а також законами «Про страхування» [7], «Про фінансові послуги» [8], «Про ліцензування» [3, с. 60] визначено, що органом державного нагляду (контролю) у сфері страхування є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг), а саме Департамент страхового регулювання та нагляду.

Основними завданнями Нацкомфінпослуг є [10, с. 127]:

- забезпечення проведення у межах своєї компетенції єдиної та ефективної державної політики у сфері надання страхових послуг;
- захист прав споживачів страхових послуг шляхом застосування заходів впливу та заходів регулювання з метою запобігання і припинення правопорушень законодавства у сфері надання страхових послуг;
- проведення заходів з реєстрації, ліцензування та дозвільних процедур на ринку страхування;
- розроблення проектів нормативно-правових актів та проведення їх експертизи тощо.

Суб'єктами нагляду (контролю), крім страховиків, виступають також страхові посередники, тобто страхові або перестрахові брокери та страхові агенти. Процедура реєстрації, здійснення перевірок щодо додержання та правильного застосування законодавства є чітко визначена чинними нормативно-правовими документами. Більше того, у Законі «Про страхування» [7] також зазначено види страхування, за якими страхові компанії зобов'язані створювати кон-

кретні об'єднання. Наприклад, страхові організації, що мають ліцензію на здійснення страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, мають утворити Аграрний страховий пул, який є юридичною особою та утримується за рахунок коштів страховиків. На підставі ст. 30 Закону «Про фінансові послуги» [8], Нацкомфінпослуг уповноважена робити перевірки (інспекції) діяльності страховиків, їхніх афілійованих та споріднених осіб. Також Нацкомфінпослуг як орган ліцензування страхової діяльності

здійснює контроль за додержанням страховиками вимог ліцензійних умов.

Функціями державного нагляду за страховою діяльністю Нацкомфінпослуг є функції, передбачені п.п. 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10, 12, 13, 14 ст. 36 Закону «Про страхування» [7]. Відображенням таких функцій щодо нагляду і контролю за страховиками є здійснення Нацкомфінпослуг таких заходів [2, с. 128–129]:

– ведення Єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) України та видача даним

Таблиця 1

Еволюція органів нагляду за страховою діяльністю в Україні

Рік	Державний орган регулювання, нагляду та контролю
1993	Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю («Укрстрахнагляд»)
1999	Департамент фінансових установ і ринків Міністерства фінансів України, Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю («Укрстрахнагляд»)
2003	Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України
2011	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг («Нацкомфінпослуг»)
Липень 2020	Департамент нагляду за страховим ринком НБУ

Таблиця 2

Зміст основних документів, що регулюють діяльність страхових компаній у контексті нагляду (контролю) за ними в Україні

Назва нормативно-правового документу	Зміст регулювання
Конституція України	визначає, що лише законами України встановлюються правила створення і функціонування фінансового ринку, а Кабінет міністрів України забезпечує проведення фінансової політики. Таким чином, у Конституції встановлено загальні норми правового регулювання фінансової політики, складовою частиною якої є страхова діяльність.
Положення «Про Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків) України»	започатковано державний реєстр страхових компаній
Закон України «Про страхування»	регулює відносини у сфері страхування і спрямований на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб
Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»	регулює відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (далі - обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності) і спрямований на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну потерпілих при експлуатації наземних транспортних засобів на території України.
Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»	встановлює загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг.
Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»	визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю).
Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності»	впорядкування суспільних відносин у сфері ліцензування видів господарської діяльності
Закон про «спліт»	Створення мегарегулятора, дерегулювання та зменшення кількості точок дотику бізнесу і держави: зменшення регулюючих і контролюючих органів; зменшення погоджувальних процедур, а також зниження корупційних ризиків
Окремі нормативні акти (інструкції, методики, положення, накази), котрі приймаються Нацкомфінпослуг	Регулюють окремі питання нагляду (контролю) за страховиками, тим самим доповнюючи основні закони.

Розроблено на основі джерел: [6-10]

суб'єктам ліцензій на здійснення страхової (перестрахової) діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;

– ведення Державного реєстру страхових та перестрахових брокерів та видача свідоцтв про внесення до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

– перевірка Нацкомфінпослуг звітності страховиків (законодавець зобов'язує кожного кварталу подавати баланс, звіт про фінансові результати тощо, а також публікувати річні баланси) ;

– здійснення контролю за платоспроможністю страховиків: у Законі «Про страхування» зазначено, що страхові компанії мають відповідати таким вимогам, як:

– наявність оплаченого статутного фонду, а також гарантійного фонду;

– наявність страхових резервів у розмірах, достатніх для майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань;

– фактичний запас платоспроможності має бути більшим, ніж розрахункові нормативні запаси платоспроможності [4].

Здобутком Нацкомфінпослуг можна вважати і дії щодо мінімізації ризиків у страхуванні. Так, з 2017 року обов'язком для страхових організацій, що займаються страхуванням життя, а також у сторону яких надійшло багато скарг, стало щорічне повідомлення регулюючим органам про дотримання фінансових нормативів, а також про істотні операції з активами. Подання матеріалів, що містять перелік ключових ризиків та результати стрес-тестування, також стало обов'язком для страховиків на щорічній основі. Відповідно, такі заходи доповнюють функцію моніторингу та упередження з боку регулятора.

Проблемою у вітчизняному механізмі державного нагляду (контролю) за страховиками є значні суперечності між певними положеннями різних законів. Розглянемо детальніше деякі з них.

Спірним є момент, що критерії розподілу страховиків за ступенями ризику їхньої господарської діяльності нині не затверджені. Тому страхові компанії вважаються суб'єктами господарювання з незначним ступенем ризику, а тому підлягають державному нагляду (контролю) не частіше одного разу на п'ять років (згідно зі ст. 22 Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності») [9]. У Водночас, відповідно до ст. 30 Закону «Про фінансові послуги», періодичність інспектування встановлюється національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, залежно від типу фінансової установи [8]. Тому періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) може встановлюватись одноосібно Нацкомфінпослуг, шляхом прийняття відповідного власного нормативно-правового акту.

Враховуючи наведене, частина 2 ст. 30 Закону «Про фінансові послуги» потребує узгодження з вимогами частини 2 ст. 5 Закону «Про контроль» [3, с. 62].

Ускладнює процес нагляду (контролю) за страховиками в Україні також неузгодження положень ст. 1 Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з частиною 3 ст. 30 Закону «Про фінансові послуги» [3, с. 62].

Відповідно до ст. 30 Закону «Про фінансові послуги» [8], Нацкомфінпослуг має право залучати кваліфікованих зовнішніх експертів під час здійснення інспекцій. Водночас ст. 1 Закону «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [9] під час визначення переліку органів, які можуть здійснювати державний нагляд (контроль), не передбачає безпосереднього права незалежно залучати зовнішніх експертів, здійснюючи інспекційну діяльність.

З огляду на вищенаведене вважаємо, що першочерговим і пріоритетним завданням для держави є вжиття заходів, які дозволять вирішити наявні проблеми.

Міжнародною асоціацією органів нагляду за страховою діяльністю (IAIS) визначено такі напрями регулювання страхової діяльності державними органами влади [11, с. 81], як:

– економічне регулювання (застосування податкових інструментів);

– правове регулювання;

– пруденційне регулювання (заходи, спрямовані на забезпечення стабільності фінансової системи та платоспроможності страхових компаній);

– боротьба з відмиванням грошей та протидія фінансуванню тероризму.

Як бачимо, у загальній системі державного нагляду і контролю за страховиками в Україні чільне місце належить заходам пруденційного нагляду. Останній за своїм семантичним значенням означає регулярне здійснення оцінки фінансового стану страхових компаній, результатів функціонування та якості управління усієї системи, відповідності загально-встановленим показникам і вимогам, які обмежують ризики під час здійснення операцій із фінансовими активами [11, с. 81].

Основна функція пруденційного нагляду – попередження неплатоспроможності страховика.

В Україні повноваженими органами здійснюються такі заходи пруденційного нагляду:

– здійснення Нацкомфінпослуг тестів раннього попередження ризику неплатоспроможності страховика;

– аналіз фінансового стану шляхом проведення оцінки та динаміки відносних коефіцієнтів, а також абсолютних показників платоспроможності, рентабельності, ліквідності тощо;

– аналіз результатів стрес-тестування та прогнозування різних сценаріїв на фінансове становище страховика.

Такий перелік означає, що не усі елементи пруденційного нагляду використовуються у вітчизняній практиці. Для підвищення та покращення ролі державного регулювання і нагляду за страховиками слід розробити плани імплементації європейського досвіду у вітчизняну практику. Зокрема, варто застосовувати ретро- і перспективний аналіз тенденцій розвитку страховиків (для того, щоб виявити закономірності отриманих показників, а також розробити можливі перспективні напрями розвитку), започаткувати практику використання сценарних аналізів (як дієвого важеля під час визначення причинно-наслідкових зв'язків і факторів зміни досліджуваних показників).

У цьому контексті не можна залишити поза увагою так званий Закон «Про спліт» [6], що включений до меморандуму співпраці між Україною і Міжнародним валютним фондом. Цей документ передбачає створення мегарегулятора в особі Національного банку та Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку. Це означає, що має місце ліквідація Нацкомфінпослуг, функції якої виконуватиме частково НБУ, частково – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Так, станом на сьогодні у структурі НБУ створено новий департамент нагляду за страховим ринком в блоці «Пруденційний нагляд». До 1 липня 2020 року цей підрозділ буде розробляти пропозиції Національного банку до законодавчих ініціатив, нормативно-правових актів та процесів, які сприятимуть ефективному правонаступництву функцій від Нацкомфінпослуг. НБУ зазначає, що цей закон забезпечить прозорість, надійність та ефективність небанківського фінансового сектору. Це дозволить забезпечити збалансований і системний підхід для розвитку усього небанківського сектору.

Таким чином, має місце створення структури, яка займатиметься виключно пруденційним наглядом страховиків, що, у свою чергу, створює перспективи удосконалення системи державного нагляду за страховою діяльністю.

Пруденційна діяльність державних органів влади тісно переплітається із здійсненням державного фінансового контролю страховиків. У свою чергу, останній означає реалізацію фінансової політики держави, а також забезпечення умов для фінансової стабілізації, нагляд за виконанням податкових та інших зобов'язань тощо.

І.В. Попова [5, с. 20] стверджує, що державний фінансовий контроль страхових організацій – це діяльність уповноважених органів влади, спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни, дотримання умов платоспроможності, захист прав споживачів страхових послуг в про-

цесі мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів страховиків. Таким чином, державний фінансовий контроль страховиків в Україні покладається на:

- Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України;

- Державну податкову службу (контроль за сплатою податків та інших обов'язкових платежів);

- Державну службу фінансового моніторингу України (її завданням є виявлення та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом через страхові компанії);

- Офіс фінансового контролю України (контролює використання бюджетних коштів, одержаних внаслідок перемоги на конкурсі тендерних закупівель);

- Національний банк України (здійснює контроль застосування іноземної валюти у діяльності страховиків);

- Антимонопольний комітет України (відповідає за захист економічної конкуренції на страховому ринку);

- Фонди соціального страхування (здійснюють контроль за використанням коштів фондів соціального страхування).

Позитивним моментом є той факт, що під час розроблення нормативно-правових проєктів Нацкомфінпослуг залучає й інших суб'єктів, зокрема Антимонопольний комітет України та безпосередніх представників страхового ринку. Таким чином, такого виду комунікації удосконалюють систему регулювання і контролю ще на стадії розроблення.

Висновки з проведеного дослідження. Система державного нагляду (контролю) за страховиками в Україні визначена низкою нормативно-правових документів, які висвітлюють основні правові та організаційні норми, принципи, права, обов'язки і відповідальність уповноважених органів влади та загальний порядок здійснення такого нагляду (контролю). На жаль, у межах цієї системи є конкретні суперечності, які потребують вирішення. Зокрема, потребують узгодження окремі статті основних законів, що регулюють цю сферу. Крім того, пріоритетним завданням є удосконалення системи пруденційного нагляду, оскільки сьогодні використовуються не усі елементи цього механізму. Це дозволить розширити базу державних органів щодо аналізу фінансових показників страховиків та їхнього загального економічного стану.

Страховий ринок стоїть на межі прийняття нових змін, таких як створення мегарегулятора, утворення якого обіцяє позитивні перспективи або ж невизначені ризики. Тому перед державою стоять виклики щодо безперебійного забезпечення нею нагляду (контролю) за страховими компаніями, оскільки такий нагляд (контроль) є життєво необхідним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Біла Д.В. Принципи державного регулювання діяльності страхових компаній. *Ефективна економіка*. 2015. №11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_78 (дата звернення: 24.04.2020).

2. Войцеховська І.М. Особливості державного нагляду за перестраховою діяльністю. *Юридичний вісник*. 2016. №4(41). С. 125–131.

3. Зелена книга «Аналіз регулювання сфери обов'язкового страхування». *Офіс ефективного регулювання BRDO*. 2018. С. 57–66.

4. Небанківський фінансовий ринок у цифрах. URL: <http://afi.org.ua/articles/nebankivskiy-finansoviy-rinok-u-cifrah> (дата звернення: 08.02.2018).

5. Попова І. В. Фінансовий контроль страхових організацій: дис. канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2015. – С. 20–22.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення функцій з державного регулювання ринків фінансових послуг: Законопроект від 6.09.2019 р. №1069-2. / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66723 (дата звернення: 24.04.2018).

7. Про страхування: Закон України від 13.03.2020 р. № 85/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/85/96> (дата звернення: 24.04.2018).

8. Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових ринків: Закон України від 19.01.2020 р. №2664-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (дата звернення: 24.04.2018).

9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 26.03.2020 р. № 877-V / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16> (дата звернення: 24.04.2018).

10. Ротова Т., Манько І. Регулювання ринку страхових послуг в Україні. *Товари і ринки*. 2018. № 1. С. 121–134.

11. Юхименко В.М. Необхідність впровадження системи пруденційного нагляду за страховою діяльністю в Україні. *Економіка та держава*. 2016. № 16. С. 80–82.

no. 11, pp. 1-5. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_78 (accessed at 24 April 2020).

2. Voitsekovska I.M. (2016) Osoblyvosti derzhavnoho nahlyadu za perestrakhovoyu diyal'nisty [Characteristics of the public (state) supervision of reinsurance activities]. *Legal Bulletin*, vol. 4(41), pp. 125–131.

3. The Verkhovna Rada Of Ukraine (2002) Pro strahuvannya: [On Insurance]: The Law of Ukraine. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua> (accessed at 24 April 2020).

4. The Verkhovna Rada Of Ukraine (2019) Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vdoskonalennya funktsiy z derzhavnoho rehulyuvannya rynkiv finansovykh posluh [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Regarding Improvement of Functions in State Regulation of Financial Services Markets]: The Bill of Ukraine № 1069-2. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua> (accessed at 24 April 2020).

5. The Verkhovna Rada Of Ukraine (2020) Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehulyuvannya rynkiv finansovykh posluh [On Financial Services and State Regulation of Financial Service Markets]: The Law of Ukraine. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua> (Accessed 24 April 2020).

6. The Verkhovna Rada Of Ukraine (2020) Pro osnovni zasady derzhavnoho nahlyadu (kontrolyu) u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: [On the Main Principles of State Supervision (Oversight) in the Area of Commercial Activity]: The Law of Ukraine. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua> (accessed at 24 April 2020).

7. Ofis efektyvnoho rehulyuvannya BRDO (2018) Analiz rehulyuvannya sfery obov'yazkovoho strakhuvannya [Analysis of regulation of compulsory insurance]. *Green Book*. pp. 57–66.

8. Nebankivskyy finansovyy rynek u tsyfrakh [Non-banking financial market in numbers]. Available at: <http://afi.org.ua/articles/nebankivskiy-finansoviy-rinok-u-cifrah> (accessed at 24 April, 2020).

9. Popova I.V. Finansovyy kontrol' strakhovykh orhanizatsiy [Financial control of insurance companies] (Phd Thesis), Kyiv: Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

10. Rotova T., Manko I. (2018) Rehulyuvannya rynku strakhovykh posluh v Ukrayini [Regulation of the insurance services market in Ukraine]. *Goods and markets*, № 1, pp. 121–134.

11. Yukhumenko V.M. (2016) Neobkhdnist' vprovadzhennya systemy prudentsynoho nahlyadu za strakhovoyu diyal'nisty v Ukrayini [The Necessity of Applying Prudential Supervision of Insurance in Ukraine]. *Economy and the State*, № 10, pp. 80–82.

REFERENCES:

1. Bila D. V. (2015) Pryntsypy derzhavnoho rehulyuvannya diyal'nosti strakhovykh kompaniy [The principles of state regulation of insurance companies]. *Efektivna ekonomika* [An Effective Economy] (electronic journal),

ІМПЕРАТИВИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

IMPERATIVES AND DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF THE PUBLIC FINANCE MANAGEMENT SYSTEM

У статті вивчено взаємозв'язки і взаємовпливи сталого розвитку аграрного сектору економіки та системи управління державними фінансами. Визначено його місце та значення в соціо-еколого-економічній динаміці досягнення Україною Цілей сталого розвитку у цілому та глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільськогосподарства» зокрема. Систематизовано відповідний категоріально-понятійний апарат. Вивчено інваріацію реформ, що здійснюються у сфері державних фінансів України, знайдено кореляційно-динамічні зв'язки з фактичним рівнем прогресу реалізації аграрним сектором вказаної вище глобо-цілі. Визначено динаміку індексу сільськогосподарської орієнтації державних фінансів в Україні, країнах – членах ЄС, їхній вплив на індикативну множину «аграрних» Цілей розвитку тисячоліття та Цілей сталого розвитку. Запропоновано напрями подальшого збалансування цільових орієнтирів сільського розвитку та системи управління державними фінансами.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, сталий розвиток, державні фінанси, бюджетна підтримка, Цілі сталого розвитку, Стратегія реформування системи управління державними фінансами, індекс сільськогосподарської орієнтації (АОІ) державних фінансів.

В статье изучены взаимосвязи и взаимовлияния устойчивого развития аграрного

сектора экономики и системы управления государственным финансами. Определены его место и значение в социо-эколого-экономической динамике достижения Украиной Целей устойчивого развития в целом и глобо-цели «Преодоление голода, достижение продовольственной безопасности, улучшение питания и содействие устойчивому развитию сельского хозяйства» в частности. Систематизирован соответствующий категориально-понятийный аппарат. Изучено инвариацию реформ, осуществляемых в сфере государственных финансов Украины, найдены корреляционно-динамические связи с фактическим уровнем прогресса достижения аграрным сектором указанной выше глобо-цели. Определена динамика индекса сельскохозяйственной ориентации государственных финансов в Украине, странах – членах ЕС, их влияние на индикативное множество «аграрных» Целей развития тысячелетия и Целей устойчивого развития. Предложены направления дальнейшего сбалансирования целевых ориентиров сельского развития и системы управления государственным финансами.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, устойчивое развитие, государственные финансы, бюджетная поддержка, Цели устойчивого развития, Стратегия реформирования системы управления государственным финансами, индекс сельскохозяйственной ориентации (АОІ) государственных финансов.

УДК 338.43:631.1

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-40>

Петруха С.В.

к.е.н., доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою Університет «КРОК»

Стахов Б.В.

аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Petrukha Sergii

«KROK» University

Stakhov Bohdan

Kyiv National Taras Shevchenko University

*The article attempted to draw parallels and study mutual relations and mutual effects of sustainable development of the agrarian sector of the economy of Ukraine and the public finance management system. The agrarian sector's role, place and significance was established in the social, ecological, economic dynamics of Ukraine's achieving the UN Global Sustainable Development Goals by 2030, in general, and "End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture" global goals, in particular, formal responsibility for which is allocated to agriculture, forestry and fishery. Ontology, gnociology and genesis of evolving of the concept of sustainable, stable and inclusive development, inter alia, of agro-food systems, was covered, relevant categorical definitions in leading Ukrainian and English language literature are provided. Invariance of reforms was studied, which – the reforms – are carried out in the field of public finance of Ukraine, correlation-dynamic and parametric links with an actual level of the progress of the implementation of the global goal by the agrarian sector were discovered. The dynamics of the agriculture orientation index (AOI) was set for public finance in Ukraine, European Union countries, their impact on the set of the "agrarian" Millennium Development Goals and Sustainable Development Goals. Based on the empirical curves of studied indicators of achievement of the nationally prioritized Sustainable Development Goals, results of reforming the public finance management system and impact of the corona crisis, the extrapolation was conducted for a probability of achieving a target national indicative measurer of the global goal in 2020. The directions were proposed for further balancing target points in the agrarian policy and development of the public finance management system, which – the directions' – core is the reestablishment, within the system of central bodies of executive power, of a specialized state institution, which will care of the matters of activities and fulfillment, by the agrarian sector of the economy, of relevant global and national tasks within the framework of the Sustainable Development Goals and a perspective plan of action for the implementation of the Public Finance Management System Reform Strategy. **Key words:** agrarian sector of the economy, sustainable development, public finance, budget support, Sustainable Development Goals, Public Finance Management System Reform Strategy, agriculture orientation index (AOI) for public finance.*

Постановка проблеми. Серед країн світу Україна за своїм природним, науково-технічним, аграрно-промисловим потенціалом та кваліфікаційно-освітнім рівнем населення має необхідні підвалини для реалізації амбітної глобальної цілі ООН «Ні голоду» через досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування, а також сприяння сталому розвитку сільського господарства

та формування потужного експортного агропотенціалу. Так, незважаючи на кризові явища, спровоковані зовнішньою агресією, аграрний сектор залишався одним із рушіїв підтримки та зростання національної економіки, щороку демонструючи позитивні темпи нарощування обсягів виробництва продовольства. За останні п'ять років обсяг виробництва сільськогосподарської продукції

в Україні збільшився більш як на 15%, створивши 17% валового внутрішнього продукту (ВВП) країни, а частка сільськогосподарської продукції в загальному обсязі експорту зросла з 21% у 2010 р. до 44% у 2017 р., вона була майже вдвічі більша, ніж у другій за величиною категорії експорту «чорні та кольорові метали» [1].

Однак нині в Україні сформувалася низько-ефективна та екологічно небезпечна структура управління аграрним сектором економіки внаслідок домінування протягом багатьох років ресурсо- й енергоємних галузей та технологій, сировинної орієнтації експорту і надмірної концентрації виробництва у промислових регіонах. Як наслідок, створюються передумови втрати країною агропромислового потенціалу, формуючи загрозу зростання рівня імпортозалежності внутрішнього продовольчого ринку за цілою групою продукції, продовольчої депривації серед міського та сільського соціуму, обмеження продовольчого суверенітету країни та нівелювання раніше сформованого рівня продовольчої безпеки, особливо щодо продовольства з високим ступенем переробки. Ця проблема частково розкрита в національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [2]: «Для України необхідним є технологічне переоснащення та модернізація галузей аграрного виробництва на засадах підвищення їх енергоефективності, забезпечення дотримання екологічних норм, міжнародних стандартів якості продовольства та харчової сировини, а також гарантування продовольчої безпеки держави», а також транспарентна до мети, визначеної у Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр. [3] (далі – Стратегія): «Наявність потужної та ефективної системи управління державними фінансами є невід’ємною умовою для забезпечення стійкого економічного зростання й ефективного надання державних послуг, а також створення підґрунтя і стимулів для проведення реформ в інших сферах». Тобто роль Стратегії є незаперечною у формуванні фінансового підґрунтя модернізації аграрного сектору економіки України, зокрема в рамках реалізації національних завдань Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади суспільно-економічного розвитку через моноаспектність сталості були закладені ще в працях класиків, лауреатів премії з економіки пам’яті Альфреда Нобеля – В. Вернадського, С. Подольського, Е. Денісона, Р. Солоу. Подальшого розвитку в контексті створення спеціального розділу економічної теорії з питань сталого розвитку та оцінювання впливу екологічних чинників на соціально-економічний онтогенез вони набули у циклі фундаментальних праць Г. Дейлі, Х. Хотелінга і Л. Гурвіца. Проблематикою сталості економічних систем у цілому та

агропродовольчих зокрема займалися такі зарубіжні вчені, як Р. Блінк, Е. Гонч, Г. Дейлі, В. Джегетезен, Ф. Джовані, Г. Кларк, М. Котабі, Д. Медоуз, А. Оніші, К. Снеддон, Б. Х’юс.

Питанням сталого, стійкого, всеохоплюючого розвитку аграрного сектору економіки України у цілому та сільського, рибного і лісового господарства зокрема присвячено наукові праці П. Борщевського, Б. Буркинського, П. Гайдуцького, Б. Данилишина, А. Даниленка, С. Дем’яненка, С. Дорогунцева, Г. Калетніка, О. Карінцевої, В. Кравцова, Л. Купінець, А. Лисецького, В. Месель-Веселяка, В. Міщенко, О. Осауленка, С. Петрухи, Г. Платонова, П. Руснака, П. Саблука та ін.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних та науково-практичних основ із проблем взаємозв’язку державних фінансів зі сталим секторальним розвитком національної економіки, у т. ч. через продуцентів агропродовольства, зробили: А. Чухно, В. Юрчишин, Т. Єфименко, С. Гасанов, В. Кудряшов, Д. Полозенко, А. Соколовська, В. Геєць, Л. Тулуш, А. Даниленко, Т. Богдан, І. Луніна, В. Зимовець, Н. Шелудько, І. Прокопа, І. Лютий, З. Варналій, О. Любка, О. Рожко та ін.

Однак відповідно до оцінки державних видатків та фінансової підзвітності в Україні [4], підготовленої Світовим банком у 2019 р., попри досягнутий за останні п’ять років у системі державних фінансів суттєвий поступ, рівень передбачуваності державного бюджету залишається нижчим за середній серед країн Східної Європи й Центральної Азії з рівнем доходу вище середнього, створюючи перманентну непрогнозованість фінансування заходів зі сталого розвитку аграрного сектору економіки України. А історично сформовані суттєві розбіжності між плановими й фактичними видатками за окремими категоріями функціональної та економічної класифікації на тлі проведеного секвестру державного бюджету на 2020 р. внаслідок коронакризи не лише зумовлюють віднесення питання взаємовпливів і взаємозв’язків державних фінансів і сталого розвитку аграрного сектору економіки до дискусійних у науково-публічній площині, а й роблять їх такими, що потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних, методологічних, інституційних та практичних підвалин формування та реалізації глобо-моделі сталого розвитку аграрного сектору економіки України в умовах модернізації системи управління державними фінансами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі трансформацій в аграрному секторі національної економіки сформувалася багатокладна організаційно-правова виробнича структура, а зміни, які тривають у системі відносин власності, землекористування, аграрного виробництва, організаційно-правових форм господарю-

вання, позначаються на кількісно-якісних параметрах діяльності агровиробників, реалізації ними економічних, соціальних та екологічних засад сталого розвитку. Так, за часів незалежності України в аграрному секторі утвердилася інваріація форм ведення господарської діяльності: фермерські господарства, приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства та інші підприємства корпоративного сектору. Поряд із ними активно виробляють сільськогосподарську продукцію особисті селянські господарства, які представляють індивідуальний сектор.

Роль корпоративного сектору у виробництві сільськогосподарської продукції у динаміці постійно зростає. Якщо в 2005 р. валова продукція сільгоспідприємств становила 40,5%, а 59,5% виробництва припадало на особисті селянські господарства, то в останні кілька років співвідношення суттєво змінилося – 56,9% і 43,1% відповідно [5]. Частка продукції рослинництва у 2019 р. становила 78,5% загального обсягу продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами, маючи майже статичну динаміку з 2015 р. [6]. Ця інституційна група (сільськогосподарські підприємства), спеціалізуючись переважно на продукції рослинництва, обробляє близько 20 млн га сільськогосподарських угідь, які є основою результативно-якісних параметрів роботи сектору, детермінує досягнення ним Цілей сталого розвитку.

Нагадаємо, що в жовтні 2001 р. ухвалено Земельний кодекс України, яким, відповідно до Конституції України, були закріплені гарантії набуття та реалізації права власності на землю. Водночас запроваджено заборону відчуження окремих видів земель сільськогосподарського призначення. Передбачалося, що це буде тимчасовий акт, який дасть змогу підготувати відповідну законодавчу базу для формування повноцінного ринку земель. Натомість Верховна Рада України кілька разів продовжувала термін дії заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення. У результаті до липня 2021 р. діятиме мораторій (заборона на відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення), який обмежує права власників земельних ділянок, закріплені частиною першою статті 90 Земельного кодексу України та статтею 41 Конституції України, у власності яких сьогодні перебуває 30,7 млн га сільськогосподарських угідь (74% площі цих угідь по Україні), у т. ч. 27,1 млн га ріллі (83,5% площі ріллі по Україні).

Автором теорії сталого розвитку є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля Г. Дейлі, котрий розумів під ним означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн, окремо взятих країн нашої планети за науково

обґрунтованими планами, коли одночасно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення [7, с. 11].

Набуваючи наддержавного, міжпокоління та фундаментального характеру, концепція «сталого розвитку» у 1987 р. в доповіді «Наше спільне майбутнє» [8] Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку під головуванням экс-прем'єра Норвегії Г.Х. Брунтланн уже інтерпретувалася як розвиток, що забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди можливості майбутнього покоління задовольнити власні потреби.

Модель сталого розвитку ґрунтується на доктрині, яка становить сукупність ідей, концепцій, положень та постулатів різних наук, зокрема філософії, соціології, економіки, екології, які вже покладені в основу документів ООН та окремих країн. Доктрина сталого розвитку – це системна суспільно-соціальна доктрина, яка спрямована на зміну відносин людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження й відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери [9, с. 34]. Базові принципи концепції сталого розвитку, які логічно впливають із доктрини та дотичні до діяльності аграрного сектору економіки, доцільно згрупувати у п'ять груп:

1. Людство може надати розвитку сталого і пролонгованого характеру, для того щоб він відповідав потребам теперішніх поколінь, не позбавляючи при цьому майбутніх поколінь можливості задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують у сфері експлуатації природних ресурсів, мають відносний характер і пов'язані із сучасним рівнем техніки, соціальної організації та здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Задоволення базових потреб людей і надання їм можливості реалізувати свої сподівання на краще життя, оскільки однією з провідних причин виникнення антропогенних катастроф (у т. ч. екологічних) є бідність.

4. Налагодження балансу між екологічними можливостями планети з використанням людиною надмірних ресурсів.

5. Розміри й темпи приросту населення мають бути узгоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, яка постійно змінюється.

Основою та одночасно стрижнем концепції сталого розвитку є трикомпонентність – економіка, соціологія та екологія (табл. 1), які еволюціонують разом із трансформацією наднаціональних і національних стратегічних документів у сфері сталого природокористування, забезпечення біорізнома-

ніття й фінансового відтворення природо-ресурсного потенціалу планети у цілому та конкретної локації зокрема.

Україна офіційно підтримала низку міжнародних рішень щодо сталого розвитку, серед яких центральне місце посідають: «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Декларація тисячоліття ООН (2000 р.), Йоганнесбурзька декларація та План реалізації рішень Всесвітнього саміту ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.), «Майбутнє, якого ми прагнемо» (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.). Однак у першому варіанті Стратегії розвитку системи управління державними фінансами до 2017 р. [14] недостатньо уваги приділено тріаді забезпечення «стабільності бюджетної системи – загальної фінансової безпеки – стійкого економічного зростання». Як наслідок, у період 2013–2016 рр. система управління державними фінансами не повною мірою відповідала концепту сталого та всеохоплюючого розвитку, а проявом її недостатньої ефективності були:

по-перше, низький рівень задоволення потреб населення у державних послугах, слабкість державних інституцій з огляду на великий розмір видатків сектору загального державного управління, що, за оцінками Міжнародного валютного фонду, становив на кінець 2015 р. близько 43,2% ВВП;

по-друге, відсутність цілісної системи стратегічного планування, зокрема репрезентативності макроекономічних і бюджетних прогнозів (як річних, так і середньострокових), що не дає змоги забезпечити бюджетне планування на належному рівні та призводить до послаблення зв'язків між бюджетними програмами (у т. ч. в аграрному секторі економіки) та пріоритетами (зокрема, продо-

вольчими) розвитку держави;

по-третє, відсутність стратегії розвитку податкової системи України на середньострокову перспективу суттєво ускладнює планування сільськогосподарської діяльності, створює ризики для агробізнесу в реалізації національних завдань сталого розвитку, погіршуючи інвестиційний потенціал агрореципієнтів на вказані цілі;

по-четверте, відсутність комплексної системи управління фіскальними ризиками негативно впливає на надійність бюджетної політики, а також має негативні наслідки для стійкості державного боргу й ефективного розподілу державних ресурсів відповідно до пріоритетів сталого економічного розвитку держави у цілому та агропродовольчих продуцентів зокрема.

Указана вище перша ітерація Стратегії розвитку системи управління державними фінансами стала своєрідним фінансовим підґрунтям та інституційним маяком реформування фінансово-бюджетної й фіскальної сфери на етапі завершення реалізації завдань сталого розвитку аграрного сектору економіки, визначених у Цілях розвитку тисячоліття на 2000–2015 рр., та підготовки до приєднання України до Глобальних Цілей сталого розвитку, які були затверджені у 2015 р. на саміті ООН з питань сталого розвитку.

В Україні протягом 2016 р. з урахуванням досягнутого прогресу в сталому розвитку, реформування системи управління державними фінансами, місцевого самоврядування і територіальної організації влади тривав інклюзивний та водночас транспарентний процес адаптації Глобальних Цілей сталого розвитку до умов соціальної, фінансово-економічної, екологічної та продовольчої реальності. Беручи до уваги принцип всеосяж-

Таблиця 1

Характеристика трикомпонентного еволюціонування Цілей сталого розвитку та модерних принципів реформування державних фінансів

Назва складника сталого розвитку	Характеристика
Економічний	Оптимальне використання обмежених ресурсів і екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігаючих – технологій, включаючи видобуток та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів, умонтування до трансформаційних етапів реформування державних фінансів необхідності дотримання балансу між фінансами, економічним розвитком і збереженням природно-ресурсного потенціалу
Соціальний	Справедливий розподіл благ, стабільність соціальних і культурних систем, у т. ч. скорочення числа руйнівних конфліктів між людьми, збереження культурного капіталу й різноманіття в глобальних масштабах (людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти прийняттю й реалізації рішень, контролювати їх виконання, впливати на формування видаткової частини державного та місцевого бюджетів з урахуванням необхідності забезпечення всеохоплюючого сталого розвитку, гендерної рівності тощо)
Екологічний	Забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем, збереження здатності екосистем до самовідновлення й динамічної адаптації, запобігання деградації природних ресурсів, забрудненню навколишнього середовища і втраті біологічного різноманіття, забезпечення транспарентності та паритетності завдань у національних і локальних «фінансових» і «екологічних» стратегіях

Джерело: складено авторами за [3; 10–13]

ності, у 2017 р. була опублікована вже згадувана національна доповідь [2], де визначено 86 завдань сталого розвитку та 172 показники для моніторингу їх виконання. У рамках глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» Україною ацептовано та конкретизовано відповідні завдання з кількісними орієнтирами їх досягнення (табл. 2).

У тому ж році Кабінетом Міністрів України схвалено спочатку Стратегію реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр., а згодом і план заходів її реалізації, які дотично пов'язані із забезпеченням національних завдань сталого розвитку в цілому та глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» зокрема. Це передусім [15]:

1. Підвищення стабільності та прогнозованості податкової системи шляхом розроблення Стратегії розвитку податкової системи на середньострокову перспективу, що узгоджується з пріоритетами стійкого економічного розвитку та реформуванням бюджетного процесу.

2. Узгодження строків підготовки та перегляду макроекономічного прогнозу з бюджетним циклом у контексті середньострокового бюджетного планування шляхом модернізації порядку підготовки макроекономічного прогнозу, формування інституційного підґрунтя для секторальних прогнозів,

у т. ч. розвитку сільського, лісового й рибного господарства та переробно-харчової промисловості (встановлення нових строків їх підготовки, оприлюднення та перегляду для узгодження із середньостроковим бюджетним циклом).

3. Посилення ролі головних розпорядників бюджетних коштів у бюджетному процесі шляхом визначення додаткових повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства України (2 вересня 2019 р. трансформовано у Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України) щодо розподілу (перерозподілу) призначень за бюджетними програмами в рамках затверджених середньострокових граничних обсягів видатків на виконання секторальних завдань сталого розвитку.

4. Включення оцінки фіскальних ризиків до середньострокової бюджетної декларації шляхом проведення Міністерством аграрної політики та продовольства України попередньої оцінки фіскальних ризиків, пов'язаних із діяльністю агросуб'єктів державного сектору економіки, та визначення їхнього впливу як на державний бюджет, так і на фінансово-ресурсну базу реалізації секторальних завдань сталого розвитку.

Однак, незважаючи на те що Україна у Глобальному індексі конкурентоспроможності за рахунок прогресу в реформуванні державних фінансів за категоріями «Державні та суспільні установи» та за критеріями дотичних до системи бюджетного фінансування реалізації Цілей сталого розвитку

Таблиця 2

Національні завдання та кількісні орієнтири до глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства»

Завдання	Кількісний вимірник виконання (індикатор)	Орієнтовні значення індикатора	
		до 2025 р.	до 2030 р.
1. Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення	1.1. Споживання м'яса в розрахунку на одну особу, кг/рік	71	80
	1.2. Споживання молока в розрахунку на одну особу, кг/рік	320	320
	1.3. Споживання фруктів у розрахунку на одну особу, кг/рік	78	90
2. Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій	2.1. Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. дол. США на одного зайнятого	12,5	15
	2.2. Індекс сільськогосподарської продукції, %	102	102
3. Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій	3.1. Індекс виробництва харчових продуктів, %	103	103
	3.2. Частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1–24 УКТЗЕД, %	57	65
	3.3. Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь, %	1,3	1,7
4. Знизити волатильність цін на продукти харчування	4.1. Індекс споживчих цін на продукти харчування (середньорічний), %	105	105

Джерело: узагальнено авторами за [2]

(нецільове використання бюджетних коштів, необґрунтованість державних витрат та прозорість прийняття політичних рішень) покращила свої інтегральні рейтингові позиції (85-е місце зі 141 досліджуваної країни [16]), за Індексом інклюзивного розвитку як одним із вимірників здатності до інклюзивного, всеохоплюючого і сталого розвитку її позиції суттєво погіршилися (49-е місце із 74 досліджуваних країн [17]), сформувавши невтішні тенденції (рис. 1).

Фінансове забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки – це пошук балансу, оптимального на конкретний період співвідношення альтернативних напрямів розвитку та вибір найефективніших методів і механізмів їх досягнення. Відповідний фінансовий механізм має бути гнучким, здатним до коригування у відповідь на зміни ендогенних і екзогенних чинників та балансуватися з можливостями державного бюджету й національної економіки. У цьому контексті виокре-

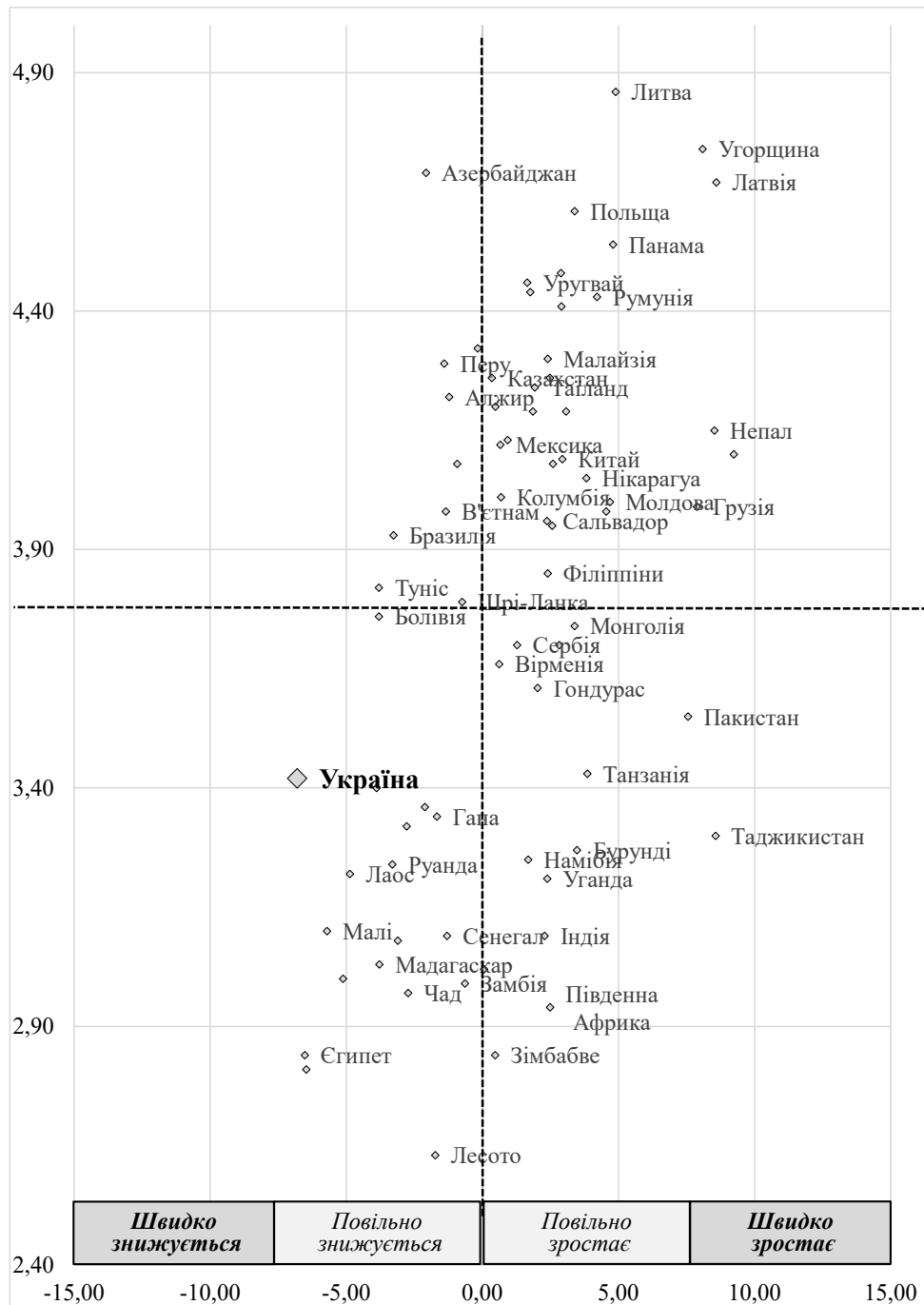

Рис. 1. Інклюзивна спроможність країн, що розвиваються, забезпечити сталий і всеохоплюючий економічний розвиток

Джерело: узагальнено авторами за [17]

мимо ключові перешкоди в досягненні аграрним сектором економіки національних цілей сталого розвитку, зокрема [2; 18–21]:

– відставання продуктивності аграрного сектору економіки України від країн-конкурентів на світовому продовольчому ринку (збільшення розриву у створенні доданої вартості), що детермінується зношеними виробничими засобами (фондами), використанням застарілих технологій, недостатньо розвинутою інфраструктурою сільських територій, і це на тлі наявного потенціалу до підвищення урожайності через багаті природні ресурси (понад 27 млн га, або 60% сільськогосподарських угідь України, становлять родючі чорноземи);

– у зв'язку з низькою доданою вартістю у сільському господарстві (його моноорієнтацією на продукування зернових і олійних культур), випереджальне збільшення за цими групами рівня рентабельності (середнє значення у 2018 р. 28,6%) порівняно з цукровими буряками, картоплею та овочами відкритого ґрунту (4,03%) майже у п'ять разів [22]) та переробно-харчовій промисловості (у т. ч. через відставання темпів зростання середньої заробітної плати штатних працівників у цієї групи виробників з аналогічним параметром по промисловості у цілому та переробній зокрема) в лютому 2020 р. становило 19% і 9% відповідно [23], через що формуються стійкі бар'єри до нарощування рівня експорту в грошовому еквіваленті, спричинені перегином у залученні інвестицій у продукування сільськогосподарської сировини порівняно з виробництвом продовольства з високою доданою вартістю внаслідок політичної заангажованості введення в обіг земель сільськогосподарського призначення та погіршення інвестиційного клімату через зростання показників бідності, продовольчої депривації та високоїмовірного подальшого скорочення програм бюджетної підтримки аграрного сектору економіки внаслідок очікувань у Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України скорочення доходів зведеного бюджету на 51,48% (за песимістичним сценарієм розвитку подій навколо пандемії коронавірусу COVID-19) [24];

– поточний рівень інвестиційної активності аграрного сектору економіки недостатній для забезпечення випереджального зростання кількісно-якісних значень виробництва сільськогосподарської сировини та продукції з високим рівнем доданої вартості (на підприємствах переробно-харчової промисловості). Так, у період із 2000 по 2013 р. обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у цей сектор економіки збільшився, але тенденція змінилася у 2014 р. у зв'язку з підвищенням ризиків для інвесторів унаслідок збройного конфлікту на Сході України, втрати контролю над частиною території Луганської та Донецької областей, анексії Автономної Республіки Крим рекордними з 2001 р.

інфляційними процесами – 124,9% у 2014 р., тоді як під час світової фінансово-економічної рецесії 2008–2009 рр. указаний рівень не перевищив значення у 122,3% [25]. Тенденція зростання прямих іноземних інвестицій у сектор відновилися лише з 2016 р., наприкінці 2017 р. вони вже становили 586,2 млн дол. США, а станом на 31 грудня 2019 р. порівняно з попереднім роком у цінах відповідних років знову спостерігаємо скорочення майже в 7%, або 36,5 млн дол. США, з 30-відсотковим значенням частки іноземних інвестицій у тваринництві [26]. При цьому частка сільського господарства в загальних капіталовкладеннях за останні десять років не перевищувала значення в 6%, а переробно-харчової промисловості – 5,5%. Нагадаємо, що, за розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки» [27], для сталого розвитку аграрного сектору щороку необхідно не менше 75 млрд грн (або 2,7 млрд дол. США), однак, за прогнозами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [24], у 2020 і 2021 рр. скорочення (за песимістичним сценарієм розвитку подій навколо пандемії коронавірусу COVID-19) припливу іноземних інвестицій в економіку становитиме -3,5% і -2,8% відповідно, поглиблюючи відставання необхідного й наявного обсягу інвестування для досягнення глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства»;

– скорочення чисельності населення, яке проживає в сільській місцевості у цілому та зайнятих в аграрному секторі економіки зокрема: співвідношення між міським і сільським населенням України змінилося від 67:33 у 2000 р. до 70:30 у 2019 р. [28], загальна чисельність сільського населення за цей період скоротилася майже на 3 млн осіб, а зайнятих у сільському господарстві, мисливстві, рибальстві – до 2 937,6 тис осіб із 16 360,9 тис осіб усього зайнятих в економіці [29];

– нестабільність конкурентних позицій вітчизняної агропродукції на зовнішніх ринках через відсутність у сільськогосподарських товаровиробників мотивації до екологізації та незавершеність процесів адаптації до європейських вимог щодо якості, безпечності й простежуваності харчових продуктів (зокрема, впровадження Hazard Analysis and Critical Control Point [30], станом 20 вересня 2018 р. ними охоплено лише 426 підприємств і 143 перебувають у процесі розроблення відповідної системи [31]) спричиняють подальше інерціювання перегину в обсягах експорту сільськогосподарської сировини та продукції переробно-харчової промисловості.

Державні фінанси детерміновані фінансуванням відповідних бюджетних програм підтримки розвитку аграрного сектору економіки, інвестиціями, у тому числі державними, відіграють визна-

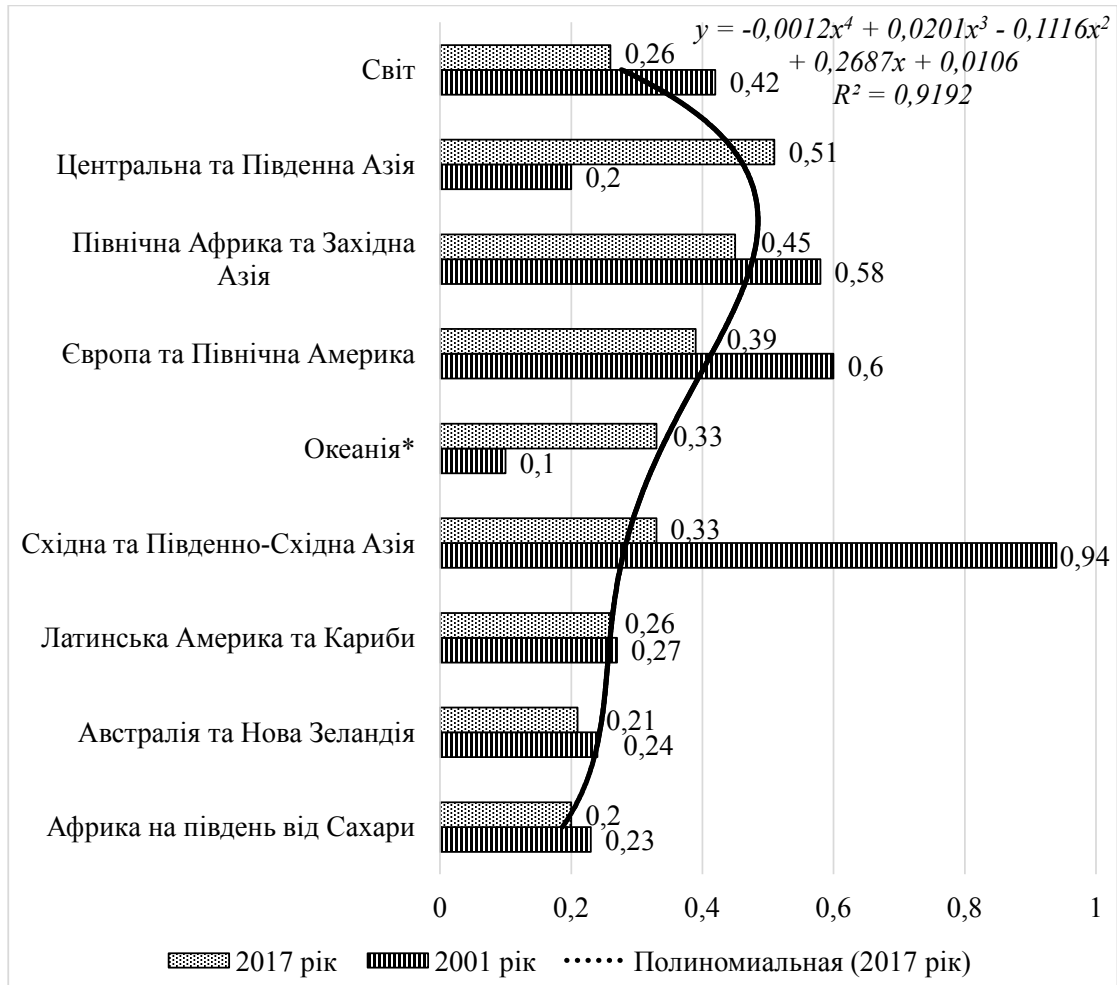

Рис. 2. Динаміка індексу сільськогосподарської орієнтації (АОІ) державних фінансів

Джерело: узагальнено авторами за [34]

чальну роль у вирішенні світової продовольчої проблеми, подоланні бідності, підвищенні продовольчої безпеки, створенні робочих місць та стійкості до кліматичних потрясінь і стихійних лих. Нагадаємо, що, відповідно до пріоритетів запобігання зміні клімату та адаптації до нього в сільському, лісовому і рибному господарствах України до 2030 р. [32], підготовлених Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН, станом на 2020 р. в усіх областях України вдвічі збільшилася кількість днів із високими денними температурами повітря (вище +30°C), тривалість активної вегетації в середньому на десять днів (до 2030 р. ймовірно продовження періоду росту і розвитку теплолюбних культур ще на десять днів), розширилися посушливі площі за одночасного підвищення частоти посух (кількість літніх та осінніх посух до 2030 р. може збільшитися на 15–30%). Такі «теплові хвилі» спричиняють передчасне дозрівання ярих сільськогосподарських культур, знижують їх урожайність, збільшують ризики

вимерзання й загибелі посівів від тривалого залягання притертої льодяної кірки, загострюють проблему недостатньої міжсекторальної координації бюджетних пріоритетів у фінансуванні заходів із модернізації та розвитку транспортної логістики, підвищення кліматичної стійкості наявних і майбутніх сільськогосподарських будівель/споруд (теплиць), підтримки захисної та стабілізуючої функцій екосистем – лісових насаджень уздовж річок та схилів.

Однак агреговані державні витрати на аграрний сектор з урахуванням його внеску в економічний розвиток, сталість природокористування і збереження біорізноманіття набули тенденції до суттєвого скорочення в період 2001–2017 рр. Так, на глобо-рівні індекс орієнтації на сільське господарство (АОІ) – частка державних витрат на сільське господарство, поділена на частку ВВП від його діяльності [33], – скоротилася від 0,42 у 2001 р. до 0,26 у 2017 р. (рис. 2), наблизивши його до 1/3 частини витрат 1980-х років. Із 2015 по 2017 р.

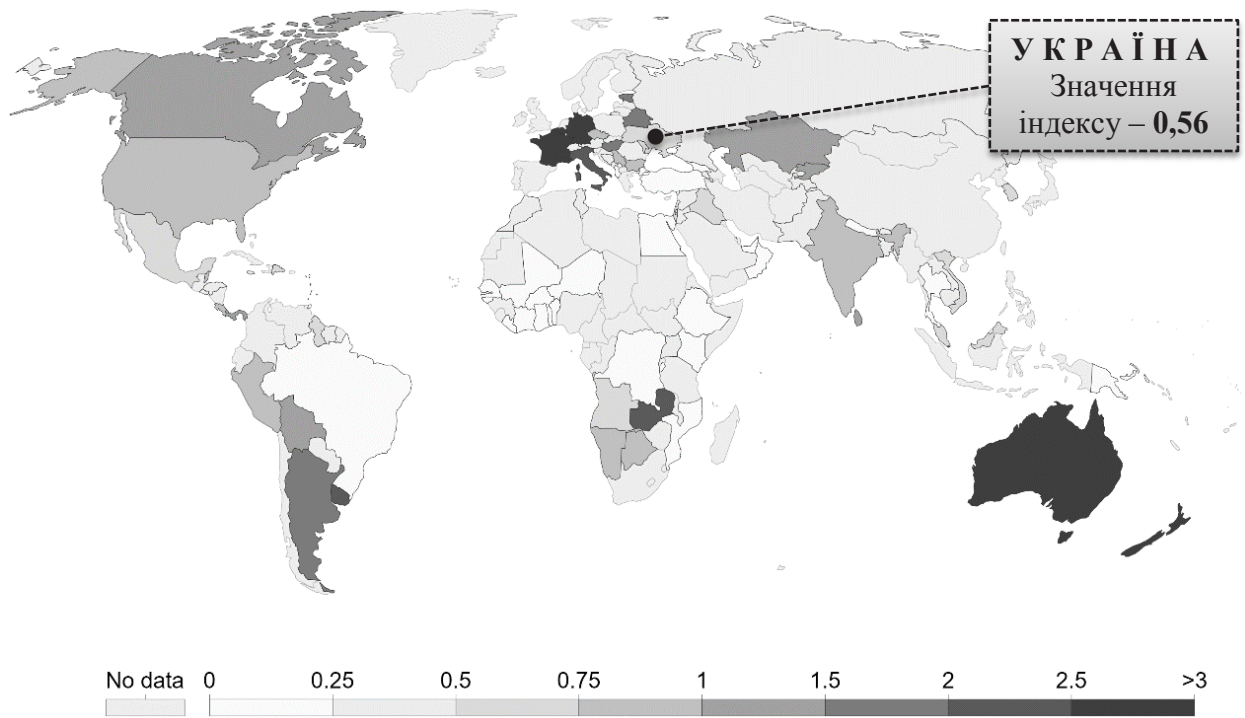

Рис. 3. Градація АОІ на глобо-рівні у 2015 р.

Джерело: відтворено авторами за [35]

середній АОІ був найвищим у Північній Африці та Західній Азії (0,42), а найнижчим – у Африці на південь від Сахари (0,20). Частка секторальної підтримки (допомоги) сільському господарству (АОІ) країн – членів Комітету з питань розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку

також суттєво знизилася у цей період: із майже 25 % у середині 1980-х років до лише 7% у 2017 р., а це 12,6 млрд дол. США.

Україна одразу після набуття незалежності (1991 р.) активно субсидіювала аграрний сектор економіки в різних формах. При цьому, за розра-

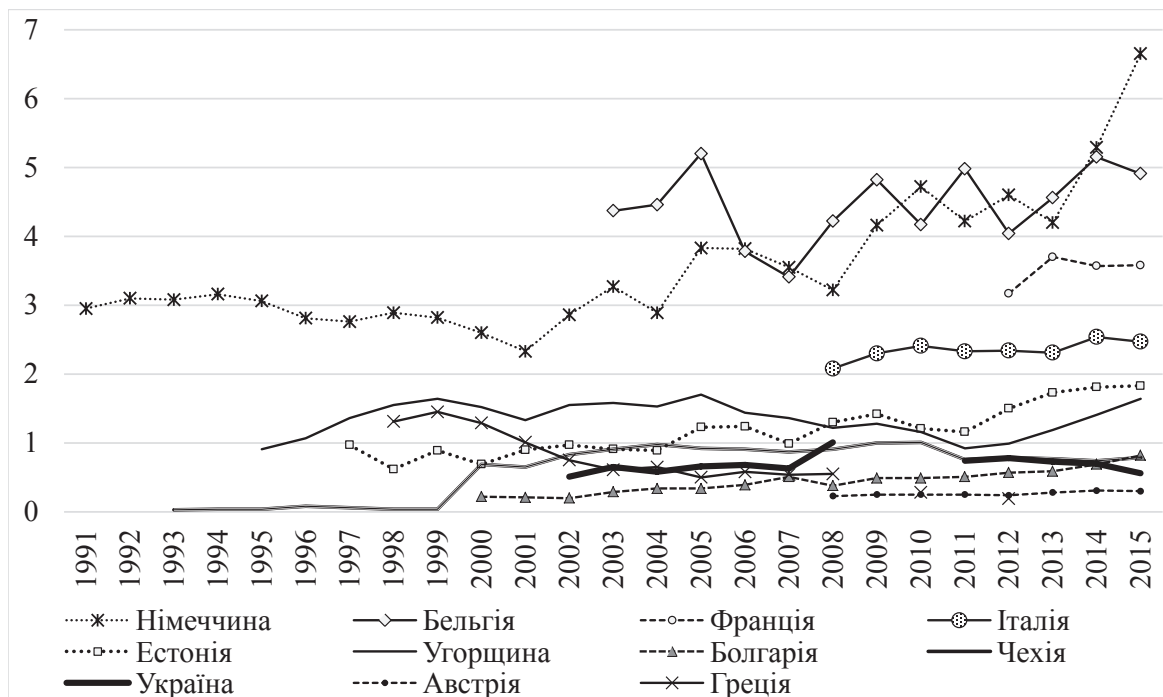

Рис. 4. Порівняння значення АОІ України з країнами – членами Європейського Союзу

Джерело: відтворено авторами за [35]

хунками Організації економічного співробітництва та розвитку, до 2017 р. лєвова частка його державної підтримки надходила до агропродуцентів не у формі прямого державного субсидування, як прийнято, наприклад, у країнах – членах Європейського Союзу, а податкових пільг, що були знаковими для започаткованої ще Л.Д. Кучмою аграрної (земельної) реформи. Зокрема, спеціальний режим оподаткування ПДВ діяльності в агрофері (сільське, лісове та рибне господарства) давав змогу не сплачувати до бюджету різницю між податковим зобов'язанням і податковим кредитом, а використовувати її для закупівлі виробничих ресурсів. Окрім указанного спеціального режиму ПДВ, протягом кількох років агропродуценти були звільнені від сплати значної частини податків, натомість сплачуючи лише фіксований сільськогосподарський податок у розмірі 1% своїх доходів. Такі безпрецедентні витрати державного бюджету України на тлі заходів із формування «скелета» податкової системи (Податковий кодекс України та План заходів щодо реалізації Стратегії розвитку системи управління державними фінансами на 2013–2017 рр.), рівня податкоспроможності економіки та затягування з проведенням земельної реформи віднесли Україну у 2015 р. до групи країн (Мексика – 0,74; Ангола – 0,73; Малайзія – 0,7; Південна Корея – 0,68; Домініканська Республіка – 0,66; В'єтнам – 0,6; о. Гуана – 0,58; Ізраїль і Україна – 0,56 та Ірак – 0,54), в яких діапазон варіації значення АОІ коливається в межах 0,5–0,75 (рис. 3), де вона розділила 8-е та 9-е місце з Ізраїлем.

Зауважимо, що в період рейтингування Україна, з одного боку, мала валідну й ратифіковану Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [36], а відповідно, наміри наблизити правила та програми фінансово-бюджетної підтримки до найкращих практик країн – членів ЄС, а з іншого – завершила реалізацію завдань у рамках Цілей розвитку тисячоліття до 2015 р. за одночасної орієнтації розвитку інституційної й фінансово-бюджетної спроможності на досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 р. У цьому контексті вбачаємо доцільним зауважити таке.

По-перше, за дотичними до аграрного сектору економіки індикаторами виконання національних завдань у рамках Цілей розвитку тисячоліття, зокрема за глобо-критеріями подолання бідності (ціль № 1), сталого розвитку довкілля (ціль № 7) та глобального партнерства для розвитку (ціль № 8), відповідно до даних, наведених у національній доповіді [37], зафіксовано або повну відсутність (ціль № 1), або наявність лише часткового прогресу (цілі №№ 7 і 8). Такий ефект, на нашу думку, зумовлений недостатньою мірою орієнтованості державних фінансів на аграрний сектор національної економіки, зокрема в період реаліза-

ції Цілей розвитку тисячоліття АОІ мала не лише суттєвий рівень варіації, а й негативну тенденцію до скорочення відповідних бюджетних витрат, особливо після світової фінансово-економічної рецесії – з 1,01 у 2008 р. до 0,56 у 2015 р. (рис. 4).

По-друге, новий вектор у розвитку бюджетного устрою в цілому та сфері управління державними фінансами, заданий Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [38], визначився 28 грудня 2014 р. з ухваленням змін до Податкового та Бюджетного кодексів України, зокрема основними податками, які наповнюють місцеві бюджети, стали: 60% податку на доходи фізичних осіб, 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів, 100% єдиного податку, 100% податку на майно, 100% плати за землю, 100% податку на прибуток підприємств комунальної власності, 100% плати за надання адміністративних послуг та 25% екологічного податку. Ці новації визначили не лише нову фінансову базу органів місцевого самоврядування, систему бюджетного вирівнювання, встановили новий розподіл загальнодержавних податків та запровадили нові місцеві податки, а й створили інституційні, регуляторні та фінансово-економічні стимули для подолання ризиків реалізації національно пріоритизованих завдань Цілей сталого розвитку, у т. ч. у частині високого рівня залежності територій від центру, інфраструктурної та фінансової слабкості громад, соціально-економічної деградації сільської місцевості, високого рівня дотаційності громад та низької інвестиційної привабливості територій, особливо віднесених до депресивного (сільського) розвитку.

По-третє, у 2017 р. в Україні в рамках другої ітерації реформи державних фінансів відбулася зміна полюсів у непрямій та прямій державній підтримці, було започатковано поетапну модернізацію застосовуваних механізмів прямого субсидування аграрного сектору економіки. Так, у законах України «Про Державний бюджет України на 2018 р.» та «Про Державний бюджет України на 2019 р.» на заходи державної фінансової підтримки аграрного сектору економіки, у т. ч. надання кредитів фермерським господарствам у цілому, передбачалися бюджетні призначення в обсязі майже 4,3 і 5,9 млрд грн відповідно, що в середньому не перевищує значення в 0,7% вартості випуску продукції в сільському господарстві у фактичних ринкових цінах, тоді як Бюджетним кодексом України (Розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення», п. 42) установлено, що у 2017–2021 рр. щорічний обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, становить не менше одного відсотка випуску продукції в сільському господарстві. Тому не випадково у звіті Продовольчої та сіль-

ськогосподарської організації ООН (ФАО) щодо потенціалу реалізації Україною аграрних глобальних Цілей сталого розвитку до 2030 р. [39] зазначено про недостатній рівень орієнтованості державних фінансів як на фінансування відповідних агропрограм, так і на підготовку необхідних статистичних зведень для оцінювання прогресу.

Указані вище деструкції між розвитком державних фінансів і аграрного сектору економіки спричиняють поглиблення віддаленості у цільових, фактичних і прогнозних значеннях досягнення Україною відповідних аграрних цілей (табл. 3), що на тлі високої ймовірності скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини та переробно-харчової промисловості внаслідок коронакризи (за оцінками Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [24], у 2020 р. – зменшення на 8%, а в 2021 р. – незначне підвищення на 1%) вимагає вжиття низки заходів збалансування цільових орієнтирів в аграрній політиці та розвитку системи управління державними фінансами.

Серед імовірних заходів центральне місце посідає відновлення в системі центральних органів виконавчої влади спеціалізованого державного інституту, який опікуватиметься питаннями діяльності та досягнення аграрним сектором економіки відповідних завдань Цілей сталого розвитку, особливо в умовах запровадження з липня 2021 р. моделі вільного обігу земель сільськогосподарського призначення, балансування бюджетних видатків (дефіциту) з необхідністю реальної, а не номінальної фінансово-кредитної підтримки купівлі дрібними фермерськими господарствами сільськогосподарських земель, незважаючи на високу ймовірність секвестру видатків державного бюджету. Крім того, ця ініціатива дасть змогу в подальшому:

– актуалізувати положення Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» стратегічними напрямками державної підтримки аграрного сектору економіки (не менше ніж на п'ятирічний термін та з урахуванням досягнутих і прогнозних параметрів індикаторів глобальної «Подолання голоду, досягнення продовольчої без-

Таблиця 3

Динаміка віддаленості цільових і фактичних значень досягнення Україною глобальної «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства»

Назва індикатора	Фактично досягнутий рівень				Цільові вимірники		Прогноз досягнення цільового вимірника у 2020 р.*
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2020 р.	2025 р.	
Споживання м'яса в розрахунок на одну особу, кг/рік	50,9	51,4	51,7	52,8	61,0	71	Низька
Споживання молока в розрахунок на одну особу, кг/рік	209,9	209,5	200	197,7	270	320	Наднизька
Споживання фруктів у розрахунок на одну особу, кг/рік	50,9	49,7	52,8	57,8	65,0	78	Середня
Продуктивність праці в сільському господарстві, тис дол. США на одного зайнятого	8,68	8,71	9,3	10,89	10,0	12,5	Висока
Індекс сільськогосподарської продукції, %	95,2	106,3	97,8	108,1	102	102	Висока
Індекс виробництва харчових продуктів, %	87,2	106,0	104,2	98,5	103	103	Середня
Частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1–24 УКТЗЕД, %	38,3	42,0	41,0	39,4	51	57	Наднизька
Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь, %	1,0	0,9	0,7	н/д**	1,1	1,3	Наднизька
Індекс споживчих цін на продукти харчування (середньорічний), %	144,4	108,5	113,4	111,5	105	105	Наднизька

Умовні позначення:

* – авторська екстраполяція на основі емпіричних кривих досліджуваних індикаторів досягнення національно пріоритизованих Цілей сталого розвитку, результатів реформування системи управління державними фінансами та впливу коронакризи;

** – 2 серпня 2019 р. набрав чинності Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», яким передбачається створення Міністерством аграрної політики та продовольства України Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Джерело: узагальнено авторами за [40]

пеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» – див. табл. 3), у т. ч. за допомогою фінансово-бюджетного інструментарію, широко застосовуваного в країнах – членах Європейського Союзу;

– доповнити результативні показники бюджетних програм (КПКВК 1201010 «Керівництво та управління у сфері розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства», КПКВК 1201050 «Наукова і науково-технічна діяльність у сфері розвитку агропромислового комплексу, стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції», КПКВК 1201060 «Підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу», КПКВК 1201090 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі», КПКВК 1202020 «Проведення земельної реформи» та КПКВК 1201270 «Організація і регулювання діяльності установ в системі агропромислового комплексу та забезпечення діяльності Аграрного фонду») індикаторами досягнення Україною глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства», наближеними та транспарентними (до практики Продовольчої та сільськогосподарська організація ООН) вимірниками прогресу її реалізації, відповідного рівня бюджетної орієнтованості, розвитку державних фінансів, наприклад, через АОІ;

– підготувати пропозиції щодо актуалізації завдань і складу Координаційної ради з питань реформування державного управління, створення міжвідомчої та спеціальної робочих груп із реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр., що реально функціонуватимуть, за участю спеціалізованого центрального органу виконавчої влади для максимально широкого врахування необхідних трансформаційних зрушень у фінансуванні заходів аграрної політики, спрямованих на досягнення Глобальних Цілей сталого розвитку.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки України передбачає узгодженість економічних, екологічних і соціальних пріоритетів, а стабільність державних фінансів, відповідність напрямів їх модернізації (реформування) крізь призму найкращих європейських практик та соціально-економічних і аграрних реалій створює ефект сталої інерції аграрної політики в напрямі глобо-цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства». Однак без відновлення центрального органу виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики, яким донедавна було Міністерство аграрної політики та продовольства України, реалізація моделі

подальшого збалансування державних фінансів з агросекторальними пріоритетами, вираженого, зокрема, в значеннях АОІ, являє собою лише «паперову» амбітну ціль.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.04.2020).
2. Цілі Сталого Розвитку: Україна : національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 21.04.2020).
3. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80> (дата звернення: 21.04.2020).
4. Оцінювання державних видатків та фінансової підзвітності (ДВФП) в Україні, 2019 р. : звіт з ефективності управління державними фінансами / Група Світового банку. 2019. 20 листопада. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/135551586467375931/pdf/Ukraine-2019-Public-Expenditure-and-Financial-Accountability-PEFA-Performance-Assessment-Report.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
5. Петруха С.В. Ринкова трансформація аграрного сектору економіки України: від аграрної кризи до формування підвалин реалізації глобальних Цілей сталого розвитку. *Агросвіт*. 2017. № 18. С. 3–46.
6. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 року за 2019 рік (попередні дані) / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/pro_sg_2019p.xlsx (дата звернення: 21.04.2020).
7. Daly H. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Boston, Mass. : Beacon Press, 1997. 264 p.
8. Our Common Future : Report / World Commission on Environment and Development. 1987. URL : https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un_-milestones-in-sustainable-development/1987-brundtland-report.html (дата звернення: 21.04.2020).
9. Трофимова В.В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 8. С. 33–37.
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 21.04.2020).
11. Про схвалення Стратегії подолання бідності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/pras/248898080> (дата звернення: 21.04.2020).
12. Державні фінанси України: розвиток та управління змінами (проблеми економічної безпеки) / за ред. Т.І. Єфименко ; ДННУ «Акад. фін. управління». Київ, 2017. 496 с.

13. Фінанси / за заг. ред. І.О. Лютого. Київ : Ліра-К, 2019. 732 с.
14. Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80> (дата звернення: 21.04.2020).
15. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 415-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2017-%D1%80> (дата звернення: 21.04.2020).
16. The Global Competitiveness Report 2019 / ed. by K. Schwab. Geneva : World Economic Forum, 2019. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 21.04.2020).
17. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights / World Economic Forum. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (дата звернення: 21.04.2020).
18. Про схвалення Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.07.2019 № 595-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80> (дата звернення: 21.04.2020).
19. Петруха С.В. Державне антикризове регулювання аграрного сектору економіки України : монографія ; Ін-т екон.-правових досліджень. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 524 с.
20. Petrukha S., Stakhov B. The agrarian sector of economy: problems of sustainable development in the context of global economic dynamics slowdown, increasing the uncertainty and institutional contradiction. Innovative scientific researches: European development trends and regional aspect. 2nd ed. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2020. P. 174–220.
21. Ковальова О.В. Структурна політика та трансформації в аграрному секторі економіки : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 320 с.
22. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html (дата звернення: 21.04.2020).
23. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності у промисловості за місяць у 2020 році / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_prom_m/Zp_pr_m_u/arh_prm_u.htm (дата звернення: 21.04.2020).
24. Випуск «Україна у 2020–2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2020. Квітень. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5d3fea53-45e7-4641-8d48-f0c865a24471&title=VipuskukrainaU2020-2021-Rokakh-NaslidkiPandemii-Konsensusprognoz-kviten2020> (дата звернення: 21.04.2020).
25. Індекс інфляції / Мінфін. 2020. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2014/> (дата звернення: 21.04.2020).
26. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України/з України: за країнами світу; країнами ЄС; видами економічної діяльності; по регіонах (2010–2019) / Державна служба статистики України. URL : http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 21.04.2020).
27. НААН: Потреба сільського господарства в інвестиціях – принаймні 75 млрд грн на рік / НААН України. 2018. 22 листопада. URL : <http://naas.gov.ua/newsall/newsnaan/4645/> (дата звернення: 21.04.2020).
28. Населення / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html (дата звернення: 21.04.2020).
29. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012–2018 роках (КВЕД-2010) / Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm (дата звернення: 21.04.2020).
30. Петруха С.В. Гармонізація системи технічного регулювання для аграрного сектору України в контексті локалізації кризових викликів та забезпечення сталого сільського розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 45. Т. 2. С. 53–63. URL : <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/128731> (дата звернення: 21.04.2020).
31. Систему НАССР впровадили понад 400 українських підприємств. MilkUA. Info. 2018. 14 вересня. URL : <http://milkua.info/uk/post/sistemu-nassr-vprovadili-ponad-400-ukrainskih-pidpriemstv> (дата звернення: 21.04.2020).
32. Пріоритети із запобігання зміні клімату та адаптації до неї у сільському, лісовому та рибному господарствах України до 2030 року / Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL : <http://www.fao.org/3/ca7466uk/CA7466UK.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
33. Goal 2: End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture / Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). 2020. March. URL : <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-02-0A-01.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
34. Goal 2: End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture / Department of Economic and Social Affairs of the United Nations. URL : <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/goal-02/> (дата звернення: 21.04.2020).
35. Agriculture orientation index for government expenditures, 2015. URL : <https://ourworldindata.org/grapher/agriculture-orientation-index?country=UKR> (дата звернення: 21.04.2020).
36. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 21.04.2020).
37. Цілі Розвитку Тисячоліття Україна: 2000–2015 : національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2015. URL : http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf (дата звернення: 21.04.2020).

38. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 21.04.2020).

39. Statistical Capacity Assessment for the FAO-relevant SDG Indicators 2018/19: Ukraine / Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). URL : <http://www.fao.org/3/ca6173en/ca6173en.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).

40. Цілі сталого розвитку : моніторинговий звіт / Державна служба статистики України. 2019. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/menu/st_rozv/publ/SDGs-MonitoringReport_v08_24.09.2019.pdf (дата звернення: 21.04.2020).

REFERENCES:

1. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

2. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017) Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina : nats. dopovid [Sustainable Development Goals: Ukraine: national report]. Available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017–2020 roky [On the approval of the Strategy for reforming the public financial management system for 2017–2020] (Decree No. 142-p, February 8). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

4. World Bank Group (2019, November 20) Otsiniuvannia derzhavnykh vydatkiv ta finansovoi pidzvitnosti (DVFP) v Ukraini, 2019 r. : zvit z efektyvnosti upravlinnia derzhavnymy finansamy [Public Expenditure Assessment and Financial Accountability (PIFF) in Ukraine, 2019: Public Finance Management Performance Report]. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/135551586467375931/pdf/Ukraine-2019-Public-Expenditure-and-Financial-Accountability-PEFA-Performance-Assessment-Report.pdf>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

5. Petrukha S. V. (2017) Rynkova transformatsiia aharnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: vid aharnoi kryzy do formuvannia pidvalyn realizatsii hlobalnykh Tsilei staloho rozvytku [Market transformation of the agrarian sector of the Ukrainian economy: from the agrarian crisis to the formation of foundations for the implementation of the global goals of sustainable development]. *Agrosvit*, 18, pp. 3–46. (in Ukrainian).

6. State Statistics Service of Ukraine (n. d.) Produktsiia silskoho hospodarstva u postiinykh tsinakh 2010 roku za 2019 rik (poperedni dani) [Agricultural output at constant 2010 prices for 2019 (preliminary data)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pro_sg/pro_sg_2019p.xlsx. (in Ukrainian).

7. Daly H. (1997) Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Boston, Mass.: Beacon Press.

8. World Commission on Environment and Development (1987) Our Common Future: Report. Available at: https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un_-_milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html. (accessed 21 April 2020).

9. Trofymova V. V. (2010) Kontsepsiia staloho rozvytku yak osnova postindustrialnykh modelei rozvytku [The concept of sustainable development as a basis for post-industrial development models]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 8, pp. 33–37. (in Ukrainian).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2019) Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [About the Fundamental Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period up to 2030] (Law No. 2697-VIII, February 28). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016) Pro skhvalennia Stratehii podolannia bidnosti [Approving the Poverty Reduction Strategy] (Decree No. 161-p, March 16). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248898080>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

12. Iefymenko T. I. (Ed.) (2017). Derzhavni finansy Ukrainy: rozvytok ta upravlinnia zminamy (problemy ekonomichnoi bezpeky) [Public Finances of Ukraine: Development and Change Management (Economic Security Issues)]. Kyiv: SESE “The Academy of Financial Management”. (in Ukrainian).

13. Liutyi I. O. (Ed.) (2019). Finansy [Finances]. Kyiv: lira-K. (in Ukrainian).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013) Pro Stratehiu rozvytku systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy [On the Strategy for the Development of the Public Finance Management System] (Decree No. 774-p, August 1). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/774-2013-%D1%80>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017–2020 roky [On Approval of the Action Plan for Implementation of the Strategy for Reforming the Public Financial Management System for 2017–2020] (Decree No. 415-p, May 24). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2017-%D1%80>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

16. Schwab K. (2019) The Global Competitiveness Report 2019. Geneva: World Economic Forum, 2019. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf. (accessed 21 April 2020).

17. World Economic Forum (2018) The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf. (accessed 21 April 2020).

18. Pro skhvalennia Stratehii spryannia zaluchenniu pryvatnykh investytsii u silske hospodarstvo na period do 2023 roku [Approving the Strategy for Promoting Private Investment in Agriculture for the Period up to 2023] (Decree No. 595-p, July 5). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2019-%D1%80>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

19. Petrukha S. V. (2018) Derzhavne antykrizove rehuliuвання ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [State anti-crisis regulation of the agrarian sector of the Ukrainian economy]. Kyiv: TSUL. (in Ukrainian).

20. Petrukha S., Stakhov B. (2020) The agrarian sector of economy: problems of sustainable development in the context of global economic dynamics slowdown, increasing the uncertainty and institutional contradiction. Innovative scientific researches: European development trends and regional aspect (2nd ed). Riga, Latvia: Baltija Publishing, pp. 174–220.

21. Kovalova O. V. (2019) Strukturna polityka ta transformatsii v ahrarnomu sektori ekonomiky [Structural Policies and Transformations in the Agricultural Sector]. Kyiv: NNTs «IAE». (in Ukrainian).

22. State Statistics Service of Ukraine (n. d.) Riven rentabelnosti vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [The level of profitability of agricultural production in agricultural enterprises]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

23. State Statistics Service of Ukraine (n. d.) Serednia zarobitna plata za vydamy ekonomichnoi diialnosti u promyslovosti za misiats u 2020 rotsi [Average wages by type of economic activity in industry per month in 2020]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_prom_m/Zp_pr_m_u/arh_prm_u.htm. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

24. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020, April) Vypusk "Ukraina u 2020–2021 rokakh: naslidky pandemii. Konsensus-prohnoz" [Issue "Ukraine in 2020–2021: Impacts of a Pandemic. Consensus Forecast"]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5d3fea53-45e7-4641-8d48-f0c865a24471&title=VipuskukrainaU2020-2021-Rokakh-NaslidkiPandemii-Konsensusprohnoz-kviten2020->. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

25. Indeks inflatsii [Inflation Index] (2020). Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2014/>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

26. State Statistics Service of Ukraine (n. d.) Priami investytsii (aktsionernyi kapital) v ekonomitsi Ukrainy/z Ukrainy: za krainamy svitu; krainamy YeS; vydamy ekonomichnoi diialnosti; po rehionakh (2010–2019) [Direct investment (equity) in the economy of Ukraine / from Ukraine: by countries of the world; EU countries; types of economic activity; by region (2010–2019)]. Available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

27. NAAS of Ukraine (2018, November 22) NAAN: Potreba silskoho hospodarstva v investytsiiakh – prynaimni 75 mlrd hrn na rik [NAAN: The need for agriculture in investment is at least UAH 75 billion a year]. Available at: <http://naas.gov.ua/newsall/newsnaan/4645/>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

28. State Statistics Service of Ukraine (n. d.) Naselennia [Population]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

29. State Statistics Service of Ukraine (n. d.) Employed population by type of economic activity in 2012–2018 (NACE-2010) [Employed population by type

of economic activity in 2012–2018 (NACE-2010)]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

30. Petrukha S. V. (2017) Harmonizatsiia systemy tekhnichnoho rehuliuвання dlia ahrarnoho sektoru ukrainy v konteksti lokalizatsii kryzovykh vyklykiv ta zabezpechennia staloho silskoho rozvytku [Harmonization of the technical regulation system for the agrarian sector of Ukraine in the context of localization of crisis challenges and ensuring sustainable rural development]. *Scientific Works of Cherkasy State Technological University Series Economic Sciences*, 45 (2), pp. 53–63. Available at: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/128731>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

31. MilkUA. Info (2018, September 14). Systemu NASSR vprovadyly ponad 400 ukrainskykh pidpriemstv [The HACCP system was implemented by over 400 Ukrainian enterprises]. Available at: <http://milkua.info/uk/post/systemu-nassr-vprovadili-ponad-400-ukrainskih-pidpriemstv>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

32. Food and Agriculture Organization of the United Nations (n. d.) Priorytety z zapobihannia zmini klimatu ta adaptatsii do nei u silskomu, lisovomu ta rybnomu hospodarstvakh Ukrainy do 2030 roku [Priorities for climate change prevention and adaptation in agriculture, forestry and fisheries in Ukraine by 2030]. Available at: <http://www.fao.org/3/ca7466uk/CA7466UK.pdf>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

33. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2020, March) Goal 2: End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture. Available at: <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-02-0A-01.pdf>. (accessed 21 April 2020).

34. Department of Economic and Social Affairs of the United Nations (n. d.) Goal 2: End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture. Available at: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/goal-02/>. (accessed 21 April 2020).

35. Agriculture orientation index for government expenditures, 2015. Available at: <https://ourworldindata.org/grapher/agriculture-orientation-index?country=UKR>. (accessed 21 April 2020).

36. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

37. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2015) Tsili Rozvytku Tysiacholittia Ukraina: 2000–2015 : nats. dopovid [Millennium Development Goals Ukraine: 2000–2015: national report]. Available at: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

38. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014) Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samo-

vriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of government in Ukraine] (Decree No. 333-p, April 1). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

39. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (n. d.) Statistical Capacity Assessment for the FAO-relevant SDG Indicators 2018/19: Ukraine.

Available at: <http://www.fao.org/3/ca6173en/ca6173en.pdf>. (accessed 21 April 2020).

40. State Statistics Service of Ukraine (2019) Tsili staloho rozvytku : monitorynhovyi zvit / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Sustainable Development Goals: Monitoring Report]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/menu/st_rozv/publ/SDGs-MonitoringReport_v08_24.09.2019.pdf. (in Ukrainian) (accessed 21 April 2020).

КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЕКОНОМІКИ

CREDIT OPERATIONS OF BANKS
AT THE MODERN STAGE OF ECONOMY

УДК 336.717.061

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-41>**Стороженко О.О.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Гірченко Т.Д.**к.е.н., професор,
професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Шейко О.П.**старший викладач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Storozhenko Oksana**

Banking University

Girchenko Tetiana

Banking University

Sheiko Olena

Banking University

У статті розкрито сутність поняття кредиту як економічної категорії, його форми, види і принципи. Визначено сутність кредитної політики банківських установ, охарактеризовано кредитні операції банків на сучасному етапі економіки, проаналізовано сучасний стан кредитної діяльності банків України. Визначено проблеми та перспективи розвитку ринку кредитних послуг в Україні. Досліджено вибір кредитної стратегії банками України. Спрогнозовано шляхи вдосконалення процесу кредитування комерційних банків. Визначено характерні особливості кредитної діяльності банків у сучасних умовах економічного розвитку. Узагальнено основні проблеми кредитної діяльності банків та надано практичні рекомендації щодо їх подолання. Запропоновано основні організаційно-економічні заходи щодо поліпшення процесу кредитування комерційних банків. Визначено напрями діяльності Національного банку щодо підтримки банківської системи в умовах форс-мажору.

Ключові слова: кредит, кредитна політика, кредитна діяльність, кредитні операції, кредитна стратегія.

В статье раскрыты сущность понятия кредита как экономической категории, его формы, виды и принципы. Определена сущность кредитной политики банковских учреждений, охарактеризованы кредитные операции банков на современном этапе экономики, проанализировано современное состояние кредитной деятельности банков Украины. Определены проблемы и перспективы развития рынка кредитных услуг в Украине. Исследован выбор кредитной стратегии банков Украины. Спрогнозированы пути совершенствования процесса кредитования коммерческих банков. Определены характерные особенности кредитной деятельности банков в современных условиях экономического развития. Обобщены основные проблемы кредитной деятельности банков и даны практические рекомендации по их преодолению. Предложены основные организационно-экономические меры по улучшению процесса кредитования коммерческих банков. Определены направления деятельности Национального банка для поддержки банковской системы в условиях форс-мажора.

Ключевые слова: кредит, кредитная политика, кредитная деятельность, кредитные операции, кредитная стратегия.

The article reveals the essence of the concept of credit as an economic category, its forms, types and principles; determined the essence of credit policy of banking institutions; characterized credit operations of banks at the present stage of the economy; the current state of credit activity of Ukrainian banks has been analyzed; identified problems and prospects for the development of the credit services market in Ukraine; the choice of credit strategy by banks of Ukraine is investigated; projected ways to improve the process of lending to commercial banks. In addition, the characteristic features of bank lending in the current economic development conditions are identified; summarized the main problems of banks' credit activity and gave practical recommendations for overcoming them; The main organizational and economic measures to improve the process of lending to commercial banks are proposed. It has been found that banking is an important component of each country's economic development. In the aggregate banking operations, credit activity occupies one of the priority places, since the revenues from its implementation make up the major part of the bank's revenues. Given the current problems with the functioning of banks in times of economic crisis, the importance of research into issues related to attracting and placing credit resources in the credit services market is growing. In addition, the importance of the topic is related to the improvement of theoretical and methodological foundations of effective credit activity of domestic banks and the ability of the latter to meet public borrowing needs in any challenge in the economy of the country and the world. It is determined that a rational crediting process requires a clear state economic policy, a list of priority areas of investment, strengthening the protection of creditors' rights and increasing public confidence in banks. If banks control the credit process more closely, increase transparency of banking procedures and technologies, it will ensure the quality of the credit portfolio and, consequently, the efficiency of the banking institution as a whole.

Key words: credit, credit policy, credit activity, credit operations, credit strategy.

Постановка проблеми. В сучасній ринковій економіці кредити є невід'ємною частинною економічної системи, взаємозв'язків між її суб'єктами та важливим складником економічних відносин. Сьогодні кредит опосередковує всі стадії виробничого процесу і сприяє ефективному використанню обмежених ресурсів, а також підвищенню рентабельності виробництва.

Сукупність кредитних відносин, фінансово-кредитних інститутів і встановлених організаційно-правових норм, що у своїй взаємодії забезпечують можливість руху позичкового капіталу в різних формах між суб'єктами економіки на національному і міжнародному рівнях, формує кредитний ринок. Кредитний ринок України є основним складником фінансового ринку, який дає можливість суб'єктам господарювання швидко мобілізувати фінансові ресурси.

Одним із головних завдань, що постають перед керівництвом банку, є правильне розроблення кредитної діяльності. Кредитна діяльність повинна охоплювати найважливіші елементи та принципи організації кредитної роботи в банку, визначати пріоритетні напрями кредитування, а також перелік кредитів, які не повинні входити до кредитного портфеля. Сьогодні кредитна діяльність будь-якого комерційного банку – це частина філософії банківського бізнесу, яка визначає внутрішньобанківську процедуру видання кредиту, документообіг, моніторинг за кредитним портфелем, роботу з проблемними кредитами, встановлення процентних ставок за кредитом. Провідна роль у вирішенні значних проблем належить саме кредитним відносинам та банкам, що пояснюється не лише збільшенням їхньої ролі в розвитку економіки, а й наявною можливістю швидко та ефективно реагу-

вати на впроваджені нові механізми господарювання. Таким чином, вибране питання методологічного формування кредитної діяльності є досить актуальним, оскільки вона впливає на діяльність комерційного банку, а через це й на розвиток економічної і банківської системи в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у розроблення питань щодо кредитної діяльності банківських установ зробили вітчизняні економісти. Необхідно відзначити праці О.І. Барановського, Т.А. Васильєвої, З.М. Васильченко, О.Д. Вовчак, М.Г. Дмитренко, О.В. Дзюблюка, І.Б. Івасіва, В.М. Кочеткова, А.Я. Кузнєцова, О.І. Лаврушина, С.В. Леонова, Б.Л. Луціва, А.І. Маслова, А.М. Мороза, В.С. Потлатюка, Л.О. Примостки, С.К. Реверчука, І.В. Сала, Т.С. Смовженко та ін.

Водночас аналіз наукової літератури з теми дослідження дає змогу стверджувати, що не вирішеною остаточно залишається низка теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних зі здійсненням кредитної діяльності банківськими установами.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз економічної сутності кредитної діяльності банківських установ як визначальної передумови забезпечення фінансової стійкості банківської системи в умовах нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Причиною, що зумовлює необхідність кредиту, є коливання потреби в коштах і джерелах їх формування як у підприємств, так і у фізичних осіб. Коли в одних кошти вивільняються, іншим їх бракує. Ця невідповідність вирішується за допомогою кредиту, який необхідний позичальнику для розширення виробництва, більш повного забезпечення власних потреб.

Загальноекономічною причиною появи кредитних стосунків є товарне виробництво. Адже кредит – це позика, борг. Суть кредиту як вираження специфічного має чимало різноманітних відтінків. Умістити їх в одному визначенні дуже складно. У зв'язку із цим визначень сутності кредиту може бути декілька, і кожне з них може виражати ту або іншу його якість, ту або іншу деталь, характерну для його структури, складу учасників, стадій руху й основ кредиту. Можна припустити, що кредит – це:

- взаємини між кредитором і позичальником;
- зворотний рух вартості;
- рух платіжних засобів на принципах зворотності;
- рух позиченої вартості;
- рух позикового капіталу та ін. [1].

Кредитна діяльність із погляду ризиків передбачає існування більш тісного зв'язку кредитного ризику з іншими видами ризиків (особливо фінансових), формування системи внутрішніх кредитних рейтингів, удосконалення регламентів і процедур (у тому числі централізації і децентра-

лізації прийняття рішень), установлення лімітів (портфельних, концентрації, галузевих, максимального розміру на одного позичальника, максимального терміну кредитування тощо), моніторингу операцій, прийняття своєчасних рішень, системи роботи з проблемними активами. Вважається, що виважена кредитна діяльність банку є основоположною для правильного управління кредитним ризиком. Ризик як невід'ємна частина будь-якого наданого банком кредиту зводиться до мінімуму. При цьому банк повинен одержувати прибуток, що забезпечує стимулювання і залучення достатнього припливу капіталу. Кредитна діяльність визначає граничні розміри кредитного ризику, і, оскільки вона затверджується на вищому рівні керівництвом, останнє тим самим саме себе обмежує з погляду проведення операцій підвищеного ризику. Постійне забезпечення оптимального рівня кредитного ризику з одночасним досягненням планового рівня прибутку від кредитних вкладень в умовах нестабільності зовнішнього середовища вимагає запровадження в банках науково обґрунтованої кредитної діяльності, яка базується на достовірності та репрезентативності даних аналізу поточної ситуації та можливих шляхів її розвитку в майбутньому, можливості банку оперативно реагувати на зміну різноманітних чинників, що впливають на ринок кредитних послуг [2, с. 120].

Головна мета кредитної діяльності будь-якого банку – досягти комерційного зростання завдяки зміцненню та підвищенню надійності якості кредитного портфеля банку. Також серед основних завдань кредитної діяльності:

- створення високоякісних активів, що забезпечують постійний плановий рівень прибутковості;
- вкладання кредитних коштів в економічно перспективні, рентабельні проєкти;
- розроблення й активне впровадження нових кредитних продуктів;
- зміцнення і підвищення конкурентоспроможності на ринку; підвищення якості наданих послуг [3, с. 87].

Пріоритетними завданнями кредитної діяльності комерційного банку є:

- забезпечення високоприбуткового розміщення коштів банку у гривні й іноземній валюті;
- постійний контроль над структурою кредитного портфеля та їх якісним складом;
- надання надійних і рентабельних кредитів; мінімізація та диверсифікованість кредитних ризиків.

У структурі активних операцій традиційно найбільшу питому вагу мають кредитні операції. Це пов'язано з об'єктивною властивістю капіталу спрямовуватися у сфери, де найвища норма прибутку. У більшості банків позичкові рахунки становлять не менше половини їхніх сукупних активів і забезпечують близько 70% від отриманих ними доходів. Проте кредитні операції є також

найбільш ризикованим видом активної діяльності банку. Про це яскраво свідчить, зокрема, питома вага проблемних кредитів у їхніх кредитних портфелях [4, с. 128].

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» окремого визначення поняття «кредитна операція» немає, хоча зазначено що до кредитних операцій належать:

- залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

- відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах; розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог і прийом платежів (факторинг); лізинг [5].

Господарський кодекс України (стаття 345) дає таке визначення поняття «кредитна операція»: це операції, що полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах і на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян і визнаються кредитними операціями Законом України «Про банки і банківську діяльність». Відповідно до пункту 2 даної статті, кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі [6].

Кредитні операції (lending operations; credit operations) – вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів шляхом їх надання в тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування на певних умовах, а також надання гарантій, поручительств, акредитивів, акцептів, авалів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, видача кредитів у формі врахування векселів, у формі операцій репо, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів із такої суми (відстрочення платежу).

Велике практичне та теоретичне значення має класифікація банківських кредитних операцій, яка сприяє розумінню діяльності банківських установ.

Класифікація кредитних операцій – це оцінка рівня ризику за кожною кредитною операцією з ура-

хуванням фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та рівня забезпечення кредитної операції.

Сьогодні не можна назвати єдиної загальноприйнятої системи класифікації банківських кредитних операцій. Різноманітні пропозиції класифікацій банківських операцій зумовлені різницею в критеріях, за якими відбувається та чи інша класифікація.

Відповідно до статей 47 і 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність», до кредитних операцій віднесено:

- операції з розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);

- операції за грошовими вимогами, надання гарантій, порук за грошовими зобов'язаннями;

- фінансування під відступлення права грошової вимоги (факторинг) та пов'язане із цим ведення обліку грошових вимог клієнтів до боржників, пред'явлення до сплати грошових вимог від клієнтів або від свого імені, а також інші операції, спрямовані на одержання коштів від боржника;

- лізинг [5].

Кредитні операції банків також можна поділити на дві групи:

- активні, коли банк виступає в особі кредитора, розмішуючи залучені кошти на власних умовах та на власний ризик (операції банків із вкладення коштів у фондові активи шляхом купівлі цінних паперів від свого імені, факторингові, лізингові операції);

- пасивні, коли банк виступає в особі боржника (видача банківських гарантій та поручительств за третіх осіб, операції банків з емісії цінних паперів) [7, с. 130].

За рівнем кредитного ризику кредитні операції поділяються на п'ять категорій:

- I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;

- II – помірний ризик;

- III – значний ризик;

- IV – високий ризик;

- V (найнижча) – реалізований ризик.

Заборгованість за активами, наданими фінансовими зобов'язаннями, віднесеними до п'ятої категорії, є безнадійною.

Кредитні операції здійснюються банками у межах кредитних ресурсів, основними джерелами формування яких є власні кошти банків, залишки на розрахункових та поточних (валютних) рахунках, залучені кошти юридичних та фізичних осіб на депозитні рахунки до запитання та строкові, міжбанківські кредити та кошти, одержані від випуску цінних паперів.

Для проведення спільного фінансування банки можуть укласти угоди про консорціумне кредитування. У рамках такої угоди банки-учасники встановлюють умови надання кредиту та призначають банк, відповідальний за виконання угоди. Банки-учасники несуть ризик щодо наданого кредиту пропорційно до внесених у консорціум коштів.

Банк зобов'язаний мати структурний підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням.

Банкам забороняється прямо чи опосередковано надавати кредити для придбання власних цінних паперів. Використання цінних паперів власної емісії для забезпечення кредитів можливе з дозволу НБУ.

Під час надання кредитів банк зобов'язаний дотримуватися основних принципів кредитування (ними є: забезпеченість, зворотність, строковість, платність та цільовий характер використання), у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, дотримуватися встановлених НБУ вимог щодо концентрації ризиків.

Чинним законодавством забороняється надання безпроцентних кредитів за винятком передбачених законом випадків.

Відповідно до ч. 2 ст. 345 Господарського кодексу України [6], кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором (ч. 1 ст. 1054 Цивільного кодексу України – кредитодавцем) і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі визначаються мета, сума і строк кредиту, умови та порядок його видачі й погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту [8].

Кредити, які надаються банками, можуть бути розподілені за такими ознаками:

1. За строками користування:
 - а) короткострокові – до одного року;
 - б) середньострокові – до трьох років;
 - в) довгострокові – понад три роки.
2. За забезпеченням:
 - а) забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
 - б) гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);
 - в) з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);
 - г) незабезпечені (бланкові).
3. За методами надання:
 - а) у разовому порядку;
 - б) відповідно до відкритої кредитної лінії.
4. За строками погашення:
 - а) водночас;
 - б) у розстрочку;

в) достроково (за вимогою кредитора або за заявою позичальника);

г) із регресією платежів;

д) після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

На підставі зазначених критеріїв банк формує кредитні портфелі однорідних кредитів (які складаються із загальної суми заборгованості за наданими банком однорідними кредитами).

Банки оцінюють фінансовий стан позичальників (контрагентів банку) відповідно до Методики проведення оцінки фінансового стану позичальника, яка є невід'ємною частиною внутрішнього положення про кредитування.

Під час оцінки фінансового стану господарюючого суб'єкта банк ураховує такі показники його діяльності: рівень платоспроможності, обороти за банківськими рахунками, склад та динаміку дебіторсько-кредиторської заборгованості за останній поточний рік, собівартість та рентабельність продукції (робіт, послуг), виробництво яких становить зміст його господарської діяльності, а також кредитну історію такого суб'єкта (інтенсивність користування банківськими кредитами, своєчасність погашення кредитної заборгованості в минулому, наявність існуючих непогашених кредитів). До якісних характеристик позичальника споживчого кредиту належать його загальний матеріальний стан, сукупний чистий дохід, соціальна стабільність (вік, наявність постійної роботи, сімейний стан, ділова репутація) тощо [9, с. 155].

Заборгованість за активами/наданими фінансовими зобов'язаннями, віднесеними до п'ятої категорії, є безнадійною.

Банк самостійно встановлює порядок визначення показника ризику активу в межах діапазонів, визначених для відповідних категорій якості активів/наданих фінансових зобов'язань, у тому числі з урахуванням кредитної історії боржника, а також іншої інформації, що забезпечує об'єктивну оцінку подій та обставин, які можуть свідчити про наявність ризиків погашення боргу боржником із перевищенням строків, передбачених умовами договору, або невиконанням договірних умов.

Банк має право відмовитися від надання позичальникові кредиту частково або в повному обсязі за наявності обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений.

Основними способами зниження ступеня кредитного ризику є:

- 1) забезпечення виконання зобов'язання позичальника видами (засобами) забезпечення, прийнятими у банківській практиці;
- 2) лімітація кредитів;
- 3) формування обов'язкових резервів під кредитні ризики.

Для раціонального процесу кредитування необхідні чітка державна економічна політика, перелік пріоритетних напрямів інвестування, посилення захисту прав кредиторів та підвищення довіри до банків із боку суспільства. Якщо банки будуть більш ретельно контролювати кредитний процес, підвищать прозорість банківських процедур та технологій, це забезпечить якість кредитного портфеля, а отже, ефективність діяльності банківської установи у цілому.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, кредитні операції займають важливе місце у діяльності комерційного банку. Вони включають у себе операції з надання коштів позичальнику на умовах строковості, повернення, платності згідно з умовами договору між кредитором і позичальником. Види позикових операцій надзвичайно різноманітні, їх можна класифікувати за різними ознаками та критеріями.

За кордоном класифікація кредитів здебільшого складається і дотримується самими банками. Систематичний метод контролю над якістю банківського кредитного портфеля полягає у класифікації кредитів залежно від того, наскільки позичальник дотримується термінів та умов кредитних угод, зокрема щодо умов обслуговування позики.

Проведене дослідження сучасного стану кредитної діяльності в Україні, а також аналіз багатьох наукових праць дали змогу виробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення кредитної діяльності банківських установ, а саме:

- 1) посилити державне регулювання кредитної діяльності банківських установ;
- 2) стимулювати залучення грошових вкладів шляхом забезпечення державних гарантій;
- 3) удосконалити законодавчу базу;
- 4) встановити пільги банкам, які кредитують реальний сектор економіки;
- 5) посилити контроль над використанням коштів рефінансування;
- 6) стимулювати банки до вкладень у довгострокові цінні папери.

Основним чинником поліпшення стану вітчизняної банківської системи є довіра населення та його впевненість у стабільному стані економіки країни. У банків виникає необхідність у вдосконаленні кредитної політики для запобігання появі проблемної заборгованості шляхом застосування жорстких умов для надання кредиту. Національний банк працює над новими інструментами надання банкам фінансування, які допоможуть банкам задовольняти попит бізнесу на гривневі кошти і продовжувати належним чином виконувати свою основну функцію – підтримувати економіку. Це важливо сьогодні й буде не менш важливо після завершення карантину, коли економіка повернеться до повноцінного функціонування. Зокрема, для цього вже внесено зміни до операційного

дизайну монетарної політики, що надасть банкам більшу гнучкість в управлінні власною ліквідністю, а також запроваджено інструмент довгострокового рефінансування для підтримки кредитування та ліквідності банків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нечипоренко А.А. Економічна суть банківського кредиту та кредитних відносин. URL : <https://www.sworld.com.ua/konferu5/36.pdf> (дата звернення: 06.04.2020).
2. Солодка О.О. Ефективність кредитної діяльності в механізмі банківського маркетингу. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 119–127.
3. Коваленко В.В. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку. Одеса : АТЛАНТ, 2015. 217 с.
4. Сирота А.І. Поняття «банківська операція» та «кредитна операція». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 127–130.
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність». Редакція від 17.10.2019. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2020).
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. Редакція від 21.10.2019. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2020).
7. Грабар І. Кредитні операції: поняття, види й юридичні підстави їх здійснення. *Фінансове право*. 2015. № 4. С. 64–68.
8. Цивільний кодекс України. Редакція від 02.11.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 04.04.2020).
9. Рубіжанський В.С. Оцінка рівня організації банківського кредитування в Україні. *Управління розвитком*. 2013. № 14. С. 153–156.

REFERENCES:

1. Nychyporenko A.A. (2017) Ekonomichna sutj bankivskogho kredytu ta kredytnykh vidnosy [The economic essence of bank credit and credit relations]. Available at: <https://www.sworld.com.ua/konferu5/36.pdf> (accessed 6 April 2020).
2. Solodka O. O. (2011) Efektyvnistj kredytnoj dijajlnosti mekhanizmi bankivskogho marketyngghu [The effectiveness of credit activities in the mechanism of banking marketing]. *Finance of Ukraine*, no. 11, pp. 119-127.
3. Kovalenko V.V. (2015) Kredytna dijajlnistj bankiv Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku [Credit activity of Ukrainian banks: problems and prospects]. Odessa : ATLANT. (in Ukrainian)
4. Syrota A.I. (2014) Ponjattja «bankivsjka operacija» ta «kredytna operacija» [The concepts of "bank transaction" and "credit transaction"]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Law*, vol. 4, no. 2, pp. 127-130.
5. Zakon Ukrainy «Pro banky i bankivsku dijajlnistj». Redakcija vid 17.10.2019 [Law of Ukraine "On Banks and Banking". Revision from 10/17/2019]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua> (accessed 4 April 2020).

6. Ghospodarskyj kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 436-IV. Redakcija vid 21.10.2019 [Commercial Code of Ukraine dated January 16, 2003, No. 436-IV. Revision from 10/21/2019]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua> (accessed 4 April 2020).

7. Ghrabar I. (2015) Kredytni operaciji: ponjattja, vydy j jurydychni pidstavy jikh zdijsnennja [Credit operations: concepts, types and legal grounds for their implementation]. *Finance law*, no. 4, pp. 64-68.

8. Cyviljnyj Kodeks Ukrainy Redakcija vid 02.11.2019 [Civil Code of Ukraine Revision as of 02/11/2019]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed 4 April 2020).

9. Rubizhanskyj V.S. (2013) Ocinka rivnja orghanizaciji bankivskogho kredytuvannja v Ukraini [Assessment of the level of organization of bank lending in Ukraine]. *Development management*, no. 14, pp. 153-156.

ФІНАНСУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ:
ОБЛІКОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИFINANCING OF HOUSING CONSTRUCTION IN UKRAINE:
ACCOUNTING AND ECONOMIC ASPECTS

У статті розглянуто сутність та особливості механізмів фінансування житлового будівництва в Україні: фондів фінансування будівництва, фондів операцій із нерухомістю, інститутів спільного інвестування, емісії цільових облігацій, житлово-будівельних кооперативів, прямого продажу тощо. Технологічна складність, довготривалість виробничого процесу, значна вартість готової продукції, необхідність отримання спеціальних дозволів на виконання будівельних робіт, отримання права на забудову земельної ділянки, державне регулювання у цій сфері зумовлюють підвищений рівень вимог до обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва для кожної зі сторін: інвестора, забудовника, фінансового посередника, банку тощо, які залежно від використовуваного механізму фінансування істотно відрізняються між собою за об'єктами обліку, процедурами фінансування, документальним оформленням тощо. Визначено переваги та недоліки кожного із цих механізмів, ризики для інвестора та забудовника. Встановлено основні об'єкти бухгалтерського обліку учасників таких механізмів фінансування житлового будівництва.

Ключові слова: фінансування житлового будівництва, об'єкти бухгалтерського обліку, фонди фінансування будівництва, фонди операцій із нерухомістю, інститути спільного інвестування, житлово-будівельні кооперативи.

В статье рассмотрены сущность и особенности механизмов финансирования жилищного строительства в Украине:

фондов финансирования строительства, фондов операций с недвижимостью, институтов совместного инвестирования, эмиссии целевых облигаций, жилищно-строительных кооперативов, прямых продаж и т. п. Технологическая сложность, продолжительность производственного процесса, значительная стоимость готовой продукции, необходимость получения специальных разрешений на выполнение строительных работ, получение права на застройку земельного участка, государственное регулирование в этой сфере обуславливают повышенный уровень требований к учетно-аналитическому обеспечению финансирования жилищного строительства для каждой из сторон: инвестора, застройщика, финансового посредника, банка и т. п. и в зависимости от используемого механизма финансирования существенно отличаются между собой объектами учета, процедурами финансирования, документальным оформлением и др. Определены преимущества и недостатки каждого из этих механизмов, риски для инвестора и застройщика. Установлены основные объекты бухгалтерского учета участников таких механизмов финансирования жилищного строительства.

Ключевые слова: финансирование жилищного строительства, объекты бухгалтерского учета, фонды финансирования строительства, фонды операций с недвижимостью, институты совместного инвестирования, жилищно-строительные кооперативы.

УДК 657.1

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-42>**Сороковий П.М.**аспірант кафедри обліку та аналізу
Національний університет
«Львівська політехніка»**Sorokovyi Pavlo**

Lviv Polytechnic National University

State regulation of financing of housing construction provides for various mechanisms aimed at ensuring the rights of investors. Each of these mechanisms determines not only the legal and financial relations between the participants in the construction (developers, contractors, investors), but also establishes the raised requirements for the procedure of monitoring the efficiency of financial resources based on financial information, the main source of which is the accounting system, which provides accounting and analytical support for financing of housing construction. The complexity of the process of housing construction and its financing - from the first contributions of investors to the receipt of documents confirming the ownership of housing - cause an increased level of requirements for accounting and analytical support for financing of housing construction. Requirements of this level are relevant for each of the parties involved in the financing process - investors, developers, financial intermediaries, banks, etc., and, depending on the financing mechanism used, differ significantly in the objects of accounting, financing procedures, documentation, the ultimate goal of investing, etc. An important aspect for the investor when investing in residential real estate is the choice of the most optimal mechanism for their financing. Developers offer various mechanisms for financing the construction of housing, which take into account the legal status of the developer, financing procedures, organizational documents, goals of the parties and more. Today in Ukraine, housing construction is financed through the following mechanisms: construction financing funds, real estate funds, mutual investment institutions, issuance of target bonds, housing cooperatives, direct sales, etc. The article examines the advantages and disadvantages of these mechanisms for financing the construction of residential real estate, identifies the objects of the accounting system that arise when applying these mechanisms. **Key words:** financing of housing construction, objects of accounting, funds of financing of construction, funds of real estate operations, institutes of joint investment, housing cooperatives.

Постановка проблеми. Забезпеченість людини житлом є однією з найважливіших її потреб. Фінансування житлового будівництва в Україні сьогодні здійснюється переважно коштом приватних інвесторів – фізичних осіб. Однак часові розриви між здійсненням інвестицій та безпосереднім

набуттям майнових прав на об'єкти житлової нерухомості зумовлюють чималі ризики для інвесторів. Об'єктивність цих ризиків підтверджена відомими аферами, такими як проєкт «Еліта-центр» та ін. Указані аргументи засвідчують необхідність забезпечення державою належного захисту майнових

прав інвесторів. Державне регулювання житлового будівництва та його фінансування передбачає різноманітні механізми, спрямовані на забезпечення таких прав. Кожен із цих механізмів визначає не лише юридично-фінансові взаємовідносини між учасниками будівництва (забудовником, підрядниками, інвесторами), а й установлює підвищені вимоги до процедури контролю над ефективністю використання ресурсів, зокрема фінансових. Очевидно, що вказані процедури контролю базуються, насамперед, на фінансовій інформації, основним джерелом якої є система бухгалтерського обліку, що актуалізує потребу в ефективному обліково-аналітичному забезпеченні фінансування житлового будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню механізмів фінансування житлового будівництва в Україні присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, Ю. Асадчев, О.І. Балканська, М.А. Вознюк, В.М. Новикова, К.В. Паливода, А.В. Панченко, М.С. Садов'як, Т.В. Сальникова [1–6] розглядали переваги та недоліки цих механізмів, пропонували та розробляли нові інструменти фінансування. Питанням обліку, аналізу та контролю витрат у житловому будівництві присвячено роботу Г.А. Римар [9]. Ю.О. Суркова досліджувала особливості обліку залучених активів управителями фондів фінансування будівництва [10]. Проте комплексне дослідження обліку та аналізу процесів фінансування житлового будівництва відсутнє, відповідно, ці питання потребують поглибленого вивчення та вдосконалення.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація механізмів фінансування житлового будівництва в Україні, їх характеристика у контексті визначення особливих об'єктів бухгалтерського обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Забезпеченість людини житлом є однією з базових її потреб згідно з пірамідою Маслоу. Її вирішення надає особі впевненості в майбутньому побуті, дає змогу сконцентруватися на плануванні та забезпеченні інших потреб. За даними Державної служби

статистики України, забезпеченість житлом на одну особу станом на 1 січня 2019 р. становить 23,7 м² [11], тоді як у провідних європейських країнах цей показник сягає 40–66 м² [8, с. 302]. Недостатній рівень забезпечення житлом населення вказує на необхідність збільшення обсягів житлового будівництва в Україні, яке впродовж останніх років демонструє досить стабільну динаміку з деяким зменшенням у 2018 р. [11].

До основних джерел фінансування житлового будівництва в Україні належать кошти населення, підприємств, установ і організацій, державного бюджету, місцевих бюджетів, позабюджетні кошти, іпотечне та інші види кредитування. Сьогодні найбільшим за обсягом інвестицій джерелом фінансування спорудження житлової нерухомості є кошти громадян [6, с. 57].

Загальні принципи, правові та організаційні засади залучення коштів фізичних і юридичних осіб в управління з метою фінансування будівництва житла, а також особливості управління цими коштами регламентує Закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном під час будівництва житла та операціях із нерухомістю» [12]. Саме у цьому Законі визначено основні фінансово-кредитні механізми, які можуть бути застосовані під час будівництва житла та в операціях із нерухомістю. Проте на практиці менеджери і бухгалтери будівельних підприємств, інвестори також керуються й іншими законодавчими актами, зокрема Цивільним кодексом, законами України «Про інвестиційну діяльність», «Про кооперацію» тощо, котрі визначають умови здійснення житлового будівництва і, зокрема, його фінансування через інші механізми.

Сам процес житлового будівництва має свої особливості порівняно з іншими видами економічної діяльності: довготривалість виробничого процесу, значна вартість готової продукції, необхідність отримання спеціальних дозволів на виконання будівельних робіт, отримання права на забудову земельної ділянки тощо. Державне регулювання фінансування житлового будівництва спрямоване

Таблиця 1

Прийняття в експлуатацію об'єктів житлової нерухомості за їхніми видами

(тис м² загальної площі)

Роки	Усього	У тому числі :		
		однокімнатних квартир	квартир з двома та більше кімнатами	кімнат у гуртожитках
2010	8603,9	5713,0	2868,8	22,1
2011	8685,3	4714,1	3938,0	33,2
2012	9769,6	6465,1	3260,9	43,6
2013	9949,4	5864,1	4023,7	61,6
2014	9741,3	4553,4	5161,1	26,8
2015	11044,4	5580,0	5435,2	29,2
2016	9366,8	4089,2	5249,6	28,0
2017	10206,0	4231,4	5934,9	39,7
2018	8689,4	4247,7	4434,6	7,1

на захист прав інвесторів, залучення в галузь додаткових фінансових ресурсів, посилення контролю над процесом житлового будівництва тощо.

Складність процесу здійснення житлового будівництва та його фінансування – від перших внесків інвесторів до отримання ними документів, які підтверджують право власності на житлові об'єкти, зумовлює підвищений рівень вимог до обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва. Вимоги такого рівня є актуальними для кожної зі сторін, які беруть участь у процесі фінансування: інвестора, забудовника, фінансового посередника, банку тощо, і залежно від використовуваного механізму фінансування істотно відрізняються між собою за об'єктами обліку, процедурами фінансування, документальним оформленням тощо.

Важливим для інвестора аспектом під час здійснення інвестицій в об'єкти житлової нерухомості є вибір найоптимальнішого механізму їх фінансування. Забудовники пропонують різні механізми фінансування будівництва житла, котрі враховують правовий статус забудовника, процедури фінансування, організаційні документи, цілі сторін тощо.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає, що інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних та юридичних осіб, у тому числі в управління, може здійснюватися виключно через:

- фонди фінансування будівництва;
- фонди операцій із нерухомістю;
- інститути спільного інвестування;
- емісію цільових облігацій підприємств, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва [13].

Окрім зазначених вище, на практиці часто застосовують й інші механізми залучення коштів

для фінансування житлового будівництва, зокрема через створення житлово-будівельних кооперативів, шляхом прямого продажу тощо.

Фонди фінансування будівництва (ФФБ) – передані в управління кошти фізичних і юридичних осіб із метою подальшого використання на умовах правил фонду та договорів про участь у ньому для фінансування масового будівництва житла [14]. Важливими об'єктами обліково-аналітичного забезпечення діяльності фондів фінансування будівництва є фінансово-господарські операції, пов'язані зі створенням фонду, залученням та оперативним управлінням коштами інвесторів, передачею об'єктів житлової нерухомості інвесторам будівництва.

Використання інститутів спільного інвестування для залучення інвестиційних ресурсів передбачає емісію акцій чи інвестиційних сертифікатів. Основними формами інститутів спільного інвестування є: корпоративні інвестиційні фонди (КІФ), пайові інвестиційні фонди, венчурні фонди. Такі фонди акумулюють грошові кошти інвесторів та передають їх компаніям з управління активами. Основними об'єктами обліку, пов'язаними з діяльністю інститутів спільного інвестування, є процеси створення фондів, випуску та розміщення акцій чи інвестиційних сертифікатів, управління залученими коштами тощо.

Компанії з управління активами (КУА), які управляють інвестиційними фондами, також можуть залучати для забудовників кошти з метою фінансування житлової нерухомості через емісію форвардних контрактів (рис. 1).

Цей механізм фінансування житлового будівництва передбачає:

1) укладання договору між компанією-збудовником та товарною біржею щодо надання послуг з організації та проведення публічних аукціонів з продажу майнових прав на нерухоме майно.

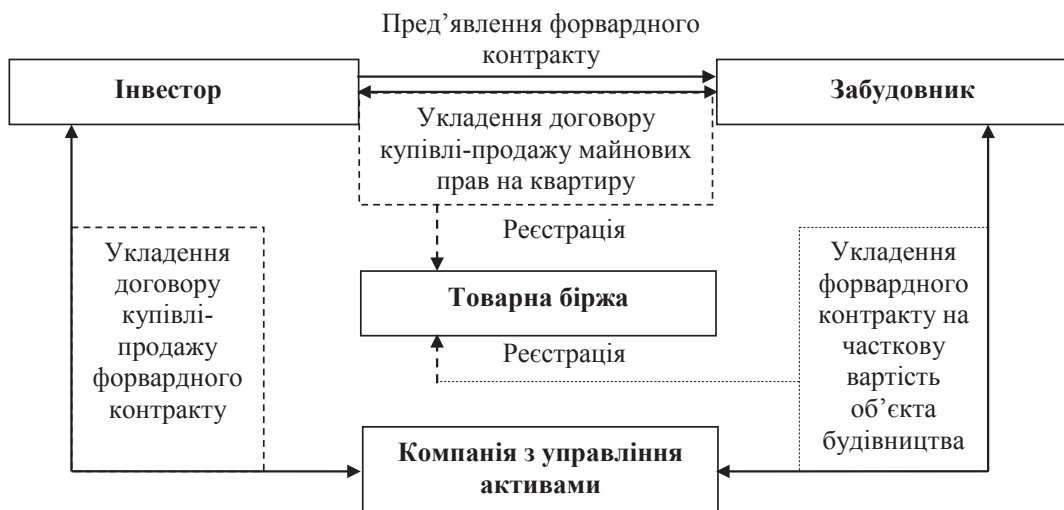

Рис. 1. Фінансування житлового будівництва з використанням форвардних контрактів

Товарна біржа проводить публічний аукціон із продажу форвардного контракту, реєстрацію укладених форвардних контрактів між забудовником та покупцем – КІФ;

2) відчуження компанією з управління активами (від імені КІФ) потенційним покупцям майбутньої нерухомості, які беруть участь у публічному аукціоні на Товарній біржі, форвардних контрактів за обумовленою із забудовником ціною. Вартість форвардного контракту передбачає як прибуток забудовника, так і премію КУА;

3) пред'явлення інвестором забудовнику форвардного контракту та укладення на його виконання договору купівлі-продажу майнових прав на майбутню нерухомість. Такі договори містять відкладальну умову, яка передбачає виникнення у забудовника зобов'язань щодо передачі майнових прав на нерухомість від моменту пред'явлення йому інвестором придбаного форвардного контракту до виконання;

4) оплату інвестором майнових прав на майбутню нерухомість за її собівартістю в процесі будівництва.

5) після закінчення будівництва за актом прийому-передачі забудовник передає інвесторові сукупність майнових прав на нерухомість, на підставі яких оформлюються свідоцтва про право власності на нерухоме майно.

Механізм фінансування житлового будівництва з використанням форвардних контрактів має низку переваг, зокрема:

– захищеність інвесторів від «подвійних продажів», оскільки саме вони мають виняткове право на придбання майна за договором купівлі майнових прав;

– форвардний контракт належить до деривативів, операції з якими, відповідно до Податкового кодексу України, не є об'єктом оподаткування ПДВ.

Фонди операцій із нерухомістю (ФОН) теж сприяють залученню забудовниками фінансових ресурсів приватних інвесторів, проте кінцевою метою таких інвесторів є насамперед отримання стабільного прибутку від інвестицій у житлову нерухомість, а не права приватної власності на неї. Такий фонд здійснює емісію сертифікатів та реалізує їх фізичним і юридичним особам за грошові кошти на правах довірчої власності. Отримані від інвестора кошти управитель ФОН скеровує забудовнику. Забудовник у визначені терміни передає збудовану нерухомість управителю ФОН, котрий реалізує її третім особам. Вилучені кошти спрямовують на погашення сертифікатів їхнім власникам.

Об'єктами обліку в діяльності такого фонду є процеси: випуску цінних паперів, їх розміщення, взаєморозрахунків із забудовником, реалізації набутої житлової нерухомості, нарахування доходів інвесторам та погашення сертифікатів тощо.

Фінансування житлового будівництва через емісію цільових облигацій організовує юридична особа, яка має право на виконання функцій замовника будівництва. Такий замовник будівництва здійснює випуск облигацій, загальна вартість яких не перевищує вартості об'єкта будівництва згідно із затвердженою проєктною документацією. Кожна облигація після закінчення терміну її дії надає право її власнику на отримання відповідного об'єкта нерухомості натуральним обсягом, указаним в облигації. Додатково між інвестором та емітентом може укладатися договір резервування квартири, де вказуються його адреса і метраж.

Об'єктами обліку емісії цільових облигацій є процеси: випуску і розміщення облигацій, обміну облигацій (пакетів облигацій) на конкретні об'єкти житлової нерухомості, погашення облигацій тощо.

Ще одним способом фінансування будівництва є створення житлово-будівельних кооперативів (ЖБК) відповідно до Закону України «Про кооперацію» [15]. Цей механізм передбачає отримання фінансування житла у формі внесків до пайового капіталу ЖБК. Після завершення будівництва право власності на об'єкт нерухомості належить кооперативу, а передача їх у власність пайовиків здійснюється в обмін на їхні паї. Таким чином, погашення корпоративних зобов'язань кооперативу перед членами відбувається не грошовими коштами, а майном. Такі операції розглядаються як продаж із відповідним визнанням доходів і витрат від реалізації, а також оподатковуються ПДВ.

У діяльності ЖБК важливими об'єктами обліку є операції з його створення, формування пайового капіталу, фінансування будівництва, приймання-здачі житлової нерухомості, обміну квартир на паї, ліквідації кооперативу чи перетворення його на ОСББ тощо.

Під час вилучення й обміну паїв у кооперативі залишатиметься неподільний фонд, який не повертається членам кооперативу у разі їх виходу. Тобто виникатиме ситуація, за якої в юридичної особи (кооперативу) буде наявний капітал і жодного засновника. У разі подальшої ліквідації кооперативу зазначений фонд повинен бути перерахований до бюджету або іншої неприбуткової організації (наприклад, ОСББ, призначеного обслуговувати побудований об'єкт житлової нерухомості).

Незважаючи на законодавчі обмеження, частина будівельних компаній здійснює продаж житлової нерухомості безпосередньо інвестору, укладаючи при цьому договір купівлі-продажу майнових прав на квартиру. При цьому забудовники обґрунтовують свої дії нормами Цивільного кодексу України, що надає право укладати будь-які договори, прямо не заборонені чинним законодавством України. Звичайно, такі договори мають вищий рівень ризику щодо виконання забудовником своїх зобов'язань та менш захищені

Об'єкти обліково-аналітичного забезпечення механізмів фінансування житлового будівництва

Механізм фінансування	Об'єкти обліково-аналітичного забезпечення
Фонд фінансування будівництва (ФФБ)	<ul style="list-style-type: none"> – створення фонду фінансування будівництва; – відкриття поточних рахунків у банківських установах; – отримання коштів від інвестора; – закріплення управителем за довірителем вибраного ним об'єкта інвестування, що є підтвердженням замовлення на спорудження цього об'єкта інвестування як складової частини об'єкта будівництва; – кошторисна вартість будівництва; – об'єкти інвестування (конкретні квартири чи інші види житлової нерухомості), – розрахунки за операціями з управлінням ФФБ; – формування і використання оперативного резерву за рахунок залучених в управління коштів; – зміна об'єкта інвестування; – уступка права вимоги за договором про участь у ФФБ третім особам; – дострокове припинення управління майном за ініціативою довірителя; – відкріплення від довірителя об'єкта інвестування; – повернення довірителю коштів тощо
Фонд операцій із нерухомістю (ФОН)	<ul style="list-style-type: none"> – випуск цінних паперів ФОН (зокрема, сертифікатів); – розміщення цінних паперів ФОН; – взаєморозрахунки із забудовником; – реалізація набутої житлової нерухомості; – нарахування доходів інвесторам та погашення сертифікатів
Інститути спільного інвестування (ІСІ)	<ul style="list-style-type: none"> – створення фондів; – випуск та розміщення акцій чи інвестиційних сертифікатів; – операції із залученими активами; – обіг форвардних контрактів; – розрахунки з податків; – пільги в оподаткуванні
Емісія цільових облігацій	<ul style="list-style-type: none"> – випуск цільових облігацій; – розміщення цільових облігацій; – нарахування доходів інвесторам; – погашення цільових облігацій; – обмін облігацій (пакетів облігацій) на конкретні об'єкти житлової нерухомості
Житлово-будівельний кооператив (ЖБК)	<ul style="list-style-type: none"> – утворення пайового капіталу в розрізі членів ЖБК із прив'язкою до конкретної квартири; – створення та використання неподільного фонду; – фінансування будівництва за рахунок внесків засновників із залученням будівельної компанії; – приймання-здача житлової нерухомості; – обмін квартир на паї; – організація ліквідації ЖБК або перетворення його на ОСББ
Прямий продаж	<ul style="list-style-type: none"> – етапи процесу будівництва; – розрахунки з покупцями; – передача житла покупцю з оформленням документів на право власності

законодавчо від недобросовісних забудовників. Особливості обліку зводяться до відображення поетапного процесу будівництва, ведення аналітичного обліку за кожним покупцем, оплати житлової нерухомості, процесу завершення будівництва та передачі житла покупцю з оформленням документів на право власності.

Детальний перелік об'єктів бухгалтерського обліку за вказаних вище механізмів фінансування житлового будівництва наведено в табл. 2.

Зазначені механізми фінансування житлової нерухомості мають свої переваги та недоліки, відрізняються кінцевою метою використання кожного з них (отримання у власність житлової нерухомості чи інвестиційного прибутку), що суттєво впливає на побудову систем бухгалтерського обліку в усіх учасників процесу фінансування будівництва житла.

Висновки з проведеного дослідження. Житлове будівництво потребує значних вкладень фінансових ресурсів, що зумовлює необхідність залучення забудовником інвесторів для фінансування виконання будівельних робіт. В Україні головними інвесторами житлового будівництва є потенційні власники побудованого житла. Однак специфіка та довготривалість такого будівництва спричиняють певні ризики для інвесторів, із метою зниження яких законодавчо визначено спеціальні механізми здійснення інвестицій у житлове будівництво – через фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, інститути спільного інвестування, форвардні контракти, емісію цільових облігацій, житлово-будівельні кооперативи.

Кожен з указаних механізмів фінансування житлового будівництва, з огляду на їхню еконо-

мічно-юридичну складність, передбачає для кожного учасника цього процесу специфічні об'єкти бухгалтерського обліку. Однак методика бухгалтерського обліку цих об'єктів не регламентована в імперативних документах, що актуалізує потребу вдосконалення підходів до облікової політики, документального оформлення операцій, розширення системи синтетичних та аналітичних рахунків, планування податкового навантаження, формування системи релевантної звітності для інвестора тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Паливода К.В. Механізми та інструменти фінансування житлового будівництва за умов соціальної економічної нестабільності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 1. С. 5–10.
2. Асадчев Ю. Інвестиційні схеми фінансування будівництва житла. URL : <https://blog.liga.net/user/yuasadchev/article/30943> (дата звернення: 30.03.2020).
3. Новіков В.М. Удосконалення фінансування житлового будівництва. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 3(34). С. 86–99.
4. Сальникова Т.В. Удосконалення механізму фінансового забезпечення житлового будівництва в Україні. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2016. № 3(39). С. 159-164.
5. Балканська О.І., Панченко А.В. Фінансування житлового будівництва в Україні: механізми, ризики, можливості. *Економічний простір*. 2016. № 108. С. 127–137.
6. Вознюк М.А., Садов'як М.С. Сучасні особливості інвестування сфери житлового будівництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 2(118). С. 57–60.
7. Кравченко В. Основні види житла. *Інформаційний бюлетень Будівельної палати України*. 2007. № 20. URL : <http://www.budpalata.com.ua/files/6/ib-20.doc> (дата звернення: 19.03.2020).
8. Тищенко О.П. Європейський підхід до розвитку житлового господарства: орієнтири для України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 3(165). С. 301–309.
9. Римар Г.А. Облік, аналіз і контроль витрат у житловому будівництві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» ; ТНЕУ. Тернопіль, 2014. 23 с.
10. Суркова Ю.О. Особливості обліку залучених активів управителями фондів фінансування будівництва. *Інноваційна економіка* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 7–8 жовтня 2016 р. Одеса, 2016. С. 21–24.
11. Сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.02.2020).
12. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях із нерухомістю : Закон України від 19.06.2003 № 978-IV / Верховна Рада України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/978-15/page> (дата звернення: 20.02.2020).
13. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12/page> (дата звернення: 05.03.2020).
14. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. Львів : Львівська політехніка, 2011. 844 с.
15. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення: 08.04.2020).

REFERENCES:

1. Palyvoda K. V. (2018) Mekhanizmy ta instrumenty finansuvannya zhytlovoho budivnytstva za umov sotsial'noyi ekonomichnoyi nestabil'nosti v Ukrayini [Mechanisms and instruments of housing financing in the conditions of social economic instability in Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no. 1, pp. 5-10.
2. Asadchev YU. Investytsiyni skhemy finansuvannya budivnytstva zhytla [Investment Schemes for Housing Financing]. URL: <https://blog.liga.net/user/yuasadchev/article/30943> (accessed 30 March 2020).
3. Novikov V.M. (2018) Udoskonalennya finansuvannya zhytlovoho budivnytstva [Improving housing finance]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika*, no 3 (34), pp. 86-99.
4. Sal'nykova T. V. (2016) Udoskonalennya mekhanizmu finansovoho zabezpechennya zhytlovoho budivnytstva v Ukrayini [Improvement of the mechanism of financial support of housing construction in Ukraine]. *Visnyk Donbas'koyi derzhavnoyi mashynobudivnoyi akademiyi*. no 3 (39), pp. 159-164.
5. Balkans'ka O.I., Panchenko A.V. (2016) Finansuvannya zhytlovoho budivnytstva v Ukrayini: mekhanizmy, ryzyky, mozhlyvosti [Housing Financing in Ukraine: Mechanisms, Risks, Opportunities]. *Ekonomichnyy prostir*, no.108, pp. 127-137.
6. Voznyuk M.A., Sadovyak M.S. (2016) Suchasni osoblyvosti investuvannya sfery zhytlovoho budivnytstva [Modern features of housing investment]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*, no. 2 (118), pp. 57-60.
7. Kravchenko V. Osnovni vydy zhytla [The main types of housing]. *Informatsiynyy byuleten' Budivel'noyi palaty Ukrayiny*. no. 20. URL: <http://www.budpalata.com.ua/files/6/ib-20.doc>. (accessed 19 March 2020).
8. Tyshchenko O.P. (2015) Yevropeys'kyu pidkhid do rozvytku zhytlovoho hospodarstva: oriyentyry dlya Ukrayiny [European approach to housing development: benchmarks for Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. no. 3 (165), pp. 301-309.
9. Rymar G.A. (2014) Oblik, analiz i kontrol' vytrat u zhytlovomu budivnytstvi [Cost accounting, analysis and control in housing]. (PhD Thesis), TNEU, Ternopil.
10. Surkova YU.O. (2016). Osoblyvosti obliku zaluchenykh aktyviv upravytelyamy fondiv finansuvannya budivnytstva [Features of accounting for attracted assets by managers of construction financing funds]. *Innovatsiyna ekonomika. Materialy II Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi* (m. Odessa, 7-8 zhovtnya 2016 roku), pp. 21-24.

11. Website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 03 February 2020).

12. Pro finansovo-kredytni mekhanizmy i upravlinnya maynom pry budivnytstvi zhytla ta operatsiyakh z nerukhomistyu: Zakon Ukrainy 19.06.2003 № 978-IV / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/978-15/page> (accessed 20 February 2020).

13. Pro investytsiynu diyal'nist': Zakon Ukrainy 18.09.1991 № 1560-XII / Verkhovna Rada Ukrainy.

Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12/page> (accessed 05 March 2020).

14. Zahorodniy A.H., Voznyuk H.L. (2011) Finansovo-ekonomichnyy slovnyk [Financial and Economic Dictionary]. L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki, p. 844.

15. Pro kooperatsiyu: Zakon Ukrainy 10.07.2003 № 1087-IV. / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (accessed 08 April 2020).

РОЗДІЛ 8. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ НАФТОГАЗОВОГО СЕКТОРУ

DIGITALIZATION AS A GUARANTEE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF OIL AND GAS SECTOR ENTERPRISES

УДК 338.1:004.896

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-43>

Кочкодан В.Б.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Микитюк Н.Є.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Kochkodan Volodymyr

Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

Mykytiuk Natalia

Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

У статті досліджено передумови цифровізації діяльності підприємств нафтогазового комплексу. Акцентовано увагу на дослідженні компанії Deloitte, яке встановило, що цифровий індекс зрілості в нафтогазовій промисловості відстає від більшості інших галузей. Проаналізовано результати опитувань представників нафтогазової галузі, проведених компаніями Accenture, Sphera та Fircroft, які показали, що без цифровізації діяльності підприємства НГК ризикують цілком вибути з конкурентної боротьби. Виокремлено особливості низки інтелектуальних технологій нафтогазовидобування та окреслено переваги від їх використання підприємствами НГК. Наведено приклади використання цифрових технологій у діяльності компаній нафтогазової галузі. Компаніям галузі, які ще не цифровізували свою діяльність, запропоновано принципово переосмислити і змінити способи ведення та управління операціями за усім ланцюгом вартості, а цифровізацію проводити на основі цілісного підходу.

Ключові слова: цифровізація, штучний інтелект, інтелектуальні технології нафтогазовидобування, хмарні обчислення, цифрові двійники.

В статье исследованы предпосылки цифровизации деятельности предприятий

нефтегазового комплекса. Акцентируется внимание на исследовании компании Deloitte, которое установило, что цифровой индекс зрелости в нефтегазовой промышленности отстает от большинства других отраслей. Проанализированы результаты опросов представителей нефтегазовой отрасли, проведенных компаниями Accenture, Sphera и Fircroft, которые показали, что без цифровизации деятельности предприятия НГК рискуют полностью выбыть из конкурентной борьбы. Выделены особенности ряда интеллектуальных технологий нефтегазодобычи и обозначены преимущества от их использования предприятиями НГК. Приведены примеры использования цифровых технологий в деятельности компаний нефтегазовой отрасли. Компаниям отрасли, которые еще не используют цифровые технологии в своей деятельности, предложено принципиально переосмыслить и изменить способы ведения и управления операциями по всей цепи стоимости, а цифровизацию проводить на основе целостного подхода.

Ключевые слова: цифровизация, искусственный интеллект, интеллектуальные технологии нефтегазодобычи, облачные вычисления, цифровые двойники.

The article investigates the preconditions for digitizing the activities of oil and gas companies. Emphasis is placed on a study by Deloitte, which found that the level of use of digital technologies in the oil and gas industry is extremely low compared to other capital-intensive industries such as industrial products and automotive industries. The results of a surveys conducted by Accenture, Sphera and Fircroft have been analyzed to show that oil and gas companies are at risk of losing their existing positions if they do not continue investing in digital transformation programs. Features of a range of intelligent oil and gas production technologies such as process optimization using digital twin, cloud-based business process design, digital planning and operations, condition based maintenance, predictive analytics, and quantitative maintenance optimization are highlighted. The advantages of using these technologies by enterprises of oil and gas sector are highlighted, which include fast and efficient integration of data from different sources to improve digital planning and increase efficiency; visualization, analysis and optimization of the company value chain in real time; introduction of new, smarter ways of managing the workforce and creation of more flexible organizational structures; improvement of work safety and reduction of human error. Examples of digital technologies usage in the O&G companies' activities are given. Companies that have not yet digitized their operations have been advised to fundamentally rethink and change the way they conduct and manage operations across the entire value chain, and to digitize based on a holistic approach. To begin with, the O&G companies need to define a specific digital transformation strategy that integrates the idea of where digitalization is of value to businesses, rather than focusing on implementing tactical digital solutions to maximize profits. It is established that a digital strategy based on digital leadership, combined with skilled workers and an effective operating model, will in the future enable the O&G companies to leverage all digital capabilities to overcome the environmental threats and ensure their sustainable development.

Key words: digitalization, artificial intelligence, intellectual oil and gas technologies, cloud computing, digital twins.

Постановка проблеми. Рекордне падіння цін та попиту на нафту, що спостерігалось протягом березня-квітня 2020 року, чинить значний тиск на підприємства нафтогазового комплексу, які вимушені згортати свої виробничі програми та скорочувати капітальні витрати.

За три роки, з 2014 по 2017-й, капітальні витрати в нафтогазовій галузі за рахунок часткової інтелектуалізації бізнес-процесів вже зазнали скорочення

приблизно на 25% [1]. Вдалося досягнути певної економії коштів, але шлях максимального збільшення виробничих потужностей на родовищах, що тривалий час перебувають у розробці, перестав бути стійкою довгостроковою стратегією. Для нафтогазової галузі наступним кроком є цифровізація. Від початку пошукових робіт і до реалізації нафтопродуктів на АЗС цифровізація діяльності визначатиме переможців у довгостроковій перспективі.

Рівень використання цифрових технологій в нафтогазовій галузі порівняно з іншими капіталомісткими галузями, такими як виробництво промислової продукції та автомобілебудування, є вкрай низьким. Ці галузі оцифровували багато аспектів свого бізнесу завдяки цілісному застосуванню цифрових технологій. Глобальна криза 2020 року надає нафтогазовим компаніям можливість використати трансформаційний вплив цифровізації діяльності в першу чергу задля мінімізації витрат, а в подальшому – для забезпечення свого сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням проблематики цифровізації діяльності підприємств нафтогазового комплексу займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Р.Ш. Садикова, Л.А. Абдулліна, Л.І. Газізулліна [3], В.Е. Столяров, М.А. Корольов, А.Н. Дмитрієвський, Л.А. Абукова, Н.Ю. Борисенко, В. Bechtold [1], N. Withers [4], B. Mitchell, M. Mehta, M. Awad [9], R. Soma, A. Bakshi, N. Arthur [10], V. Prasanna, D.R. Chaudhury [11], S. Norton [13], М.М. Демчина, В.М. Юрчишин та багато інших. Разом із тим більшість праць присвячена окремим аспектам впровадження цифрових технологій нафтогазовидобування, а передумови впровадження цих технологій і їхній вплив на ефективність роботи підприємств НГК потребує подальшого вивчення та аналізу.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження впливу цифровізації діяльності на підвищення ефективності роботи підприємств нафтогазового комплексу. У статті буде розглянуто низку інтелектуальних технологій у нафтогазовій галузі та оцінено передумови їх упровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки цифровізації діяльності працівники багатьох галузей промисловості в усьому світі отримали можливість виконувати свою роботу віддалено, сприяючи цифровій трансформації бізнесу.

Нафтогазова промисловість не є винятком. Проведені в останнє десятиліття дослідження довели, що цифровізація діяльності може суттєво допомогти нафтогазовій галузі [1; 2; 3, с. 96], проте основні гравці в галузі розвідки та експлуатації свердловин наполегливо протистояли зміні способів роботи.

Дослідження, проведене в 2019 році компанією Deloitte, показало, що цифровий індекс зрілості, тобто ступінь просування цифровізації за галузями, в нафтогазовій промисловості відстає від більшості інших галузей. Згадана галузь набрала лише 1,3 бала за шкалою цифрового індексу зрілості (17-те місце), значно відставши від рівня технологічного сектору (3,2 бала, перше місце), сектору подорожей, гостинності та дозвілля, а також сектору телекомунікацій (по 3,1 бала). Незважаючи на те, що деякі компанії впровадили точкові рішення стосовно цифровізації діяльності, такі як

перехід на гнучкі бізнес-процеси або створення посади директора з цифровізації, неспроможність повністю реалізувати потенціал інтелектуальних технологій коштує нафтогазовій галузі приблизно 1,6 трлн дол. США потенційного доходу щороку [4].

Однією з основних причин цього є не брак доступних технологій, а відсутність достатніх коштів для впровадження. Незважаючи на очевидні довгострокові переваги від імплементації подібних систем, є значні витрати на розвиток процесів цифровізації, інтеграцію їх у існуючі робочі процеси та навчання працівників. Поки існуючі процеси вигідні підприємствам нафтогазового сектору і поки жодне з них не отримає збільшення ринкової частки за рахунок цифровізації діяльності, немає стимулів до змін.

Відновлення цін на нафту після різкого падіння 2015 року змусило багато нафтогазових компаній переоцінити потенціал четвертої промислової революції у своїх робочих процесах. Оскільки після кризи бізнес уже був порушений, компанії були готові розглянути нові способи роботи. І як тільки окремі підприємства починають інвестувати в інноваційні технології та процеси, інші змушені слідувати прикладу, оскільки ризик залишитися позаду зростатиме.

Опитування, проведене компанією Accenture в 2017 році, показало, що майже 40% нафтогазових компаній стурбовані ризиком втрати існуючих позицій, якщо вони не продовжать інвестувати в програми цифрової трансформації, тоді як 70% компаній планують більше інвестувати в інтелектуальні технології нафтогазовидобування протягом наступних трьох-п'яти років [5, с. 1–2].

У тому ж році компанія Sphera провела опитування лідерів нафтогазової галузі, результати якого показали, що для 73% підприємств цифрова трансформація прискорить досягнення успіху в операційній діяльності. У 2018 році таких респондентів вже було 90% [6]. Оскільки нафтогазові компанії шукають нових способів зберегти своїх людей в безпеці, а їхня продуктивність щороку зростає, можливість використання технологічних рішень, які може запропонувати четверта промислова революція, стане поворотним моментом для організацій, що хочуть бути попереду конкуренції. Впровадження цифрових рішень дозволить підприємствам НГК зменшити майбутні операційні ризики.

В останні роки окремими гравцями ринку вкладаються значні інвестиції у впровадження інтелектуальних технологій нафтогазовидобування та в перепідготовку працівників за допомогою програм цифрової трансформації. Тоді як аналітики та науковці наводять аргументи на користь цифровізації, а дослідження думок вищого керівництва підприємств НГК підтверджують переваги від використання інноваційних технологій, компанія Fircroft провела опитування інженерно-

технічних фахівців, які працюють на різних рівнях нафтогазової галузі. На думку 76% респондентів, нафтогазовим компаніям потрібно вкласти більше грошей в цифровізацію діяльності, оскільки існують значні ризики програшу в конкурентній боротьбі [7]. Можна зробити висновок, що цифрова трансформація на підприємствах НГК проходить повільно.

У зв'язку з пандемією, спричиненою Covid-19, глобальний бізнес шукає більше цифрових рішень, які дозволять продовжувати діяльність, поки застосовуються заходи соціального дистанціювання. Для багатьох секторів промисловості це означає значні зміни пріоритетів та збільшення інвестицій в інноваційні технології, які здатні запропонувати розумніші методи роботи, що дозволятимуть виконувати існуючі операції дистанційно.

Ефект від цих інвестицій не обмежиться тільки періодом локдауну під час пандемії. За даними дослідження, проведеного в 2019 році компанією Rystad Energy, за рахунок проектів з автоматизації та цифровізації нафтогазовий сектор може зекономити в 2020 році до 45 млрд дол. США операційних витрат та до 55 млрд дол. США капітальних витрат. Це становить приблизно 10% економії від 1 трлн дол. США, витрачених у 2018 році трьома тисячами компаній на операційну діяльність, а також будівництво свердловин, наземних споруд та морських нафтогазових платформ [8].

Ефективне застосування цифровізації та автоматизації підвищить продуктивність операцій шля-

хом швидшого збору та обробки даних, скорочення часу простоїв обладнання, збільшення обсягів видобування вуглеводнів за рахунок оптимізації стратегій виснаження пластів шляхом використання новітніх датчиків збору даних разом з технологіями штучного інтелекту та візуалізації, підвищення безпеки працівників та покращення безпеки навколишнього середовища шляхом мінімізації викидів парникових газів. Цифровізація діяльності нафтогазових компаній може відбуватися одним із таких шляхів (рис. 1).

1. Оптимізація процесів за допомогою цифрового двійника. Цифровий двійник – це віртуальне відтворення будь-якого елемента родовища – від його загальної інфраструктури до окремої одиниці обладнання (двигуна, турбіни чи насоса). Точна цифрова копія дозволяє тестувати та аналізувати оперативні дані у режимі реального часу, завдяки чому інженерно-технічний персонал може легко помітити зростання ефективності виробничих процесів внаслідок застосування тих чи інших заходів.

2. Хмарне проектування бізнес-процесів. Хмарні обчислення дозволяють компаніям використовувати значні процесорні потужності і багато дискового місця з метою розроблення передових конструкцій бізнес-процесів без необхідності великих капітальних вкладень в ІТ-інфраструктуру. За рахунок меншої потреби в новій інфраструктурі та в навчанні цифрове моделювання за допомогою хмарних обчислень може застосовуватися до окремих бізнес-процесів з метою здешевлення їх проектування.

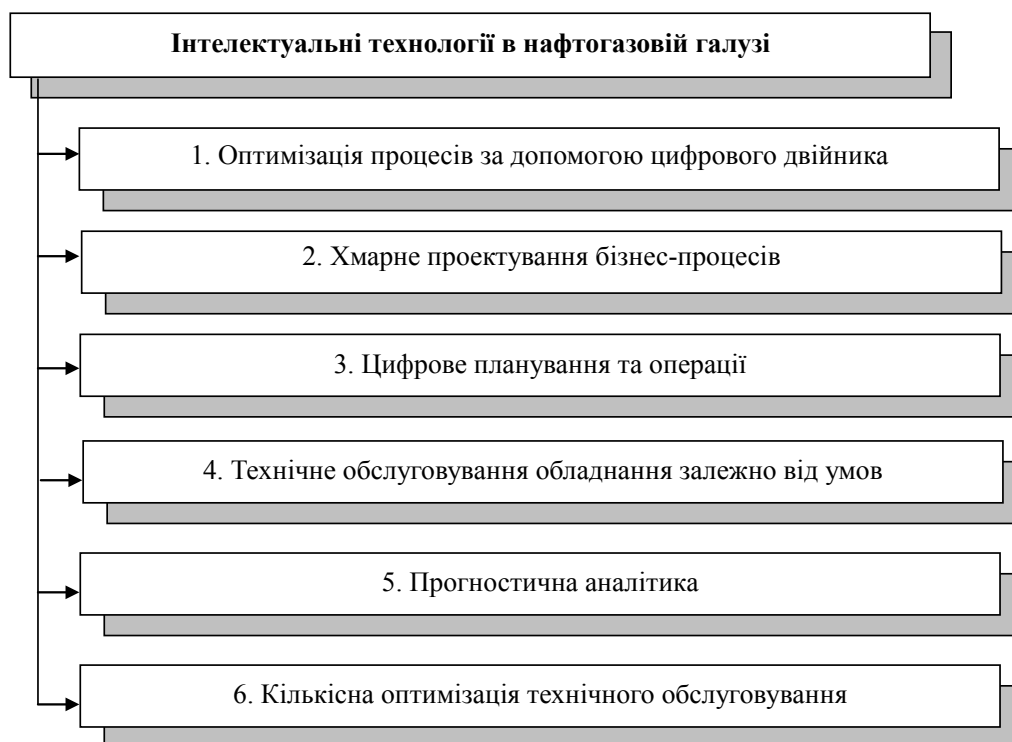

Рис. 1. Інтелектуальні технології в нафтогазовій галузі

Джерело: розроблено автором на основі [9, с. 23; 10, с. 41]

Також хмарні обчислення можуть забезпечити більшу цифрову взаємодію на проектах між різними напрямками, що дозволяє швидко та ефективно інтегрувати зібрані дані з різних джерел для покращення цифрового планування та підвищення ефективності.

3. Цифрове планування та операції. Цифрове представлення усього родовища, його підземної та наземної частини, починаючи з геологорозвідувальних робіт і закінчуючи транспортуванням вуглеводнів трубопроводом, забезпечує всеосяжне представлення ланцюга вартості, який підлягає візуалізації, аналізу та оптимізації в режимі реального часу. Цифрове планування враховує точне планування кожного етапу, контролюючи інформацію про стан виробництва та зміну його рівня, використовуючи для цього єдину точку відліку.

4. Технічне обслуговування обладнання залежно від умов – це спостереження за фактичним станом обладнання з метою прийняття рішення про проведення тих чи інших оглядів та виконання робіт з обслуговування.

Як перевірка, так і технічне обслуговування обладнання будуть виконуватись лише тоді, коли певні індикатори його роботи показуватимуть ознаки зниження продуктивності, ненадійної роботи або збоїв в найближчому часі.

Збір даних, пов'язаних з роботою обладнання, може включати неінвазивні вимірювання, візуальні перевірки, дані про продуктивність у режимі реального часу тощо.

5. Прогностична аналітика. Нещодавні досягнення в галузі великих даних, Інтернету речей та хмарних обчислень створили нові можливості для отримання та обробки даних в реальному часі з усіх видів обладнання. Нині нафтогазові компанії збирають величезну кількість структурованих та неструктурованих даних: типова морська бурова платформа генерує щодня від одного до двох терабайт даних [1]. Однак значна частина даних не знаходить свого застосування. Системи, що працюють на основі штучного інтелекту, мають можливість використовувати увесь обсяг даних, щоб забезпечити найточніше уявлення про справжній стан обладнання в режимі реального часу.

Програмне забезпечення на основі штучного інтелекту також може вести прогнозне моделювання бізнес-процесів, аналізуючи та обчислюючи складні змінні, з метою пропонування шляхів адаптації операційної діяльності відповідно до змін законодавчих та ринкових вимог.

6. Кількісна оптимізація технічного обслуговування – це технологія, яка дозволяє змінювати активність, зусилля та витрати на обслуговування у відповідь на зміни факторів надійності, економічності та безпеки обладнання.

Таким чином розробляється «жива» модель об'єкта управління, а планова діяльність з його обслуговування може бути масштабована у відповідь на зміни в його роботі.

За допомогою цієї технології можна вирішити сотні робочих доручень, створених для ремонтних бригад, працівники яких мають обмежену здатність по-справжньому розуміти та визначати пріоритетність ризику та наслідків відмови роботи обладнання.

Описані вище технології цифровізації діяльності підприємств НГК забезпечують також впровадження нових, розумніших способів управління робочою силою та сприяють створенню більш гнучких організаційних структур. Крім того, завдяки використанню інтелектуальних датчиків та штучного інтелекту покращується безпека праці та знижується кількість людських помилок. Автоматизація повторюваних завдань дозволяє фахівцям зосередитися на комплексному аналізі діяльності, підвищуючи здатність виявлення проблем та формування творчих рішень.

Керівникам нафтогазових компаній необхідно враховувати основні завдання, пріоритети та обмеження для прийняття тих чи інших рішень. Після встановлення завдань та обмежень цифрова технологія на основі штучного інтелекту вибирає оптимальний сценарій розвитку ситуації, що склалася, одночасно з наданням рекомендацій щодо плану його виконання та способів вдосконалення бізнес-процесів. Для цього оцінюються близько 50 сценаріїв. Крім того, машинне навчання може використовувати існуючі дані для створення більш точних бізнес-моделей, що дозволяють детально передбачати прибутки та збитки в режимі реального часу. Таким чином, традиційна модель «виробляти за будь-яку ціну» може бути замінена на модель «виробляти залежно від ситуації». Перехід на нову модель діяльності дозволить нафтогазовим компаніям бути більш гнучкими та здатними боротися з низькими цінами на нафту чи газ [11].

Цифровізація діяльності підприємств НГК здатна революціонізувати весь галузевий ланцюжок вартості – від розвідки та видобування (дистрибуції) і до споживачів («бізнес для бізнесу», а також «бізнес для споживача»). Наприклад, у секторі розвідки та експлуатації можна використовувати цифровізацію для повної автоматизації виробничого обладнання, безперервного моніторингу потоку видобутої сировини та її складу, більшої визначеності в процесі пошуку нових запасів, візуальної взаємодії з віртуальними копіями родовища та його різноманітних компонентів, а також для безперервної обробки даних з автоматизованими можливостями прийняття рішень.

Перехід до використання технологій інтелектуальних нафтогазових родовищ не тільки покращує

ще бізнес-процеси, але й може звести до мінімуму залучення людини до діяльності на об'єктах з високим рівнем ризику, а також змістити акценти діяльності використовуючи інтелектуальні системи в режимі реального часу.

Нафтогазовій галузі слід активніше позбуватися традиційного мислення задля переходу на інноваційні способи діяльності. Низка внутрішніх та зовнішніх чинників створює все більші загрози діяльності підприємствам НГК. До таких чинників віднесемо високу залежність доходів та витрат від зміни світових цін на вуглеводні; прискорений перехід на споживання альтернативної енергії, що підтримується урядами в усьому світі; підвищення складності технологій та світових торгових потоків. Зважаючи на ці чинники, в нафтогазових компаній виникає потреба в глибшому розумінні капітальних та операційних витрат, прискоренні процесів розвідки родовищ, оптимізації нафтогазовидобування, а також досягненні синергії в роботі з сервісними компаніями задля отримання вищих прибутків.

Нині більшість компаній НГК є доволі консервативними у застосуванні нових технологій. Проте деякі з них вже впровадили цифрові технології. Для прикладу, італійська нафтогазова компанія ENI використовує системи прогнозного аналізу (дозволяють оптимізувати логістичні витрати, витрати на технічне обслуговування та експлуатацію), а також алгоритми машинного навчання (скорочують час простою обладнання та збільшують темпи виробництва) [12]. Компанія Shell використовує штучний інтелект для передбачення необхідності технічного обслуговування компресорів, клапанів та іншого обладнання, а також для допомоги в керуванні процесами буріння сланцевих порід. Крім того, технології штучного інтелекту, використовуючи дані в режимі реального часу, допомагають змінювати напрям буріння свердловини задля підвищення продуктивності та зменшення зношення бурового інструменту [13]. Компанія Saudi Aramco також використовує цифрові технології для оптимізації розробки та експлуатації нафтогазових пластів. Фахівці компанії розробили програмний продукт «Інтегроване середовище пластової інженерії» (REOnline), покликаний допомогти інженерам краще планувати, розробляти та керувати пластами та родовищами [14].

Зподальшим розвитком промислового Інтернету речей витрати на датчики, зберігання та обробку даних зменшуватимуться. З кожним роком алгоритми обробки даних стають більш досконалішими, потужність обробки зростає, а надійний доступ до Інтернету в усьому світі вже став загальнодоступним. Цифрові технології нафтогазовидобування на основі штучного інтелекту дозволяють отримати більш досконалу аналітику, за рахунок чого збільшується цінність підприємств галузі для клієнтів, акціонерів, працівників та суспільства загалом.

Висновки з проведеного дослідження.

Ефективність процесів цифровізації та швидкість, з якою їх можна впровадити, в умовах безпрецедентного за десятки років падіння цін на вуглеводні може бути єдиною надією на сталий розвиток підприємств нафтогазової галузі. Інвестиції в інноваційні технології доволі значні, однак отриманий від їх упровадження ефект підприємства відчуватимуть тривалий час.

Компанії по-різному підходять до використання цифрових технологій у своїй діяльності. Одні здійснюють незначні зміни в організації, використовуючи традиційні технології для автоматизації існуючих можливостей. Інші впроваджують бізнесові, операційні та клієнтські моделі, оптимізовані під цифрові технології, які суттєво відрізняються від попередньо розроблених та несинхронізованих моделей.

Коли йдеться про трансформацію бізнес-процесів у нафтогазовій галузі шляхом цифровізації, точкові рішення не працюють. Технічне рішення, яке зосереджено лише на цифрових технологіях, без урахування людського фактору і навпаки, не може привести до швидкої адаптації та відчутних переваг від цифровізації діяльності. Компаніям нафтогазової галузі потрібно принципово переосмислити і змінити способи ведення та управління операціями за усім ланцюгом вартості. Для початку організаціям у цій галузі необхідно визначити конкретну стратегію цифрової трансформації, що дозволяє інтегрувати уявлення про те, де цифровізація приносить цінність для бізнесу, а не робити акцент на впровадженні тактичних цифрових рішень для збільшення прибутку.

Завдяки ефективності, яка залишатиметься в центрі уваги, нафтогазові компанії повинні ставати сміливішими і прагнути створити культуру експериментів, керуючись принципом «швидка невдача та ще швидше навчання». Цифрова стратегія, що базується на цифровому лідерстві, поєднаному з кваліфікованими працівниками та з ефективною операційною моделлю, в майбутньому дасть змогу компаніям використовувати всі можливості цифрових технологій для подолання загроз зовнішнього середовища та забезпечення свого сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Bechtold B. Beyond the Barrel: How Data and Analytics will become the new currency in Oil and Gas. URL: <https://gblogs.cisco.com/ca/2018/06/07/beyond-the-barrel-how-data-and-analytics-will-become-the-new-currency-in-oil-and-gas/> (дата звернення 26.04.2020).
2. Решения Honeywell для создания интеллектуальных/цифровых месторождений. URL: <http://www.controlengrussia.com/bezopasnost/resheniya-honeywell-dlja-sozdaniya-intellektualnykhcifrovyykh/> (дата звернення 26.04.2020).

3. Садыкова Р.Ш., Абдуллина Л.А., Газизуллина Л.И. Инновационные технологии в нефтяной промышленности: интеллектуальное оснащение скважин. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2013. №2. С. 94–100.

4. Withers N. 10 Oil and Gas startups you need to know about. URL: <https://www.fircroft.com/blogs/10-oil-and-gas-startups-you-need-to-know-about-91631216502> (дата звернення 27.04.2020).

5. What's driving the oil and gas market to cloud? URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/pdf-69/accnture-cloud-vision-pov-oilgas-112117final.pdf (дата звернення 27.04.2020).

6. Hazardous industry leaders believe digital transformation is key to operational excellence – but reveal some organizations are behind the curve. URL: <https://sphaera.com/news/hazardous-industry-leaders-believe-digital-transformation-key-operational-excellence/> (дата звернення 27.04.2020).

7. Withers N. Poll results: Engineers say digitalisation is essential for the future of the Oil & Gas industry. URL: <https://www.fircroft.com/blogs/poll-results-engineers-say-digitalisation-is-essential-for-the-future-of-the-91402012255> (дата звернення 28.04.2020).

8. Oil industry can save \$100 billion on digitalization. URL: <https://www.rystadenergy.com/newsevents/news/press-releases/oil-industry-can-save-100-billion-on-digitalization/> (дата звернення 28.04.2020).

9. Awad M. The digital transformation drill down. *CXO Insight Middle East - Tales of transformation*. 2020. № 3. P. 23.

10. Arthur N. Dr. Industrial Internet of Things (IIOT) is driving new ways of managing performance and risk. *Lloyd's Register Annual Review 2018/19*. 2019. P. 41–44.

11. Chaudhury D.R. India, Russia favour digitalisation to mitigate Covid impact on industry. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/india-russia-favour-digitalisation-to-mitigate-covid-impact-on-industry/articleshow/75065475.cms?from=mdr> (дата звернення 30.04.2020).

12. How do Oil & Gas Companies Reach Cash Flow Nirvana? URL: <https://www.huvrdata.com/how-do-oil-gas-companies-reach-cash-flow-nirvana/> (дата звернення 30.04.2020).

13. Norton S. Shell Announces Plans to Deploy AI Applications at Scale. *blogs.wsj.com*. URL: <https://blogs.wsj.com/cio/2018/09/20/shell-announces-plans-to-deploy-ai-applications-at-scale/> (дата звернення 30.04.2020).

14. Launching new application for improved reservoir management. URL: <https://www.saudiamco.com/en/news-media/news/2017/new-application-improved-reservoir-management> (дата звернення 30.04.2020).

REFERENCES:

1. Bechtold, B. (2018). Beyond the Barrel: How Data and Analytics will become the new currency in Oil and Gas. *gblogs.cisco.com*. Retrieved from: <https://gblogs.cisco.com/ca/2018/06/07/beyond-the-barrel-how-data-and-analytics-will-become-the-new-currency-in-oil-and-gas/> (accessed 26 April 2020).

2. Resheniya Honeywell dlya sozdaniya intellektual'nykh cifrovyyh mestorozhdenij [Honeywell Intelligent/Digital Fields Solutions]. (2012). *controlengrussia.com*. Retrieved from: <http://www.controlengrussia.com/>

<http://www.controlengrussia.com/resheniya/resheniya-honeywell-dlja-sozdaniya-intellektualnykhcifrovyykh/> (accessed 26 April 2020). (in Russian)

3. Sadykova, R. SH., Abdullina, L.A., Gazizullina, L.I. (2013). Innovacionnye tekhnologii v neftyanoy promyshlennosti: intellektual'noe osnashchenie skvazhin [Innovative technologies in the oil industry: intellectual equipment of wells.]. *Aktual'nye problemy ekonomiki i prava – Actual problems of economics and law*. 2013, 2, 94-100. (in Russian)

4. Withers, N. (2019). 10 Oil and Gas startups you need to know about. *fircroft.com*. Retrieved from: <https://www.fircroft.com/blogs/10-oil-and-gas-startups-you-need-to-know-about-91631216502> (accessed 27 April 2020).

5. What's driving the oil and gas market to cloud? (2017). *accenture.com*. Retrieved from: https://www.accenture.com/_acnmedia/pdf-69/accnture-cloud-vision-pov-oilgas-112117final.pdf (accessed 27 April 2020).

6. Hazardous industry leaders believe digital transformation is key to operational excellence – but reveal some organizations are behind the curve. (2019). *sphaera.com*. Retrieved from: <https://sphaera.com/news/hazardous-industry-leaders-believe-digital-transformation-key-operational-excellence/> (accessed 27 April 2020).

7. Withers, N. (2019). Poll results: Engineers say digitalisation is essential for the future of the Oil & Gas industry. *fircroft.com*. Retrieved from: <https://www.fircroft.com/blogs/poll-results-engineers-say-digitalisation-is-essential-for-the-future-of-the-91402012255> (accessed 28 April 2020).

8. Oil industry can save \$100 billion on digitalization. (2019). *rystadenergy.com*. Retrieved from: <https://www.rystadenergy.com/newsevents/news/press-releases/oil-industry-can-save-100-billion-on-digitalization/> (accessed 28 April 2020).

9. Awad, M. (2020). The digital transformation drill down. *CXO Insight Middle East - Tales of transformation*, 3, 23.

10. Arthur, N. Dr. (2019). Industrial Internet of Things (IIOT) is driving new ways of managing performance and risk. *Lloyd's Register Annual Review 2018/19*, 41–44.

11. Chaudhury, D. R. (2020) India, Russia favour digitalisation to mitigate Covid impact on industry. *economictimes.indiatimes.com*. Retrieved from: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/india-russia-favour-digitalisation-to-mitigate-covid-impact-on-industry/articleshow/75065475.cms?from=mdr> (accessed 30 April 2020).

12. How do Oil & Gas Companies Reach Cash Flow Nirvana? (2019). *huvrdata.com*. Retrieved from: <https://www.huvrdata.com/how-do-oil-gas-companies-reach-cash-flow-nirvana/> (accessed 30 April 2020).

13. Norton, S. (2018). Shell Announces Plans to Deploy AI Applications at Scale. *blogs.wsj.com*. Retrieved from: <https://blogs.wsj.com/cio/2018/09/20/shell-announces-plans-to-deploy-ai-applications-at-scale/> (accessed 30 April 2020).

14. Launching new application for improved reservoir management. (2017). *saudiamco.com*. Retrieved from: <https://www.saudiamco.com/en/news-media/news/2017/new-application-improved-reservoir-management> (accessed 30 April 2020).

МОДЕЛЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ПІДПРИЄМСТВ ЗАСОБАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

THE MODEL OF ENTERPRISE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM WITH APPLICATION ARTIFICIAL INTELLEAGENT

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій змінився режим управління бізнесом. Сфера управління розширилася від внутрішньої до зовнішньої. Модель інновацій корпоративного управління фінансами також повинна адаптуватися до цієї зміни. В епоху глобального впровадження інформаційних систем та засобів управління новаторство режиму корпоративного фінансового управління полягає не лише в раціональному плануванні та використанні власних ресурсів компанії, а й у включенні різних категорій соціальних ресурсів, необхідних для операцій компанії, до категорії корпоративного управління фінансами та постановці його на підприємстві. Стаття присвячена актуальній проблемі створення системи управління фінансами вже з урахуванням сучасних інформаційних технологій, розподіленої обробки інформації та розвитку Інтернету. Розглядаються елементи концепції такої системи та обґрунтовується необхідність їх створення.

Ключові слова: системи фінансового менеджменту, сучасні інформаційні технології, корпоративні системи, управління, бізнес-планування, фінансове планування, бюджетування, повномасштабна автоматизація, застосування.

В современных условиях развития информационных технологий изменился режим

управления бизнесом. Сфера управления расширилась от внутренней к внешней. Модель инноваций корпоративного управления фінансами также должна адаптироваться к этому изменению. В эпоху глобального внедрения информационных систем и средств управления новаторство режима корпоративного финансового управления заключается не только в рациональном планировании и использовании собственных ресурсов компании, но и во включении различных категорий социальных ресурсов, необходимых для операций компании, к категории корпоративного управления фінансами и постановке его на предприятии. Статья посвящена актуальной проблеме создания системы управления фінансами уже с учетом современных информационных технологий, распределенной обработки информации и развития Интернета. Рассматриваются элементы концепции такой системы и обосновывается необходимость их создания.

Ключевые слова: системы финансового менеджмента, современные информационные технологии, корпоративные системы, управление, бизнес-планирование, финансовое планирование, бюджетирование, полномасштабная автоматизация, применение.

УДК 004.891

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-44>

Курков М.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри інформаційних систем в економіці
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Kurkov Maxim

SHSD "Kyiv National Economic University named by Vadim Hetman"

In modern conditions of development of information technologies the mode of business management has changed. The scope of management has expanded from internal to external. The corporate finance management innovation model must also adapt to this change. In the era of global introduction of information systems and management tools, the innovation of the corporate financial management regime consists not only in the rational planning and use of the company's own resources, but also in the inclusion of various categories of social resources required for the company's operations in the corporate financial management category and put it in the enterprise. The article deals with the actual problem of creating a system of financial management already taking into account modern information technologies, distributed information processing and development of the Internet. Elements of the concept of such a system are considered and the necessity of their creation is substantiated. We can see that with the advancement of data science and technology, new models of financial management have undergone changes throughout their entire structure. This has had a huge impact on corporate finance management. In the environment of intellectual data processing the enterprise financial management is carried out according to a new scheme. By using Internet technologies, it can optimize business processes such as calculations, accounting, reporting, analysis, management and control, as well as remotely process financial data, recoveries, audits, monitoring can be enhanced in external and financial information in various communications and supply chain intermediaries. In terms of this new model of financial management, it enables companies to achieve centralized management through data transmission and exchange networks, and establishes close collaboration between internal units of the company and other companies, as well as sharing resources. The company's resources will be optimized more effectively. Studying the process of financial management, a conceptual model of the financial management system was developed using modern information technologies and data processing and analysis tools. Thus, having developed a conceptual model of the enterprise financial management system, we can conclude that with the constant advancement of global networks, data mining, intelligent data processing, corporate financial issues have attracted a great deal of attention due to the complexity of structuring the task of managing corporate finances. with current trends in finance and accounting. Corporate financial management activities should be automated and programmed. Characterization of information to better respond to rapid changes to facilitate corporate finance management for corporate financial management innovation is sorely needed. Corporate financial management is an important component of corporate governance. With the development of network information and modern management systems, corporate financial management has provided new opportunities for development.

Key words: financial management systems, modern information technologies, corporate systems, business planning management, financial planning, budgeting, full-scale automatization, applications.

Постановка проблеми. Першими програмними продуктами, які в тому або іншому ступені автоматизують управління фінансами, були автоматизовані робочі місця (АРМ). Сама по собі поява АРМів була революцією, тому що такі рутинні операції, як бухгалтерський облік, облік матеріальних запасів – все це було довірено комп'ютерам, які, як ми знаємо, роблять це набагато швидше, краще, точніше, ніж людина. Наступний етап еволюції –

інтеграція розрізаних АРМів в єдині комплексні системи. Результати таких об'єднань були названі MRP. MRP – це Material Requirements Planning, тобто система, що дає змогу планувати потреби підприємства в ресурсах і що дає змогу робити так, щоб ці потреби були вчасно задоволені, необхідні комплектуючі пішли у виробництво і замовлення було виконано у встановлений строк. Але вищевказаним системам були притаманні недоліки, які

слід було усувати. На сучасному етапі управління фінансами виходить на новий рівень. Інтернет-технології, розподілені мережі, швидкі зміни в інформаційному просторі потребують іншого підходу до управління фінансами. Саме розробленню моделі управління фінансами з урахуванням сучасних технологій і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Провівши аналіз літературних джерел, вітчизняних та зарубіжних, автор дійшов висновку щодо того, що проблематика моделювання сучасних систем управління фінансами підприємств більш якісно розкрита в іноземних джерелах. Автори Henry, Elaine, and Thomas R. Robinson вважають, що інформаційні технології та інтелектуальні системи дозволяють автоматизувати процеси прийняття рішень з управління фінансами, значно спрощуючи тим самим процес вибору оптимального рішення фінансовим менеджером підприємства. Проте конкурентне середовище породжує дуже велику кількість програмних прикладень та додатків, серед яких потрібно вибрати ті, які дозволять замовнику та користувачу максимально ефективно використовувати їхні можливості. Така думка викладена у Bakhoda, Bahareh, and Seyed Yaser Mayeli в їхньому дослідженні [1]. Ґрунтуючись на матеріалах дослідження, автор спробував розробити концепцію системи управління фінансами.

Всі аспекти управління фінансами точно, своєчасно та динамічно відображаються. Реалізація більш розумного розподілу та контролю підприємства дуже важлива для підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами компанії, а також може ефективно підвищити гнучкість реакції ринку на ринку [4; 5]. У середовищі засобів інтелектуальної обробки даних управління фінансами підприємства здійснюється за новою схемою.

Автоматизація процесу прийняття рішень у сфері фінансів стосується розроблення систем, які прийнято називати системами підтримки прийняття рішень. Система підтримки прийняття рішень (СППР) – це інтерактивна комп'ютерна система, яка призначена для підтримки різних видів діяльності під час прийняття рішень із слабо структурованих або неструктурованих проблем [2; 3]. Завдання управління фінансами на підприємстві є неструктурованим і потребує концепції, яка не висвітлена в джерелах.

Натепер стоїть завдання вибору і створення концепції системи з урахуванням сучасних інтернет-та інформаційних технологій. Схема розроблення таких систем розглядалася у джерелах [4; 5].

Постановка завдання. Основна ціль із пошуку та впровадження концепції системи управління фінансами на підприємстві поділяється на такі дві підцілі, як аналіз предметної галузі та вибір програмного рішення.

Аналіз предметної галузі – це ціль, для реалізації якої необхідно виконати системний аналіз предметної галузі, якої стосується майбутня система. Тобто всебічно провести дослідження об'єкта, в нашому разі процесу управління фінансами підприємства.

Іншою підціллю загальної цілі впровадження системи є вибір програмного прикладення. Для реалізації цієї цілі необхідно проаналізувати та вибрати такі програмні та технічні засоби наявної інтелектуальної системи, які максимально задовольнили б її користувача. Вибір середовища використання системи має дві основні складові частини – це визначення видів, типів та необхідних параметрів програмного та технічного забезпечення, що мало би використовуватися для коректної роботи реалізованої системи управління фінансами підприємств. У нашому разі під час написання статті основною ціллю було розроблення концептуальної моделі управління фінансами підприємства та опис її елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середовищі засобів інтелектуальної обробки даних управління фінансами підприємства здійснюється за новою схемою. За допомогою застосування Інтернет-технологій воно може оптимізувати бізнес-процеси, такі як розрахунки, облік, звітність, аналіз, управління та контроль, а також здійснювати віддалену обробку фінансових даних, відшкодування, аудит, моніторинг тощо; може бути посилений у зовнішній та фінансовій інформації у різних комунікаціях та посередництві ланцюгів поставок. З погляду цієї нової моделі фінансового менеджменту вона дає змогу компаніям домогтися централізованого управління через мережі передачі та обміну даними, а також встановлює тісну співпрацю між внутрішніми підрозділами компанії та іншими компаніями й обмін ресурсами. Ресурси компанії будуть більш ефективно оптимізовані. Вивчаючи процес управління фінансами, було розроблено концептуальну модель системи управління фінансами із застосуванням сучасних інформаційних технологій та засобів обробки та аналізу даних, наведену на рис. 1.

Розглянемо основні наведені на рис. 1 елементи концептуальної моделі. Спочатку опишемо *Шляхи досягнення* функціонування концептуальної моделі.

1) *Розумний розподіл фінансової сили.* На платформі розподілу фінансів першочерговим завданням компанії є досягнення розумного розподілу фінансової сили, а також послаблення абсолютного керівництва відповідних відомств. Крім того, в розумному ступені необхідно також надати свободу контролю та складання планів і бюджетних звітів відповідно до фактичної ситуації та розвитку компанії. З іншого погляду, підприємства створюють платформу обслуговування фінансових служб

відповідно до вимог, тоді керівництву потрібно зрозуміти приплив коштів, стежити за фактичною ситуацією, забезпечити раціональність та всебічність ділової діяльності і тим самим підвищити ефективність. Водночас це також може забезпе-

чити безпеку коштів. Підприємствам необхідно внести зміни зверху донизу відповідно до вимог розвитку інформаційних технологій, посилити застосування платформи обслуговування фінансових ресурсів, посилити управління різними від-

Рис. 1. Концептуальна модель системи управління фінансами підприємства

ділами та по-справжньому збільшити раціональний розподіл своїх коштів і справді забезпечити ефективне функціонування підприємства.

2) *Формування дійсної системи фінансового контролю.* На основі платформи обслуговування фінансового обміну необхідно досягти централізованого фінансового обліку та повноти розкриття інформації, справді гарантувати всебічний внутрішній фінансовий облік компанії, а також забезпечити точність фінансової інформації відділу та його дочірніх підприємств. Водночас на основі розроблення платформи обслуговування фінансових ресурсів необхідно забезпечити, щоб кожен відділ отримував точність історичних даних. Керівництву необхідно порівняти дані горизонтально, покращити фінансовий бюджет компанії та досягти збалансованого бюджету серед департаментів. Тільки якщо це так, ми можемо зробити ефективне управління фінансами заздалегідь, а потім і на інформаційній платформі спільного обслуговування, щоб досягти розумного розподілу ресурсів та отримати більше прибутку за низької собівартості.

3) *Побудова надійної інформаційну систему фінансового управління.* Вкрай важливо активно будувати надійну інформаційну систему управління фінансами на об'єкті, де застосовуються засоби штучного інтелекту в управлінні. За розвитком інтелектуальних технологій обробки даних більшість економічної діяльності ведеться в глобальних мережах та віддалено, тому бухгалтерська інформація компанії існує в динамічній формі, і її важко зафіксувати. З іншого погляду, відкритість ринку підприємств може формувати багатокористувацьку інформаційну модель. Звичайно, лише створивши надійну інформаційну систему управління фінансами в глобальних мережах, ми можемо по-справжньому гарантувати яскравість, інтуїтивність та всебічну корпоративну інформацію.

4) *Формування комплексної системи гарантій захисту інформації в мережі.* На підприємствах, які використовують розподілену обробку інформації, фінансове управління платформами корпоративного фінансового обміну потребує дотримання умов реальності. Необхідно чітко визнати різні потенційні фактори ризику під час обробки інформації. Серед них повинні бути сформовані відповідні політичні та ефективні правові засоби для активного забезпечення безпеки мережі та забезпечення її управління за допомогою планування мережі та управління мережею. Крім того, підприємства повинні добре виконати роботу з обслуговування та управління безпекою, посилити застосування систем управління мережею та постійно вдосконалювати обізнаність щодо безпеки фінансового персоналу корпорації і тонко покращувати безпеку мережевої інформації. Також потрібно почати з технічного погляду, вжити ефективних заходів, пройти спосіб додати

брандмауер, щоб уникнути ураження вірусами, і по-справжньому реалізувати захист конфіденційних даних у мережі. Варто зазначити, що під час використання технології цифрового підпису необхідно забезпечити її безпеку та реально реалізувати інновації і вдосконалення корпоративних фінансових управлінців.

Другий елемент моделі системи управління фінансами підприємства ми можемо назвати «Конкретні заходи щодо встановлення режиму фінансового управління» та аналогічно досконально описати складові частини цього елемента моделі:

1) *Встановлення нової моделі управління фінансами підприємства.* Керівний персонал підприємства повинен виступати передвісником у коригуванні концепції управління фінансами. На фоні вдосконалення та трансформації Інтернет-технологій на підприємстві трансформація концепції управління фінансами використовується як стратегічний зміст для сприяння кращому розвитку підприємства. Підприємству потрібно акумулювати знання та витрати. Програма управління матеріальними активами на кожному етапі уточнюється, і відповідно до стратегічних вимог майбутнього розвитку компанії управління капіталом компанії удосконалюється, щоб кожен персонал з управління фінансовими ресурсами компанії міг повністю зрозуміти наявні високоякісні ресурси та типи підприємства. Завдання менеджменту – уточнити основні джерела різних капіталів та фінансових ресурсів компанії; щоб точно проаналізувати склад капіталу підприємства, персонал фінансового менеджменту підприємства повинен посилити управління спеціальними витратами, щоб ефективно розвиватися та використовувати наявний інтелектуальний капітал і перетворювати капітал знань в інший капітал, який сприяє кращому розвитку підприємства. Підприємства повинні розцінювати накопичення операційних активів як важливе завдання підвищення якості розвитку підприємства. Відповідно до конкретних вимог вартості знань підприємства слід досліджувати поточне ринкове середовище, щоб давати можливість підприємству здійснювати капітальні операції. У процесі можуть бути різні елементи комбінованого ринкового середовища, але економічна ефективність підприємств гарантована.

2) *Створення механізму внесення змін до моделі управління корпоративним фінансовим управлінням.* Персонал фінансового менеджменту підприємства повинен спочатку глибоко розуміти Інтернет-середовище та переваги обміну інформацією в Інтернеті, щоб мати достатню ідеологічну основу для побудови нового типу моделі фінансового управління. Централізоване управління як основний напрям та роздуми щодо вдосконалення режиму управління фінансовими

ресурсами підприємства використовує всі переваги комп'ютерних мережевих технологій, інтегрує поточну фінансову інформацію підприємства та концентрується на обчисленні того ж методу, уникаючи множинних відділів, що спільно виконують завдання управління фінансами підприємства, що приводить до погіршення якості управління. Компаніям потрібно зв'язати існуючу модель управління капіталом з Інтернет-середовищем та реалізувати електронне управління господарською діяльністю компанії шляхом інтеграції ресурсів якості, щоб фінансовий менеджмент компанії міг використовувати мережеві технології для досягнення більшої ефективності управління фінансами.

3) *Створення інформаційної системи управління фінансами підприємства.* Перш ніж підприємству коригувати свою технологію управління фінансовими ресурсами, воно повинно створити хорошу інформаційну систему, щоб технологія управління фінансами компанії могла використовувати інформаційну систему для досягнення органічної інтеграції з Інтернет-середовищем. Підприємства повинні враховувати Інтернет-технологію як основний засіб спілкування із зовнішнім світом через створення онлайн-платформи для здійснення закупівлі сировини та продажу товарів і як основний режим роботи деяких видів господарської діяльності компанії. У процесі здійснення передачі коштів підприємства повинні використовуватися мережеві ресурси для проведення уніфікованого планування існуючих коштів компанії, щоб сировина, придбана підприємствами, могла отримати більшу вибірковість. У процесі здійснення валютних операцій та інших видів економічної діяльності підприємства повинні покладатися на мережеві технології як на основну технологію, на яку можна покластися, так що частина господарської діяльності компанії підтримується мережевими технологіями, а підприємства повинні піднімати побудову мережевих платформ до стратегічного рівня сталого розвитку підприємств. Завдяки дослідженню різних типів інформації рівень фінансового менеджменту компанії може бути покращений, а різні види інформації можна чітко застосовувати в кількісному контролі, і якість фінансового менеджменту компанії може бути істотно поліпшена.

4) *Створення корпоративних фінансів для покращення управління безпекою.* До впровадження мережевих ресурсів підприємства повинні засвоїти передовий досвід інших сфер економіки, щоб уникнути проблем, які можуть спричинити витік інформаційних ресурсів, для того, щоб механізм захисту інформації підприємства міг бути встановлений на більш високому рівні, а підприємства повинні зміцнювати зв'язки із органами юстиції. Використання Інтернету означає вирішення проблеми незаконної крадіжки фінансової

інформації, щоб зробити управління безпекою компанії більш енергійним. Підприємства повинні не лише створити високоефективний механізм управління фінансовою інформаційною безпекою, але і контролювати поточний процес переказу коштів відповідно до характеристик операцій з капіталом компанії, щоби зробити процес коригування фондів більш безпечним та уникнути витоку важливої інформації. Інтернет не тільки має величезний позитивний вплив на фінансовий менеджмент компанії, але і легко викликає деякі проблеми у фінансовому управлінні компанією. Це ефективно впорядковує конкретні процеси та конкретний зміст управління фінансами компанії.

5) *Встановлення інтегрованої моделі корпоративного управління фінансами та управління бізнесом.* Основою управління фінансами підприємства є функціонування та управління корпоративним капіталом. В епоху Інтернету підприємствам потрібно задовольняти індивідуальні потреби користувачів, а ретельне виробництво та експлуатація вже не є просто масовим виробництвом. Це вимагає від підприємства ретельного управління розвитком ринкового бізнесу. Фінансовий менеджмент підприємства повинен бути глибоко залучений до управління бізнесом та аналізу життєвих циклів різних підприємств та користувачів. За різними користувачами та різними продуктами, згідно з Бостонською матрицею, з погляду розвитку ринку, реалізується диференційована стратегія фінансової підтримки. Наприклад, для аналізу зіркового продукту розумна оцінка припливу капіталу та довгострокової вигоди дає відповідну стратегічну підтримку і не може домагатися короткострокової дохідності, щоб забезпечити безпеку та ефективність капітальних операцій. В епоху «Інтернет +» фінансовий відділ підприємства перетворився з афілійованого функціонального відділу на основний функціональний відділ шляхом інтеграції з управлінням бізнесом і постійно формує або зміцнює можливості управлінського обліку.

6) *Встановлення великої моделі даних для управління фінансами.* Найновіші Інтернет-технології, такі як підтримка хмарних обчислень, є обов'язковим елементом у системі управління фінансами підприємств. Традиційними об'єктами досліджень фінансового менеджменту є переважно бухгалтерські дані без аналізу великих даних. Однак в епоху Інтернету підприємства можуть отримувати різні виробничі та експлуатаційні дані за допомогою різних систем, включаючи отримання геометричних даних користувачів, тоді як передові технології, такі як великі дані та хмарні обчислення, досягли значного прогресу, і звичайні підприємства також можуть отримати великі можливості аналізу даних за низькою ціною. Як результат, все більше компаній можуть

отримати детальний аналіз своєї господарської діяльності, проаналізувавши велику кількість даних. Це може не тільки зробити більш точні прогнози грошових потоків для розвитку бізнесу, але також може бути досягнуто через термін, розподіл та поглиблений аналіз поведінкових переваг тощо для впровадження відповідних стратегій розширення ринку для конкретних користувачів або груп клієнтів та проведення кореляційного аналізу відповідних галузей, для отримання майбутніх доходів від клієнтів, а також для отримання відповідних галузей, отриманих від користувачів.

7) *Встановити диверсифікований спосіб фінансування.* В епоху розвитку засобів штучного інтелекту та інтелектуальної обробки даних ринки капіталу – це підприємства з легких активів, які підкреслюють дизайн та сервіс. Для оцінки ринкової вартості вони можуть підтримувати початкові фонди розвитку через взаємні фонди, компанії з управління активами та інші канали фінансування. Цей вид співпраці у розробленні продуктів чи проектів, крім ролі фінансування, також може ефективно стимулювати участь користувачів, консолідувати користувачів, ще більше розширити ринок та збільшити увагу ринку. Для вирішення проблеми традиційних каналів фінансування, таких як банки, що підтримують інноваційну економіку, деякі органи місцевого самоврядування також намагаються вирішити ризики банківського фінансування за допомогою банківських гарантій позики. В час розвитку і впровадження глобальних мереж корпоративні канали фінансування використовують цінні сітки для досягнення диверсифікації, а витрати на фінансування поступово зменшуються.

8) *Встановлення моделі контролю ризику корпоративного фінансового управління.* Ринок капіталу буде оцінюватися виходячи з ринкового середовища, в якому розвивається компанія, але коливання оцінки вартості будуть піддаватися значним коливанням середовища. Під час посилення ринку капіталу скорочення коштів призведе до величезних операційних ризиків, викликаних відсутністю грошових потоків компанії. Якщо корпоративні фінансові операції не залучають резерв капіталу протягом золотого періоду, щоб запобігти дефіциту коштів у процесі спаду, це може призвести до продажу власного капіталу, що призведе до зменшення власного капіталу і навіть ризику розриву ланцюга капіталу. По-друге, підвищився ризик управління інформацією. Оскільки все більше та більше транзакцій проводяться через Інтернет, корпоративна бізнес-інформація та фінансова інформація можуть бути швидко відображені, а також можуть бути оброблені в режимі реального часу, але централізований обмін інформацією корпоративного бізнесу, інформацією про клієнтів тощо, телекомунікації, транзакції і хмарна поведінка збільшують ризик витоку відповідної інформації.

9) *Створення комплексної моделі навчання персоналу.* Персонал з управління фінансами повинен не лише мати певне розуміння в бухгалтерському обліку, фінансах та капітальних операціях, але й добре розуміти виробництво та діяльність компанії, ринки товарів та розвиток галузі. Тільки розуміючи товарний ринок, ми можемо використовувати аналіз даних для оцінки цінності користувача, оцінки потенційної цінності розвитку ринку та надання підтримки для розвитку бізнесу. Виходячи з цього, фінансове управління може мати відповідні середньо- та довгострокові плани управління фондами підприємств. Традиційна освіта з фінансового менеджменту часто базується на освіті бухгалтерського обліку, яка сильно відрізняється від фінансового управління підприємства практичними потребами. Завдяки аналізу досвіду зростання вищого персоналу фінансового менеджменту компанія може виконувати міжфункціональні вправи на ротацію для видатних талантів, з одного боку, а з іншого – заохочувати та спрямовувати таланти до подальшого навчання, вдосконалювати власний теоретичний рівень та бізнес-можливості.

Таким чином, розробивши концептуальну модель системи управління фінансами підприємств, ми можемо зробити висновок, що з постійним просуванням глобальних мереж, засобів розподіленої обробки даних, інтелектуальних засобів обробки даних корпоративні фінансові питання привернули велику увагу у зв'язку зі складністю структуризації завдання управління фінансами підприємства з урахуванням сучасних тенденцій у сфері фінансів та обліку. Серед таких завдань визначимо, що корпоративний фінансовий обмін пов'язаний з розвитком та прогресом підприємства, а також став важливою умовою фінансової ефективності підприємства. Відповідно до існуючої моделі, традиційна модель управління фінансами не змогла вже задовольнити потреби сучасних підприємств. Їх розвиток вимагає, починаючи зі впровадження глобальних мереж та розподіленої обробки даних, чітко визначати переваги розподілу завдань управління фінансами, формулюючи обґрунтовані контрзаходи та режими, засновані на фактичному розвитку компанії, і по-справжньому сприяти сталому розвитку компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Можна переконатися, що з прогресом науки і технологій обробки даних нові моделі фінансового менеджменту зазнали змін практично по всій своїй структурі. Це мало величезний вплив на управління корпоративними фінансами. Діяльність корпоративного управління фінансами повинна бути автоматизована та запрограмована. Характеристика інформації для кращого реагування на швидкі зміни для полегшення управління фінансами підприємств для інновацій корпоративного

фінансового управління є дуже необхідною. Корпоративний фінансовий менеджмент є важливою складовою частиною корпоративного управління. З розвитком мережевої інформації та сучасних систем управління корпоративне фінансове управління надало нові можливості для розвитку. Сучасна інформаційна система управління зосереджена на цільовому управлінні та бюджетному контролі, тому вона знаходиться в контексті розподіленої обробки даних у глобальній мережі. Високі вимоги ставляться до корпоративного управління фінансами. Компаніям потрібно вдосконалити та покращити сучасну систему фінансового менеджменту, інтегрувати управління фінансами та управління операціями та дати можливість корпоративному фінансовому менеджменту краще служити розвитку підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Bakhoda, Bahareh, and Seyed Yaser Mayeli. Role of Financial Information in Management Decision Making Process. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences* 6 (S3), 2016, p. 10–13.
2. Halici, Ali, and Deniz Umut Erhan. Structuring strategic management with ratio analysis method: A case study in the transition to SME TFRS process. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 99, 2013, p. 947–955.
3. Henry, Elaine, and Thomas R. Robinson. Financial Statement Analysis: An Introduction. In *International Financial Statement Analysis*. 3rd ed. Hoboken, NJ: CFA Institute, John Wiley & Sons, 2009, p. 23–28.
4. Imrohorglu, A., and S. Tuzel. Firm-level productivity, risk, and return. *Management Science* 60 (8), 2014, p. 207–209.
5. Sloman A. The Emperor's Real Mind // *Artificial Intelligence*. – 1992. – Vol. 56, № 2–3. – P. 355–396.

REFERENCES:

1. Bakhoda, Bahareh, and Seyed Yaser Mayeli. Role of Financial Information in Management Decision Making Process. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences* 6 (S3), 2016, p. 10–13.
2. Halici, Ali, and Deniz Umut Erhan. Structuring strategic management with ratio analysis method: A case study in the transition to SME TFRS process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 99, 2013, p. 947–955.
3. Henry, Elaine, and Thomas R. Robinson. Financial Statement Analysis: An Introduction. In *International Financial Statement Analysis*. 3rd ed. Hoboken, NJ: CFA Institute, John Wiley & Sons, 2009, p. 23–28.
4. Imrohorglu, A., and S. Tuzel. Firm-level productivity, risk, and return. *Management Science* 60 (8), 2014, p. 207–209.
5. Sloman A. The Emperor's Real Mind // *Artificial Intelligence*. – 1992. – Vol. 56, № 2–3. – P. 355–396.

ФОРМУВАННЯ СУКУПНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СЛАБОСТРУКТУРОВАНОЇ СИСТЕМИ

FORMATION OF THE TOTAL POTENTIAL OF ENSURING OF INNOVATIVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISE ON THE BASIS OF COGNITIVE MODELING OF POOR STRUCTURED SYSTEM

В статті обґрунтовано процес формування сукупного потенціалу забезпечення інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи. Обґрунтовано, що когнітивний аналіз є одним із найбільш потужних інструментів дослідження слабоструктурованих систем і ситуацій, що спрямовані на відображення надскладних тенденцій розвитку системи в спрощеному вигляді в формі моделі, а також прогнозування та аналіз можливих сценаріїв розвитку ситуацій, відшукування шляхів та умов перевodu ситуації в цільове становище.

Запропоновано алгоритм розробки прогнозної моделі сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи. Доведено, що основними його етапами є: дослідження предметної галузі (підприємств машинобудівної та металургійної галузі) та формування інформаційної бази; побудова когнітивної карти (визначення факторних підсистем та експертних оцінок); побудова когнітивної моделі (визначення позитивних та негативних взаємозв'язків між факторами; визначення типів взаємозв'язку та ступеня взаємозв'язку), встановлення найбільш вагомих факторів впливу; реалізація комп'ютерної моделі (вибір інструментального середовища моделювання, створення моделі у комп'ютерному середовищі).

Ключові слова: когнітивна карта, концепти, субпотенціали, імпульс, слабоструктурована система.

В статті сформувано сукупний потенціал забезпечення інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи. Когнітивний аналіз являється одним із самих потужних інструментів дослідження слабоструктурованих систем і ситуацій, направлених на відображення надскладних тенденцій розвитку системи в спрощеному вигляді в формі моделі, а також прогнозування та аналіз можливих сценаріїв розвитку ситуацій, пошук шляхів та умов перевodu ситуації в цільове положення. Предложено алгоритм разработки прогнозної моделі сукупного потенціала інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи. Основными его этапами являются: исследование предметной области (предприятий машиностроительной и металлургической отрасли) и формирование информационной базы; построение когнитивной карты (определение факторных подсистем и экспертных оценок); построение когнитивной модели (определение положительных и отрицательных взаимосвязей между факторами, определение типов взаимосвязи и степени взаимосвязи), установление наиболее весомых факторов влияния; реализация компьютерной модели (выбор инструментальной среды моделирования, создания модели в компьютерной среде).

Ключевые слова: когнитивная карта, концепты, субпотенциалы, импульс, слабоструктурированные система

УДК 658:005.2

DOI <https://doi.org/10.32843/bSES.52-48>

Шапуров О.О.

к.е.н., доцент

Інженерний навчально-науковий інститут
Запорізького національного
університету

Shapurov Oleksander

Engineering Educational and Scientific
Institute of Zaporizhzhya National
University

In the article it is substantiated the process of formation of the total potential of innovative sustainable development of an industrial enterprise on the basis of cognitive modeling of a poorly structured system. It is substantiated that cognitive analysis is one of the most powerful tools for studying poorly structured systems and situations, aimed at reflecting complex trends in the simplified form in the form of a model, as well as forecasting and analyzing possible scenarios, finding ways and conditions to turn into the situation into target position. An algorithm for developing a forecast model of the total potential of innovative sustainable development of an industrial enterprise based on cognitive modeling of a poorly structured system is proposed. It is proved that its main stages are: research of the subject branch (enterprises of machine-building and metallurgical branch) and formation of information base; construction of a cognitive map (definition of factor subsystems and expert assessments); building a cognitive model (determining the positive and negative relationships between factors; determining the types of relationships and the degree of relationship), establishing the most important factors of influence; implementation of a computer model (choice of modeling tool environment, creation of a model in a computer environment). According to the algorithm, a cognitive map of 22 concepts, which have corresponding interactions is created. A scenario analysis aimed at modeling the development trends of the system in the future is carried out, which involves determining the changes in the values of the graph vertices - the concepts of subpotentials at the appropriate simulation cycles based on the perturbation propagation theorem. According to the results of the study, 4 impulse scenarios were modeled: impulse in the 10th element of the system - "structural imbalances, weakness of intersectoral relationships (cooperation, integration)", the first impulse will have a significant impact on financial and investment opportunities, innovation and information technology, eco-destructive processes momentum in the 14th element of the system - "shadow processes in the management of industrial enterprises" will lead to destructive processes of innovation, information and production subpotentials; momentum in the 21st element of the system - "low level of innovation activity of domestic industrialists" will affect the same concepts as in the momentum in the 14th element of the system, but the value of destructive processes from the momentum is almost twice as much; impetus to the concepts of the external environment (1-12) will significantly affect the financial and investment opportunities of industrial enterprises, reduce the level of innovation activity of domestic industrialists, significantly limit the development of informatization and use of information technology, strengthen eco-destructive processes in industrial enterprises.

Key words: cognitive map, concepts, subpotentials, impulse, poorly structured system.

Постановка проблеми. Соціально-економічні слабоструктуровані системи характеризуються значною кількістю елементів, зв'язків, складністю структури, утворені цими елементами. Певна динаміка системи, складність її поведінки, інтегрованість, цілісність, комунікативність, ієрархічність, всі ці характеристики ускладнюють процес прогнозування.

Результативним і ефективним методом дослідження та прогнозування їх розвитку є моделювання, що дозволяє відображати об'єкт (систему, проблемну ситуацію) різними класами моделей, організовуючи таким чином поступові процеси пізнання і формалізації завдання. Саме когнітивне моделювання, як основний вид імітаційних моделей дає змогу в повному обсязі здійснити сценарне прогнозування впливу чинників на загальну систему функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання сталого розвитку промислових підприємств висвітлюються у працях багатьох вітчизняних вчених: М. Белопольського, О. Доровського, О. Лебідь, Г. Макарова, І. Паршина, В. Філіппової та інших. Проте, нові умови господарювання вимагають подальших розробок в даному науковому напрямі дослідження.

Постановка завдання. Формування сукупного потенціалу забезпечення інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку В. Філіппової під слабоструктурованими системами розуміється: «динамічна система, в структурі і функціонуванні якої важливу роль відіграє людський чинник, для різних проявів якого практично неможливо побудувати точні математичні моделі» [1, с. 125].

«Імітаційна модель дозволяє виявити закономірності реагування структур шляхом проведення серії експериментів з послідовною зміною параметрів моделі. До числа новітніх методів імітаційного моделювання слабо-структурованих систем відноситься когнітивне моделювання. Завдяки використанню якісних характеристик і можливості обліку взаємозв'язків значного числа чинників, даний метод дозволяє дати якісний опис різних процесів» [1, с. 126].

Погоджується з вищезгаданим О. Яремчук. Автор стверджує: «Когнітивне моделювання є одним із класів імітаційного моделювання, в основі якого лежить побудова і дослідження когнітивної карти ситуації. Для цих цілей використовується апарат знакових, зважених знакових і функціональних знакових графів. Він дозволяє працювати з даними як якісного, так і кількісного типу. При реалізації проектів когнітивне моделювання дозволяє: досліджувати проблеми, які описуються нечіт-

кими факторами і взаємозв'язками; враховувати зміни зовнішнього середовища; планувати майбутнє з урахуванням наявних перспектив, ресурсів, засобів; знаходити можливості по управлінню конфліктами; моделювати інформаційні впливи; використовувати об'єктивно сформовані тенденції розвитку ситуації в своїх інтересах» [2, с. 91].

В роботі І. Паршина досліджується когнітивне моделювання сталого розвитку національного господарства. Автор розглядає національне господарство, як складну соціально-економічну систему, яку можна віднести до класу слабоструктурованих систем. На його думку: «слабоструктурованими розуміють системи, поведінка яких описується на якісному рівні, а зміна параметрів таких систем може привести до непередбачених змін її структури. Використання когнітивного підходу до вивчення слабо структурованої системи надає можливість комплексно охопити значну кількість початкової інформації, узагальнити та систематизувати знання про фактори, що мають суттєвий вплив на процеси розвитку та сформувані основу для підготовки та наукового обґрунтування стратегічних рішень спрямованих на забезпечення сталого розвитку національного господарства». Науковець фактично використовує когнітивний підхід до моделювання сталого розвитку національного господарства та зазначає основні етапи застосування на макроекономічному рівні [3].

В науковій роботі О. Доровський доводить, що при аналізі слабкоструктурованих систем ускладнено використання традиційного економіко-математичного підходу до аналізу процесів щодо розробки комплексних рішень. Автор стверджує: «Розумною альтернативою традиційному підходу в такій ситуації може бути когнітивний аналіз та моделювання, як сукупність методів одержання, аналізу суб'єктивних уявлень експерта про процеси функціонування слабкоструктурованих унікальних ситуацій і методів розробки стратегій щодо управління такими ситуаціями» [4, с. 341].

Когнітивний аналіз є одним із найбільш потужних інструментів дослідження слабкоструктурованих систем і ситуацій, що спрямовані на відображення надскладних тенденцій розвитку системи в спрощеному вигляді в формі моделі, а також прогнозування та аналіз можливих сценаріїв розвитку ситуацій, відшукування шляхів та умов переведення ситуації в цільове становище.

Г. Макарова досліджуючи економічний потенціал промислового підприємства пропонує використовувати різноманітні види моделювання: детерміноване, стохастичне, статичне, динамічне, математичне, імітаційне, інформаційне, структурно-системне. Автор розкриває когнітивний аналіз, як результат двох видів моделювання – структурно-системного та імітаційного. Когнітивне моделювання з її точки зору найбільш повноцінно

і адекватно відображає реальний об'єкт серед інших видів математичного моделювання. Воно виділяється серед інших видів моделювання своєю відкритістю для фахівців і експертів різних сфер науки. Це дозволяє будувати математичні моделі, результати дослідження яких легко інтерпретуються на практиці [5, с. 86].

О. Лебідь досліджуючи будову когнітивної моделі, вважає, що специфіка застосування засобів когнітивного моделювання полягає в їх орієнтованості на конкретні умови розвитку ситуації в тій або іншій предметній області. Автор дає наступне визначення когнітивному моделюванню: «спосіб аналізу, що забезпечує визначення сили та напрямку впливу факторів на переведення об'єкта управління у цільовий стан із урахуванням схожості та відмінності у впливі різних факторів на об'єкт керування»[6].

Когнітивний аналіз передбачає послідовну причинно-наслідкову структурування інформації про процеси, що проходять у системі, яка досліджується. Виділяють наступні етапи:

– будь-яка подія, що відбулася у системі, викликається причинами, поява котрих пов'язана із рухом матеріальних (товари, гроші, ресурси тощо) та нематеріальних потоків (інформаційна взаємодія);

– кожен із виділених потоків описується відповідною сукупністю факторів. Об'єднання усіх цих сукупностей складає множину факторів, у термінах котрих описуються процеси у системі;

– визначаються взаємозв'язки між факторами шляхом розглядання причинно-наслідкових ланцюгів, що описують рух кожного потоку.

Таким чином, можна представити основні складові розробки прогнозної моделі інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи (рис. 1).

Перевагою когнітивної моделі є лінійність функціональних залежностей, які задаються за типовим принципом. Крім того, всім показникам когнітивної моделі (чинникам) даються не кількісні, а якісні оцінки. Більш того, як правило, розглядаються не значення, а тенденції зміни чинників. Завдяки використанню якісних показників, саме когнітивне моделювання є тим підходом, який дозволяє вирішувати завдання вибору напрямків аналізу потенціалу сталого розвитку промислових підприємств і оцінки прийнятих рішень в умовах сучасної невизначеності і нестабільності, коли більшість соціально-економічних процесів може бути описано тільки якісними характеристиками [1, с. 125].

Когнітивна модель – це функціональний граф досліджуваної системи, в якому вершини відповідають чинникам системи, а дуги відображають функціональну залежність між ними. Когнітивна модель містить у собі деяку гіпотезу про функціонування системи чи розвитку процесу.

Когнітивна карта (схема) ситуації становить орієнтований зважений граф, що будується за такими правилами: вершини взаємно однозначно відповідають виділеним факторам ситуації, у термінах якої описуються процеси в системі; виявляються й оцінюються причинно-наслідкові зв'язки виділених факторів один з одним (позитивний вплив, негативний вплив) [7, с. 96]. Когнітивну карту можна подати у вигляді орієнтованого

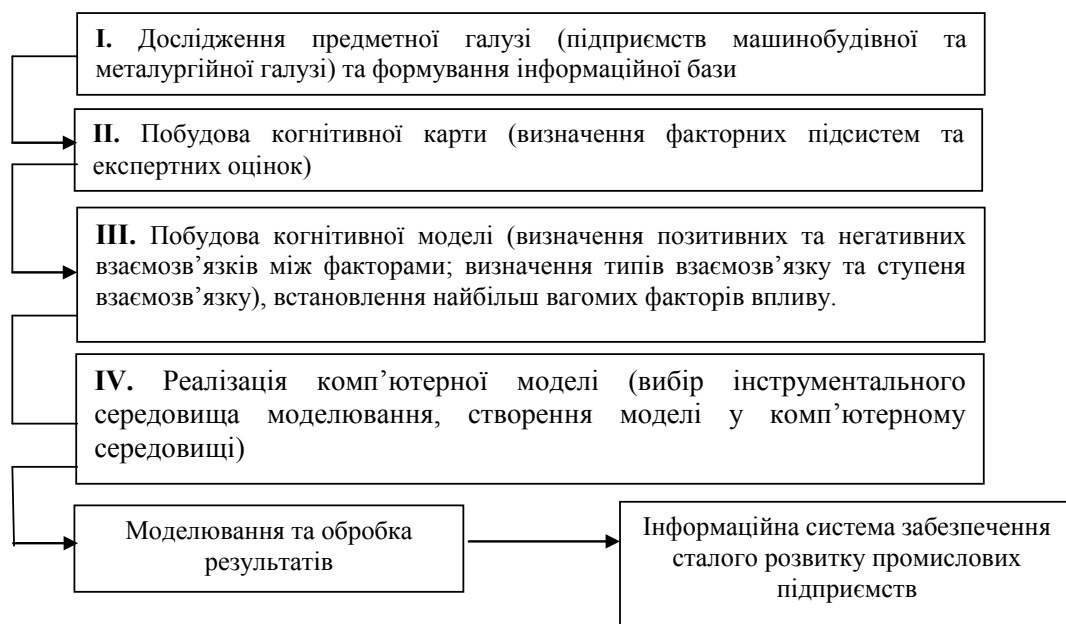

Рис. 1. Алгоритм розробки прогнозної моделі сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства на основі когнітивного моделювання слабоструктурованої системи

графа, ребрам якого поставлені у відповідність ваги. Вершини графа відповідають чинникам (концептам), що визначають ситуацію, орієнтовані ребра – причинно-наслідковим (каузальним) зв'язкам між факторами. Когнітивні карти є не тільки засобом структуризації та формалізації ситуації (або системи), але і засобом її аналізу. Різні інтерпретації вершин, ребер та вагових коефіцієнтів на ребрах приводять до різних моделей і методів їх аналізу. Когнітивне моделювання сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства дозволяє описати його структуру, взаємодію і взаємовплив його складових, причинно-наслідкові взаємозв'язки між ними; різні процеси, що протікають у ньому, їх взаємодію із зовнішнім середовищем, виявити вплив зовнішнього середовища на поточну ситуацію, прогнозувати величину сукупного потенціалу, і вже на цій основі обґрунтувати необхідні управлінські дії для вирішення проблем, що виникають у слабкоструктурованих системах.

$$R = \langle K, L \rangle, K = \{ k_i | k_i \in K, i = 1, 2, \dots, n \};$$

$$L = \{ l_{ij} | l_{ij} \in L, ij = 1, 2, \dots, n \}, \quad (1)$$

де R – зважений неорієнтовний граф (когнітивна карта) сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства;

K – вершини графа – концепти субпотенціалів сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку;

$k_i \in K, i = 1, 2, \dots, n$ – параметри, які характеризують концепти субпотенціалів сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку;

L – множина дуг, що з'єднує концепти субпотенціалів сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку;

$l_{ij} \in L, ij = 1, 2, \dots, n$ – дуги, що відображають функціональну взаємозалежність між концептами субпотенціалів.

Основні концепти субпотенціалів сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства наведено в таблиці 1.

Концепти можна розділити на концепти субпотенціалів, концепти зовнішнього середовища (національні та світові).

Відповідно до суджень експертів досліджених промислових підприємств Запорізької області складена когнітивна карта (рис. 2).

Таблиця 1

Концепти субпотенціалів сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислових підприємств

№	Концепти сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку	Субпотенціали та національні та світові концепти
Концепти зовнішнього середовища		
1.	Технологічний розрив між вітчизняною промисловістю та промисловістю розвинених країн	Світові концепти
2.	Геополітичне та гео економічне розташуванні країни	Світові концепти
3.	Вплив міжнародних товарних та фондових бірж	Світові концепти
4.	Вплив міжнародних організацій (МВФ)	Світові концепти
5.	Скорочення обсягів промислового виробництва та промислового потенціалу через війну на сході та анексію Криму	Національні концепти
6.	Коригування законодавства під впливом галузевого лобі	Національні концепти
7.	«Рейдерство» і штучне банкрутство, корупція	Національні концепти
8.	Інфляційні процеси та девальвація національної валюти	Національні концепти
9.	Прорахунках державної політики	Національні концепти
10.	Структурні диспропорції, слабкість міжгалузевих взаємозв'язків (кооперація, інтеграція)	Національні концепти
11.	Обтяжливі соціальні виплати	Національні концепти
12.	Незахищеність внутрішнього ринку та національного товаровиробника наукоємної, високотехнологічної продукції	Національні концепти
Концепти субпотенціалів		
13.	Знос основних засобів промислових підприємств	Виробничий субпотенціал
14.	Тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами	
15.	Недостатній рівень конкурентоспроможності продукції, що виробляються	
16.	Високий рівень ресурсоємності виробництва	
17.	Значний відсоток працівників, які змушені працювати в невідповідних умовах	
18.	Екодеструктивні процеси	
19.	Низький рівень інформатизації і використання інформаційних технологій	Інформаційний субпотенціал
20.	Відсутність активних маркетингових заходів щодо розширення ринку збуту	Маркетинговий субпотенціал
21.	Низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців	Інноваційний субпотенціал
22.	Обмеженість фінансово-інвестиційних можливостей	Інвестиційний субпотенціал

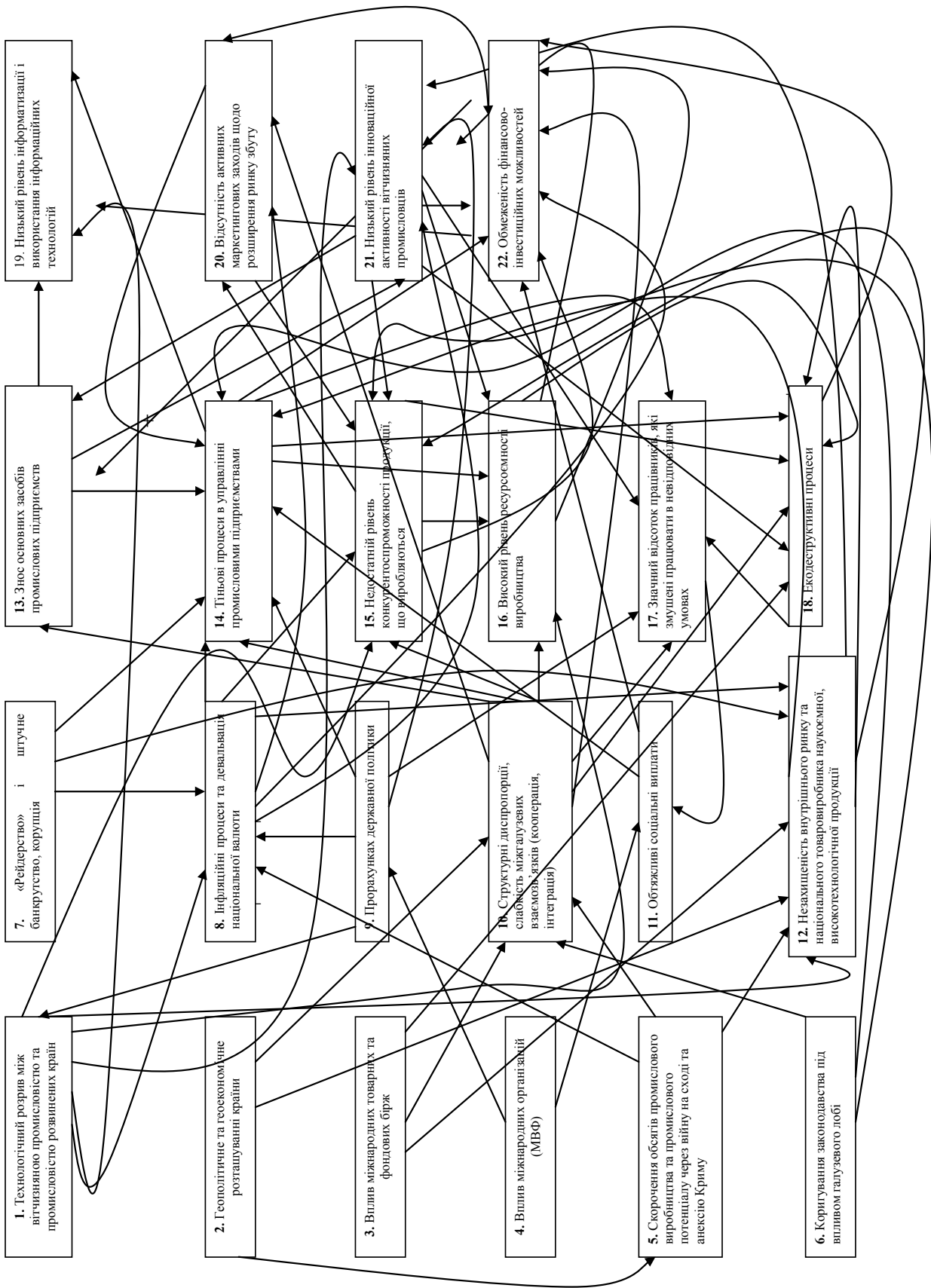

Рис. 2. Когнітивна картаКогнітивну карту можна представити у вигляді суміжної матриці

Наступний етап аналізу когнітивної моделі сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства, пов'язаний з

дослідженням сценарного аналізу, націлений на моделювання тенденцій розвитку системи в майбутньому, припускає визначення змін значень вер-

Таблиця 2

Суміжна матриця когнітивної карти сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислових підприємств

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0
2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	-1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
8	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	1	1	0
9	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0
10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1
11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0
13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0
14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	0	0	1
15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	0
16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1
17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1
21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1
22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0

Таблиця 3

Результати моделювання імпульсного процесу, відповідного сценарію внесення збурень у вершину K10

	n1	n2	n3	n4	n5	n6	n7	n8
1	0	0	0	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	0	0	0
3	0	0	0	0	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0	0	0	0
8	0	0	0	0	0	0	0	0
9	0	0	0	0	0	0	0	0
10	1	0	0	0	0	0	0	0
11	0	0	1	2	8	20	67	202
12	0	0	0	0	0	0	0	0
13	0	1	1	8	22	67	203	630
14	0	1	2	4	16	49	140	442
15	0	1	1	5	14	47	131	422
16	0	1	2	6	17	58	174	521
17	0	1	2	8	20	67	202	622
18	0	1	3	8	23	75	232	695
19	0	0	3	8	26	77	241	723
20	0	1	2	6	19	53	172	511
21	0	0	3	8	28	78	250	757
22	0	1	5	14	39	125	380	1166

шин графа – концептів субпотенціалів на відповідних тактах моделювання на підставі теореми про поширення збурень, згідно з якою

$$r(t) = r(0) \left[F^t \right] H(t) = H(0) + [I + F + F^2 + \dots + F^t], \quad (2)$$

де $r(t)$ – вектор зміни значень параметрів вершин зваженого неорієнтованого графа на відповідному такті моделювання

F – матриця суміжності для даного зваженого неорієнтованого графа – таблиця, у якій як стовпці, так і рядки відповідають вершинам графа – концептам субпотенціалів.

t – такти (кроки) моделювання $t=0,1,2,3,\dots,n$, що відображають послідовність змін станів системи сукупного потенціалу підприємства;

$X(t)$ – значення параметрів вершин на такті моделювання;

$X(0)$ – значення параметрів вершин на початковому такті моделювання;

I – одинична матриця.

Задамо $L = (0,0,0,0,0,0,0,0,0,+1,0,0,0,0,0)$, тобто внесемо позитивну зміну в 10-й елемент системи – «структурні диспропорції, слабкість міжгалузевих взаємозв'язків (кооперація, інтеграція)». Задана кількість тактів моделювання дорівнює 8 ($n = 8$).

Розраховані на підставі імпульсних процесів нові значення параметрів вершин когнітивної моделі в окремі такти моделювання n_1, n_2, \dots, n_8 відповідно представлено в табл. 3), на підставі якого побудовано графік (рис. 3) зміни імпульсів у вершинах.

На осі абсцис (рис. 3) відзначаються такти моделювання (n), на осі ординат – зміна значень концептів сукупного потенціалу сталого розвитку промислових підприємств у відносних одиницях.

Дані сценарного моделювання свідчать, що структурні диспропорції та слабкість міжгалузевих взаємозв'язків суттєво впливають перш за все на

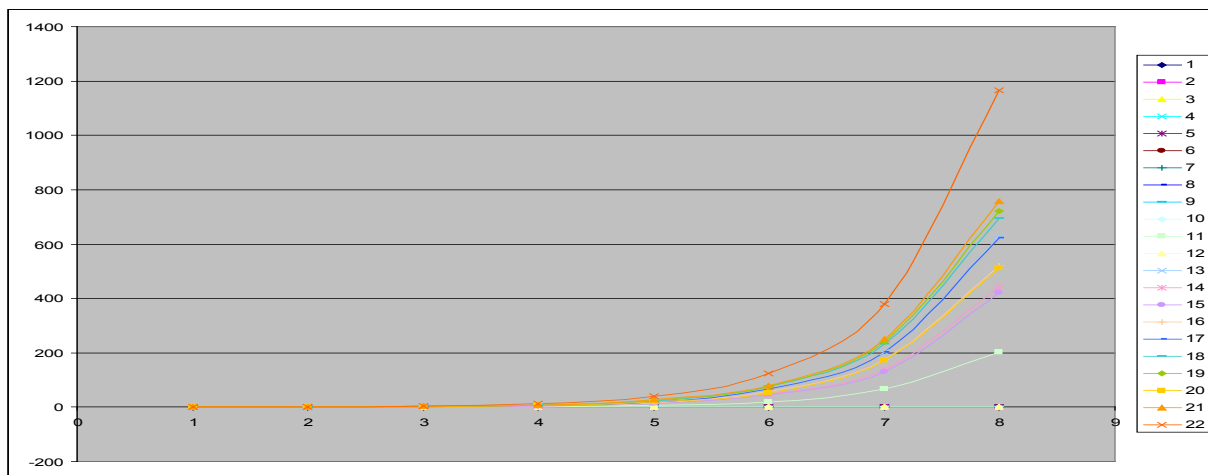

Рис. 3. Імпульсний процес – графік зміни значень імпульсів в вершинах 1-22, при внесенні збурень +1 в вершину K10

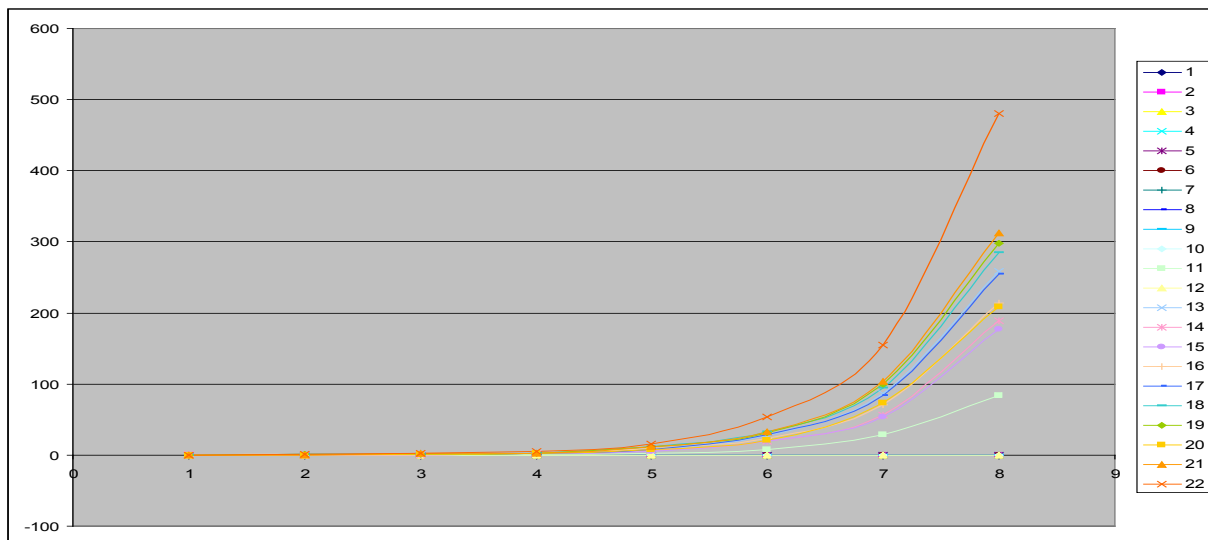

Рис. 4. Імпульсний процес – графік зміни значень імпульсів в вершинах 1-22, при внесенні збурень +1 в вершину K14

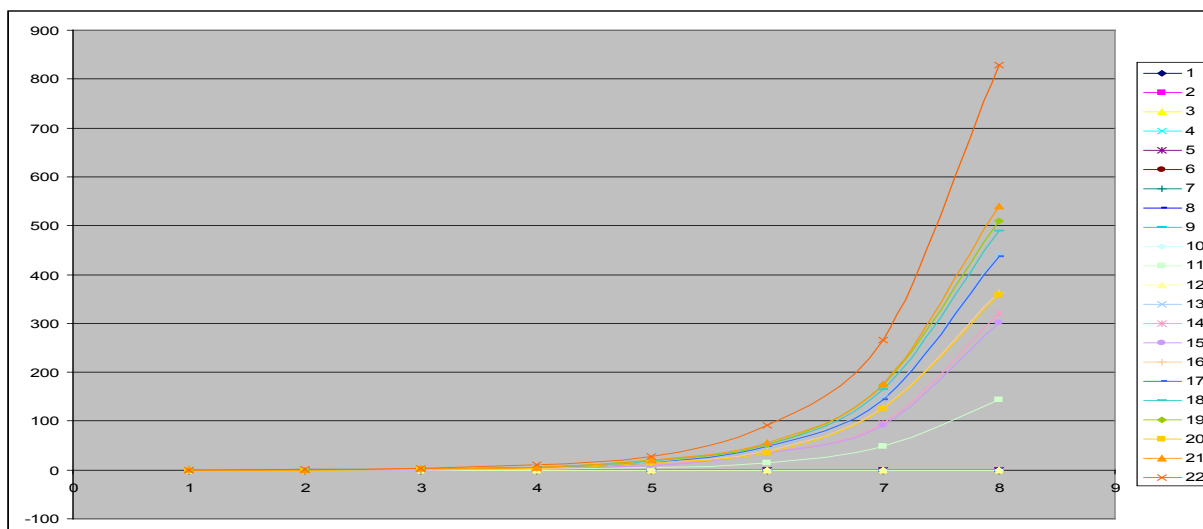

Рис. 5. Імпульсний процес – графік зміни значень імпульсів в вершинах 1-22, при внесенні збурень +1 в вершину K21

фінансово-інвестиційні можливості, інноваційну активність та використання інформаційних технологій, формують екодеструктивні процеси.

Однак робити висновки про зміни концептів слабкоструктурованої системи можна лише зіставляючи різні сценарії розвитку ситуації. Відносний показник по осі ординат як раз і забезпечує цю порівняльність і відображає зміну параметрів системи не на часових відрізках, а на певних тактах моделювання, які однакові для всіх сценаріїв однієї когнітивної моделі.

Розглянемо різні сценарії сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислових підприємств

Сценарій 1. Імпульс надходить у тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами (14).

Тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами суттєво вплинуть перш за все на фінансово-інвестиційні можливості, інноваційну активність та розвиток інформаційних технологій (інноваційний та інформаційний субпотенціали), екодеструктивні процеси (виробничий субпотен-

Таблиця 4

Результати моделювання імпульсного процесу, відповідного сценарію внесення збурень у вершини K 1-12

	n1	n2	n3	n4	n5	n6	n7	n8
1	1	1	0	-4	-2	4	6	-2
2	1	0	0	0	0	0	0	0
3	1	0	0	0	0	0	0	0
4	1	0	0	0	0	0	0	0
5	1	1	0	0	0	0	0	0
6	1	0	0	0	0	0	0	0
7	1	0	0	0	0	0	0	0
8	1	4	2	-4	-6	2	10	4
9	1	0	-4	-2	4	6	-2	-10
10	1	4	1	0	0	0	0	0
11	1	1	2	17	53	169	510	1563
12	1	6	6	2	-8	-8	6	16
13	0	1	10	44	178	543	1579	4843
14	0	7	18	32	108	373	1148	3397
15	0	5	21	40	107	344	1065	3232
16	0	2	21	56	130	421	1352	4135
17	0	2	17	53	169	510	1563	4831
18	0	2	22	77	190	553	1769	5481
19	0	1	11	55	188	619	1868	5660
20	0	2	15	51	152	436	1294	4002
21	0	4	16	62	208	631	1916	5878
22	0	2	27	116	335	948	2927	9054

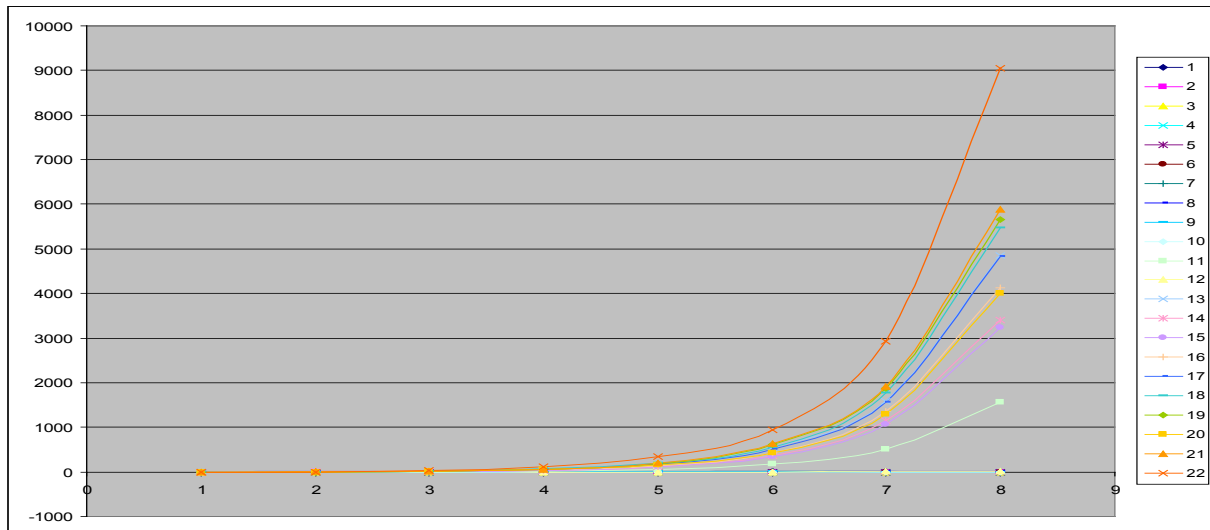

Рис. 6. Імпульсний процес – графік зміни значень імпульсів в вершинах 1-22, при внесенні збурень +1 в вершини K1-12

ціал), рівень придатності основних засобів промислових підприємств (виробничий субпотенціал).

Сценарій 2. Низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців (21).

Низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців теж вплине на ті ж самі концепти: фінансово-інвестиційні можливості, розвиток інформаційних технологій, екодеструктивні процеси, рівень придатності основних засобів промислових підприємств

Вплив фактора інноваційної активності буде більш значимий, ніж тіньові процеси в управлінні, про що свідчать підвищені відносні показники на графіку.

Сценарій 3. Вплив зовнішніх факторів на сукупний потенціал інноваційного сталого розвитку промислових підприємств (концепти 1-12).

Зміни імпульсів у вершинах наведено в таблиці 4. Графічно впливу концептів зовнішнього середовища наведено на рис. 6.

Концепти зовнішньої середовища суттєво вплинуть на фінансово-інвестиційні можливості промислових підприємств (9054), призведуть до зменшення рівня інноваційної активності вітчизняних промисловців (5878), суттєво обмежать розвиток інформатизації і використання інформаційних технологій (5660), посилять екодеструктивні процеси на промислових підприємствах (5481).

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проведене дослідження показує, що запропонований підхід до проблеми аналізу і оцінки сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислових підприємств дозволяє розширити коло використання методу когнітивного моделювання в управлінні промисловими підприємствами. Основним завданням, яке вирішується в рамках когнітивного моделювання є завдання прогнозування та завдання вибору альтернатив-

них стратегій впливу концептів субпотенціалів на загальний стан сукупного потенціалу інноваційного сталого розвитку промислового підприємства. Когнітивні карти дозволяють здійснювати аналіз впливів на сукупний потенціал інноваційного сталого розвитку, тобто аналіз досліджуваної ситуації за допомогою вивчення структури взаємних впливів концептів когнітивної карти та динамічний аналіз, який полягає у генерації можливих сценаріїв її розвитку.

Відповідно до алгоритму створена когнітивна карта з 22 концептів, які мають відповідні взаємовпливи. Проведено сценарний аналіз, націлений на моделювання тенденцій розвитку системи в майбутньому, який припускає визначення змін значень вершин графа – концептів субпотенціалів на відповідних тактах моделювання на підставі теореми про поширення збурень. Розглянуто 4 імпульсних сценаріїв:

- імпульс в 10-й елемент системи – «структурні диспропорції, слабкість міжгалузевих взаємозв'язків (кооперація, інтеграція)», перший імпульс дасть суттєвий вплив на фінансово-інвестиційні можливості, інноваційну активність та використання інформаційних технологій, екодеструктивні процеси;

- імпульс в 14-й елемент системи – «тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами» призведе до руйнівних процесів інноваційного, інформаційного та виробничого субпотенціалів;

- імпульс в 21-й елемент системи – «низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців» вплине на ті ж самі концепти, що і у імпульсі в 14-й елемент системи, але значення руйнівних процесів від імпульсу майже вдвічі більше.

- імпульс в концепти зовнішньої середовища (1-12) суттєво вплинуть на фінансово-інвестиційні можливості промислових підприємств, призведуть до

зменшення рівня інноваційної активності вітчизняних промисловців, суттєво обмежать розвиток інформатизації і використання інформаційних технологій, посилять екодеструктивні процеси на промислових підприємствах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Філіппова В. Адаптація методу когнітивного моделювання до аналізу й оцінки державної політики в галузі педагогічної освіти. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. с. 124-130.
2. Яремчук О. Побудова когнітивної моделі сталого розвитку туристично-рекреаційної системи (на прикладі тернопільського регіону). *Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки*. 2010. Т. 112. С. 91-94.
3. Паршин Ю. І. Когнітивне моделювання сталого розвитку національного господарства. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_1_23.
4. Доровський О. В. Структурно-цільовий аналіз сценаріїв розвитку фармацевтичної галузі України. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 340-348.
5. Макарова Г. Когнітивне моделювання у прогнозуванні економічного потенціалу підприємства. *Вісник КНТЕУ*. 2013. № 4. С. 81-91
6. Лебідь О. Ю. Побудова когнітивної моделі для аналізу діяльності електронних магазинів. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_91.
7. Дербенцев В. Д. Когнітивні карти та їх застосування до моделювання туристично-рекреаційної системи Кримського регіону. *Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»*, 2009. Вип. 23. с. 386–399.

REFERENCES:

1. Filippova V. (2014) Adaptacija metodu kognityvnogo modeljuvannja do analizu j ocinky derzhavnoi'

polityky v galuzi pedagogichnoi' osvity [Adaptation of the method of cognitive modeling to the analysis and evaluation of state policy in the field of pedagogical education]. *Public administration: theory and practice*. Vol. 3. pp. 124-130 (in Ukrainian).

2. Yaremchuk O. (2010) Pobudova kognityvnoi' modeli stalogo rozvytku turystychno-rekreacijnoi' systemy (na prykladi Ternopil's'kogo regionu) [Construction of a cognitive model of sustainable development of the tourist and recreational system (on the example of the Ternopil region)]. *Scientific notes of NaUKMA. Computer Science*. Vol. 112. pp. 91-94 (in Ukrainian).

3. Parshin Y.I. (2015) Kognityvne modeljuvannja stalogo rozvytku nacional'nogo gospodarstva [Cognitive modeling of sustainable development of the national economy]. *Efficient economy*. Vol. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_1_23 (in Ukrainian).

4. Dorovsky O.V. (2015) Strukturno-cil'ovyj analiz scenarii'v rozvytku farmacevtychnoi' galuzi Ukraïny [Structural-target analysis of scenarios for the development of the pharmaceutical industry of Ukraine]. *Problems of the economy*. Vol. 1. pp. 340-348. (in Ukrainian).

5. Makarova G. (2013) Kognityvne modeljuvannja u prognozuvanni ekonomichnogo potencialu pidpryemstva [Cognitive modeling in forecasting the economic potential of the enterprise]. *Bulletin of KNTEU*. Vol. 4. pp. 81-91. (in Ukrainian).

6. Lebid O.Y. (2015) Pobudova kognityvnoi' modeli dlja analizu dijial'nosti elektronnyh magazyniv [Construction of a cognitive model for the analysis of e-shops] *Efficient economy*. Vol. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_91. (in Ukrainian).

7. Derbentsev V.D. (2009) Kognityvni karty ta i'h zastosuvannja do modeljuvannja turystychno-rekreacijnoi' systemy Kryms'kogo regionu [Cognitive maps and their application to modeling of tourist and recreational system of the Crimean region]. *Economics and Entrepreneurship: Coll. Science. works of young scientists and graduate students. Ministry of Education and Science of Ukraine, SHEI «Kyiv. nat. econ. Univ. V. Hetman»*. Vol. 23. pp. 386-399. (in Ukrainian).

У статті проведено дослідження науково-прикладних засад управління економічною безпекою України із використанням позитивного світового досвіду. Визначено, що інтенсифікація економічних процесів призводить до посилення деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі, що спонукає до необхідності удосконалення політики управління економічною безпекою України. Не зважаючи на певний досвід щодо забезпечення економічної безпеки, подальше формування політики управління економічною безпекою України має відбуватись у напрямі розроблення ефективних механізмів стимулювання охорони навколишнього середовища та підвищення результативності існуючих інструментів в рамках поточної економічної політики та їх удосконалення із урахуванням досягнень провідних країн світу. Питання забезпечення ефективного управління економічною безпекою України є пріоритетним напрямом у практиці більшості розвинутих країн світу. Сучасні тенденції в управлінні розвитком України в розвинутих країнах (західноєвропейських та північноамериканських) можна окреслити кількома напрямками: поєднання галузевого і територіального управління; посилення ролі децентралізованого управління; посилення уваги до економічних аспектів виробничої діяльності; поєднання повноважень щодо управління національним господарством та економічною безпекою. Критично-прикладне осмислення зарубіжної практики забезпечення економічної безпеки дозволило зробити висновок, що вона представляє собою сукупність взаємоузгоджених і взаємодоповнюючих механізмів, дія яких спрямована на всеохоплюючу підтримку (пряму та непряму) соціально-економічного розвитку всіх видів економічної діяльності та організацію системного моніторингу встановлених екологічних вимог. Свою ефективність довели кілька підходів до організації такого моніторингу, зокрема: використання сукупності простих кількісних показників, що характеризують складові економічної безпеки та легко порівнюються з подібними показниками в інших країнах; прості у розрахунку індикатори економічної безпеки, але для їх співставлення необхідним є корегування; індикатори, методика розрахунку яких враховує специфіку та вимоги окремої країни (для порівняння потрібне експертне опрацювання отриманих результатів).

Ключові слова: національна економіка, економічна безпека, розвиток економіки, система управління, механізм.

В статті проведено дослідження науково-прикладних основ управління економічною

безпекою України з використанням позитивного світового досвіду. Определено, что интенсификация экономических процессов приводит к усилению деструктивных процессов в окружающей среде, что побуждает к необходимости усовершенствования политики управления экономической безопасностью Украины. Несмотря на определенный опыт обеспечения экономической безопасности, дальнейшее формирование политики управления экономической безопасностью Украины должно происходить в направлении разработки эффективных механизмов стимулирования охраны окружающей среды и повышения результативности существующих инструментов в рамках текущей экономической политики и их усовершенствования с учетом достижений ведущих стран мира. Вопросы обеспечения эффективного управления экономической безопасностью Украины являются приоритетным направлением в практике большинства развитых стран мира. Современные тенденции в управлении развитием Украины в развитых странах (западноевропейских и североамериканских) можно выделить несколькими направлениями: сочетание отраслевого и территориального управления; усиление роли децентрализованного управления; усиление внимания к экономическим аспектам производственной деятельности; сочетание полномочий по управлению национальным хозяйством и экономической безопасностью. Критически-прикладное осмысление зарубежной практики обеспечения экономической безопасности позволило заключить, что она представляет собой совокупность взаимосогласованных и взаимодействующих механизмов, действие которых направлено на всеобъемлющую поддержку (прямую и косвенную) социально-экономической деятельности и организацию системного мониторинга установленных экологических требований. Свою эффективность доказали несколько подходов к организации такого мониторинга: использование совокупности простых количественных показателей, характеризующих составляющие экономической безопасности и легко сравнимые с подобными показателями в других странах; простые в расчете индикаторы экономической безопасности, но для их сопоставления необходимо корректировка; индикаторы, методика расчета которых учитывает специфику и требования отдельной страны (для сравнения требуется экспертная проработка полученных результатов).

Ключевые слова: национальная экономика, экономическая безопасность, развитие экономики, система управления, механизм.

УДК 338.43:330.34

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-49>

Ружицький І.Ю.

кандидат економічних наук,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Ruzhitsky Ihor

Chernihiv Polytechnic National University

The article examines the scientific and applied principles of economic security management in Ukraine using positive world experience. It is determined that the intensification of economic processes leads to the intensification of destructive processes in the natural environment, which leads to the need to improve the policy of economic security management in Ukraine. Despite some experience in ensuring economic security, further development of Ukraine's economic security management policy should be aimed at developing effective mechanisms to stimulate environmental protection and increase the effectiveness of existing instruments in the current economic policy and improve them taking into account the achievements of leading countries. The issue of ensuring effective management of Ukraine's economic security is a priority in the practice of most developed countries. Current trends in the management of Ukraine's development in developed countries (Western European and North American) can be outlined in several areas: a combination of sectoral and territorial governance; strengthening the role of decentralized management; increasing attention to the economic aspects of production activities; a combination of powers to manage the national economy and economic security. Critical-applied comprehension of foreign practice of economic security

allowed to conclude that it is a set of mutually agreed and complementary mechanisms, the action of which is aimed at comprehensive support (direct and indirect) of socio-economic development of all economic activities and systemic monitoring of established environmental requirements. Several approaches to the organization of such monitoring have proved their effectiveness, in particular: the use of a set of simple quantitative indicators that characterize the components of economic security and are easily compared with similar indicators in other countries; economic security indicators are easy to calculate, but adjustments are needed to compare them; indicators, the method of calculation of which takes into account the specifics and requirements of each country (for comparison requires expert processing of the results).

Key words: national economy, economic security, economic development, management system, mechanism.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сьогодення є формування заходів у напрямку зниження рівня антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище та виробництво екологічно безпечної продукції у контексті забезпечення екологічної безпеки Україні. Виконання таких завдань можливе шляхом трансформацій еколого-соціо-економічної системи на природничих засадах. У цьому зв'язку виникає необхідність дослідження досвіду щодо функціонування державного механізму управління економічною безпекою України, а також, узгодження соціально-економічних інтересів та потреб суспільства із можливостями природного середовища.

Кожна наука використовує необхідний комплекс прийомів і методів дослідження, які представляють собою її методологію або дозволяють її розкрити. Методологія наукового пізнання державного механізму управління економічною безпекою України включає принципи побудови й прийоми науково-пізнавальної діяльності. Вона формулює принциповий підхід до дослідження явищ функціонування України і є ключовим питанням розвитку відповідної науки. Сукупність конкретних прийомів дослідження визначає методологію наукового пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях вітчизняних вчених, присвячених проблемам управління економічною безпекою України в більшій мірі досліджується стан речей, що склався в даній сфері і в меншій мірі надаються пропозиції щодо формування відповідного механізму.

Управлінські аспекти екологічної безпеки України розроблялися у працях: В. Борщевського, О. Манойленка, А. Никифорова, В. Русана, П. Саблук, М.Скорик, А. Черепа та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широкий спектр напрямів дослідження особливостей управління економічною безпекою не знайшли відображення питання адаптації позитивного світового досвіду управління економічною безпекою та необхідного його організаційного забезпечення.

Метою статті є дослідження науково-прикладних засад управління економічною безпекою із використанням позитивного світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції в управлінні розвитком України в розвинених країнах (західноєвропейських та північноамериканських) можна окреслити кількома напрямками: поєднання галузевого і територіального управління; посилення ролі децентралізованого управ-

ління; посилення уваги до екологічних аспектів виробничої сільськогосподарської діяльності; поєднання повноважень щодо управління сільськогосподарським виробництвом та навколишнім середовищем [1-4].

Так, в Фінляндії Міністерство сільського господарства та лісового господарства (Maaja metsätalousministeriö, MMM) створює умови для сталого використання та диверсифікації використання відновлювальних природних ресурсів згідно загальнонаціональної стратегії сталого розвитку та екологічної політики й задач управління в сфері екології, які визначаються Міністерством навколишнього природного середовища Фінляндії [5]. До відновлювальних ресурсів в Фінляндії офіційно відносять землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські рослини і тварини, ліси, продукцію, отриману з лісів та болот, північні олені, рибні та водні ресурси. Відповідно до компетенції Міністерства сільського господарства і лісового господарства входять сільське господарство та садівництво, розвиток сільських територій, лісове господарство, ветеринарні служби, контроль якості продукції тваринного походження, використання водних ресурсів, земельний нагляд, а також оленярство. Міністерство сільського господарства та лісового господарства включає департаменти сільського господарства, лісового господарства, рибного господарства та ігор, продовольства та здоров'я, а також сільських територій та природних ресурсів [5].

Отже, в Фінляндії спостерігається поєднання за загальноєвропейською практикою соціально-економічних питань шляхом розвитку сільських територій та включення питань аграрного природокористування до сфери компетенції органів управління сільським господарством в рамках політики, що визначається спеціально уповноваженим органом в сфері управління навколишнім природним середовищем.

В іншій європейській державі, Австрії, діє Федеральне Міністерство сільського господарства, лісового господарства, навколишнього середовища та управління водними ресурсами (Bundesministerium für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft, BMLFUW), орган централізованого управління, який ще називають Міністерством Життя (Lebensministerium), та який складається з департаментів: Лісового господарства, Екологічного інжинірингу та менеджменту відходів, Законодавства та зв'язків з Парламентом, Сталого розвитку та сільських територій,

Загальної політики навколишнього середовища, Сільського господарства та продовольства, Водних ресурсів [6]. Тут спостерігається більша інтеграція екологічних, сільськогосподарських та проблем сільських територій, а також концентрацію компетенції щодо означених питань в єдиному органі управління.

В Сполучених Штатах Америки централізоване управління сільським господарством здійснюється Міністерством сільського господарства (United States Department of Agriculture, USDA), в коло задач якого входить значно ширший ряд питань, ніж зазначено у назві. Зокрема в складі USDA діють Інспекція із здоров'я рослин і тварин (Animal and Plant Health Inspection Service, APHIS); Центр політики харчування та просування (Center for Nutrition Policy and Promotion, CNPP), до задач якого між іншим входить розробка і просування керівництв по дієтичному харчуванню; Служба їжі та харчування (Food and Nutrition Service, FNS), що підтримує продовольчу безпеку і в тому числі сприяє забезпеченню продуктами харчування дітей та людей з низьким рівнем доходів; Служба та Інспекція з безпеки продуктів (Food Safety and Inspection Service, FSIS), яка зокрема перевіряє і правильність упаковки; Служба збереження природних ресурсів (Natural Resources Conservation Service, NRCs); Служба сільського розвитку (Rural Development, RD). Але таке питання, як застосування пестицидів знаходиться у віданні Агентства з охорони навколишнього природного середовища США (Environmental Protection Agency, EPA) [4].

Тобто, в системі державного аграрного управління США поєднуються екологічні, економічні і соціальні аспекти України в єдиній структурі.

В Канаді федеральним урядом було прийнято рішення про те, щоб кожне відомство слідувало стратегії сталого розвитку, будувало за нею свої довгострокові плани і інтегрувало її у повсякденну та довгострокову практику прийняття рішень. Міністерство сільського господарства і продовольства Канади (Agriculture and Agri-food Canada, AAFC) відповідно до цього ввело в практику прийняття чотирирічних планів дій «Сільське господарство в гармонії з довкіллям» (Agriculture in harmony with nature) [6].

Досвід Російської Федерації цікавий тим, що вона мала схожі з Україною вихідні умови трансформації економіки та перетворення системи управління. Сучасна практика управління економічною безпекою України в РФ різниться від загальних світових тенденцій, що пояснюється високою централізацією влади в країні через ряд суспільно-історичних, політичних та економічних причин. Централізоване управління аграрним виробництвом в РФ здійснюється Міністерством сільського господарства Російської федерації, до складу якого зокрема входять департаменти: рос-

линництва, хімізації та захисту рослин, аграрної політики і розвитку сільських територій, ветеринарії і тваринництва, меліорації і технічного забезпечення, харчової і переробної промисловості та якості продукції [5].

До сфери компетенції Міністерства сільського господарства згідно Положення про нього також включено сталий розвиток сільських територій та родючість ґрунтів. Інші питання екологічної спрямованості виробництва до сфери відання даної структури не входять [2]. Це зумовлено чітко галузевим підходом до управління екологічними проблемами та концентрацією повноважень щодо їх вирішення в Міністерстві природних ресурсів Російської Федерації.

Однак, порівнюючи з Україною, Російська Федерація більш свідомо підійшла до екологічних аспектів виробничої діяльності і їх було інтегровано в систему бухгалтерського обліку, що дозволяє контролювати зовнішні ефекти господарської діяльності.

Показовим є приклад механізму управління аграрним виробництвом в Великій Британії, де поєднуються всі три світові тенденції: сполучення галузевого і територіального підходів, поєднання повноважень в сфері управління економікою та екологією, а також підтримка децентралізованого управління [5].

Централізоване управління у Великобританії представлене Міністерством навколишнього середовища, продовольства та сільських справ (Department for Environment, Food and Rural Affairs, Defra), яке зокрема регулює відносини щодо:

- захисту навколишнього природного середовища: повітря, земельні та водні ресурси, відходи та рециклінг, зміни клімату, генетичні модифікації, місцеві екосистеми, забруднення, радіоактивність та хімічне забруднення;

- сільського господарства: сільськогосподарські культури, тваринництво, екологічний менеджмент, органічне сільське господарство, відходи, дика природа і посіви, зайнятість, проекти, сільськогосподарська політика та Спільна аграрна політика (Whole Farm Approach);

- сільських справ: можливості фінансування сільських територій, домогосподарство, гірські райони, полювання з собаками, коні, сільські громади та участь населення;

- сталого розвитку: керівні принципи, пріоритети Великої Британії, панель освіти із сталого розвитку, плани заходів Defra;

- дикої природи і сільської місцевості: біорозмаїття, зоопарки, небезпечні дикі тварини, види, що вимирають та зникають, контроль, консультування, ліцензування, злочини проти живої природи, рекреація, доступ та комунальні вигони [5].

Поєднання децентралізованого і централізованого управління виражається в системі і верти-

кальній структурі органів управління економічною безпекою України. Питання доцільності поєднання принципів централізації і децентралізації в управлінні економікою України та аграрним природокористуванням, що по суті означає застосування змішаного режиму управління, широко висвітлюються в працях [5-6]. Однак, наявність великої кількості зацікавлених сторін загрожує неузгодженістю дій, конфліктами між ними, знижує ефективність через нескоординоване у часі та просторі направлення зусиль, що вимагає упорядкування певним чином розподілу повноважень як між суб'єктами, так і між рівнями управління економічною безпекою України. Також потребують опрацювання проблеми розробки єдиного теоретико-методологічного підходу до формування системи управління економічною безпекою України, єдиного для його екологічної, виробничої, соціальної та економічної компонент.

Оскільки управління економічною безпекою України тісно пов'язане з трьома складовими національної безпеки – економічною, продовольчою та економічною, то критерієм визначення рівня прийняття управлінського рішення має бути рівень безпеки, що забезпечується реалізацією цього рішення. Для цього необхідно визначити тотожні суспільному рівню сфери екологічної, економічної та продовольчої безпеки.

Висновки. Критично-прикладне осмислення зарубіжної практики забезпечення економічної безпеки дозволило зробити висновок, що вона представляє собою сукупність взаємоузгоджених і взаємодоповнюючих механізмів, дія яких спрямована на всеохоплюючу підтримку (пряму та непряму) соціально-економічного розвитку всіх видів економічної діяльності та організацію системного моніторингу встановлених екологічних вимог. Свою ефективність довели кілька підходів до організації такого моніторингу, зокрема: використання сукупності простих кількісних показників, що характеризують складові економічної безпеки та легко порівнюються з подібними показниками в інших країнах; прості у розрахунку індикатори економічної безпеки, але для їх співставлення необхідним є корегування; індикатори, методика розрахунку яких враховує специфіку та вимоги окремої країни (для порівняння потрібне експертне опрацювання отриманих результатів). Оцінка отриманих результатів за всіма окресленими підходами здійснюється у розрізі поточного стану, виконання цільових показників, задоволення інтересів бізнесу, держави, суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Манойленко О.В. Управління інноваційними процесами: формування методичного підходу до подолання бар'єрів розвитку. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики*. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2013. С. 139–158.
2. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Затв. Постановою КМУ від 25.11.2015 № 1119. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Никифоров А. Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2010. 420с.
4. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку сільськогосподарства економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2011. № 2. С. 200-208.
5. Стратегія розвитку сільськогосподарства економіки на період до 2020 року. Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
6. Череп А. В. Управління інноваційними процесами на підприємстві: сучасні підходи та перспективи. *Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць*. 2014. № 4. С. 43-46.

REFERENCES:

1. Manojlenko, O.V. (2013), "Managing Innovation Processes: Forming a Methodological Approach to Overcoming Barriers to Development", *Konkurento spromozhnist' ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky* [Competitiveness and innovation: problems of science and practice], VD "INZhEK", Kharkiv, Ukraine, pp. 139-158.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "Regulation on the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Nykyforov, A.Ye. (2010), *Innovatsijna diial'nist': teoriia i praktyka derzhavnoho upravlinnia* [Innovation: theory and practice of public administration], KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Sabluk, P.T. (2011), "Innovative model of development of the agrarian sector of Ukraine's economy and the role of science in its formation", *Problemy innovatsijnogo investytsijnogo rozvytku*, vol. 2, pp. 200-208.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-r>
6. Cherep, A.V. (2014), "Management of innovative processes in the enterprise: modern approaches and perspectives", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 4, pp. 43-46.

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 52

Частина 2

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,06. Ум. друк. арк. 19,53.

Підписано до друку 30.04.2020. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101

E-mail: info@iei.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5218 від 22.09.2016 р.